

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-7/
1987/2

ისტორიის
არქეოლოგიის
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

4 . 1987

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა
და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1987, № 4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ისტორიის, არქეოლოგიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

18581
18581
18581
СЕРИЯ
ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

თბილისი
ТБИЛИСИ

4. 1987

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. საბ. რესპუბ.
ბიბლიოთეკა

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს
Журнал основан в 1971 году

გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, ო. გიგინეი-
შვილი, ვ. ითონიშვილი, ი. კაჭარავა (რედაქტორის მოადგილე), რ. კიკნაძე
(რედაქტორის მოადგილე), გ. მელიქიშვილი (რედაქტორი), ა. რობაქიძე,
ლ. ჭილაშვილი.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе, В. Д. Итони-
швили, О. И. Гигинейшвили, Ю. М. Качарава (зам. редактора), Р. К. Кикнадзе
(зам. редактора), Г. А. Меликишвили (редактор), А. И. Робакидзе, Л. А. Чилашвили,

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლორთქიფანიძე
Ответственный секретарь Г. Г. Лордкипанидзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-85-50 Телефон

გადაეცა წარმოებას 14.X.87; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23.XII.87;
ანაწყობის ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; პირობ. ნაბეჭდი 17.2;
პირ. საღ. გატარება 17.9; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.9;
უე 04686; შეკ. 3360; ტირაჟი 1100;

ფასი 1 ჰან. 30 კაპ.

✱

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

✱

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

დიდი მატომბრის ჩომილისტური რეპოზიციის 70 წლისთავი

მ. ჯიშია, ოქტომბრის რეპოზიციის და საქართველო	5
ნაზარე შან კოი, დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რეპოზიციის გავლენა ვიეტნამში	
კომუნისტური იდეების გავრცელებაზე	20

წერილები

რ. თოფჩიშვილი, ქსნის ხეობის მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნოისტორიული საკითხი	29
მ. ინაძე, ძველი კოლხეთის საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი	46

ცნობები და შენიშვნები

ბ. აბაშიძე, „შერაცხილის“ სოციალური ისტორია	68
გ. ბელაშვილი, ი. პავლოვა, ქართლის მეფე დავითის დანიშნის საკითხისათვის	88
მ. ჩხიშიძე, ირანული წარმომავლობის საკუთარი სახელები ქართულში	95
გ. ბახტაძე, ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთა შესწავლისათვის	106
ნ. ჩხიშვილი, გელათის წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის მოხატულობის იკონოგრაფიული პროგრამა და კომპოზიციური გადაწყვეტა	122
ბ. ინაშვილი, წინარე-ადრეანტიკური ხანის კოლხური თიხის ჭურჭლის ზოომორფულ ურთა ძირითადი ტიპები და ფორმის ტექნიკური განვითარების ეტაპები	138

პუბლიკაცია

მ. ტიშკაძე, რუსული ცნობები 1632 წელს ქართველების ანტიირანული გამოსვლის შესახებ	155
--	-----

დისკუსია და განხილვა

„ქართლის ცხოვრების“ პრობლემები	170
ბ. არაბიძე, „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის შედგენილობის შესწავლის მეთოდისათვის	171
ბ. ბოგაშვილი, ლეონტი მროველის ერთი ისტორიულ-პოლიტიკური კონცეფციის შესახებ	173
შ. ბაღრიძე, „ქართლის ცხოვრების“ არქაული ნაწილის ინტერპრეტაციის საკითხები	177
ი. ხოშტარია-ბროსი, „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ციკლის კომპოზიციის შესახებ	180
დ. მუსხელიშვილი, „ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობისათვის	183
ბ. ანტაბაძე, ჯუანშერი და მისი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“	184
ბ. აბაშვილი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოლოგიური ტენდენციის მიზეზებისათვის	185

პრონება და ინფორმაცია

მ. კადაგიძე, დიდი ოქტომბრის 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი რესპუბლიკური წყაროთმცოდნეობითი სამეცნიერო სესია	192
მ. გაფრინდუაშვილი, საერთაშორისო კონგრესი განმანათლებლობის ისტორიის პრობლემებზე	194

СОДЕРЖАНИЕ

70-летие Великой Октябрьской социалистической революции

В. И. ДЖИКИЯ, Октябрьская революция и Грузия	5
НГУЕН ВАН КОИ, Влияние Великой Октябрьской социалистической револю- ции на распространение коммунистических идей во Вьетнаме	20

СТАТЬИ

Р. А. ТОПЧИШВИЛИ, Некоторые этноисторические вопросы населения Ксан- ского ущелья	29
М. П. ИНАДЗЕ, Некоторые вопросы социально-политической истории древ- ней Колхиды	46

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Т. З. АХАЛАИА, Социальная история термина «шерацхили»	68
Н. Г. ГЕЛАШВИЛИ, И. К. ПАВЛОВА, К вопросу о назначении Ростом хана на картлийский престол	88
Т. Д. ЧХЕИДЗЕ, Иранские антропимы в грузинском	95
Н. А. БАХТАДЗЕ, К вопросу об изучении скальных памятников Нижней Картли	106
Н. Э. ЧИХЛАДЗЕ, Иконографическая программа и композиционное решение алтарной росписи церкви св. Георгия в Гелати	122
Г. А. ИНАУРИ, Основные типы зооморфных ушек Колхской керамики до- антично-раннеантичной эпохи и этапы технического развития форм	138

ПУБЛИКАЦИЯ

Т. Г. ТИВАДЗЕ, Русские сведения об антииранском выступлении грузин в 1632 г.	155
---	-----

ДИСКУССИЯ И ОБСУЖДЕНИЕ

Проблемы «Картлис цховреба» («Жизнь Грузии»)	170
Г. М. АРАХАМИА, К методу изучения состава начальной части «Картлис цховреба»	171
А. А. БОГВЕРАДЗЕ, Об одной историко-политической концепции Леонтия Мровели	173
Ш. А. БАДРИДЗЕ, К вопросу об интерпретации архаической части «Картлис цховреба»	177
Э. В. ХОШТАРИЯ-БРОССЕ, О композиции начального цикла «Картлис цховреба»	180
Д. Л. МУСХЕЛИШВИЛИ, О составе «Картлис цховреба»	183
Г. З. АНЧАБАДЗЕ, Джуаншер и его «Жизнь Вахтанга Горгасала»	184
А. П. АБДАЛАДЗЕ, О причинах армянофильской тенденции в «Жизни карт- лийских царей»	188

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

М. А. КАДАГИДЗЕ, Республиканская источниковедческая научная сессия, по- священная 70-летию Великой Октябрьской социалистической революции	192
М. М. ГАПРИНДАШВИЛИ, Всесоюзный конгресс по проблемам истории про- свещения	194

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 70 წლისთავი

ვალერიან ჯიშია

ოქტომბრის რევოლუცია და საქართველო

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი იყო ვ. ი. ლენინის მიერ შექმნილი ბოლშევიკების პარტია. სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით დაიწყო ახალი ეპოქა კაცობრიობის ისტორიაში.

პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს 1917 წლის 25 ოქტომბრის (7 ნოემბრის) სხდომაზე¹ ვ. ი. ლენინი ამბობდა: „...მუშათა და გლეხთა რევოლუცია, რომლის აუცილებლობის შესახებ მუდამ ლაპარაკობდნენ ბოლშევიკები, მოხდა... ამიერიდან იწყება ახალი ხანა რუსეთის ისტორიაში, და რუსეთის ამ მესამე რევოლუციას საბოლოო შედეგად უნდა მოჰყვეს სოციალიზმის გამარჯვება“².

დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ გზა გაუხსნა ყველა ქვეყნის პროლეტარიატსა და ჩაგრულ ხალხებს სოციალიზმისაკენ. ამაშია მისი მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობა. ვ. ი. ლენინი ნაშრომში — „მემარცხენეობის“ საყმაწვილო სენი კომუნისმში“ აღნიშნავდა, რომ „...ყველა ქვეყანას გარდუვალად მოეღოს ის, რაც განვლო რუსეთმა“³.

„დიდი ოქტომბრით დაწყებული განმათავისუფლებელი რევოლუციები, — აღნიშნა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურმა მდივანმა მ. ს. გორბაჩოვმა თავის პოლიტიკურ მოხსენებაში პარტიის XXVII ყრილობაზე — განსაზღვრავენ XX საუკუნის იერსახეს“⁴.

ოქტომბრის რევოლუციის წარუვალი მნიშვნელობა მდგომარეობს აგრეთვე იმაში, რომ მან მტკიცედ დაუყავშირა სოციალიზმი ჩვენი სამშობლოს ისტორიულ ბედს, და უკვე 70 წელია, რაც სოციალიზმი წარმოადგენს ჩვენი განვითარების გზას. მან „წარმოაჩინა გიგანტური შესაძლებლობანი, — ნათქვამია სკკპ ცკ მიმართვაში საბჭოთა ხალხისადმი, — რომლებსაც სოციალისტური საზოგადოებრივი განვითარება სახავს. ჩვენს შეგნებაში, ჩვენს გრძნობებში ოქტომბერი ადამიანების უმაღლესი ეროვნული სიამაყის საგანია. რევოლუცია გახდა მასების ისტორიული შემოქმედების უმაღალითო აღმაფრენა, ნეტარების ჟამი გამარჯვებული ხალხისა, რომლებმაც კაპიტალისტური და მემამულური ექსპლუატაციის უღელი მოიშორა“⁵.

1 შემდეგ ყველგან თარიღზე მითითება ძველი სტილით.

2 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 26, გვ. 276.

3 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 31, გვ. 17.

4 სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 9.

5 ვაზ. „კომუნისტი“, 1987 წლის 14 მარტი.

პეტროგრადში შეიარაღებული აჯანყების გამარჯვების შემდეგ დაიწყო „საბჭოთა ხელისუფლების ტრიუმფალური სვლა“. პეტროგრადს მიჰყვა მოსკოვი და შეიარაღებულმა მუშებმა, ჯარისკაცებმა და ლაზრებმა გლეხებმა დაიწყეს ადგილებზე რევოლუციური კომიტეტების შექმნა — მშრომელთა ძალაუფლების დამკვიდრება.

პეტროგრადის მუშებისა და ჯარისკაცების გამბორობის ამბავი თბილისში იმავე დღეს გაიგეს⁶ და ელვისებურად გავრცელდა სხვაგანაც. ასე რომ 26 ოქტომბერს პროლეტარიატის ეს ისტორიული გამარჯვება ცნობილი გახდა საქართველოსა და ამიერკავკასიის ყველა ქალაქისა და მაზრისათვის.

საქართველოს ბოლშევიკები და მშრომელი მასები დიდი აღტაცებითა და სიხარულით შეხვდნენ სოციალისტურ რევოლუციას. მათ ერთსულოვნად დაუჭირეს მხარი ვ. ი. ლენინის მეთაურობით შემდგარ საბჭოების მთავრობას.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები მტკიცედ დადგნენ საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პოზიციებზე. უპირველეს ყოვლისა, გააჩაღდა მუშაობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ანტიპროლეტარული პარტიებისა და ბურჟუაზიული პრესის მიერ პეტროგრადის ამბების შესახებ გავრცელებული ყალბი ინფორმაციის წინააღმდეგ.

მხოლოდ ბოლშევიკური პრესა — „ბრძოლა“ და „კავკასიის რაზმი“ წერდა სიმართლეს ოქტომბრის რევოლუციაზე — ფართოდ შეუძღებდა მისი მსვლელობა. გაზეთებში ქვეყნდებოდა პოლიტიკური პარტიებისა და ჯგუფების რევოლუციისადმი დამოკიდებულების ამსახველი მასალები. მოსახლეობა დიდ ინტერესს იჩენდა ყოველი ახალი ცნობისადმი.

ფ. მახარაძე სამართლიანად შენიშნავდა, რომ „ოქტომბრის რევოლუციას, საცა კი მისი ნამდვილი ხმა მიწვდა, ხალხის დიდი უმრავლესობა, განსაკუთრებით პროლეტარიატი და გლეხკაცობა, გამოუთქმელი აღფრთოვანებით შეხვდა“⁷.

გაზ. „კავკასიის რაზმი“ რევოლუციის გამარჯვების დღეს გამოაქვეყნა მიხა ცხაკაიას წერილი — „საბჭოების ყრილობა და დამფუძნებელი კრება“, სადაც უარყოფს რუსეთის დემოკრატიისათვის დამფუძნებელი კრების მოწვევის საჭიროებას. სტატიის ნათქვამია, რომ მხოლოდ საბჭოების ყრილობას შეუძლია ყველა ძველი დაწესებულებების დანგრევა და მმართველობის ახალი ორგანოების შექმნა, შეუძლია დაზავებისაკენ მოუწოდოს მეომარ ქვეყნებს, შეიმუშაოს და დამტკიცოს ხალხთა შორის მშვიდობის ნამდვილად დემოკრატიული პირობები⁸.

გაზ. „ბრძოლის“ 1917 წლის 1 ნოემბრის მოწინავე სტატია „გამარჯვების დროშა“ გამსჭვალულია პროლეტარიატის გამარჯვების ურყევი რწმენით. „პეტროგრადის აჯანყებამ — წერდა გაზეთი — დაამხო კერენსკის კონტრრევოლუციური მთავრობა და ააფრიალა დროშა, რომელსაც აწერია: ზავი, პური და თავისუფლება. მაგრამ ბრძოლა არ დამთავრებულა მინისტრების დატუსაღებით, ბრძოლა მედგარი და შეუპოვარი, ბრძოლა სასტიკი და დაუნდობელი მხოლოდ ახლა იწყება... მძიმეა ეს ბრძოლა, მძიმეა მისი დროშა და ყველა ვერ ზიდავს მას სრულ გამარჯვებამდე, მაგრამ წაქეულობა და გაქეულობა აღ-

⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972, გვ. 516.

⁷ ფ. მახარაძე, საბჭოები და ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის საქართველოში (1917—1921 წწ.), თბ., 1928, გვ. 33.

⁸ Газ. „Кавказский рабочий“, 25 октября 1917 г.

გილს უფრო მხნე და შეუდრეკელი მებრძოლნი დაიჭერენ და გამარჯვებას უმკველად მოიპოვებენ“⁹.

„ბრძოლის“ დამაჯერებელი და წინასწარმეტყველური ხმა საქართველოს მშრომელს გამარჯვების რწმენას უნერგავდა, როცა წერდა — „პეტროგრადის აჯანყების დროშა ააფრიალა მოსკოვმა, მათ მიჰყვება, უნდა მიჰყვეს მთელი პროლეტარული რუსეთი ბოლშევიზმის მეთაურობით. რევოლუციონური ცეცხლი, ანთებული პროლეტარულ ცენტრებში მოედება, უნდა მოედვას მთელ რუსეთს... წითელ პიტერს — მოსკოვს შეუძლია თქვას: ვინც ჩვენთან არ არის, ის ჩვენი წინააღმდეგია...“¹⁰.

იგივე გაზეთი 2 ნოემბრის მოწინავეში აღნიშნავდა: „ერთ კვირაზე მეტია, რაც სახელოვანი პეტროგრადის სახელოვანმა მუშათა და სალდათთა დეპუტატების საბჭომ სამკვდრო-სასიცოცხლო ომი გამოუცხადა კონტრრევოლუციონურ ბურჟუაზიას, დარაზმა თავის გარშემო პროლეტარიატი და ჯარი და შეერთებული ძალით თავგანწირვით ეკვეთა მტერს“. „ბრძოლა“ მოითხოვდა კონტრრევოლუციის ყველგან ალაგმვას, ხალხის დარაზმვას რევოლუციური საბჭოების გარშემო და პეტროგრადისა და მოსკოვისადმი აქტიურ მხარდაჭერას.

4 ნოემბერს „ბრძოლამ“ გამოაქვეყნა ვ. ი. ლენინის თავმჯდომარეობით შექმნილი პირველი საბჭოთა მთავრობის — სახალხო კომისართა საბჭოს მთელი შემადგენლობა.. 4 და 7 ნოემბრის ნომრებში დაიბეჭდა ლენინური დეკრეტები ზავისა და მიწის შესახებ; 15 ნოემბერს — „რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაცია“; „ბრძოლა“ 4 ნოემბერს წერდა — „პროლეტარიატის მდგომარეობაშია თვითმპყრობელობის დახვედრული კედლები დაანგრია და ამ ნანგრევებზე ტანჯულმა ხალხმა ააფრიალა თავისუფლების დროშა ზედწარწერით: გაუმარჯოს რუსეთის რევოლუციას, გაუმარჯოს რვა საათის სამუშაო დღეს, გაუმარჯოს სოციალიზმს. ეს მდგომარეობა და შეუპოვარი ხმა ელვის სისწრაფით მოედდა მთელ ჩაგრულთა ბანაკს...“¹¹.

გაზეთი, ახასიათებდა რა ოქტომბრის რევოლუციას, მიუთითებდა, რომ ეს „თავისი აზრითა და შინაარსით დიდად მნიშვნელოვანი საგულისხმო მოვლენაა არა თუ რუსეთისა, არამედ მთელი კაცობრიობის ცხოვრებაშიც. ეს არის რევოლუცია მუშებისა და გლეხების კაპიტალის წინააღმდეგ“. და ბოლოს, დასძინდა — „პროლეტარიატს არაერთხელ მოუხდენია რევოლუცია, არაერთხელ დაუმხია მტარვალების ტანტი, მაგრამ ბრძოლის ნაყოფი სხვას უგდია ხელთ და ძველის ადგილზე ახალი ბატონები დამკვიდრებულან.

ოქტომბრის რევოლუცია კი იმით არის შესანიშნავი, რომ პროლეტარიატმა ბურჟუაზიული მთავრობის დამხობასთან ერთად მთელი ძალაუფლება თვით აიღო ხელში და სახელმწიფო ცხოვრებასაც თვითონ მოექცა სათავეში“¹².

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით საქართველოს მშრომელთა ალტაცების მაჩვენებელია ის მიტინგები და კრებები, რომლებიც ტარდებოდა ოქტომბერ-ნოემბერში მთელ საქართველოში, მათი მონა-

⁹ გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 1 ნოემბერი.

¹⁰ იქვე.

¹¹ იქვე, 1917 წლის 4 ნოემბერი.

¹² იქვე, 1917 წლის 24 ნოემბერი.

წილები ერთსულოვნად მხარს უჭერდნენ ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციას — ცნობდნენ მხოლოდ და მხოლოდ სახალხო კომისართა საბჭოს რუსეთის კანონიერ მთავრობად და აღუთქვამდნენ მას აქტიურ დახმარებას პროლეტარული რევოლუციის გაღრმავებისათვის ბრძოლაში¹³.

26 ოქტომბერს თბილისის სხვადასხვა უბანში გაიმართა სახელდახელო მიტინგები, რომელთა მონაწილენი დიდ სიხარულს გამოთქვამდნენ პეტროგრადის პროლეტარიატისა და რევოლუციური ჯარისკაცების გამოსვლის თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს სხდომაზე ბოლშევიკები თავიანთ სიტყვებში მოითხოვდნენ საბჭოთა მთავრობის დაუყოვნებლივ ცნობას, მაგრამ საბჭოს შემადგენლობაში უმრავლესობას შემთანხმებლები შეადგენდნენ, რის გამოც მიღებულ იქნა ბოლშევიკების საწინააღმდეგო რეზოლუცია¹⁴.

იმავ დღეს ბათუმის ბოლშევიკებისა და მათ თანამგზავობთა საერთო კრება ერთხმად მიღებული დადგენილებით მხურვალედ მიესალმა პეტროგრადის პროლეტარიატსა და გარნიზონს, რომლებიც გამოვიდნენ რევოლუციის დასაცავად და აიღო ვალდებულება მხარი დაუჭიროს პეტერბურგის საბჭოს მიერ მიღებულ საბჭოთა ხელისუფლების პროკლამაციას¹⁵.

27 ოქტომბერს თბილისის არსენალის კლუბში მშრომელთა კრებამ (ესწრებოდა 2000 კაცი) განიხილა პეტროგრადის ამბები და დაამტკიცა შემდეგი დადგენილება: 1) პეტროგრადის მუშების, ჯარისკაცებისა და ბალტიის ფლოტის მატროსების აჯანყება მოასწავებს მემამულეებისა და კაპიტალისტების მთავრობის დამხობას და ნამდვილი სახალხო ხელისუფლების დამყარებას; 2) მემამულეებისა და კაპიტალისტების მთავრობამ კერენსკის მეთაურობით რევოლუციის 8 თვის განმავლობაში მიიყვანა ხალხი — განსაკუთრებით მუშები და გლეხები — შიმშილობამდე და მთელი ქვეყანა — საყოველთაო წვრცელად. მშვიდობის მაგივრად მან მოიტანა ახალი ხოცვა-ჟლეტა; პურის მაგივრად — ქვა, მიწის მაგივრად — დამსჯელი ექსპედიციები, თავისუფლების მაგივრად — დაპატიმრებანი და ციხეები; 3) პეტროგრადში შექმნილი სრულიად რუსეთის საბჭოების დეპუტატთა მთავრობა არის მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა მთავრობა, რომლის დასაცავად, ჩვენ ვფიცავთ, დავდგეთ რკინის კედლად კონტრ-რევოლუციური ბურჟუაზიის ყველა ძალის — ხალხის თავისუფლებისა და მშრომელთა ხელისუფლების ჯალათების წინააღმდეგ... მხოლოდ მუშების, ჯარისკაცების და გლეხების რევოლუციური მთავრობა მიიყვანს ყველას მშვიდობამდე და თავისუფლებამდე, მისცემს მშვიდ პურს, მიწას — გლეხებს.

დასასრულს, კრების მონაწილეებმა წამოაყენეს შემდეგი მოთხოვნები: თბილისის საბჭოს დეპუტატების (სჭარბობდნენ მენშევიკები და ესრები) დაუყოვნებლივ გადარჩევა; კავკასიის არმიის ყრილობის მოწვევა; რევოლუციის ერთგული ჯარის ნაწილების განიარაღებისა და დაშლის შეწყვეტა და სხვ.¹⁶

¹³ Н. И. Стурца, Грузия в 1917 году, Тб., 1964, გვ. 130.

¹⁴ ა. სურგულაძე, ბრძოლა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის ამიერკავკასიაში (1917—1918 წწ.), თბ., 1957, გვ. 294.

¹⁵ Борьба за победу Советской власти в Грузии., Документы и материалы (1917—1921 гг.), Тб., 1958, გვ. 123—124.

¹⁶ იქვე, გვ. 127—128.

თბილისის ქალაქის თვითმმართველობის სხდომაზე 28 ოქტომბერს მენშევიკების ლიდერი ნ. ჟორდანიას ამტკიცებდა, რომ პეტროგრადის პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების აღება წინასწარ განწირულია. მისი დამარცხება გარდევალა. ხოლო ესერებისა და კადეტების წარმომადგენლებმა პეტროგრადის შეიარაღებულ აჯანყებას „კონტრრევოლუციური“ გამოსვლა უწოდეს; მხოლოდ მიხაკაიამ გამოთქვა გამარჯვების ურყევი რწმენა, როცა განაცხადა: „მიუხედავად კონტრრევოლუციის გაშმაგებული შემოტევისა, რუსეთის ძლევამოსილი პროლეტარული რევოლუცია არ დაიღუპება, იგი ვითარდება და... ყოველ მიზეზს გარეშე მიგვიყვანს გამარჯვებამდე“¹⁷.

ამ სხდომაზე მენშევიკებმა და ესერებმა წამოაყენეს პეტროგრადის მუშათა შეიარაღებული აჯანყების წინააღმდეგ მიმართული რეზოლუცია და იგი მიღებულ იქნა თბილისის საბჭოს შემადგენლობის ობორონცული უმრავლესობის მიერ¹⁸.

თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს 29 ოქტომბრის სხდომაზე ბოლშევიკები გამოვიდნენ მოწოდებით დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციისადმი მხარდაჭერის შესახებ და მოითხოვეს საბჭოს ახალი არჩევნების მოწყობა, მაგრამ ეს წინადადება მენშევიკებმა უარყვეს. ამის შემდეგ ეს საკითხი ბოლშევიკებმა საბჭოს გარეთ, მასაში გადაიტანეს¹⁹.

30 ოქტომბერს თბილისის არსენალის მუშა-მოსამსახურეთა საერთო კრებამ მხარი დაუჭირა პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს და მის რევოლუციურ კომიტეტს, რომელიც სათავეში ჩაუდგა კონტრრევოლუციური ძალების წინააღმდეგ ბრძოლას²⁰.

იმავს დღეს თბილისში ბეჭდვითი სიტყვის მუშათა პროფკავშირის გამგეობისა და სტამბის მუშების რწმუნებულთა საბჭოს გაერთიანებულ კრებაზე განიხილეს საკითხები ტარიფისა და მიმდინარე მომენტის შესახებ. მონაწილენი მხურვალედ მიესალმნენ რუსეთის რევოლუციის მოწინავე რაზმს — პეტროგრადის მუშებსა და ჯარისკაცებს და მოითხოვეს თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების დაუყოვნებლივ გადარჩევა²¹.

3 ნოემბერს ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარსახელოსნოებში გამართულ ხალხმრავალ მიტინგს ესწრებოდნენ ბოლშევიკებთან ერთად მენშევიკებიც. გამოსულმა ორატორებმა დაიწყეს თუ არა მიმდინარე მომენტის დახასიათება, დამსწრეთა აღფრთობა და მდგომარეობის დაძაბულობა გამოიწვია მენშევიკების მიერ წესრიგის დარღვევამ, რაც მიზნად ისახავდა მიტინგის ჩაშლას, და, როცა ეს ვერ მოახერხეს, დემონსტრაციულად დასტოვეს ის. მიუხედავად ამისა, მიტინგი გაგრძელდა და მიღებული რეზოლუციით მისმა მონაწილეებმა ერთსულოვნად მხარი დაუჭირეს მუშურ-გლეხურ მთავრობას, მხურვალედ მიესალმნენ პეტროგრადის რევოლუციურ პროლეტარიატს, ჯარისკაცებსა და მატროსებს, რომლებმაც დაამხეს ბურჟუაზიულ-მემამულური ბატონობა და მიზნად დაისახეს ხალხის სამსახური და კონტრრევოლუციის აღაგმვა²².

17 ს. კვ ა ჯ ა ძ ე, თბილისის ბოლშევიკები 1917 წელს, თბ., 1967, გვ. 258.

18 ბოლშევიკური ორგანიზაციები და რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში (მნიშვნელოვან მოვლენათა მატრიცა), თბ., 1974, გვ. 427.

19 ა. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე, ნარკვევები რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1954, გვ. 151.

20 Борьба за победу Советской власти в Грузии..., გვ. 132—133.

21 იქვე, გვ. 133.

22 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 9 ნოემბერი.

იმავე დღეს სოფლების — შუბაანის, ონჭიქეთის და ერკეთის ბოლშევიკთა გაერთიანებულმა კრებამ ასევე მისასალმებელი დეპეშა გაავრცავა პეტროგრადის პროლეტარიატის სახელზე²³.

4 ნოემბერს ჩოხატაურის, ზემო ფარცხმის, ერკეთის, ხიდისთავისა და სხვა სოფლების „იაჩიეკების“ წარმომადგენელთა საერთო კრებაზე ნათლად აღინიშნა ბოლშევიკების გავლენის ზრდა მასებში, რაც გამოიხატა გაზ. „ბრძოლის“ ხელისმომწერთა და კომუნისტთა რაოდენობის მატებით. განსაკუთრებით გადიდდა წევრთა რაოდენობა ჩოხატაურის (75 წევრამდე), ერკეთის (68) და ხიდისთავის (80) ბოლშევიკურ ორგანიზაციებში.

ამ ორგანიზაციების საერთო კრებამ ერთხმად მიიღო პეტროგრადის რევოლუციური მუშებისა და ჯარისკაცებისადმი მისალმების დეპეშა და დაადგინა ენერგიულად ებრძოლათ ბოლშევიკების ტაქტიკის ცხოვრებაში გასატარებლად²⁴.

ღანიჩის ბოლშევიკური ორგანიზაციის კრებამ მხურვალე სალაში უძღვნა რუსეთის სოციალისტურ მთავრობას და გამოთქვა მზადყოფნა მის დასაცავად. ანალოგიური გადაწყვეტილება მიიღო 5 ნოემბერს ხონის პარტიულმა ორგანიზაციამ²⁵.

ბოლშევიკებისა და მათ თანამგრძნობთა კრება 8 ნოემბერს ბათუმში (ესწრებოდა 1500 კაცი) მხურვალედ მიესალმა პეტროგრადის პროლეტარიატს და რეზოლუციაში აღნიშნა, რომ მხოლოდ საბჭოების ხელისუფლებას შეუძლია იხსნას ქვეყანა ეკონომიური კატასტროფისაგან, მისცეს პური დამუშეულთ და მშვიდობა — იმპერიალისტური ომით განაწამებ არმიასა და ხალხს. რეზოლუცია თავდებოდა მოწოდებით — გაუმარჯოს რუსეთის რევოლუციის ციტადელს პეტროგრადს! გაუმარჯოს საბჭოებს! გაუმარჯოს სამართლიან დემოკრატიულ ხაეს!²⁶.

ასევე მისალმების დეპეშა გაუვრცავა პეტროგრადის გმირულ პროლეტარიატს და გარნიზონის ჯარისკაცებს ოზურგეთის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის ბოლშევიკთა ჯგუფის საერთო კრებამ და აღუთქვა ყოველმხრივი მხარდაჭერა მუშათა და გლეხთა მთავრობას²⁷.

ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებას სიხარულით შეხვედნენ საქართველოში დაბანაკებული კავკასიის არმიის რევოლუციური ჯარისკაცები. ასე, მაგალითად, 26 ოქტომბერს კავკასიის მხარისა და ფრონტის ბოლშევიკების სამხედრო ორგანიზაციების გაერთიანებული კონფერენცია ალტაცებით მიესალმა ვ. ი. ლენინს, ბალტიის ფლოტის მატროსებს და პეტროგრადის საბჭოს.

ვ. ი. ლენინს სწერდნენ: კონტრრევოლუციურ ბურჟუაზიასთან რევოლუციური პროლეტარიატის გადამწყვეტი ბრძოლის დროს, კონფერენცია მხურვალედ ესალმება რუსეთის პროლეტარული რევოლუციის უნიჭიერს ბელადს, მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისათვის უდიდეს მებრძოლს — ამხანაგ ლენინს²⁸, ხოლო ბალტიის ფლოტის რევოლუციურ მატროსებს და პეტრო-

²³ გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 18 ნოემბერი.

²⁴ იქვე, 1917 წლის 17 ნოემბერი.

²⁵ იქვე, 1917 წლის 10 ნოემბერი.

²⁶ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 141,

²⁷ იქვე, გვ. 153.

²⁸ იქვე, გვ. 124—125.

გრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოებს — კონფერენციამ უწოდა თავისუფლებისათვის მამაცი მებრძოლები და შეფიცა კავკასიის არმიის რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ყველა წევრის სახელით, რომ რკინის კედელივით დადგებიან სოციალისტური რევოლუციის დასაცავად, იბრძოლებენ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე და გაიმარჯვებენ რევოლუციურ პეტროგრადთან ერთად, ან დაიღუპებიან პროლეტარული რევოლუციისათვის ბრძოლაში. კონფერენციამ მიმართა კავკასიის არმიის ჯარისკაცებს: დადგა მომენტი, როცა წყდება მუშურ-გლეხური რევოლუციის ბედი. მთელი რუსეთი გაყოფილია ორად, ერთ მხარეზეა კაპიტალისტების, მემამულეების, მათი ხელშემწყობთა და მსახურთა მთელი ზროვა, მეორეზე — მუშები, ღარიბი გლეხები, ჯარისკაცები და მატროსები და შემდეგ ნათქვამია, რომ პეტროგრადის რევოლუციურმა მუშებმა, ქალაქის გარნიზონისა და კრონშტადის ჯარებმა, ბალტიის ფლოტის მატროსებმა არ დაუცადეს რა კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიის შეიარაღებული ძალების მოღალატურ თავდასხმას, დაამხეს მემამულეებისა და კაპიტალისტების მთავრობა. მიმართვაში გამოთქმულია რევოლუციური ძალების გამარჯვების ურყევი რწმენა და მითითებულია, რომ გადაწყვეტი შეტაკების დრო დადგა. გამარჯვება უმრავლესობის — ტანჯული ხალხის მხარეზეა; უმცირესობა — მოძალადეების, მტაცებლების, ხალხის ჯალათების მხარეზე, იგი განადგურებული იქნება მუშების, გლეხების, ჯარისკაცებისა და მატროსების გაერთიანებული ძალებით მთელ რუსეთში, ისე როგორც ის დამარცხდა პეტროგრადში²⁹.

რსდმპ (ზ) კავკასიის სამხარეო კომიტეტთან არსებული სამხედრო ორგანიზაციების ბიურომ მოუწოდა ჯარისკაცთა ყველა ორგანიზაციას შეენახათ იარაღი რევოლუციური პეტროგრადის დასაცავად³⁰.

რევოლუციის გამარჯვებასთან დაკავშირებით კავკასიის რკინიგზის პოლკის მეორე ასეულის ჯარისკაცთა 27 ოქტომბრის საერთო კრების რეზოლუციაში ნათქვამია, რომ საეცებით მხარს ვუჭერთ და მივესალმებით თავისუფლებისათვის ნამდვილ მებრძოლებს — პეტროგრადის პროლეტარიატს და გარნიზონს და აღუთქვამთ აქტიურ დახმარებას მაშინ, როცა ეს იქნება აუცილებელი³¹.

28 ოქტომბერს თბილისის გარნიზონის 36 სამხედრო ნაწილის წარმომადგენელთა კრებამ, რომელსაც ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ, მხარი დაუჭირა პეტროგრადში ვ. ი. ლენინის მეთაურობით შექმნილ საბჭოთა მთავრობას. კრებამ დაარსა ჯარისკაცთა დეპუტატების ბოლშევიკური საბჭო „დელეგატთა კრების“ სახელწოდებით და აირჩია დროებითი საორგანიზაციო კომისია, რომელსაც დაევალა თბილისის საბჭოს სამხედრო სექციისა და თბილისის გარნიზონის ნაწილების კომიტეტთა ხელახალი არჩევნების მოწყობა, ჯარისკაცთა შეიარაღება. „დელეგატთა კრება“ 1917 წლის ნოემბრის დასაწყისში აერთიანებდა გარნიზონის 70 ნაწილსა და ქვეგანაყოფს³².

4 ნოემბერს „დელეგატთა კრებამ“ მიიღო გადაწყვეტილება რუსეთის საბჭოთა მთავრობისათვის დახმარების აღმოჩენის თაობაზე და მოითხოვა თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს სამხედრო სექციის გა-

²⁹ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 125—126.

³⁰ იქვე, გვ. 126—127.

³¹ იქვე, გვ. 128.

³² საქართველოს კომპარტიის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1971, გვ. 410.

დარჩევა და კავკასიის არმიის მეორე ყრილობის მოწვევა. დელეგატთა კრების მიერ გამოყოფილმა კომისიამ ხელში აიღო თბილისის არსენალისადმი კონტროლი. „დელეგატთა კრების“ შექმნა იყო ბოლშევიკების დიდი წარმატება და ნიშნავდა მასებში მათი გავლენის ზრდას³³.

„დელეგატთა კრების“ მიზანი იყო მზადება საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისათვის. მაგრამ ბოლშევიკები შიშობდნენ, რომ „დელეგატთა კრების“ მოწოდება შეიარაღებული წინააღმდეგობის გაწევის თაობაზე მასებს შეიძლებოდა მიეღოთ, როგორც საბჭოების წინააღმდეგ გამოსვლა; ამასთან კავკასიის სამხარეო და თბილისის კომიტეტების ზოგიერთი წევრი გამოთქვამდა მცდარ აზრს, თითქოს მოსალოდნელი იყო ანტისაბჭოთა კოალიციას მშვიდობიანი გზით ეცნო რუსეთის საბჭოთა მთავრობა, ამიტომ დაუშვეს „დელეგატთა კრების“ დათხოვნა, რაც რსდმ(ბ) კავკასიის და თბილისის კომიტეტების სერიოზული შეცდომა იყო და ამასთან სოციალისტური რევოლუციისათვის მებრძოლი ძალების დიდი მარცხი³⁴.

თბილისის მეორე რაიონის მუშათა და ჯარისკაცთა გაერთიანებულ მიტინგზე, რომელიც მოეწყო მოსკოვის ქუჩაზე ფოსტის შენობაში (ესწრობოდა 500 კაცი), ორატორებმა აღნიშნეს რუსეთში ბურჟუაზიული მთავრობის ანტიხალხური პოლიტიკით შექმნილი მძიმე მდგომარეობა; ლაპარაკობდნენ მუშებისა და არმიის ნაწილების გამოსვლებზე კერენსკის მთავრობის წინააღმდეგ. ბოლოს, მიტინგმა ერთსულოვნად მხარი დაუჭირა, ჩვენ მიერ უკვე აღნიშნული, თბილისის არსენალის კლუბში 27 ოქტომბერს მშრომელთა საერთო კრების მიერ მიღებულ რეზოლუციას³⁵.

მესანგრეთა ყაზარმის ეზოში 218-ე პოლკის მეორე ბატალიონის და სხვა ნაწილების ჯარისკაცთა გაერთიანებულმა კრებამ ერთხმად მიიღო რეზოლუცია პეტროგრადის პროლეტარიატისადმი მხარდაჭერის შესახებ³⁶.

11 ნოემბერს თბილისის გარნიზონის ჯარისკაცთა და მუშების მიტინგს (მონაწილეობდა 3000 კაცი) ესწრებოდნენ ბაქოსა და გროზნოს მშრომელთა წარმომადგენლები³⁷.

გაზ. „ბრძოლა“ ამასთან დაკავშირებით წერდა: „დღის პირველ საათზე ბოლშევიკების გაზეთების რედაქციის წინ იდგა ათიოდე ავტომობილი, რომლებსაც უნდა წაეყვანათ აგიტატორები, წაეღოთ საარჩევნო ფურცლები და ბიულეტენები გასაფრცელებლად. ავტომობილები დროშებით და პლაკატებით მორთული, დაიძრა გოლოვინის პროსპექტით და ნაძალადევში, რევოლუციის მოედანზე შეუერთდნენ მიტინგს, სადაც აღმართული იყო სამი ტრიბუნა, სამივეზე ბოლშევიკების ორატორები ლაპარაკობდნენ, ხოლო სხვა პარტიების წევრები და თანამგრძნობები არ ჩანდნენ. შემდეგ გამოვიდნენ გროზნოს გარნიზონის წარმომადგენელი და ბაქოდან ჩამოსული მატროსი, რომელთა სიტყვებმა და-

³³ საქართველოს კომპარტიის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 410—411.

³⁴ იქვე, გვ. 416.

³⁵ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ 128—129.

³⁶ Газ. „Кавказский рабочий“, 8 ноября 1917 г.

³⁷ რევოლუციურ ამბებში უდიდეს როლს ასრულებდა მსხვილი სამრეწველო ცენტრი ბაქო, როგორც სოციალისტური რევოლუციის ბურჯი ამიერკავკასიაში. ბაქოს პროლეტარიატმა ოქტომბრის რევოლუციის პირველი დღეებიდანვე ცნო საბჭოთა ხელისუფლება და აქტიურად იბრძოდა კონტრრევოლუციური პარტიების ბლოკის წინააღმდეგ (იხ. საქართველოს კომპარტიის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 417).

მსწრეთა მოწონება დაიმსახურა. მიტინგი ბოლშევიკური იყო, იგი ჩატარდა ორგანიზებულად და სრული წესრიგით.

ბოლშევიკი ორატორები განმარტავდნენ ზავის, პურის, მიწის და თავისუფლების შესახებ რევოლუციური ლოზუნგების მნიშვნელობას. მიტინგმა ერთხმად მიიღო ბოლშევიკური რეზოლუცია და საღამოს ხუთ საათზე დაიშალა³⁸.

26 ნოემბერს ბათუმში შავი ზღვის მიხაილოვოს საციხოვნე არტილერიის ბატარეისა და აგრეთვე ახალციხის გარნიზონის ჯარისკაცთა მიტინგებმა მიმდინარე მომენტის გამო მიიღეს ბოლშევიკური რეზოლუციები³⁹.

კავკასიის არმიის ჯარისკაცთა სამხარეო საბჭოს მისამართით ჯარისკაცთა ერთ-ერთი ქვეგანაყოფის წერილში არის მოთხოვნა, რომ სამხარეო საბჭომ მხარი დაუჭიროს ლენინურ დეკრეტს ზავის შესახებ⁴⁰.

კავკასიის არმიის სამხარეო საბჭოს პრეზიდიუმი რუსეთის სახალხო კომისართა საბჭოს სახელზე 28 დეკემბერს გაგზავნილ დეპეშაში იწონებდა საბჭოთა მთავრობის მიერ მიღებულ პირველ დეკრეტებს ზავისა და მიწის შესახებ და ვალდებულებას კისრულობდა ებრძოლა მათი განხორციელებისათვის ამიერკავკასიაში⁴¹; ხოლო მეორე დღეს კი გამოქვეყნებულ მიმართებაში მოუწოდა კავკასიის არმიის ყველა ჯარისკაცს დაეცვათ რევოლუციური დისციპლინა და ებრძოლათ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის ამიერკავკასიაში⁴².

საქართველოს მშრომელები მძიმე პირობებში ცხოვრობდნენ. 1917 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებას ოდნავადაც არ გაუუმჯობესებია მათი მდგომარეობა. აქ ყველაფერი თითქმის უცვლელად დარჩა.

მართალია, თბილისში, რომელიც კავკასიის ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ ცენტრს წარმოადგენდა, 1917 წლის 9 მარტს ახალი მთავრობა შეიქმნა ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის („ოზაკომი“) სახელწოდებით, მაგრამ იგი ბურჟუაზიული დროებითი მთავრობის ადგილობრივ ორგანოს წარმოადგენდა. მასში შედიოდნენ კადეტების, ფედერალისტების, მუსავატების, მენშევიკების და სხვა პარტიების წარმომადგენლები, და იცავდა მეამბულეებისა და კაპიტალისტების ინტერესებს; ეწეოდა ბრძოლას საქართველოს მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის და მათი ავანგარდის ბოლშევიკური ორგანიზაციების წინააღმდეგ.

„ოზაკომი“ ქმნიდა კონტრრევოლუციის კერებს მთელს კავკასიაში. გაზ. „კავკასიის რაბოჩი“ მოწინავე სტატიაში 9 ნოემბერს აღნიშნავდა, რომ საჭიროა კონტრრევოლუციური კერების დაუყოვნებლივ მოსპობა, რომ ფართოდ გაეშვინდოს გზა მუშებისა და გლეხების ხელისუფლებას. ამიერკავკასიის რევოლუციურ დემოკრატიას არ შეუძლია დიდხანს მოითმინოს მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების გვერდით კონტრრევოლუციური „ოზაკომის“ არსებობა, რომელსაც შეუძლია იქცეს რუსეთის კონტრრევოლუციის დასაყრდენ ბაზად.

³⁸ გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 17 ნოემბერი.

³⁹ გაზ. „Кавказский рабочий“, 3 декабря 1917 г.

⁴⁰ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 162.

⁴¹ გაზ. „Кавказский рабочий“, 29 декабря 1917 г.

⁴² იქვე.

სტატია თავდებოდა მოწოდებით: „ოზაკომი“ უნდა დათხოვნილ იქნას; ძირს „ოზაკომი“! გაუმარჯოს სოციალისტურ ხელისუფლებას, რომელიც პასუხისმგებელია მუშების, ჯარისკაცებისა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების წინაშე; გაუმარჯოს მუშურ გლეხურ მთავრობას; გაუმარჯოს სახალხო კომისართა საბჭოს!⁴³

საქართველოს მუშები და გლეხები როგორც ადრე, ისე „ოზაკომის“ დროსაც განაგრძობდნენ ბრძოლას ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესებისა და პოლიტიკური უფლებების მოპოვებისათვის, მაგრამ 1917 წლის 25 ოქტომბრის შემდეგ მშრომელთა რევოლუციური განწყობილება უფრო სწრაფად იზრდება, ამასთან „თუ მუშების გაფიცვები ადრე ეკონომიურ ხასიათს ატარებდნენ, ოქტომბერ-ნოემბერში უკვე შესამჩნევი მობრუნება ხდება — გაფიცვები თანდათან პოლიტიკურ ხასიათს იღებდნენ და ბაქოს მუშათა ორგანიზებული გამოსვლის უშუალო გავლენაც იგრძნობოდა“⁴⁴.

გლეხთა ბრძოლაც მიწისა და თავისუფლებისათვის უფრო მასობრივი გახდა. ადგილი ჰქონდა მემამულეთა მიწების დატაცებას, ტყეების თვითნებურ გაჩეხვას. ამიერკავკასიის კონტრრევოლუციური მთავრობა იცავდა მემამულეთა ინტერესებს; მას არ სურდა მიეცა გლეხებისათვის მიწა და დაეცვა მემამულეთა შევიწროებისაგან, პირიქით, მზარდი რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ „ოზაკომმა“ კიდევ მეტად გააძლიერა რეპრესიები. 28 ოქტომბერს განსაკუთრებული კომიტეტის ხელმძღვანელობამ დეპუტა გაუგზავნა თბილისის გუბერნიის კომისარს გლეხთა გამოსვლების ჩასაქრობად სასწრაფო ზომების მიღების თაობაზე. აღნიშნული დეპეშით, რომელსაც ხელს აწერდნენ ჩხენკელი, პაპაჯანოვი და ჯაფარიძე, გუბერნიის კომისარს დაევალა გადამწყვეტი ზომების მიღება წესრიგისა და სიმშვიდის დასაცავად, არ დაეშვა საზოგადოებრივი წესრიგის არავითარი დარღვევები — მოსახლეობის თვითნებური გამოსვლები⁴⁵.

აგრარული მოძრაობის გაფართოებასთან დაკავშირებით იმავე დღესვე სპეციალური ცირკულარით „ოზაკომმა“ ადგილობრივ ორგანოებს — საგუბერნიო და სამაზრო კომისარიატებს მიანიჭა ადმინისტრაციული წესით მოქალაქეთა დაპატიმრების უფლება⁴⁶.

„ოზაკომი“ შემდეგ შეცვალა ამიერკავკასიის კომისარიატმა, ეს მოხდა შემდეგნაირად: 11 ნოემბერს მენშევიკებმა და ესერებმა მოიწვიეს თათბირი. მის მუშაობაში მონაწილეობდნენ თბილისის ქალაქის სათათბიროს, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოსა და პროფკავშირების რწმუნებულები.

ამ თათბირზე მოვიდნენ რსდმ(ზ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის წარმომადგენლებიც. ფ. მახარაძემ მოითხოვა რუსეთის საბჭოთა მთავრობისათვის მხარდაჭერა. ბოლშევიკური პარტიის სამხარეო კომიტეტის დავალებით მ. ცხაკაიამ წაიკითხა დეკლარაცია, რომელშიც დამგობილი იყო თათბირის ორგანიზატორთა მოქმედება, კერძოდ, საბჭოთა რუსეთიდან ამიერკავკასიის მოწყვეტის ცდები. ბოლშევიკების დეკლარაციაში მითითებული იყო ცენტრში და ადგილებზე მთელი ხელისუფლების საბჭოების ხელში გადაცემის შესახებ, რომელთა არჩევნები ხელახლა უნდა ჩატარებულიყო. შემდეგ ბოლშევიკებმა

⁴³ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 142—143.

⁴⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, გვ. 483.

⁴⁵ ოქტომბრის რევოლუციის არქივი (თბილისი), ფ. 28, ს. 33, ფურც. 5.

⁴⁶ ოქტომბრის რევოლუციის არქივი (თბილისი), ფ. 28, ს. 75, ფურც. 120.

დატოვეს თათბირი, ანტისაბჭოთა პარტიებმა კი მოახერხეს კონტრრევოლუციური მთავრობის გაფორმება ამიერკავკასიის კომისარიატის სახით, რომელმაც 15 ნოემბერს თავი გამოაცხადა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ ამიერკავკასიაში.

ფ. მახარაძე წერდა: — „მენშევიკებისა და ესერების ახალი კონტრრევოლუციური ნაბიჯი“ — მიუთითებდა ანტისაბჭოთა პარტიების საქმიანობაზე, რომ მათ საჩქაროდ გამოიმუშავეს პროექტი რუსეთიდან ამიერკავკასიის გამოყოფის შესახებ. იგი წერდა: „როცა დააარსდა მუშებისა და გლეხების მთავრობა და, როცა ეს მთავრობა შეუდგა ზავის განხორციელებას სიტყვით კი არა, არამედ საქმიანად, როცა ის ახორციელებს მიწის გადაცემას ხალხისათვის. ამკარაა მენშევიკებს არასოდეს არ უნდოდათ მუშებისა და გლეხების მთავრობის გამარჯვება, ამიტომ ისინი წყვეტენ კავშირს ცენტრალურ მთავრობასთან და იმავე დროს უკავშირდებიან დონის ცნობილ ატამან კონტრრევოლუციონერ კალედინს. ეს უკანასკნელი, როგორც ვიცით, დაუძინებელი მტერია რევოლუციის, მუშებისა და გლეხების. მან თავის მიზნად დაისახა ბოლშევიკების მოსპობა და ამისთვის მუშაობს“⁴⁷.

ამიერკავკასიის კომისარიატი, ფ. მახარაძის თქმით, წარმოადგენს ბურჟუაზიისა და მემამულეების ბლოკს რევოლუციის მოღალატეებთან — მენშევიკებთან და მემარჯვენე ესერებთან, ამიტომ იყო, რომ ამ კონტრრევოლუციურ მთავრობას ხალხის ფართო მასაში ავტორიტეტი და ნდობა არ ჰქონდა, ვანსაკუთრებით ზიზღით უყურებდნენ მას მუშები და კავკასიის რევოლუციური ჯარისკაცები, რომლებსაც არ სურდათ ანტიხალხურ მთავრობას დამორჩილებოდნენ⁴⁸. როცა მენშევიკებისა და ესერების იმედი არ გამართლდა ოქტომბრის რევოლუციით შექმნილი საბჭოთა მთავრობის დამხობის თაობაზე, როცა დარწმუნდნენ, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა ადვილი საქმე არაა, მაშინ მათ, — წერდა ფ. მახარაძე, — „გადაწყვიტეს ამიერკავკასიის ჩამოშორება ცენტრიდან და აქ დამოუკიდებელი ხელისუფლების შექმნა... სანამ რუსეთში არსებობდა კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიის ბატონობა დროებით მთავრობის სახით, მენშევიკები თავის მოვალეობად თვლიდნენ მისადმი დამორჩილებას და მათ აზრადაც არ მოსდიოდათ რუსეთიდან გამოყოფა და დამოუკიდებელი მთავრობის შექმნა. მაგრამ საკმარისი იყო რუსეთში რევოლუციური მთავრობის მოწყობა პროლეტარიატის დიქტატურის სახით, რომ მენშევიკები ამიერკავკასიის — გამოცალკეების გზას დასდგომოდნენ“⁴⁹ (ხაზგასმა ავტორისა ვ. ჯ.).

ამიერკავკასიის კომისარიატი არ ცნობდა ოქტომბრის რევოლუციას და მის მიერ შექმნილ მუშებისა და გლეხების მთავრობას. მან კავშირი გაწყვიტა რევოლუციურ რუსეთთან და დაუკავშირა კონტრრევოლუციონერ კალედინს და იმპერიალისტ ბიუკენენს. გაზ. „ბრძოლა“ აღნიშნავდა, რომ „ამ მთავრობის შექმნა არ მოასწავებს ერის თვითგამორკვევას, ეს კონტრრევოლუციის თვითგამორკვევაა რევოლუციის წინააღმდეგ მიმართული“ და დასძინდა „ვინც კავშირს წყვეტს რუსეთის რევოლუციასთან, ის კალედინს უნდა დაუკავშირო-

47 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 14 ნოემბერი;

48 ფ. მახარაძე, საბჭოები და ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის საქართველოში, გვ. 68.

49 იქვე, გვ. 64.

დეს. სხვა გზა არ არის. მაგრამ კალენდინის მოკავშირეებმა კალენდინის ბედიც უნდა გაიზიარონ, არც აქ არსებობს სხვა გზა⁵⁰.

ბოლშევიკები ფართო პროპაგანდისტულ მუშაობას ეწეოდნენ გლეხობაში: განუმარტავდნენ მათ ლენინური პარტიის აგრარულ პროგრამას, ამასთან ამხელდნენ მენშევიკებისა და ესერების შემთანხმებულ პოლიტიკას; ესერები და მენშევიკები ურჩევდნენ გლეხებს არ გამოსულიყვნენ მემამულეთა წინააღმდეგ და მოეცადათ დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე, რომელიც, მათი აზრით, აგრარულ საკითხს გადაწყვეტდა გლეხობის სასარგებლოდ.

არსებული წყობილებით ხალხის მასების უკმაყოფილება თანდათან იზრდებოდა. შიმშილობა მოედო საქართველოს თითქმის ყველა მაზრას. მენშევიკური პრესაც აღიარებდა მოსახლეობის დამშევნისა და მის საფუძველზე გადამდებ სნეულებათა გავრცელების ფაქტებს. განსაკუთრებით უჭირდათ შრომელებს — ქალაქისა და სოფლის ღარიბებს.

1917 წლის ნოემბრის მიწურულისათვის ფასები სურსათზე და სხვა პირველი მოთხოვნილების საგნებზე ომამდელ წელთან შედარებით მნიშვნელოვნად გადიდა. მაგალითად, ოფიციალური მონაცემებით პურის ფასი გაიზარდა 8—10-ჯერ, ხორცის — 8—12-ჯერ, რძის — 10-ჯერ, კვერცხის 15—18-ჯერ, კარაქის — 8—15-ჯერ, ცხიმის, ცხერის ქონის — 12-ჯერ, ბოსტნეულის — 7—15-ჯერ, კარტოფილის — 9,25-ჯერ, შაქრის — 10,5-ჯერ, ნახშირის — 25,5-ჯერ, ტანსაცმლის — 1,5, მაუდის ზედატანსაცმლის — 10-ჯერ, საპნის — 28-ჯერ, წამლების — 40—50-ჯერ და ა. შ.⁵¹.

რსდმპ(ზ) თბილისის კომიტეტის ერთ-ერთ მოწოდებაში ყველა მშრომელისადმი, ყველა მუშისა და ჯარისკაცისადმი ბურჟუაზიული მთავრობის პოლიტიკის საპროტესტოდ მასობრივი მანიფესტაციების მოწყობის შესახებ, აღწერილია ქვეყანაზე შექმნილი მძიმე მდგომარეობა და ნათქვამია — ომით გამოწვეულ სამეურნეო ნგრევას მიეყვარათ ქარხნების გაჩერებამდე, უმუშევრობამდე. ამ ნგრევას განზრახ ამწვავებენ გაუმძლარი კაპიტალისტები ... სიძვირე ახრჩობს ქალაქის ღარიბობას, ფასები მატულობს ... უმუშევრობა ჯერ კიდევ იზრდება, შიმშილი გვიახლოვდება და არავითარ ქმედით ზომებს მის წინააღმდეგ არ დებულა⁵².

მძიმე, აუტანელ მდგომარეობაში ცხოვრობდნენ მუშა-მოსამსახურეები: სურსათის და სხვა ფართო მოთხოვნილების საქონლის გაძვირებას თან ახლდა ხელფასის სისტემატური შემცირება და ზოგჯერ დიდი დავიანებით გაცემა; შრომისა და ცხოვრების პირობები სისტემატურად უარესდებოდა; ყველაფერი ეს ტანჯავდა მათ და სასოწარკვეთილებაში აგდებდა. გაზ. „ბრძოლა“ მიუთითებდა, რომ ზოგი კატეგორიის მუშის სამუშაო დრო არ იყო განსაზღვრული და მისი ხანგრძლივობა მთლიანად წარმოების მეპატრონეთა თვითნებობაზე იყო დამოკიდებული. არავინ ზრუნავდა მუშების ცხოვრების გაუმჯობესებაზე, მათ ატყუებდნენ დაპირებებით⁵³.

ცხოვრების პირობების გაუარესება მშრომელი მოსახლეობის უკმაყოფილებას იწვევდა; იგი იმედის თვალით შეჰყურებდა რუსეთში მიმდინარე ამბებს,

50 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 25 ნოემბერი:

51 М. В. Ц е р ц в а д з е, Революционное движение в Грузии (1914—1917 гг.; часть I, Тб., 1960., გვ. 123—124.

52 Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 40—41.

53 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 4 ნოემბერი.

და ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლებს აწყობდა.

26 ნოემბერს სოფელ ერკეთში ბოლშევიკების კრებამ (ესწრებოდა 45 წევრი) უნდობლობა და პროტესტი გამოუცხადა ამიერკავკასიის კონტრრევოლუციურ მთავრობას და დაადგინა: „...ვალდებულად ვთვლით თავისთავს, ყოველივე ნდობა და დახმარება აღმოუჩინოთ რუსეთის რევოლუციის ხელმძღვანელ პროლეტარიატს და რევოლუციურ ჯარს...“⁵⁴.

საპროტესტო რეზოლუცია მიიღო აგრეთვე სამტრედიის ბოლშევიკთა საერთო კრებამ (ესწრება 120 კაცი) რევოლუციური რუსეთიდან ამიერკავკასიის გამოყოფის გამო. კრება მიესალმა პეტროგრადის პროლეტარიატს და ჯარს და დაადგინა, რომ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იბრძოლებდნენ მშრომელი ხალხის საკეთილდღეოდ⁵⁵.

ამიერკავკასიის კომისარიატმა საქართველოში დაიწყო სასტიკი რეპრესიები პირველ რიგში ბოლშევიკების წინააღმდეგ. კავკასიის მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების სამხარეო მენშევიკურ-ესერული ცენტრის დადგენილების თანახმად და ამიერკავკასიის კომისარიატის თანხმობით, თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების აღმასკომმა 27 ნოემბერს ქ. თბილისში გამოაცხადა სამხედრო წესები⁵⁶. მიუხედავად ამისა, 28 ნოემბერს მთავრობის საწინააღმდეგო გაფიცვა მოაწყვეს თბილისის საკრედიტო დაწესებულებათა მოსამსახურებმა⁵⁷.

კონტრრევოლუციის შეტევა პირველ რიგში გამოიხატა მენშევიკთა გვარდიელების მიერ 29—30 ნოემბერს თბილისის არსენალის დაკავებით. არსენალზე თავდასხმით ბურჟუაზიამ დაიწყო აშკარა სამოქალაქო ომი საქართველოში⁵⁸.

შემდეგ გვარდიელებმა დაარბიეს ბოლშევიკური გაზეთების „კავკასკიი რაბოჩის“, „ბრძოლის“, „ბანვორ კრივის“ სტამბები, სცემეს თანამშრომლებს, რამდენიმეც დააპატიმრეს. გაზეთების აწყობილი მასალა მიანგრ-მოანგრის და ორიგინალები წაიღეს — წერდა „ბრძოლა“⁵⁹.

20 დეკემბერს ზონში ადგილი ჰქონდა მილიციასთან შეტაკებას. 30 კაციდან შემდგარი შეიარაღებული რაზმი თავს დაესხა მილიციის უფროსს პრაპორშჩიკ კეყენაძეს. რაზმელებმა მოკლეს ის და მიძიმდ დასტრეს მისი საქმისმწარმოებელი. სროლის დროს მილიციელებმა მოკლეს ეჭვის და დაჭრეს ერთი რაზმელი, შემდეგ დააპატიმრეს ამ შეტაკებაში მონაწილე რამდენიმე ადგილობრივი მცხოვრები⁶⁰.

სამურზაყანოში გლეხთა რევოლუციურმა მოძრაობამ მწვავე ხასიათი მიიღო. 22 დეკემბერს შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქმეების კომისარი ქუთაისის გუბერნიის კომისარის სახელზე გაგზავნილ დეპეშაში წერდა სამურზაყანოში რევოლუციური გამოსვლების ჩასაქრობად ზომების მიღების თაობაზე:

54 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 14 დეკემბერი.

55 იქვე, 26 ნოემბერი.

56 პარტიული არქივი (თბ.), ფ. 2914, აღწ. 1, ს. 194, ფურც. 75.

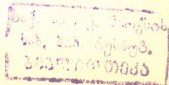
57 Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 158.

58 Н. Б. Махарадзе, Победа социалистической революции в Грузии, Тб., 1965, გვ. 119.

59 გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 1 დეკემბერი.

60 პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 2914, აღწ. 1, ს. 201, ფურც. 81.

2. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4.

მდგომარეობა სამურზაყანოს უბანზე, — აღნიშნავდა იგი, — იმდენად სერიოზულია, რომ მოითხოვს მთელი რიგი ენერგიული, გადამწყვეტი ზომების მიღებას უბნის დასამშვიდებლად და წესრიგის დასამყარებლად (ეს გამოწვეული იყო მოსახლეობის სისტემატური გამოსვლებით მემამულეებისა და ადგილობრივი ხელისუფლების წინააღმდეგ).

ქუთაისის გუბერნიის კომისარს ამასთან აცნობეს, რომ შეერჩია ენერგიული, მამაცი დამაინები (სასურველი იყო ოფიცრების წრიდან) სამურზაყანოს უბნის კომისარისა და მილიციის უფროსის თანამდებობებზე; და სხვა აუცილებელი ღონისძიებათა გასატარებლად მასვე გამოუყვეს საჭირო თანხა, თანაც წინადადება მისცეს, რომ საქმე დაყვანებას არ ითმენს, აუცილებელია, თუ ამის რაიმე შესაძლებლობა არის, ქუთაისიდან დროებით გაიგზავნოს სამურზაყანოში ასი შეიარაღებული ჯარისკაცი⁶¹.

მშრომელი მოსახლეობის ცხოვრების ისედაც მძიმე პირობებს საქართველოში კიდევ უფრო აუარესებდა ზღვისპირა რაიონებში თურქების შეიარაღებული ბანდების ხშირი თავდასხმები. „ბრძოლა“ 1917 წლის 30 დეკემბერს სათაურით „ახალციხის საშინელი მდგომარეობა“ იტყობინებოდა ახალციხიდან მიღებული დეპეშის შინაარსს. აქ ნათქვამია — თათრებმა ქალაქს ალყა შემოარტყეს და ულტიმატუმი წამოგვიყენეს. ბრძოლა ჯერ არ დაწყებულა. მდგომარეობა საშინელია. მაზრის კომისარი ითხოვდა მის განკარგულებაში ჯარისკაცებისა და ორი ჯავშნიანი ავტომობილის გაგზავნას⁶².

ამიერკავკასიის კომისარიატის მმართველობა აღინიშნა ორი ისეთი სისხლიანი დანაშაულით, როგორიც იყო — შამქორის ტრაგედია 1918 წლის იანვარში⁶³ და მუშათა მიტინგის დახვრეტა თბილისში იმავე წლის თებერვალში.

პირველი მოხდა თურქეთის ფრონტიდან დაბრუნებული და საბჭოთა რუსეთში მიმავალი რევოლუციურად განწყობილი სამხედრო ნაწილების ძალით განხორალების დროს. მაშინ ამ აქტს მოჰყვა მრავალი ათასი უდანაშაულო ადამიანის ზოცვა-ჟღერა; ათასობით რუსი ჯარისკაცი გვამით მოიფინა რკინიგზის ხაზის მიღამოები. კონტრრევოლუციურმა ძალებმა ხელთ იგდეს 15 ათასი თოფი, 70 ტყვიამფრქვევი, ორი ათეული ზარბაზანი⁶⁴.

მეორე დანაშაული მთავრობამ ჩაიდინა ქ. თბილისში, ალექსანდრეს ბაღში. ისადაც ბოლშევიკური მიტინგი სისხლში ჩაახრჩვეს. გვარდიელთა შეიარაღებულმა ჯარისკაცებმა „ბაღიდან ყველა გასასვლელი დაკეტეს და უეცრად შამხანებიდან და ტყვიამფრქვევებიდან სროლა ატეხეს...“ 8 კაცი მოკლეს და 29-ზე მეტი დაჭრეს⁶⁵.

მენშევიკური მთავრობის სამი წლის ბატონობამ არანაკლებ სისხლიანი კვალი დაამჩნია საქართველოს მიწა-წყალს. ანტიხალხურმა პოლიტიკამ, რომელსაც მენშევიკური მთავრობა ატარებდა იმპერიალისტთა ხიშტებზე დაყრდნობით, მთლად მოშალა ქვეყნის ეკონომიკა და იგი კატასტროფამდე მიიყვანა.

⁶¹ Борьба за победу Советской власти в Грузии... გვ. 160.

⁶² გაზ. „ბრძოლა“, 1917 წლის 30 დეკემბერი.

⁶³ შამქორში მომხდარი ამბები დაწვრილებით გაშუქებულია სტ. შალუაშვილის სტატიაში „სიმაართლე ელიზაბეტპოლის ამბების შესახებ“ (იხ. გაზ. „კავკასიის რაზონი“, 1918 წლის 2 თებერვალი).

⁶⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, გვ. 550.

⁶⁵ იქვე.

მშრომელთა ცხოვრების პირობები აუტანელი გახდა, საქართველოში ახალი ძალით გაიშალა ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის და იგი დამთავრდა მშრომელი ხალხის გამარჯვებით.

ამრიგად, ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებამ გზა გაუხსნა რუსეთის იმპერიის ხალხთა მასებს, მათ შორის საქართველოსა და ამიერკავკასიის, სხვა განაპირა მხარეების ჩაგრულ მშრომელებს თავისუფლებისაქენ. მათ დაამსხვრის სახელმწიფო მანქანა, რომელიც იცავდა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციას, სოციალურსა და ეროვნულ ჩაგვრას და დაიწყეს ახალი საზოგადოების მშენებლობა.

შეიძლი ათეული წლის განმავლობაში მშრომელმა ხალხმა შემოქმედებითი შრომით გვიჩვენა, თუ რისი მიღწევა შეუძლია მას, როცა თვით არის ქვეყნის ბატონ-პატრონი და მართავს სახელმწიფოს. „სოციალისტური მშენებლობის დროს, — ნათქვამია ცენტრალური კომიტეტის მიმართვაში საბჭოთა ხალხისადმი — ჩვენი ქვეყანა გადაიქცა მძლავრ ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ, რომელსაც უდიდესი ეკონომიკური და მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალი აქვს. მიღწეულია მასების განათლების მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი დონე, მშრომელთა სახლში შეძლება სუფევს. ცხოვრების ჩვეულებრივი ნორმები გახდა უფასო სამედიცინო მომსახურება, სახელმწიფოს ზრუნვა დედათა და ბავშვთათვის, ომისა და შრომის ვეტერანებისათვის, ხანდაზმული მოქალაქეებისათვის. თითქმის ყოველდღე, ათასობით ოჯახი დღესასწაულობს ახალ-მოსახლეობას“⁶⁶.

В. И. ДЖИКИЯ

ОКтябрьская РЕВОЛЮЦИЯ И ГРУЗИЯ

Статья посвящена 70-ой годовщине Великой Октябрьской социалистической революции, которая открыла новую эру в истории развития человечества.

В статье освещается положение в Грузии после победы Октябрьской революции; большевики и трудящиеся Грузии с радостью встретили весть о победе вооруженных рабочих и солдат Петрограда. В Тбилиси и других городах Грузии состоялись собрания большевиков и многотысячные митинги трудящихся и революционно настроенных солдат Кавказской Армии.

Охарактеризована деятельность меньшевиков, эсеров, других антисоветских партий и местных органов власти в Грузии после победы вооруженного восстания в Петрограде, показана борьба рабочих и крестьян против антинародной политики «Озакома» и Закавказского комиссариата.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტის საბჭოთა საქართველოს ისტორიის განყოფილებამ

⁶⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1987 წლის 14 მარტი.

НГУЕН ВАН КОИ

ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА РАСПРОСТРАНЕНИЕ КОММУНИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ВО ВЬЕТНАМЕ

В 1917 г. в России победила Великая Октябрьская социалистическая революция, которая свергла господство помещиков и капиталистов, передала политическую власть в руки рабочего класса и трудового крестьянства, наделила пахарей землей, установила равноправие между всеми народами страны, освободив национальности, притесняемые и угнетаемые прежде царским самодержавием.

Как событие огромного исторического значения победа Великой Октябрьской революции и образование первого в мире государства рабочих и крестьян оказали большое влияние на целое поколение вьетнамской патриотической интеллигенции, особенно на тов. Нгуен Ай Куока — будущего великого вождя вьетнамского народа, президента Хо Ши Мина.

И до Октябрьской революции при господстве французских колонизаторов вьетнамский народ неоднократно поднимался на борьбу за свое освобождение. Стойкая, полная героических подвигов и жертв, борьба многих поколений за национальную независимость вписала немало блестящих страниц в историю вьетнамского народа, который не мог разбить цепи рабства.

Именно в тот момент, когда борьба вьетнамского народа за спасение Родины испытывала глубокий кризис и остро стоял вопрос о выборе путей развития, а положение в стране представлялось мрачным и безвыходным, до вьетнамского народа донеслись громовые раскаты Октябрьской революции. Марксизм-ленинизм — самое революционное учение нашего времени привел к созданию Коммунистической партии Вьетнама и разжег великое пламя революционной борьбы рабочих и крестьян в 1930—1931 гг., открыв тем самым путь к коренному повороту в истории освобождения вьетнамского народа.

Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на судьбы вьетнамского народа не могло быть и не было каким-то единовременным актом. С каждым годом это воздействие не только не ослабевало, но напротив значительно усиливалось. Поэтому, для полного раскрытия влияния Октябрьской революции на народы колониального мира в целом и на вьетнамский народ, в частности, необходимо рассмотреть все или почти все существенные моменты истории этих стран в новейшее время.

В данной статье автор стремится частично восполнить пробел в изучении влияния Октябрьской социалистической революции на революционное сознание тов. Нгуен Ай Куока и некоторых других представителей вьетнамской патриотической интеллигенции в двадцатые годы.

Как отмечалось во многих официальных документах, на первых порах (1917—1926 гг.) марксизм-ленинизм и идеи Октября проникали во Вьетнам через Францию, где тогда проживало немало вьетнамских рабочих, студентов и солдат.

Франция, богатая революционными традициями, одной из первых восприняла благотворное влияние идей Октября. Здесь развернулось революционное движение, которое не могло не увлечь и проживавших там вьетнамцев. Часть вьетнамцев испытала на себе непосредственное воздействие революционной борьбы рабочего класса Франции; они участвовали вместе с ними в манифестациях и различных выступлениях и многие вьетнамцы находились под непосредственным влиянием французских коммунистов. Французский пролетариат и коммунистическая партия познакомили вьетнамских революционеров с идеями Октябрьской революции. Многие из них стали коммунистами, другие просто симпатизировали Октябрьской революции и сыграли большую роль в вьетнамских событиях в 20-е годы.

Покинув Вьетнам в 1911 году с целью поиска путей спасения родины, Хо Ши Мин (Нгуен Ай Куок) жил и вел революционную деятельность в разных странах Европы и Америки.

Во время первой мировой войны, Нгуен Ай Куок обосновывался во Франции, где все активнее и целеустремленнее включается в политическую жизнь, установив тесные связи с левыми кругами французской общественности, с марксистами. Участвуя в социалистическом движении, Нгуен Ай Куок начинает приобретать все большую известность не только во Франции, где среди вьетнамских эмигрантов он организовал группу патриотов, но и во Вьетнаме, особенно после того, как он от имени этой группы направил в адрес состоявшейся после войны в 1919 г. в Версале конференции стран-победительниц «Тетрадь пожеланий вьетнамского народа», в которой были выдвинуты требования признания коренных национальных прав Вьетнама.

В 1919 г. он вступает в ряды французской социалистической партии. Настоячиво постигая революционную теорию марксизма-ленинизма, участвуя в ожесточенных дискуссиях, разгоравшихся тогда в партийных организациях по вопросу присоединения к III Интернационалу, не упуская ни одной возможности разоблачения злодеяний колонизаторов и всей системы колониализма, Нгуен Ай Куок постепенно становится коммунистом-ленинцем. Он был глубоко взволнован и обрадован, когда ему довелось познакомиться с ленинскими тезисами по национальному и колониальному вопросам. Стоя один в комнате, он представил себе большое скопление народа и громко сказал: «Соотечественники, страдающие в угнетении! Это то, что нам необходимо! Это наш путь к освобождению!»¹.

В декабре 1920 года на XVIII съезде Французской социалистической партии, состоявшемся в Туре, Нгуен Ай Куок (Нгуен Патриот) проголосовал за присоединение к III Интернационалу, принял участие в создании Французской коммунистической партии. Это событие явилось переломным моментом в его революционной деятельности. От патриотизма он перешел к научному коммунизму, решительно став на марксистско-ленинскую платформу, на путь Октябрьской революции и Коммунистического интернационала.

О своем пути к ленинизму Хо Ши Мин писал: «Сначала именно мой патриотизм, а отнюдь еще не коммунизм привел меня к Ленину и к коммунистическому интернационалу. Лишь постепенно в ходе

¹ Хо Ши Мин. Избранное. М., 1981, с. 794 (на вьетн. яз.).

борьбы, изучая марксистско-ленинскую теорию и участвуя в практической работе, я пришел к пониманию того, что только социализм, только коммунизм может освободить от рабства и угнетенные народы и трудящихся всего мира»². Он пришел к выводу: «Нет другого пути для спасения Родины и освобождения нации, кроме пути пролетарской революции»³.

Бурное политическое развитие в мире, разбухшем Великой Октябрьской революцией России самое живое и непосредственное участие в общественной жизни и непосредственное участие в общественной жизни послевоенной Франции, вдохновляющий пример страны Советов — все это способствовало необычайно быстрому росту политической сознательности и революционной зрелости, формированию коммунистического мировоззрения будущего вождя вьетнамской революции.

В июне 1923 г. с паспортом на имя Чен Ванга, Хо Ши Мин отправился из Парижа в Германию до Гамбурга, откуда он на советском корабле «Карл Либкнехт» добрался до страны Советов. Начался новый период в его бурной революционной деятельности на земле первого в мире социалистического государства. В первые дни жизни в Советском Союзе Нгуен Ай Куок уделял особое внимание социальному строю и отметил, что хотя в этой стране и существовало много трудностей, обусловленных мировой и гражданской войнами, ее социальный строй исключительно превосходен. Он отметил: «Если Россия еще не является раем для всех людей, то она уже стала раем для детей»⁴.

Итак, можно сказать, что сформированная на основе общих идеалов, исторических традиций прошлого, революционная убежденность Нгуен Ай Куока еще более укрепилась, когда он своими глазами увидел созданное Октябрьской революцией новое общество, показавшее путь всем народам, выступающим против национального и общественного гнета. Вера Нгуен Ай Куока в Советский Союз, его любовь к стране Советов во много раз возросли и явились вдохновляющим источником его революционной деятельности.

Уже в период первого пребывания в СССР (в 1923 г.) знания Нгуен Ай Куока о стране Советов с каждым днем возрастали. Это прежде всего отражалось в его глубокой симпатии к Ленину. В статье, написанной по поводу смерти Владимира Ильича, Нгуен Ай Куок подчеркивал: «При жизни Ленин был нам отцом, учителем, товарищем, советником, теперь он — путеводная звезда, ведущая нас к социальной революции, Ленин живет в наших делах, он бессмертен»⁵.

В процессе своей революционной деятельности, Нгуен Ай Куок на первых порах поддерживал Октябрьскую революцию, как бы повинуюсь естественному чувству. Он глубоко уважал Ленина. «Ленин — Великий патриот, освободивший своих соотечественников, человек, который всю свою жизнь боролся против нищеты и угнетения народов»⁶.

Нгуен Ай Куок сознательно формировал в себе абсолютную решимость идти по пути, указанному Лениным.

² Там же.

³ Ле Зуан. Избранные статьи и речи. М., 1981, с. 149.

⁴ Ж. «Новости Вьетнама», II, 1983, Ханой, с. 3.

⁵ Хо Ши Мин. Избранные статьи и речи. М., 1959, с. 89.

⁶ Там же, с. 116.

В 1924 году на страницах парижских газет появился ряд статей Нгуен Ай Куока о России, о Ленине и о результатах строительства нового строя в СССР. В статье «Русская революция и колониальные народы» Нгуен Ай Куок писал о помощи советского народа колониальным народам, и революционная Россия, ни на минуту не задумываясь, пришла на помощь народам, которые она уже самым фактом своей победоносной революции пробудила от летаргического сна⁷.

С опубликования этой статьи Нгуен Ай Куок стал первым вьетнамцем, внесшим свой вклад в освещение взаимосвязи национально-освободительной борьбы колониальных народов с борьбой пролетариата в метрополии. Он писал: «Колониализм — это спрут, присосавшийся одним шупальцем к пролетариату метрополии и другим — к пролетариату колонии. Для того, чтобы его убить, надо отсечь оба шупальца»⁸. Таким образом, Нгуен Ай Куок отчетливо видел, как одинаково беспощадно империализм угнетает пролетариат метрополии и народные массы колоний, глубоко осознавал, насколько едины интересы и цели борьбы трудящихся капиталистических и колониальных стран.

В 1924 же году Нгуен Ай Куок опубликовал другие статьи в газетах Парижа. Такие статьи, как «Ленин и народы Востока» (Ле Париа — июль 1924 г.), «Варварство большевиков» (Ле Париа № 24, сентябрь 1924 г.) получили широчайший отклик среди читателей. В этих же статьях не только выражалось чувство любви Нгуен Ай Куока к Ленину, к стране Советов, но и во всем блеске проявился его талант публициста.

Одновременно с этим завершился и процесс формирования коммунистического мировоззрения Хо Ши Мина. Это был уже не будущий, а настоящий вождь вьетнамской революции.

Для того, чтобы осуществить свою цель и после удачного поиска пути спасения Родины — «вернуться на родину, к своему народу, чтобы пробуждать его, организовывать, спланировать, готовить к борьбе за свободу и независимость»⁹, в 1924 году Нгуен Ай Куок прибыл в Китай. Здесь он встретился с другими вьетнамскими патриотами, живущими тогда в Китае. Нгуен Ай Куок решил реорганизовать Союз единомышленников (организация была основана Фан Бой Тяу в Китае в 1912 г.) и на его основе создать революционную организацию нового типа, вооруженную марксистско-ленинской идеологией. Одновременно Нгуен Ай Куок делал все, чтобы пропагандировать революционные идеи Ленина и Октябрьской революции. Во многих революционных пропагандистских документах, написанных Нгуен Ай Куоком, в течение 1925—1927 гг., говорилось о Ленине, о революции в России, о всемирно-историческом примере первого в мире социалистического государства. Вот далеко не полный перечень тем, затронутых и разработанных в статьях Хо Ши-Мина. Великая Октябрьская социалистическая революция в России; Советский Союз и социализм; революционная партия, коммунистическая партия, национальная революция; мировая революция, теория марксизма-ленинизма и др.... Эти документы стали главным учебником всех вьетнамских революционеров.

В книге «Путь революции», изданной в 1927 г. отделом пропа-

⁷ Там же.

⁸ Там же, с. 95, 96.

⁹ Чан Зан Тиен. Рассказы о жизни и деятельности Хо Ши Мина, М., 1958, с. 47.

ганды и агитации Союза угнетенных народов Азии, сравнивая Октябрьскую революцию с буржуазными, Нгуен Ай Куок подчеркивал: «Только она достигла цели». Ее он считал примером для вьетнамской революции: «Российская революция показала нам, что для успеха революционного дела нужно корнями уходить в народные массы (рабочих и крестьян), нужна крепкая партия, нужны стойкость и смелость, готовность идти на самопожертвование, единство действий, короче говоря, нужно следовать идеям Маркса и Ленина»¹⁰.

Через все содержание брошюры красной нитью проходит ни на йоту не потерявшее своей правоты и сейчас, 55 с лишним лет спустя, утверждение Хо Ши Мина о том, что ленинизм в наше время, когда на свет появилось столько учений и доктрин, является «самой истинной, самой надежной и самой революционной теорией»¹¹.

Позднее, в 1930 г., Нгуен Ай Куок написал давно задуманную повесть «Дневник потерпевшего кораблекрушение». Эта повесть, написанная в жанре воспоминаний простым, увлекательным, доступным массам языком, помогла читателям узнать о грандиозных переменах в Советской России¹².

Одним словом, умом и сердцем приняв Октябрьскую революцию, Нгуен Ай Куок правильно определил путь спасения своей родины. Это была его первая большая заслуга перед ней.

Как отмечалось выше, Октябрьская революция оказала большое влияние на целое поколение вьетнамских патриотов. Хотя и в разной степени, но многие его представители восприняли идеи Ленина и Октябрьской революции и встали на путь борьбы за освобождение своей страны.

Фан Бой Тяу со своими товарищами в тот период находился в Китае, являясь наиболее яркой фигурой в революционном движении Вьетнама в первой четверти нашего века, Фан Бой Тяу в течение двадцати лет неустанно искал пути освобождения своей родины от французского господства и терпел одно поражение за другим. Идеи Октября дошли до Фан Бой Тяу, когда у него наметился духовный кризис. В своих мемуарах Фан Бой Тяу с волнением описал свое впечатление об этом событии: «Какое это было счастье! Словно в холодный пасмурный день подул теплым весенним ветром и темная ночь вдруг озарилась ярким солнечным лучом. Этим весенним ветром и яркими солнечными лучами были идеи социализма»¹³.

Впоследствии Фан Бой Тяу пишет о том, как он изучал имевшуюся в его распоряжении литературу о Советской России, а также о своих встречах с советскими представителями во время поездки в Пекин, о беседах с ними, о той помощи, которая была предложена вьетнамским революционерам. Это встречи оставили в памяти Фан Бой Тяу глубокие впечатления. Он пишет: «Я никогда не забуду, как говорили со мной русские. В их словах были искренность, прямота, а в глазах — мягкость и доброта»¹⁴.

Фан Бой Тяу проявлял большой интерес к коммунистам России, стремясь яснее понять значение Октябрьской революции. В ряде статей, написанных в 1921 г., Фан Бой Тяу называл Ленина «революционным стратегом», этот человек, «не только хорошо излагает, но и об-

¹⁰ Нгуен Кыу Лит Шы. № 156, 1970, с. 16.

¹¹ Там же.

¹² Ж. «Новости Вьетнама», II. — 1986, с. 6.

¹³ Фан Бой Тяу. Социализм, Ханой, 1946 (на вьетнамском языке).

¹⁴ Там же, с. 6—7.

ладает способностью осуществлять их на поле брани, они неизменно приведут к победе»¹⁵.

Фан Бой Тяу любил и уважал Ленина, потому что он был «освободителем трудящихся России».

В 1924 г. Фан Бой Тяу написал «Рассказ о Фан Хонг Тхай», о человеке, который взрывом бомбы пытался убить французского генерал-губернатора Индокитая Мерлена. В этом рассказе Фан Бой Тяу указывает на необходимость осуществления социалистической революции. В этом же рассказе мы видим и определенные прогрессивные сдвиги в политических взглядах Фан Бой Тяу, особенно когда он пишет одвигающих силах революции:

«Коль мы говорим о необходимости совершения революции, то эта революция должна быть непременно социалистической. Более того, можно успешно подготовиться к ней, если только в своей деятельности мы будем опираться на низшие социальные классы. А это значит — на рабочий класс и трудовое крестьянство»¹⁶.

Октябрьская революция помогла Фан Бой Тяу глубже понять международную обстановку. Так, говоря о положении рабочего класса других стран, он писал: «...Рабочий класс имеет свою политическую партию, под руководством которой проводит забастовки, единым блоком идет на борьбу за жизненные права, не страшась смерти»¹⁷.

Фан Бой Тяу говорит также о помощи «бедным странам», рассматривая ее как фактор, необходимый для окончательной победы революции. Фан Бой Тяу отзывался о России как о государстве нового типа, которое осуществляет главную цель — построение невиданного на свете нового мира свободных и счастливых людей.

Под влиянием новых политических взглядов, после встреч с тов. Нгуен Ай Куоком в Китае в 1925 г., Фан Бой Тяу решил вернуться в Гуанчжоу с целью перестройки своих организаций (Союз единомышленников — Союз сердец) по образцу, предложенному тов. Нгуен Ай Куоком. Но на пути в Гуанчжоу он был арестован французской полицией и отконвоирован во Вьетнам.

В последние годы своей жизни (1926—1940 гг.) Фан Бой Тяу находился под домашним арестом в городе Хюэ. В его маленьком домике на стене всегда висел портрет Ленина. До конца своей жизни Фан Бой Тяу хранил веру в победу социализма и любовь к гениальному Ленину, восхищался Нгуен Ай Куоком, ставшим тогда национальным лидером, неуклонно следовавшим по пути Ленина и Октябрьской революции.

Вместе с Фан Бой Тяу принял активное участие в национальном движении Вьетнама и Фан Тю Чинь (вышедший из семьи интеллигента-конфуцианца). Он стал ярким представителем течения умеренного реформизма в начале XX века. Живший во Франции в период 1911—1925 гг., Фан Тю Чинь имел возможность познакомиться с идеями Октябрьской революции, но неизменно и твердо придерживался пути буржуазной реформы. Поэтому, несмотря на то, что в период 1917—1923 гг., Фан Тю Чинь был близко знаком с тов. Нгуен Ай Куоком, он не мог полностью принять идеи социалистической революции. Тем не менее, Фан Тю Чинь хотел изучать революционную стратегию и даже изъявил желание вернуться на Родину для

¹⁵ Там же.

¹⁶ Фан Бой Тяу. Рассказ о Фам Ханг Тхае, Ханой, 1967 (на вьетн. языке).

¹⁷ Ж. «Новости Вьетнама», II. — 1983, с. 7.

распространения идей Маркса и Ленина. В своей статье Фан Тю Чинь выражал глубокое уважение и любовь к этим вождям международного пролетариата.

Он писал: «Маркс был немцем по национальности и жестоко преследовался правительством за революционную деятельность и поэтому вынужден был эмигрировать в Англию. Потом Маркс снова вернулся на родину, так как Германия была тогда центром мировой революции. Ленин также преследовался царским самодержавием, но под его руководством была совершена революция, которой восхищаются народы Европы и Америки»¹⁸.

В 1925 году (19 ноября) после возвращения на Родину, Фан Тю Чинь выступил с докладом «Об этике и морали Востока и Запада», в котором он уделил большое внимание анализу идей социализма. В этой статье помимо объяснения разницы между этикой и моралью Востока и Запада, Фан Тю Чинь подчеркнул важную роль международной солидарности, показал причину, почему у вьетнамского народа еще нет социализма. Затем он заявил: «Чтобы наш Вьетнам стал свободным, наш народ должен иметь свою революционную организацию. Но для этого необходимо вести пропаганду социалистических идей среди населения»¹⁹.

Великая Октябрьская революция, всколыхнувшая вьетнамское общество, проникла в умы многих интеллигентов. Несмотря на то, что колониальные власти делали все возможное, чтобы воспрепятствовать проникновению во Вьетнам свободлюбивых идей и веяний, идей Октября все же дошли до революционеров, которые томились в тюрьме. Одним из этих революционеров был Чан Ки Фонг — бакалавр Ханьваня (китайского языка), который принял участие в патриотическом движении страны в 1908 г. и был сослан французскими колонизаторами на остров Полу-Кондор. Здесь Чан Ки Фонг и другие патриоты превратили тюремные казематы в политическую школу, где они упорно изучали разные политические доктрины. Именно в этих условиях Чан Ки Фонг встретился с идеями социализма и Октябрьской революции. Он заметил, что самым передовым и научным учением является ленинское учение. Чан Ки Фонг сочинял много стихотворений об Октябрьской революции. Так в 1927 г. он писал о Российской социалистической стране:

«Это братство Маркс выковал
Этот мир Ленин сотворил»²⁰

В другом стихотворении, написанном в 1928 г., мы читаем:

«Смотрите, героическая Россия
Первой поднимавшая знамя красное
Пройдя через трудности и лишения
Низвергнув царское самодержавие
Открыла миру дорогу свободы»²¹

Рядом с Чан Ки Фонгом, многие другие представители интеллигенции Вьетнама того времени, так же как Ле Дин Киен, Ле Ван Хуан, Во Льем Шон и др. тоже стояли на позиции социалистической революции и они приняли активное участие в деятельности прогрессив-

¹⁸ Тху Чангу. Деятельность Фан Тю Чиня во Франции, Ханой, 1926.

¹⁹ Ж. «Новости Вьетнама», II. — 1983, с. 7.

²⁰ Собрание вьетнамской литературы, т. 31, Ханой, 1981.

²¹ Там же.

ных организаций социалистической ориентации как «Куанг Хай Тунг Тхы» (Хюэ) или «Зуй Тан Тхыса (в Сайгоне); им также принадлежит огромная заслуга в распространении идей Октября и влияния страны Советов на Вьетнам в период 1926—1939 гг.

Высокую политическую сознательность проявили в 20-е годы представители интеллигенции, получившей образование за рубежом. Например, Фан Тхань, Тхай Ван Лунг, Нгуен Ай Кинь, Нгуен Ван Луен, Фан Ван Чыонг, находясь под влиянием идей Октября, тоже восприняли принципы социализма и коммунизма. Эти люди показали себя способными организаторами борьбы масс за демократизацию государственного аппарата, против колониальных порядков, царивших в Кохинкине (Южном Вьетнаме). Ярким представителем среди них является Фан Ван Чыонг.

Фан Ван Чыонг приехал из Ханоя в Париж в 1920 г. Многие годы он занимался преподавательской деятельностью в школе восточных языков. Он стал доктором права и бакалавром литературы.

Проживая в Париже, Фан Ван Чыонг имел возможность познакомиться с многими французскими интеллигентами. Фан Ван Чыонг придавал большое значение изучению марксистско-ленинской теории, принимал активное участие в работе патристической организации вьетнамских эмигрантов во Франции. Именно он, несмотря на нежелание участвовать в революционной борьбе, помог Нгуен Ай Куоку в 1919 г. составить «Тетради пожеланий вьетнамского народа», а затем корректировал его первые статьи в социалистической печати.

В 1925 г. Фан Ван Чыонг вернулся на родину. В Сайгоне он совместно с Нгуен Ан Нинем, основал газету «Дребезжащий колокол», затем газету «Аннам». На страницах этих газет Фан Ван Чыонг опубликовал ряд статей о Ленине, о своем отношении к тезисам Коминтерна по колониальному вопросу, высоко отзывался о достижениях Советской России и поддержал свою веру в конечную победу коммунизма.

«Ленин, — писал Фан Ван Чыонг, — был первым, кто сумел осознать и по достоинству оценить всю важность проблемы вовлечения колониальных народов в мировое революционное движение. Он первым указал на то, что без участия колониальных народов невозможно осуществить социалистическую революцию. Ленину также принадлежит заслуга в разработке методов работы среди колониальных народов, подчеркивал необходимость использования национальных революционных движений в этих странах. То, что Ленину удалось решить в Советской России, стало мощным оружием пропаганды в колониальных странах... В долгой и тяжелой истории всего бесправного существования народы колоний впервые увидели в лице Ленина творца новой жизни, как маяк, освещающий всему угнетенному человечеству путь к освобождению»²².

Фан Ван Чыонг восхищался российским народом потому, что «этот славянский народ, до такой степени угнетенный и подавленный царским самодержавием, сможет сделать гигантский скачок от самого отсталого в Европе общества до самого передового, такого, о котором до этого самым объявленным реакционерам и во сне не снилось.

Несмотря на вооруженные и всякие прочие интервенции, несмотря на стихийные бедствия и неисчислимые трудности, несмотря на тя-

желое наследие царизма, несмотря на все это — большевизм не только выстоял, но укрепил свои позиции и распространил свое влияние на весь мир. Таким образом, следует поставить вопрос, откуда в большевизме такая живучесть, которую его оппоненты упрямо не хотят признать. Смешно становится от того, сколько раз буржуазная печать заживо хоронила большевизм, но каждый раз большевизм еще более был жизнеспособным, как никогда раньше, более влиятельным, деятельным».

В 1925 г. на страницах «Аннам» был напечатан «Манифест Коммунистической партии», переведенный с французского языка Фан Ван Чыонгом. Это первое марксистское произведение на вьетнамском языке, которое имело большой отклик среди революционных масс.

Так же, как Фан Ван Чыонг, Нгуен Ай Нинь учился во Франции и в 1923 г. получил степень бакалавра права. По совету тов. Нгуен Ай Куока, Нгуен Ан Нинь вернулся на родину в 1925 г. В Сайгоне он совместно с Фан Ван Чыонгом основал газету «Ля Клош фле», затем — «Аннам». Обе газеты были одними из самых прогрессивных изданий Кохинхина. Они играли важную пропагандистскую роль в национально-освободительном движении. Именно поэтому «Ля Клош фле» была закрыта французскими властями после седьмого выпуска. Но брошенный за решетку Нгуен Ан Нинь продолжал активно бороться за торжество идеалов коммунизма. Узнав в тюрьме о создании Ком. партии Индокитая (февраль 1930 г.), Нгуен Ан Нинь с воодушевлением заявил: «Сбылась наша давняя мечта. Это высокое дело Нгуен Ай Куока. Партия будет путеводной звездой для всех патриотов в колониальной тьме»²³.

Перед своей кончиной, Нгуен Ан Нинь еще заявил о своем желании «вести пропаганду» идей коммунизма среди интеллигенции и людей привилегированных классов: «Не будучи коммунистом, он всей душой подлинного патриота предан социализму. Нгуен Ан Нинь писал: «Находясь вне Компартии, я обещаю быть безымянным солдатом партии. Находясь вне партии, мое сердце принадлежит ей»²⁴.

Представлена кафедрой новейшей истории стран Азии и Африки Тбилисского государственного университета.

²³ Тунг Нам, Нгуен Ан Нинь и коммунистическая партия. — В журн. «То Куок» («Родина»), № 1, 1981.

²⁴ Там же.

როლანდ თოფჩიშვილი

ქსნის ხეობის მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნოისტორიული საკითხი
(XVIII—XX სს.)

ქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის ეთნოისტორიული და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს გვართა სა-
დაურობა-წარმომავლობის შესახებ არსებულ ეთნოგრაფიულ მასალებს, რო-
მელთა სანდოობის შესახებ მიუთითებდა ალ. რობაქიძე: „ხალხში შემონახუ-
ლი გენეალოგიები გარკვეულ ნაწილში და მათი კრიტიკული შემოწმების პი-
რობებში ეთნოგრაფიული კვლევის ერთ-ერთ საინტერესო წყაროს წარმოად-
გენს“¹. ჩვენი მხრით დავსძენთ, რომ აღნიშნული სახის ეთნოგრაფიული მასა-
ლების უტყუარობა-სანდოობა არაერთი წერილობითი წყაროთი (მოსახლეო-
ბის აღწერის დათრები, სხვადასხვა ხასიათის საბუთები, სამართლებრივი ძეგ-
ლები...) დასტურდება.

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-
ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონი — ქსნის ხეობის მთისწინა და მთის ზოლი. ამ
რეგიონში ქსნის ხეობა, საკუთრივ მდ. ქსნის გარდა, მოიცავს მის შენაკადებს:
ცხრამულას, ჭურთულას, ცხავატურას, ალეურას და სხვა წვირლ ხევეებს. ამ-
თავითვე უნდა გავსვას ხაზი იმ გარემოებასაც, რომ ფეოდალური საქართვე-
ლოს პოლიტიკური ერთეული — ქსნის საერისთავო აღნიშნული ხეობისა და
მისი შენაკადების გარდა მოიცავდა ქოლოთ-ქვიტიკრის, ისროლის, მეჯუდის,
პატარა ლიხვის ხეობებს, მაღრან-დვალეთს და გვერდისძირს². როგორც აღი-
ნიშნა, ამჟამად ჩვენი ინტერესის სფეროს მხოლოდ ქსნის ხეობის მთასა და
მთისწინეთში განსახლებული გვარების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული საკითხები
წარმოადგენს.

გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული, ბოტანიკური მონაცემების გათვალისწი-
ნებით, ქსნის ხეობის მთისწინა ზოლი ლენინგორიდან იწყება და ლარგვისამ-
დე აღწევს; ლარგვის ხეობით კი მთაა³.

1 ალ. რობაქიძე, მთიულური კომოების ზოგიერთი მხარე, „ქაქავისის ეთნოგრაფიის
კრებული“, III, თბ., 1975, გვ. 75.

2 ქსნის ხეობისა და ქსნის საერისთავოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები დაწერილ-
ბითაა შესწავლილი ჯ. გვასალიას ნაშრომებში, იხ. მისი, ქართლის ისტორიული გეო-
გრაფიიდან (ქსნის საერისთავო), თბ., 1970 (საკანდიდატო დისერტაცია); ქსნის ხეობის ისტო-
რიული გეოგრაფიის საკითხები, — „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, III,
თბ., 1967.

3 გ. ჩიტიაი, ქსნური მთის გუთანი, „ენიმეის მოამბე“, ტ. V—IV, თბ., 1940, გვ. 486.
ქსნის ხეობა ვერტიკალური ზონალობის თვალსაზრისით კარგადაა დახასიათებული კ. კახი-
აის ნაშრომში „დასახლება და კარ-მიდამო ქსნის ხეობაში“, კრ.: „მასალები ქსნის ხეობის
ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის“, თბ., 1975, გვ. 25—27. ამ კრებულში მოთავსებულ სხვა

ქსნის ხეობამ აღირიდანვე მიიქცია ქართველ ისტორიკოსთა ყურადღება, რის მიზეზიც რამდენიმე ფაქტორი იყო: ა) აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა რეგიონებისაგან განსხვავებული სოციალური სტრუქტურა (აქ ბარის მსგავსი ფეოდალური ურთიერთობები არსებობდა; ბ) პირველხარისხოვანი მატერიალური კულტურის ძეგლების სიუხვე და სოფ. საძეგურში აღმოჩენილი ძვირფასი არქეოლოგიური მონაპოვარი — ე. წ. ახალგორის განძი; გ) დიდ-მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროს — ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატეანის „ძეგლი ერისთავთას“ გაჩენა; დ) ხეობის ეთნიკურ შემადგენლობა (ქართული და არაქართული ეთნიკური ერთეულების თანაცხოვრება, რაც შესანიშნავ წყაროს წარმოადგენს შიდა ქართლის მთიანეთის აღნიშნულ კუთხეში ეთნოგრაფიული კვლევისათვის, როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე თვალსაზრისით). ქსნის ხეობის მოსახლეობის პრობლემებს რამდენიმე გამოკვლევა მიეძღვნა⁴, რომელთაგანც ჩვენი კვლევის თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საყურადღებოა გ. ჯალაბაძის ქსნის ხეობის მოსახლეობისადმი მიძღვნილი ნაშრომი⁵, რომელშიც ზოგიერთი გვარის ეთნოისტორიული საკითხებია წინ წამოწეული. აქვე განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი მოსახლეობის მიგრაციისა და ხეობაში ოსთა ჩამოსახლების საკითხებს).

ეთნოგრაფიული მონაცემებით აშკარაა, რომ ქსნის ხეობაში, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა რეგიონებში, სოფლების უმეტესობა თავდაპირველად გვარების მიხედვით იყო დასახლებული⁶.

ქსნის ხეობის მთისწინა და მთის ზოლი უფრო მცირე ტერიტორიული ერთეულებისაგან შედგებოდა. აქ გამოყოფენ ქამურს, ქარჩოხს, ცხრაძმას, ქუთას, ცხავატს, ალევსაფერშეთს. თითოეული მათგანი დაახლოებით ათი-თხუთმეტი სოფლის ერთობლიობას წარმოადგენდა და ვფიქრობთ, რომ ისინი თავდაპირველად ქსნის ხეობის ტერიტორიული თემები უნდა ყოფილიყვნენ.

ქსნის ხეობის სულ ზემო წელში, ქამურში მთლიანად ოსები მოსახლეობდნენ. დღეს ქამურში მოსახლეობა თითქმის საერთოდ აღარ გვხვდება. ქამურის ოსური მოსახლეობა XIX—XX სს. ქსნის ხეობის დაბლობში, ქართლის სხვა რაიონებში და ჩრდ. კავკასიაში გადასახლებულა, XVIII ს-ის დასაწყისისათვის ქამურში ოსების მკვიდრობა უკვე ფაქტია. როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი წერს, „ხოლო ქარჩოხის დასავლეთ არს კსანსა ზედა ქამური.

ნაშრომებიდან (გ. ჯალაბაძე, მ. ჩართოლანი, მ. მაკალათია, თ. გელაძე, გ. ვასიტიშვილი...) კარგად ჩანს ქსნის ხეობაში მთის, მთისწინეთის და ბარისათვის დამახასიათებელი ეთნოგრაფიული თავისებურებანი. იხ. აგრეთვე, ვალ. იოთონიშვილი, ქართლის მთიულთა ყოფი-ცხოვრებიდან, თბ., 1974, გვ. 79—80.

4 გ. ჩიტაია, ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიმიკს მოამბე“, IV—3, 1939; მისივე, ქსნური მთის გუთანი, „ენიმიკს მოამბე“, V—VI, 1940; დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან; 1955; გ. თოფჩიშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV—XVIII სს., თბ., 1969; М. К. Думбадзе, Б. Р. Ломинадзе, М. Д. Лордкипанидзе, К истории Нагорной Картли в V—XVII веках, კრ.: „საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში“, თბ., 1983, გვ. 154—171; ჯ. გვასალია, დასახ. ნაშრომები; ვ. იოთონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70—101.

5 გ. ჯალაბაძე, ქსნის ხეობის მოსახლეობა, კრ.: „მასალები ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის“, თბ., 1975, გვ. 6—24.

6 გ. ჩიტაია, ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიმიკს მოამბე“, IV—3, 1939, გვ. 283.

აჲ მოსახლობელნი არიან ოსნი⁷. აღნიშნული ციტატა, რა თქმა უნდა, მიუთითებს იმაზე, რომ ჟამურში ოსური მოსახლეობა მოსული იყო. ადრე აქ ქართველები მკვიდრობდნენ, რომლებიც დაბლობისაკენ გადასახლდნენ. ერთი ასეთი ქართული გვარი ჟამურული დღეს ქსნის ხეობის მთისწინეთში მკვიდრობს. მკვლევართა დაკვირვებით, ვახუშტის დროს ოსთა დასახლება ქსნის ხეობაში მხოლოდ ჟამურით განისაზღვრებოდა⁸.

ქსნის ხეობის მთიანეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რეგიონს ქარჩოხი წარმოადგენს. იგი -ხი სუფიქსით დაბოლოებულ ქართულ ტოპონიმთა რიცხვს განეკუთვნება.

ჰორტოხში, ხარბალსა და ქენქანთარში 1774 წ. მონაცემებით მკვიდრობდნენ ქენქაძეები (33 კომლი)⁹. ქენქაძეთა ძირი-გვარი ქარუმშიც ყოფილა. „ქენქაძეებს მეჯვრისხევის ბოლოს უტხოვრიათ და იქიდან წამოსულან“¹⁰. ქენქაძეების განაყრებად ითვლებიან საბიაშვილები და ბეჟუაშვილები. ეს უკანასკნელი გვარი XVIII ს. II ნახ. სოფ. გოღოლეთში (ქარჩოხში შედიოდა) მკვიდრობდა¹¹. საბიაშვილების სამკვიდრო სოფ. ჰორტოხი ყოფილა. საბიაშვილთა ქენქაძეთა გვარიდან წარმომავლობას 1774 წ. ხალხის აღწერის დავთარიც ადასტურებს (ჯავახ. გვ. 189). დასახლებულ სამგვარს (ქენქაძე, საბიაშვილი, ბეჟუაშვილი) შორის ქორწინება არ დაიშვებოდა.

ქარჩოხის მკვიდრნი იყვნენ ბალხამიშვილები (სს. ჰორტოხი, ახალდაბა). ბალხამიშვილები ქსნის ხეობის ძირძველი მკვიდრები არიან.

1774 წ. მონაცემებით ჰორტოხში მკვიდრობდნენ ქაწაშვილებიც (ჯავახ. გვ. 189). ქაწაშვილების დედაგვარი წიკლაური ყოფილა. მართლაც, XVIII ს. II ნახ. ქსნის ხეობის გამოსავლის დავთარში ქაწაშვილი მეორე გვარიდაც — „წიკლაური“ არის მოხსენიებული: „წიკლაური ქაწაშვილის გამიხარდის მამულს აძეს“¹². საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ საისტორიო საბუთებში კომლის მოხსენიების შემთხვევები ორი გვარით (ახალი და ძველი გვარით) მრავალჯერ გვხვდება. ასეთი ტრადიცია გვარსახელების აღნუსხვისა XIX ს. გრძელდებოდა.

ქარჩოხის მკვიდრი გვარების რიცხვს მიეკუთვნებიან წიბტაურებიც. 1774 წ. ისინი ძირითადად სოფ. კვერიათში მოსახლეობდნენ (ჯავახ. გვ. 187—188). წიბტაურთა ძირი-გვარი წიკლაური ყოფილა. დღეს ოიკონიმი კვერიათი ქსნის ხეობაში აღარ გვხვდება. წიბტაურები თავისივე სახელის მქონე სოფელში მოსახლეობენ. სოფ. წიბტაურების ადრინდელი სახელწოდება კვერიათი ყოფილა. მთხრობლის სიტყვით, „წიბტაურებში პატარა ადგილია, კვერიათს ეძახიან, კვერიათის წყაროსაც ეძახიან“. ზემოთ ითქვა, რომ წიბტაურების თავდაპირველი გვარი წიკლაური იყო, რის დამადასტურებელ მასალას XVIII ს. II ნახ. ქსნის ხეობის გამოსავლის დავთარშიც ვნახულობთ. ხალხის აღწერის დავთარში სოფ. კვერიათში მოხსენიებული წიბტაურების და სამთა-

7 ვახუშტი, აღწერა სამეფოს საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“, IV, თბ., 1973, გვ. 360.

8 გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9—10.

9 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, I, თბ., 1967, გვ. 186—187, 189 (შემდგომში: ტექსტშივე: ჯავახ. გვ. 189).

10 გ. ჯალაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

11 ქართული სამართლის ძეგლები (ქვემოთ ქსმ), III, თბ., 1970, გვ. 1050.

12 ქსმ, III, გვ. 1045.

ვისის საყდრის გამოსავლის დავთარში სოფ. კვერიათში მოხსენიებული წიკ-
ლაურების ოჯახის უფროსთა სახელებიც ემთხვევა ერთმანეთს: „წიკტაური
გამიხარდი“ და „წიკლაური გამიხარდი“; „წიკტაური მახარებელი“ და „წიკ-
ლაური მახარებელი“; „წიკტაური ლომია“ და „წიკლაური ლომია“ და ა. შ.¹³.
ამჟამად ის გარემოება, რომ ერთი და იმავე პერიოდის სხვადასხვა საბუთში
ერთი და იგივე კომლები სხვადასხვა გვარით — „წიკტაურით“ და „წიკლა-
რით“ — მოიხსენიებიან.

ქარჩოხის ერთ-ერთ მკვიდრ გვარს თინიკაშვილებს გვარი მიე-
კუთვნება. 1774 წ. ისინი ძირითადად თინიკაშვილებს ცხოვრობდნენ.
ამავე დროს, თინიკაშვილები ხეობის მთისწინეთში — სოფ. კორინთაშიც მკვიდ-
რობდნენ (ჯავახ. გვ. 188—189). თინიკაშვილების წინაპარი, მესისხეობის
გამო, ფშავიდან მიგრირებულია. მათი დედა-გვარი გაბიდაური ყოფილა. თავის
მხრივ XVIII ს. თინიკაშვილთა გვარს სხვა გვარსახელებიც გამოეყო: დოჩი-
შვილები¹⁴, ხოკრიშვილები და ბალაშვილები. ჩანს, თინი-
კაშვილებს ხოკრიშვილები უფრო ადრე გამოეყვნენ, ვიდრე ბალაშვილები.
ამის საფუძველს იძლევა 1774 წ. აღწერის დავთარი, რომელშიც ხოკრიშვილე-
ბის გვარსახელი რამდენიმე ადგილზე გვხვდება (ჯავახ. გვ. 188, 191).

ძირად გაბიდაურები ყოფილან ქსნის ხეობის მთაში მოსახლე ახლოუ-
რებიც. დასახლებული გვარები, მთხრობლის სიტყვით, „ერთმანეთში ქალს
არ ვათხოვებდით, ბიძაშვილებად ვითვლებოდით“.

ქარჩოხის ერთ-ერთი ძველი მოსახლენი არიან პავლიაშვილები.
ეთნოგრაფ გ. ჩიქოვანის მიერ ჩაწერილი მასალით პავლიაშვილთა ნაწილი ხე-
ვიდან მოსული გიგაურის მემკვიდრეები არიან. მოხვევ გიგაური დამხედურ
პავლიაშვილებს შეყრია. „ქსნიხვევი პავლიაშვილები ბოლო დრომდე გვრგე-
ტის წმინდა გიორგის კარზე დადიოდნენ თურმე“¹⁵. პავლიაშვილების განაყრე-
ბად ითვლებიან ელოშვილები. ახალი გვარსახელის გამოყოფა შედარებით
გვიან, XVIII ს. II ნახ. მომხდარა. ამ გვარისათვის საფუძველი დიდი ოჯახის
უფროსს ელო პავლიაშვილს მიუცია. 1774 წ. აღწერის დავთარში ასეთი პი-
როვნება მართლაც გვხვდება. თავდაპირველად ელომ პავლიაშვილების ელო-
ანთ მამიშვილობას დაუდო საფუძველი. შემდეგ კი მოხდა მამიშვილობის
გვარსახელად გარდაქმნა. საყურადღებოა, რომ აღნიშნული გვარების (პავლია-
შვილი, ელოშვილი) წარმომადგენლები იყვნენ ქსნის ხეობის ცენტრალური
სალოცავის ლომისას დეკანოზები.

1774 წ. ქარჩოხის სოფ. ხოზოეთში მკვიდრობდნენ: გამხიტა-
შვილი, გავროზაშვილი, ხასადრიშვილი და ოგბაძე. ეს
უკანასკნელი გვარი მთიულეთიდანაა მოსული; დანარჩენები კი ქსნის ხეობის
მთიანეთის ოდინდელი მკვიდრნი არიან. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, გამ-
ხიტაშვილები და ზემოთ დასახლებული ბალხამიშვილები ერთი წინაპრიდან
მოდian. ასევე საერთო წარმომავლობა აქვთ გაროზაშვილებსა და ქარჩოხის
სოფ. მიდელაანთკარში მოსახლე მიდელაშვილებს. ამ გვარებისათვის
ძმებს გაროზასა და მიდელას მიუციათ დასაბამი.

13 შტრ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, წ. I,
გვ. 187—188 და წ. II, გვ. 176, აგრეთვე ქსი III, გვ. 1047—1048.

14 გ. ჯალაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

15 იქვე.

ქარჩხის სოფელთა შორის 1774 წ. აღწერის დავთარში დასახელებულია სოფ. ვაკე. ასეთი ოიკონიმი დღეს აქ აღარ გვხვდება. ზემოთ დასახელებულ ხოკრიშვილებთან ერთად ვაკეში მკვიდრობდნენ შალკაშვილები და კარელიძეები (ჯავახ. გვ. 188). ვაკე დღევანდელი სოფ. კარელთკარი უნდა იყოს. გვარსახელი კარელიძე ორმაგი ფორმანტის (-ელ+ -ძე) შემცველია და ამდენად იგი გეოგრაფიული ტიპის გვარსახელებს მიეკუთვნება.

ქარჩხში შედიოდა სოფ. შატაკთკარი, რომლის ძირითადი მკვიდრნი შატაკიშვილები იყვნენ (ჯავახ. გვ. 189). დღეს აქ ეს გვარი თითქმის აღარ მოსახლეობს. XX ს. დასაწყისში შატაკიშვილები კახეთში გადასულან.

ცხრაძმაში მარტიკაშვილები მოსახლეობენ, რომელთა წინაპარიც „თავისი ბუდობით“ ხევსურეთის სოფ. შატილიდან გადმოსახლებულა. მარტიკაშვილების ძირ-გვარია ჭინჭარაული.

მაჭარაშვილები ცხრაძმის სოფლებში ყველდაბასა და უკანაძხარში ცხოვრობდნენ. ისინი ხეობის ერთ-ერთ ძირძველ მკვიდრებად ითვლებიან.

ჩიტიშვილები ძირითადად ცხრაძმის სოფ. ჩიტინთკარში მკვიდრობდნენ. ჩიტიშვილების წინაპარი აქ მთიულეთის სონხო-ყოფონის ხეობიდან გადმოსახლებულა. ძირ-გვარია ნარიმანიძე. ძირად ნარიმანიძეები ყოფილან და მთიულეთის დასახელებული ხეობიდან გადმოსახლებულა ღარიბაშვილების წინაპარიც. ღარიბაშვილების წინაპრის ცხრაძმაში გადმოსახლების მიზეზი მესისხლეობა ყოფილა. ღარიბაშვილებსა და ჩიტიშვილებს დღესაც ბიძაშვილური ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთს შორის.

ცხრაძმის სოფ. დაბაკნეთსა და უკანუბანში ბაშარულეები მოსახლეობდნენ. 1774 წ. ეს გვარსახელი გვხვდება სოფ. იკოფშიც (ჯავახ. გვ. 191, 198), სადაც ისინი ცხრაძმიდან იყვნენ გადმოსახლებული. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ბაშარულეები ძირად წიკლაურები არიან.

1774 წ. ცხრაძმის სოფ. უკანაძხარში ძირითადად მკვიდრობდნენ შიუკაშვილები და ოლაძეები. 1873 წ. კამერალური აღწერის მიხედვით აქ ჩანან მანჯიკაშვილები¹⁶. ეთნოგრაფიული მასალებით, ოლაძეთა გვარიდან არიან გამოსული ქურთელი პაპიკაშვილები.

ზემოთ დასახელებულ სოფ. დაბაკნეთში ბაშარულეებს გარდა, თეზელაშვილები და გვარიც მკვიდრობდა. ეს გვარი გეოგრაფიული ტიპის გვარსახელია და იგი ოიკონიმ თეზს უკავშირდება.

1774 წ. სოფ. მახიარეთში მკვიდრობდნენ თამარაშვილები, ყველაშვილები, თათრიშვილები და ლაზუაშვილები (ჯავახ. გვ. 191). 1873 წ. აქ კიდევ ჩანს ერთი გვარი პარსალიშვილი. პარსალიშვილები ლაზუაშვილებიდან გამოსულან. ეთნოგრაფიულ მასალას განამტკიცებს 1774 წ. აღწერა, რომელშიც მოხსენიებულია „ლაზუანთ პარსალის შვილი ბერი“ (ჯავახ. გვ. 191). 1781 წ. პარსალიშვილი უკვე გვარსახელადია დაფიქსირებული. რაც შეეხება ყველაშვილებს, მათი წინაპარი აქ მთიულეთის სოფ. ყვილანიდან მოსულა.

ცხრაძმის სოფ. დადიანეთში ბერიანიძეები მოსახლეობენ. მთხრობლის სიტყვით, „მე არ გამიგია, რომ ბერიანიძეები აქ სხვა მხრიდან მოესულიყავით, ბარში კი არიან აქედან წასულები, დადიანეთში გვექონდა სამება, წმ. გიორგი, ღთისობელი და კვირაცხოველი. სამების დღეობას ცხრა-

¹⁶ სცსსა, ფ. 254, ან, 3, საქ. № 264.

3. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

ძმობობას ვეძახით. ამრიგად, დადიანეთის სამება ცხრამის საერთო გამაერთიანებელ სალოცავს წარმოადგენდა.

ცხრამეშია სოფ. თოხთაც, რომელშიც 1774 წ. რამდენიმე გვარის ხალხი (ბუქური, გვრიტიშვილი, ზანგურიშვილი, ყველაშვილი, ზარიძე) მოსახლეობდა. 1873 წ. აქ ჩანან აგრეთვე ოქრუშვილები და ხუციშვილები. მთხრობლის სიტყვით, „ხუციშვილები თოხთაში საგურამოდან, სოფ. ზაქაროდან წამოსულან. მღვდელი მოუკლავს და გამოქცეულა. ჯერ ხანდოში მისულა და მერე აქ. იმ დროს თოხთაში ყოფილან ყველაშვილები. ყველაშვილს თურმე ისეთი ძაღლები ყავდა, რომ არავის ახლო არ უშვებდნენ. მილიქედს ეძახიან, იქიდან დაიწყო თურმე ამ ბარელმა კაცმა ძახილი. მაშორა ყველაშვილმა ეს ძაღლები, მოსულს უთქვამს, ალაგი მინდა, ჩემი ცოლ-შვილით მოვიდე, ვხნა, ვთესო, საქონელი ვიყოლიოო. ყველაშვილს უთქვამს: წისქვილის ჭალის იქით შენი იყოს და ემ გზის აქათ ფეხი არ დაადგა, რომ ჩვენმა შვილებმა არ იჩხუბონო“.

მოტანილი ეთნოგრაფიული მასალა მრავალმხრივად საყურადღებო. საყურადღებოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ ბაროდან მოსული ხუციშვილის წინაპარი ქსნის ხეობის მთიანეთის სოფ. თოხთაში დასახლების ნებართვას იღებს არა ფეოდალისაგან, ქსნის ხეობის ერისთავისა ან მისი აზნაურისაგან, ვისაც მიწა ეკუთვნოდა, არამედ იქ მოსახლე მკვიდრისაგან, ყველაშვილისაგან. აღნიშნული კი აშკარად მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ რეგიონის ფეოდალურ სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სასოფლო თემს. ქსნის ხეობაში სასოფლო თემის არსებობის ერთ-ერთი დამადასტურებელია, აგრეთვე, აქ სალოცავთა მამულების ფართო ქსელი. ეს კი სასოფლო თემისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი კომპონენტი იყო. არსებობდა ხატის მამულების დამუშავების რამდენიმე წესი (1. სოფელი ერთობლივ ამუშავებდა მამულს; 2. მორიგეობით ამუშავებდნენ მამულს; 3. მამულს ამუშავებინებდნენ ყველაზე ღარიბს). თოხთაში ხატს ეკუთვნოდა სახნავიც და სათიბიც. ხატის მამულს აქ მოსახლე გვარები მორიგეობით ამუშავებდნენ, განსხვავებით ზოდენისაგან, სადაც ასეთ მამულს ყველაზე ღარიბი ამუშავებდა. ხატობის დროს სახნავში 10 თუნგი არაყი უნდა მიეტანათ, სათიბში კი ერთი საცლავი.

თოხთის მეზობლად მდებარეობდა სოფ. აბუთკარი. ეს სოფელი ცხრამეში ცნობილი იყო თავისი სალოცავით — „ქაშუეთი“. ოიკონიმი მიუთითებს იმაზე, რომ ამ სოფელში თავის დროზე აბუშვილებს უნდა ეცხოვრათ. 1873 წ. აბუთკარი უკვე ნასოფლარს წარმოადგენდა. 1774 წ. აქ მოსახლეობდნენ: ხოკრიაძე, ყველიაძე და გინტური.

სოფ. ზოდენის ძირითადი მკვიდრნი 1774 წ. იყვნენ ოდიშელები. აქვე მკვიდრობდა გუდამაყრიდან მიგრირებული ხარხელაური (ჯავახ. გვ. 192). 1873 წ. ოდიშელებს გარდა ზოდენში ცხოვრობდნენ ბუტურები (5 კომლი) და ჩერქეზიშვილები (1 კომლი). საინტერესოა ეთნოგრაფიული მასალა ოდიშელების შესახებ. „ჩვენი წარმოშობა სულ სხვა გვარი იყო. ძირი-გვარი ყოფილა ცეცხლაძე. თავიდან მეჭუდის ხეობის სოფ. არდისში უცხოვრიათ. მანდ ყოფილან სამი ძმანი ცეცხლაძეები (აღსანიშნავია, რომ ცეცხლაძეები 1774 წ. აღწერის თანახმად ჭურთისხევის მკვიდრნი არიან — რ. თ. იხ. ჯავახ. გვ. 184). ერთს ერქვა ბედო, მეორეს — მელა, მესამეს — ოდი. ესენი რომ ჩამოსულან და გაყრილან დაუკარგავთ ნამდვილი გვარი ცეცხლაძე და გადაკეთებულა სამ გვარად: ოდიშვილად, ბედოშვილად“.

ლაღ და მელაძედ. მელაძის წინაპარი დასახლდა ჭურთაში, ოდიშვილ-სა — ზოდესში, ბედოშვილისა — საფერშეთში. მელაძეები და ბედოშვილები გაოსდნენ. ხევშიც არიან ოდიშვილები. პაპაჩემის გადმოცემით ისინი ზოდესში მოდიოდნენ სალოცავად. ვლოცულობთ ჭურთის სამთხოს (სოფ. მეწყერი). აქვე იკითხიან გიგაურები და ნიაურებიც მოდიან. მეწყერშია კიდევ ცეცხლიჯვრის ეკლესია. პირველ რიგში დეკანოზი ოდიშვილებს და გიგაურებს დაგვაშყალობებდა. ცეცხლიჯვრის მარჯვენა ფრთაზე ჩვენი გვარი ეწერა“. ჩვენი პაპების დროს ზოდესში ერთი გვარი შემოგვმატებია — ლაღნიშვილი. იქვე უცხოვრიათ და ოდიშვილებზე გადასულან“. მართლაც, 1774 წ. ზოდესში მოხსენიებულია „ოდიანთ ლაღლის შვილი პატარკაცი“ (ჯავახ. გვ. 192).

ზემოთ მოტანილი ეთნოგრაფიული მასალა, ვფიქრობთ, მრავალმხრივია საყურადღებო. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ მის ერთ ასპექტს — ეთნიკური პროცესების კვლევისათვის მნიშვნელობას გავუსვამთ ხაზს.

XIX—XX სს. ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით ჭურთაში მოსახლეობა შერეული იყო. აქ მოსახლეობდნენ ქართველები და ოსები. დღეს ქარველთაგან ჭურთაში მხოლოდ ილურიძეების და ბუთხუზების გვარი მკვიდრობს. 1774 წ. ჭურთის ხეობაზე, ილურიძეებს გარდა, შემდეგი ქართული გვარები მკვიდრობდნენ: ზანგურიძე, ცეცხლაძე, ბუჯიძე, დორეული, შერმადინი (ჯავახ. გვ. 183—185). დორეულები და ბუჯიძეები XVIII—XIX სს. მიჯნაზე აქედან აყრილან და ბარში გადასახლებულან. დასახლებული გვარების ყოფილ სამკვიდრო სოფლებში ოსები დასახლებულან. ეთნიკური ისტორიის თვალსაზრისით საინტერესოა ის პროცესები, რომლებიც ამ ხეობაში მოხდა XIX—XX სს. როგორც აღენიშნეთ, დღეს ბუთხუზებთან ერთად, ილურიძე ერთ-ერთი ქართული გვარია ჭურთის ხეობაზე მოსახლე სხვადასხვა ოსურ გვარებს შორის. ცნობილია, რომ ქალი იშვიათად თხოვდება ბარიდან მთაში. ძირითადად პირიქით მოვლენას აქვს ხოლმე ადგილი. ასეთ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ილურიძეებიც. მათ ქვემო-დან მოსახლე ქართველთაგან ზემოთ არავინ თხოვდებოდა. ილურიძეების ზემოთ კი ოსები მკვიდრობენ... XIX ს. ილურიძეებმა მასიურად დაიწყეს ოსის ქალებზე დაქორწინება. ქალმა კი, რომელიც ილურიძეთა ოჯახის დედა და რძალი იყო ამ გვარში შემოიტანა ოსური ენა, ყოფა და რიგი წეს-ჩვეულებები. ილურიძეები დღეს ფაქტობრივად ორენოვანნი არიან. XVIII ს. აღწერის მასალებით ილურიძეების ქართველობა არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ანტროპონიმია ამ პერიოდში მათ მთლიანად ქართული აქვთ. შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი ქართული სახელები, რომლებსაც ილურიძეები ატარებდნენ: გიორგი, ოთარ, გივი, კიკლა, სოსო, სიხარული, ოქროპირი, ქიტია, ბერი, გლახა, შოტ ტუხია, ლომკაცი, ილური, გოდერძი, გოგია, მანძლა, ხუტია, ისე, ლევანი და სხვა. რა თქმა უნდა, აქ მოტანილი ანტროპონიმია კომენტარის აღარ საჭიროებს.

გვარსახელი ილურიძე ორმაგი ფორმანტის (-ური + -ძე) შემოცვლია. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ჭურთულას ხეობაში ილურიძეების წინაპარი, მესის-ხეობის გამო, იმერეთიდან მოსულა. გვარის სალოცავია წმ. გიორგი, რომლის დღეობას ექვფობას ეძახიან.

ჭურთის ხეობაზე რდითგანვე ქართველთა მკვიდრობის მიმანიშნებელია ოიკონიმები და საკულტო მატერიალური კულტურის ძეგლები. ოიკონიმები: დორეთკარი, ილურთკარი, ბუჯიანთკარი, მეწყერი, ლევანაანი, ბანთუკნები, საბარკლეთი, კარა, ჩქუნიეთი, ჯორთისი, მახრიანთკარი, კუცხოეთი. საკულტო

ძეგლებიდან ზემოთ დასახლებული ცეცხლიჯვრისა და წნ. გიორგის აღნიშვნაც საკმარისია.

ჭურთაში ოსები XVIII ს. შუა ხანებში უნდა დამკვიდრებულყვნენ. ვახუშტის დროს ჭურთაში ოსები არ ჩანან. XVIII ს. II ნახ. საბუთით კი ჭურთაში უკვე 60 კომლი ოსი მკვიდრობდა¹⁷.

ჭურთისხევის ქსნის ხევთან შეერთების მიდამოებში ორი სოფელი მდებარეობს: შველიეთი და გავაზი. პირველი მათგანი შერმადინების გვარით იყო დასახლებული. ისინი მოჭალიეთსა და საქორეთშიც მკვიდრობდნენ. აღნიშნული გვარსახელი ერთ-ერთი იშვიათი მაგალითია ქართულ სინამდვილეში მამაკაცის სახელის გვარსახელად გადაქცევისა. შერმადინების ძირი-გვარი ქავთარაძე ყოფილა. შერმადინებს გამოყოფიან რუსიტაშვილები. ჩანს, რუსიტაშვილების გვარს საფუძველი XVIII ს. II ნახ. ჩაეყარა. 1774 წ. აღწერაში შველიეთის მცხოვრებთა შორის მოხსენიებულია „შერმადინი რუსიტას შვილი ბერი მოურავი, მახარებელი, ოთარ და ივანე“ (ჯავახ. გვ. 185).

გავაზშიც უსუფიქსაციო გვარსახელის მატარებელი — ბუთხუზები მოსახლეობდნენ. კომპაქტურად მოსახლეობდნენ ამ გვარის წარმომადგენლები მთიულეთშიც. გავაზში მკვიდრობდნენ კაჭიურებიც (ჯავახ. გვ. 186). კაჭიურების ძირი-გვარი ქოქაშვილი ყოფილა¹⁸.

საკვლევ რეგიონში ლარგვისია ისეთი პუნქტი, სადაც მდ. ქსანს უერთდებიან ჭურთულას, ქარჩოხის და ცხრაძმის ხეობები. ადგილობრივ მკვიდრთაგან 1774 წ. აქ მოსახლეობდნენ ზარიძეები და ყურულუბი. აღწერის დავთარში მოხსენიებული სხვა გვარები ლარგვისში მიგრანტებს წარმოადგენდნენ (თეზელი დვალაძე, თიღელი ბასანაძე). (ჯავახ. გვ. 193). ზარიძეები თავდაპირველად ლოგოშეთში მოსახლეობდნენ თურმე. ისინი ქარჩოხელი კარელიძეების ბიძაშვილებად და ლაშარის ჯვრის ყმებად თვლიან თავს. რაც შეეხება ყურულუბს, ისინი ადგილობრივ მაცხოვრებელი აზნაურები იყვნენ. ყურულუბი პირველად 1470 წ. საბუთში იხსენიებიან. ქსნის ხეობის მთიან ნაწილში მცხოვრები ყურულუბი XVIII ს. ერთადერთი აზნაურული გვარი იყო. ზაზგასამელია ისიც, რომ ქსნის ხეობის მთაში მოურავისა და მსახურის სახელოებს ადგილობრივი გლეხური გვარების წარმომადგენლები ფლობდნენ.

ცხავატის ხეობა ძირითადად ერთი გვარით — ბუნტურებით იყო დასახლებული. 1774 წ. ცხავატში ცხოვრობდნენ, აგრეთვე ყივტიძეები, მელთაურები, ყურაულუბი, ოსიშვილები და ხადიდან მიგრირებული ჩოქურები. ბუნტურების ნაწილი დღეს სხვადასხვა გვარს ატარებს: გოგიაშვილი, გოგიაშვილი, სუხაშვილი, კალოშელეშვილი. აქვე მკვიდრობს ხურიშვილის გვარი, რომლის წინაპრიც, მესისხლეობის გამო, თრუსოდან ცხავატში შემოიხიზნულა.

ოსიშვილები ცხავატში უსანეთიდან ყოფილან მოსული, სადაც ბოლო დრომდე სალოცავადც დადიოდნენ. XIX ს. I ნახ. ცხავატში მთიული ბურღულები დამკვიდრებულან. მეღათურების ძირი-გვარია ქავთარაძე. რაც შეეხება ყურაულუბს, ისინი ხევსურეთიდან უნდა იყვნენ მოსული. ივ. წიკლაურის მიერ მოძიებული ეთნოგრაფიული მასალით, ყურაულუბი ხევსურეთის სოფ.

17 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, II, გვ. 188.

18 ვალ. ითონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73.

როშკის ერთ-ერთი თავდაპირველი მკვიდრები ყოფილან. ისინი, ხურიშვილებთან ერთად, ბუნტურების ამანათებად მიიჩნევიან.

ცხავატის მთავარი სალოცავია „ვაკის ჯვარ წმ. გიორგი“.

ქსნის ხეობაში მთისწინეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პუნქტს საძეგურ-რი წარმოადგენდა. 1774 წ. საძეგურში შემდეგი გვარები ცხოვრობდნენ: წითურაული, კოჭალი (ეს ორი გვარი გეზერეთშიც იყო), კაიშაური, ნაეროზანი, კობაური, სულანი, ქალისური, მილაძე, ცეკეძე, ილურიძე, შულღიაშვილი. 1873 წ. მონაცემებით საძეგურში მკვიდრობდნენ, აგრეთვე, ოსიშვილები, კაჭიურები და გიგაურები.

კობაურები საძეგურში მთიულეთის სოფ. ჩირიკიდან მოსულან. მესის-ხლეობის გამო გადმოსახლებულებს კობაიძის გვარი კობაურად გადაუკეთებიათ. ძველი საცხოვრისიდან კობაურებს სალოცავის ნიშანი გადმოუტანიათ, რომელსაც „კობათ ხატს“ ეძახიან. ამას გარდა, საძეგურის ხეობაზე მოსახლე სხვადასხვა გვარებს თავთავიანთი სალოცავები ჰქონდათ. გაღმა საძეგურში არის „მილათ ხატი“, „გიგაურთ ხატი“, „კაშაურთ ხატი“.

XVIII ს. საძეგურში მოსახლე ზოგიერთი გვარი დღეს აქ აღარ მოსახლეობს. მათი უმეტესობა საცხოვრებლად ბარში წასულა. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ სულაშვილები. სულაშვილები საძეგურში მკვიდრობის დამადასტურებელი ტოპონიმებიც შემონახულა („სულანთ ნასახლარები“). ფონეტიკური ცვლილება განუცდია XVIII ს. მოხსენიებულ **კოჭალის** გვარსახელს. დღეს ისინი ჩოჩელად იწერებიან. გვარსახელის ფონეტიკური ცვლილება ჩანს რუსული ენის გავლენით მოხდა. საერთოდ, ფონეტიკურა ცვლილება XIX ს. არაერთმა ქართულმა გვარსახელმა განიცადა. კოჭალების (ჩოჩელების) ძირი-გვარია ქართუმიძე.

ფონეტიკური ცვლილება განუცდია წითურაულების გვარსახელსაც, რომლებიც დღეს მწითურად იწერებიან. ეთნოგრაფიული მასალებით, საერთო წარმომავლობა აქვთ მწითურებს, დორეულებს, ხადელ სისაურებსა და ზენამხელ თურქიაშვილებს.

საძეგურელი ნაეროზაშვილები ნორიოდან მოსულან, ხოლო მილაძეებს თავდაპირველად ქსნის ხეობისავე სოფ. ხრომისწყაროში უცხოვრიათ.

მდ. ქსნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შენაკადია ალევის ხეობა, რომლის ზემო წელსაც საფერშეთს უწოდებენ. 1774 წ. ალევის ერთ-ერთი დიდი გვარი იყნათაძე (ჯავახ. გვ. 195), რომლებიც ადგილობრივ ძირძველ მკვიდრებად ითვლებიან. აქვე მკვიდრობდნენ ხუციანიძეები, რომლებიც 1873 წ. ალევში უკვე აღარ იყვნენ. დღეს ისინი არაგვის ხეობაში ქართალში ცხოვრობენ. საერთოდ, ქართალსა და ალევს შორის ორმხრივი მიგრაციული კავშირები შეინიშნება. მაგალითად, საფერშეთში არის სოფ. მამულაანთ-კარი, რომელშიც დღეს ოსები მკვიდრობენ. ქართალში მოსახლე მამულაშვილები აქედან გადასახლებულად ითვლებიან. ალევში ქართლიდან მიგრირებულან ღუნაშვილები წინაპრები. 1774 წ. ალევში ღუნაშვილების ოთხი კომლი მკვიდრობდა (ჯავახ. გვ. 195). ღუნაშვილების ძირი-გვარია ლაიაშვილი.

ალევის ხეობაზე ცალკე სოფლად მკვიდრობდნენ ხერკელაძეები. ხერკელაძეთა გვარსახელი თავად მიუთითებს ამ გვარის სადაურობა-წარმომავლობას. მათი წინაპარი საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული პროვინციიდან — ხერკიდან უნდა მოსულიყო.

1774 წ. ალევში ზანდუკელებიც ცხოვრობდნენ, მაგრამ არანისელ (არაგვის ხეობის ბარი) აზნაურ ზანდუკელებისაგან განსხვავებით, ქსნისხეველი ზანდუკელები ამ სოციალური წოდების მატარებელნი არ ყოფილან. 1873 წ. ალევში ზანდუკელის გვარსახელი აღარ გვხვდება. წერილობითი (ჯავახ. გვ. 195) და ეთნოგრაფიული მონაცემებით დღეს აქ მოსახლე თანდილაშვილები არიან ზანდუკელთა შთამომავალნი.

ალევში, სოფ. ქაფქათკარში ბასილაშვილებს უცხოვრიათ. ალევის მკვიდრები იყვნენ ყოჩიშვილებიც. 1774 წ. ალევში კიდევ მკვიდრობდნენ: ჯორელიძე, ქიტაური, სისოური, გაბრიელაშვილი, გამიხარდაშვილი, მელამურიშვილი (ჯავახ. გვ. 195). 1781 წ. ალევის მოსახლენი იყვნენ, აგრეთვე, წითურიძეები, ბუნტურები, ზანგურები (ჯავახ. გვ. 210). ზანგურები საფერშეთში, სოფ. გრუს მკვიდრები იყვნენ.

1873 წ. აღწერით ალევის ხეობაში მოსახლეობდნენ, აგრეთვე, თათარაშვილები, ნიკოლიშვილები, ლოლაძეები, ჯაფარაშვილები, დათუნაშვილები, აღდგომელაშვილები, ჩოკაშვილები. ანჭივარში (დღეს ნასოფლარია) ზურაბიშვილებს უცხოვრიათ, რომელთა ერთი კომლი დღეს შუა ალევში მოსახლეობს. ზურაბიშვილების ანჭივარიდან აყრის მიზეზი მთიდან ბავშვიანი აკვნის დაგორება ყოფილა.

საფერშეთში ამჟამად ოსებიც მოსახლეობენ. ვახუშტის გეოგრაფიის მიხედვით აქ ოსური მოსახლეობა არ ჩანს, ხოლო XVIII ს. II ნახ. ერთ-ერთი საბუთით აქ 25 კომლი ოსია მითითებული¹⁹. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, საფერშეთში, ბარში გადასახლებული ქართველების აღდილს იკავებდა ძირითადად ჟამურთანად გადმოსული ოსური მოსახლეობა.

ალევის ხეობის ეთნიკური ისტორიისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ტოპონიმებისა და საკულტო ძეგლების შესწავლას. ხეობის მთელი ოიკონიმია ქართულია. აქვე ქართველთა ოდითგანვე მკვიდრობის მიმანიშნებელია სალოცავთა (მათ შორის ზოგიერთი მთური, ქრისტიანობამდელი სალოცავის) მრავლად არსებობა. ალევის ხეობის მოსახლეობას საერთო დამაერთიანებელი სალოცავიც ჰქონია — „სამება“. სამების გარდა, აქ იყო საგვარო და სასოფლო სალოცავებიც: „ხმალა“ (ნიკოლიშვილების სალოცავი), „ღვთის-მოსავი“ (დეკანოზობა თანდილაშვილებს მოუდიოდათ), „ყმაწვილების სალოცავი“, „ლომისას“ ნიში (გადმოუტანიათ აღდგომელაშვილებს), თარანგენლოზი (მამულაანთკარში)...

ქსნის ხეობის მთისწინა ზოლის სოფლებია: ნახიდი, ქურთა, წირქოლი... 1774 წ. ნახილში მკვიდრობდნენ: ფსუტურები, ჯაბაურები, კანკალაშვილები, მამლიძეები, უთნელიშვილები, ხუბიარიშვილები (ჯავახ. გვ. 196). უთნელიშვილები და ჯაბაურები ქურთაშიც ცხოვრობდნენ. ფსუტურები ძირად აფციაურები არიან. მათი წინაპარი გუდამაყრიდან მესისხლეობის გამო გამოქცეულა და როგორც ჩვეულებრივ ხდებოდა, გვარი შეუცვლია. გუდამაყრიდან გადმოსახლებულა ჯაბაურების წინაპარიც. მათი ძირი-გვარიც აფციაური-ყოფილა. მთხრობლის სიტყვით, „ჩვენი წინაპრები პირველად ქოლოთში დასახლებულან. მერე აქ,

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, II, გვ. 188.

ქურთაში გადმოსულან. ჩვენი გვარისები ყოფილან, აგრეთვე, ქოლოთში მოსახლე ხარხელები და ფსუტურები. ზოგი ნახილში ცხოვრობენ. ნახილში ბევრი გაოსდა და ფსუტურები თვითონ უფრო ოსურად ლაპარაკობენ.“
ქურთაში მკვიდრობენ: გუთნიაშვილები, ჯაბანიაშვილები, ჟამურაშვილები, დავითურები. უკანასკნელი სამი გვარი მთიდან ჩამოსულა.

1774 წ. ქურთასა და წირქოლში ხრიკულები მკვიდრობდნენ (ჯავახ. გვ. 196—197). ისინი ჭართლიდან გადმოსახლებულან. ძირი-გვარია ბუჩანთვილი (ჭართალში დღესაცაა სოფ. ბუჩანთკარი).

წირქოლის მოსახლენი 1774 წ. იყვნენ: მორბედაძეები, თათრიაშვილები, ქუტაშვილები, მაისურაძეები, გოსტამაშვილები, იათაშვილები, ძელყორაშვილები, ხიტურაძეები, წაბლიაშვილები, ბასიკაშვილები, ლარულიძე, ჯლირაძე, მეგრელი, ქარხალაშვილი, მახარაშვილი, გოგიტაშვილი. წირქოლში, ისევე როგორც იკოთში, მკვიდრობდნენ აზნაური ფიცხელაურები, რომლებიც ხევის სოფ. სიონიდან ყოფილან და რომელთათვისაც ბრძოლაში დამსახურების გამო მეფეს აზნაურობა უბოძებია და ქსნის ხეობაში გადმოუსახლებია. ძელყორაშვილების ძირი-გვარი გუთნიაშვილი ყოფილა. ძელყორაშვილების გვარს კი შედარებით გვიან (XIX ს. I ნახ.) გამოყოფიან ბეკარაშვილებისა და ბიტიაშვილების გვარები.

სოფ. იკოთში 1774 წ. მკვიდრობდნენ: ბაშარულები, გვრიტიშვილები (გადმოსახლებულან ხანდოდან), გიგაურები (გადმოსახლებულან ჭართლიდან). აქ გიგაურებს რამდენიმე სხვა გვარისთვისაც მიუციათ დასაბამი. ასეთი გვარებია: თორელაშვილი, მაწიაშვილი, მამამთავარიშვილი, როსტევეანიშვილი; იკოთში მოსახლეობდნენ, აგრეთვე, ნიაურები, მილაძეები, დვალიშვილები.

ვიდრე მოკლედ შევაჯამებთ ქსნის ხეობის მთისა და მთისწინეთის გვარების ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მონაცემებს, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევეხებით ახალგორის მოსახლეობასაც. ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ XVIII—XIX სს. მონაცემებით ახალგორის ძირითად მოსახლეობას ქართველებთან ერთად სომხები შეადგენდნენ. 1770 წ. საბუთში წერია: „არს მცირე ქალაქი ქსანზედ ახალგორი. და ამას შინა მკვიდრობენ ქართველნი და სომეხნი“²⁰. ასეთივე ეთნიკური შემადგენლობა დასტურდება 1873 წლის კამერალური აღწერის მონაცემებით. ახალგორის არაერთი სომხური გვარი გაქართველდა (ენობრივი და კულტურული თვალსაზრისით). მათ სომხურ სამყაროსთან მხოლოდ სომხური გრიგორიანული ეკლესია აკავშირებდათ. ამავე დროს, სომხურმა გრიგორიანულმა ეკლესიამ შეძლო ადგილობრივი მკვიდრი ქართული მოსახლეობის „გასომეხება“ (გასომეხება რელიგიური თვალსაზრისით). ახალგორის „გასომეხებულ“ მოსახლეობას შორის შეიძლება დავასახელოთ როსტევენიშვილები (როსტევეანოვები), გათენაშვილები (გათენოვები) — ძირად გიგაურები, მეარაყიშვილები (მეარაგოვები) და სხვა.

როდის უნდა გაჩენილიყო ქსნის ხეობის მთისწინა ზოლის დასაწყისში — ახალგორში სომხური მოსახლეობა? ჯ. გვასალია წერს, რომ ახალგორში სომხების „მოსვლის დრო ზუსტად არაა ცნობილი. ყოველ შემთხვევაში, როგორც

²⁰ ვ. გამარეკელი, ზ. ტქიტიშვილი, 1770 4. 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხა „მაენე“, ისტორიის სერია, № 1, 1979, გვ. 153.

წილენელის სარგოს წიგნიდან ჩანს, XVII ს. II ნახ. ახალგორში ქართველების გვერდით სომხებიც ცხოვრობენ²¹. ახალგორში სომხური მოსახლეობის არსებობაზე მიგვითითებს ჯერ კიდევ XV ს. (კერძოდ, 1459 წ.) ერთ-ერთი საკანონო წიგნი, რომელიც უშუალოდ ქსნის ხეობას შეეხება. სხვა შემთხვევაში ალბათ არ გახდებოდა საჭირო სამართლის ძეგლში შემდეგი მუხლების ჩართვა: „19. უკეთუ მღვდელმან სომეხს უხუცოს ანუ სახლი გაუნათლოს, ბ ძროხა მიართვას. 20. უკეთუ ქართველმან სომეხს ქალი მისცეს ცოლად და ანუ მოიყვანოს, მონათლოს ანუ გააშვებინოს, საკანონო გ ძროხა მიართვას“²². საერთოდ, საკვლევ რეგიონში სომხური მოსახლეობის გაჩენა ახალგორის ქალაქად გადაქცევასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

ამრიგად, შიდა ქართლის ერთ-ერთი ცენტრალური რეგიონი — ქსნის ხეობის მთა—მთისწინეთი მრავალრიცხოვანი ქართული გვარებით იყო დასახლებული. XVIII—XIX სს. აქ მოსახლე ზოგიერთი გვარი დღეს აღარ გვხვდება, რაც ძირითადად გამოწვეულია აქედან ბარში მოსახლეობის მიგრაციით. შიდა ქართლის ბარის სოფლებში მრავლად მოსახლეობენ ქსნის ხეობიდან მიგრირებული გვარები. ქართლის მთიანეთის ეს მხარე იმ მხარეცა გამოირჩევა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა კუთხეებისაგან, რომ აქ გავრცელებული გვარსახელები ირთავენ ქართული გვარსახელებისათვის დამახასიათებელ რამდენიმე ფორმანტს: -ურ(-ულ), -ძე, -შვილი, -ელ. გვხვდება უსუფიქსო გვარსახელებიც. ისიც უნდა ითქვას, რომ -შვილი ფორმანტიანი გვარსახელების ოფიციალური ფორმა XVIII ს.-იან (-ან) იყო. ხალხის აღწერის დავთარში გვხვდება არა „თინიკაშვილი“, „პავლიაშვილი“, არამედ „თინიკანი“, „პავლიანი“ და სხვა. ასევე იხმარებოდა ქსნის ხეობის (და საერთოდ ქართლის სხვა კუთხეების) ხალხის მეტყველებაში, ჩვეულებრივ, ამბობდნენ „ხოკრიანი“, „მარტიანი“ და არა „ხოკრიშვილი“, „მარტიშვილი“. გ. ჩიტაია წერდა, რომ ქართლში „იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ერთი გვარით გაშენებული სოფელი, რომლის სახელი მასში მოსახლე გვარის სახელიდანაა შექმნილი და როგორც თვით გვარის, ისე სოფლის სახელიც -იან სუფიქსითაა გაფორმებული“²³.

-ძე სუფიქსიანი გვარსახელები ქსნის ხეობის მთასა და მთისწინეთში 32-მდე დავითვალეთ (ზემოთ დასახელებული -ძე სუფიქსიანი გვარსახელების გარდა საკვლევ რეგიონში გვხვდებოდნენ აგრეთვე ამ ი რ ი ძ ე ბ ი, გ ო გ ო - ძ ე ბ ი, მ ა ჩ ხ ი ძ ე ბ ი, ნ ა დ ი ბ ა ი ძ ე ბ ი, ნ ა რ ი მ ა ნ ი ძ ე ბ ი, ღ ო ღ ა ძ ე ბ ი). -ძე ფორმანტიან ზოგიერთ გვარსახელზე დაკვირვება იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ რეგიონში ფორმანტების თავდაპირველი ფორმა -ურ(-ულ) უნდა ყოფილიყო, რადგან გვარსახელთა ნაწილი ორმაგ სუფიქსს ირთავს (-ურ+-ძე). ასეთი ორმაგ-ფორმანტიანი გვარსახელებია: ილურიძე, ზანგურიძე, ხიტურიძე, ლარულიძე, წითურიძე. თავდაპირველი ფორმა ამ გვარსახელებისა უნდა ყოფილიყო: ილური, ხიტური, ლარული, ზანგური, მწითური. -ძე სუფიქსიანი სამი გვარი (ჯორელიძე, კარელიძე, ხერკელაძე) კი გეოგრაფიული ტიპის გვარსახელებს მიეკუთვნებიან. თავდაპირველი ფორმა ამ გვარსახელებისა იქნებოდა: ჯორელი (ან ჯვარელი), კარელი და ხერკელი. -ურ(-ულ) სუ-

21 ჯ. გვასალია, საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 192.

22 ქსდ, III, გვ. 208.

23 გ. ჩიტაია, ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა, „მიმომხილველი“, I, თბ., 1949, გვ. 383.

ფიქსიან გვარსახელები კი XVIII—XIX სს. ხალხის აღწერის მონაცემებითა და ეთნოგრაფიული მასალებით 29 იყო.

მეტი რაოდენობით (87) იყო წარმოდგენილი — შვილი სუფიქსიანი გვარსახელები. (ნაშრომში დასახელებული გვარების გარდა ქსნის ხეობის მთასა და მთისწინეთში მოსახლეობდნენ, აგრეთვე შემდეგი — შვილი სუფიქსიანი გვარები: ლოთიშვილი, ზაქუტაშვილი, ონიკაშვილი, ხალიშვილი). ზემოთაც აღვნიშნეთ და აქაც გვინდა გავიმეოროთ, რომ — ურ და —ძე ფორმანტებთან შედარებით — შვილი ფორმანტი ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში შედარებით ახალი მოვლენაა. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ — შვილი ფორმანტიანი ყველა გვარსახელი ახალი წარმოქმნილია. აქ ის შეენაცვლა — იან(-ან) ფორმანტს. XVIII ს. ხალხის აღწერის დავთარში გვხვდებიან: უთნელიანი, ძელყორიანი, ბასიკანი, მახარიანი, დვალისანი, ყველიანი, ოდიანი და სხვა, ნაცვლად უთნელიშვილისა, ძელყორაშვილისა, მახარაშვილისა, დვალისშვილისა (გვხვდება დვალძეც), ყველაშვილისა, ოდიშვილისა და სხვა. იმ გარემოებასაც უნდა გავსვას ხაზი, რომ — შვილით დაბოლოებული ზოგიერთი გვარი შტო-ნაყარ გვარს წარმოადგენს (ასეთი შტონაყარი გვარსახელების უმეტესობა აქ XVIII ს. წარმოქმნილი). შეიძლება დავასახელოთ: თორელაშვილი, მაწიაშვილი, მამამთავრიშვილი, გათენაშვილი, როსტევაწიშვილი, რომელთა ძირი-გვარიც გიგაური ყოფილა; სუხაშვილი, გოგიჩაშვილი, გოგიაშვილი (აგრეთვე, კალომელწავი) (ძირი-გვარი ბუნტური); რუსიტაშვილი (ძირი-გვარი შერმადინი); თანდილაშვილი (ძირი-გვარი ზანდუკელი); ოდიშვილი (ძირი-გვარი ცეცხლძე); საბიაშვილი და ბეჟუაშვილი (ძირ-გვარ ქენქაძე); ელოშვილი (ძირი-გვარი პავლიაშვილი); დოჩიშვილი, ზოკრიშვილი, ბალაშვილი, (ძირი-გვარი თინიკაშვილი — გაბიდაური)... ხაზგასასმელია, რომ არაიშვიათად ქსნის ხეობაში ახალი გვარსახელების გამოყოფა დედა-გვარიდან ამ გვარის ფუძემდებლის ახალ სამოსახლო ადგილებში გადასახლებასთანაა დაკავშირებული.

— ელ სუფიქსიანი (გეოგრაფიული ტიპის) გვარსახელები ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში ბევრი არ იყო: ზანდუკელი (თავდაპირველი წარმომავლობით გუდამაყრის სოფ. ზანდუკიდან უნდა იყვნენ); ყამურელი; მეგრელი (ახლა მეგრელიშვილად იწერებიან); ხარხელი, კოჭელი (ჩოჩელი).

ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში უსუფიქსიანო გვარსახელებიც გვხვდება: შერმადინი (მამაკაცის სახელი გვარსახელად გადაქცეულა, რაც ერთ-ერთ იშვიათ შემთხვევად უნდა მივიჩნიოთ ქართულ სინამდვილეში. ქართლში გვხვდება კიდევ გვარები: ილარიონი, გოდერძი), ბუთხუზი (თვისობრიობის გამოშვადელო სიტყვა გვარსახელად გადაიქცა); კალომელწავი (ხელობა-მოსაქმეობის აღმნიშვნელი ტერმინი გვარსახელად ქცეულა).

ამრიგად, ასეთია ქსნის ხეობაში გავრცელებული ქართული გვარსახელების ეთნოისტორიის საკითხები XVIII—XIX სს. არასრული მონაცემებით აქ 157 სხვადასხვა სუფიქსიანი ქართული გვარსახელი დავითვალეთ. გვარების ძირითადი ნაწილი ადგილობრივი წარმომავლობისა იყო. შეიმჩნევა აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონებიდან ქსნის ხეობაში მოსახლეობის მიგრაციაც. განსაკუთრებით ინტენსიური ყოფილა ეს პროცესი მოსაზღვრე მთიან კუთხეებიდან (მთიულეთი, გუდამაყარი, ხანდო, ქართალი). შეიმჩნევა პირიქით პროცესიც. შედარებით ნაკლებად ხდებოდა ფშავის, ხევსურეთის, ხევის მოსახლეობის გადმოსახლება ქსნის ხეობაში, რამდენიმე გვარი კლასობრივი წინააღ-

მდეგობის ნიადაგზე ქართლის ბარიდანაც გამოსახლებულა. მთიულეთ-გუდამაყრის მოსახლეობისათვის ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთი, არაგვის ხეობის მთისწინეთთან ერთად, მოსახლეობის ბარში მიგრაციის გზაზე საშუალო რგოლს წარმოადგენდა.

მეზობელი მთიანი რეგიონებიდან ქართველთა გადმოსახლება აქ ძირითადად XV ს. უნდა განისაზღვროს, თუმცა ამ მხრივ არც წინა და მომდევნო საუკუნეები იჭნებოდა გამონაკლისი. ქსნის ხეობაში მოსახლეობის შეთხლეება თემურ-ლენგის დროს უნდა მომხდარიყო. 1400 წ. თემურ-ლენგს ქსნის საერისთავო აუოხრებია²⁴. 1470 წ. საბუთში („გუჯარი ქსნის ერისთავის ქვენიფნეველის შალვასი, ბოძებული ლარგვისის მონასტრისადმი“) კვითხულობთ: „აღვაშენე სოფელი ივრეთი, რომელ მურვანის ჟამსა უკანით კაცი არ სახლებულიყო. აგრეთვე ქსანსა ზედა სოფელი პერედაჲ ოვერი აღვაშენე და ზუარი, ქურთაჲ და სხუაჲ, ვინცა ლარგვის მონასტრისათჳს შეწირული იყო ჩვენთა პაპათა და ჩამომავალთაგან, ეგრეთვე უცვალებლად იყო“²⁵. გვართა ეთნოგრაფიული მონაცემების შესწავლამ კიდევ ერთი დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობა მოგვცა: მთაში ძირითადად ერთი გვარით დასახლებული სოფლები ქარბობდა. დაბლობისაკენ ეს სურათი თანდათანობით იცვლებოდა. ჯერ ორ-სამ გვარიანი სოფლები ჩნდება. შემდეგ კი რამდენიმე გვარით დასახლებული (მაგალითად, საძეგურში XVIII—XIX სს. 14-მდე გვარი მოსახლეობდა), რომლებიც ცალცალკე უბნების მიხედვით იყვნენ განსახლებულნი.

ქსნის ხეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა კუთხებისაგან იმითაც განსხვავდებოდა, რომ აქ მოსახლეობის კონტინგენტი გვართა სიმრავლით გამოირჩეოდა (ამ თვალსაზრისით მას მხოლოდ გვიანი პერიოდის ფშავი შეიძლება შეედაროს).

ისტორიულ-დემოგრაფიული თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ ქსნის ხეობის მთაში მცირე კომლიანი სოფლები სჭარბობდა. მაგალითად, ქარჩოხის სოფლებში საშუალოდ 10 კომლი მკვიდრობდა, ცხრაძმისაში — 8. დაბლობში ჩამოწევასთან ერთად, კომლთა საშუალო რიცხვი თანდათანობით მატულობს. მაგალითად 1774 წ. საძეგურში 21 კომლი ითვლება, იკოთში — 43.

ქსნის ხეობის მოსახლეობის კომლობრივი რაოდენობის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ქვემოთ მოტანილი მასალები. 1781 წ. მონაცემებით აქ 730 კომლი მკვიდრობდა²⁶. მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ 1781 წ. აღწერა (ისევე როგორც 1774 წლისა) სრულყოფილი არა. მასში შეტანილი არაა რამდენიმე სოფელი, რომლებშიც უმეტესი მონაცემებით აღნიშნული დროისათვის ქართველები მოსახლეობდნენ. ამდენად, თუ 730 კომლს დავუმატებთ მინიმუმს, 70 კომლს, ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში მოსახლე ქართველების რაოდენობა დაახლოებით 800 კომლი უნდა ყოფილიყო. რამდენი სულისაგან შედგებოდა ეს 800 კომლი? თუ XVIII ს. მოსახლეობის აღწერის დავითრებს დავაკვირდებით თვალნათლივ ჩანს, რომ კომლების უმეტესობა დიდ ოჯახებს წარმოადგენდა. არა ერთი და ორი შემთხვევაა აღნუსხული სამ, ოთხ, ხუთ-თავიანი ოჯახებისა, ე. ი. ეს ოჯახები წარმოადგენდნენ სამი,

²⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ., 1979, გვ. 696.

²⁵ ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, III, გვ. 558.

²⁶ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, I, თბ., 1967, გვ. 247.

ოთხი, ხუთი საქორწინო წყვილისა და მათი შთამომავლების ერთობლიობას²⁷. კომლში საშუალოდ 8 სული უნდა ვიანგარიშოთ. ამდენად, ქსნის ხეობის მთის-წინა და მთის ზოლოში 1781 წ. საშუალოდ 6400 სული ქართველი მოსახლეობდა. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ეს 6400 სული მხოლოდ ქსნის ხეობაზე მოდიოდა და არა ქსნის საერისთავოზე, რომელიც, როგორც ცნობილია, გაცილებით დიდ ტერიტორიას მოიცავდა და აქ მოსახლეობის რიცხვიც თითქმის ერთი-ორად მეტი იყო, ვიდრე ხეობაში. 1873 წ. კამერალური აღწერის მონაცემებით ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთის 51 ქართულ სოფელში 754 კომლი, 5.385 სული მკვიდრობდა (საშუალოდ კომლში 7,2 სული). თუ შევადარებთ 1781 წ. და 1873 წლის მონაცემებს ქართველი მოსახლეობის კლება საკვლევ რეგიონში აშკარაა (მინუს 1015), რაც უთუოდ გამოწვეულია უკვე XIX ს. დასაწყისიდან მოსახლეობის ბარში ინტენსიური გადასახლებით. ზოგიერთი გვარის ხომ საერთოდ აიყარა და გადასახლდა ქსნის ხეობიდან ბარში (ბუჯიძე, დორეული, კაჭიური, ქაწაშვილი, სულაშვილი...). მათ ნასოფლარებში კი ოსები ეფუძნებოდნენ.

რაც შეეხება ოსურ მოსახლეობას 1873 წ. კამერალური აღწერის მონაცემებით ოსების საკვლევ რეგიონის 39 სოფელში მოსახლეობდნენ (ეს სოფლები მცირეკომლიანი იყო და მათში საშუალოდ 7 კომლზე ოდნავ მეტი მკვიდრობდა). 1873 წ. ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში სულ 2479 სული ოსი ცხოვრობდა 283 კომლით (საშუალოდ კომლში 8,75 სული). პროცენტულად 1873 წ. ოსები მთელი მოსახლეობის 31,5% შეადგენდნენ; კომლთა რაოდენობის 27%-ს (შესაბამისად ქართველები მთელი მოსახლეობის 68,5% იყვნენ და კომლთა რაოდენობის — 73%). ყველაზე მეტი რაოდენობით ოსები ჭურთის ხეობაში იყვნენ (105 კომლი, 873 სული); საფერშეთში მათი რაოდენობა 54 კომლი (544 სული) იყო, ჟამურში კი 51 კომლი (414 სული), დანარჩენ სოფლებში 73 კომლი (648 სული). 1804 წ. კამერალური აღწერის მონაცემებით²⁸ ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში მკვიდრობდა სულ 254 კომლი ოსი 1829 სულით. 1804 წლიდან 1873 წლისათვის აქ ოსთა რაოდენობა 650 სულით მოიმატა. დროის ამ მონაკვეთში ჟამურიდან და ჭურთიდან ოსები ხეობის უფრო დაბლობ ნაწილში გადადიოდნენ საცხოვრებლად.

გვაქვს წყაროები ოსთა ქსნის ხეობაში განსახლების სურათის შესასწავლად XVIII საუკუნეშიც. მხედველობაში გვაქვს „ნუსხა ქსნის ოსების საკომლო მამულებისა“²⁹, რომელშიც ქსნის ხეობაში (და არა მარტო ხეობის, არამედ საერისთავოს ტერიტორიაზე) ოსთა განსახლების კომლობრივი რაოდენობაა მოცემული. აღნიშნულმა საბუთმა გ. თოგოშვილს აფიქრებინა, რომ ის არაა სრული: „ნუსხაში აღრიცხული საკომლოთა რაოდენობა (364) გვაფიქრებინებს, რომ იგი ერისთავის გვარის რომელიმე წარმომადგენლის პირად საკუთრებაში მყოფ ოსთა საკომლო მამულების ჯამია და არა ქსანზე არსებული ოსთა საკომლო მამულების მთლიანი ჯამი“³⁰. ჩვენი მხრით დავსძენთ, რომ აღნიშნული ეჭვი შეიძლება გამოთქმული იყოს მხოლოდ ქსნის საერისთავოს

²⁷ ქსნის ხეობაში დიდი ოჯახების შესახებ იხ. ვალ. ი თ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70—101.

²⁸ AKAK, გვ. 82.

²⁹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, II, თბ., 1974, გვ. 188—189.

³⁰ გ. თ ო გ ო შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 180.

ტერიტორიაზე მოსახლე ოსთა რაოდენობის შესახებ. რაც შეეხება ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში განსახლებულ ოსებს, მათ შესახებ საბუთში ზუსტი ცნობები უნდა გვქონდეს მოცემული. ასეთი განცხადების საფუძველს აღნიშნული საბუთის 1804 და 1873 წლების მონაცემებთან და ეთნოგრაფიულ მასალებთან შედარება იძლევა. ქვემოთ ნუსხის მხოლოდ იმ ნაწილს მოვიტანთ, რომელიც უშუალოდ ქსნის ხეობას ეხება:

„ქ. ჭურთას სამოცი საკომლო, მომეტებულს ახალს-ახალს გატეხილს გარდა.

ქ. ქერდიყათსოფელი და ბოსელთა საკომლო ათი.

ქ. ჟამურს საკომლო ორმოცდაცამეტი, ახალს გატეხილს გარდა.

ქ. ლომისა და ოხირი საკომლო თოთხმეტი.

ქ. საფეშეთი საკომლო ოცი, ახალს გატეხილს გარდა.

ქ. გდუვი საკომლო ხუთი.

ქ. იქითი და ხლომისწყარო საკომლო რვა“³¹.

ოსების საერთო რაოდენობა აღნიშნული საბუთის მიხედვით ქსნის ხეობის მთა-მთისწინეთში სულ ერთად გამოდის 184 კომლი. მათი ძირითადი ნაწილი კი ხეობის სულ ზემო წელში ჟამურში და ჭურთაში ყოფილა დასახლებული (ორივეში ერთად 113 კომლი). პროცენტული რაოდენობის მხრივ XVIII ს. მეორე ნახევარში ქართველებსა და ოსებს შორის ასეთი შეფარდება იყო: ქართველები აქ განსახლებულ კომლთა რაოდენობის 81,3% შეადგენდნენ, ოსები — 18,7%.

XVIII ს. II ნახევრიდან 1804 წლამდე ოსთა რაოდენობას საკვლევ რეგიონში 70 კომლით მოუმატია, ხოლო 1873 წლისათვის 99 კომლით.

ახლა უნდა შევეხოთ კიდევ ერთ საკითხს. 1770 წ. დემოგრაფიულ ნუსხაში ვკითხულობთ: „არს ქსნის ოსი კომლი ორი ათასი. არს ქსნის საერისთავოს ქრისტიანე მართლმადიდებელი კომლი ათას ექვსასი“³². ამ საბუთის არასწორი წაკითხვა საშუალებას აძლევს ზოგიერთ მკვლევარს, რომ აღნიშნული ცნობა გაავრცელონ ქსნის ხეობაზე. საბუთში ლაპარაკია ქსნის საერისთავოს ტერიტორიაზე მოსახლე ოსების შესახებ. ქსნის საერისთავო კი, როგორც ცნობილია გაცილებით დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. აი, რას წერს სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევებში გ. თოგოშვილი: „Во второй половине XVIII в. в Грузии насчитывалось более 7000 дымов осетинских крестьян, в том числе 1200 дымов в Арагвском ущелье, 2000 дымов в Ксанском ущелье (ხაზი ჩვენია, —რ. თ.), 860 дымов во владениях князей Мачабели“³³. ზემოთ ჩვენ ნაჩვენებია გვქონდა ქსნის ხეობაში ოსთა გახსახლების

³¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, წ. II, თბ., 1974, გვ. 180—189. ამ საბუთის რუსული თარგმანი (რ. Очерки истории Юго-Осетинской АО, I, Тб., 1985, გვ. 111), ვეჭვობთ, არასწორადაა შესრულებული. ზოგიერთი ოიონიმი თარგმნილია. ტოპონიმების თარგმნა კი მეცნიერული თვალსაზრისით გაუმართლებელია. ისინი ისევე უნდა გადასულიყო როგორც ქართულ ტექსტშია. მაგალითად, შეიძლება დავასახელოთ „ქერდიყო-ათსოფელი“ (თარგმანშია „В селении Кердикоевых“), „ბესთენი“ (თარგმანშია „В селении Бестаевых“). მითუმეტეს, რომ იმ დროისათვის ოსური გვარებისათვის უცხო იყო რუსული—ОВ სულეჟსით წარმოება.

³² ვ. გამრეკელი, ზ. ცქიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 153.

³³ Очерки истории Юго-Осетинской АО, Тб., I, 1985, გვ. 108, რაც ითქვა ქსნის ხეობის ოსთა შესახებ, იგივე შეიძლება გავიმეოროთ არაგვის ხეობის ოსთა შესახებაც. წყაროში არა-

ეთნოისტორია, მათი დემოგრაფიული და სტატისტიკური რაოდენობა. ვფიქრობთ, ყველაფერი ნათელია და ამ საკითხზე წსჯელობაც საკმარისია.

ქსნის ხეობაში ვახუშტის დროს ისინი მხოლოდ ჟამურში მკვიდრობდნენ. შემდეგ თანდათან მოხდა ოსების ქსნის ხეობის სამხრეთისაკენ დაშვება. XVIII ს. შუა ხანებში ისინი ჭურთაში ეფუძნებოდნენ.

3. აბაევის მითითებით: „Исторические и языковые факты подтверждают, что поселение ксанских осетин в теперешних местах по Ксанскому ущелью произошло не так давно, примерно в последние 200 лет. Они выселились, гонимые малоземельем и нищетой, из разных высокогорных районов Северной и Южной Осетии и принесли с собой мешанину говоров и наречий“³¹.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ოსთა ქართლის მთიანეთში მიგრაციის პერიოდად XIII ს. იყო მიჩნეული. მოგვიანო პერიოდის გამოკვლევებით³², ამ ეს პროცესი XV ს-დან იწყება (ქსნის ხეობაში XVII ს. დასასრულიდან).

დაბოლოს, არ შეიძლება არ ითქვას იმ კეთილმეზობლური ურთიერთობის შესახებ, რომელიც ქართველ და ოს ხალხს ჰქონდა ქსნის ხეობაში. ეთნიკური ისტორიის თვალსაზრისით ისიც საყურადღებოა, რომ ოსთა თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა კარგად ფლობდა ქართულ ენას. ასევე ქართველთა ნაწილიც (გავიხსენოთ ზემოთ დასახელებული ილურიძეების, ფსუტურების მაგალითები) ოსურ ენას მეორე სასაუბრო ენად იყენებდა. XIX ს. ქსნის ხეობის ოსთა გვარსახელები ქართული ფორმანტით (-შვილი) იყო გაფორმებული, რაც კარგად ჩანს XIX ს. კამერალური აღწერის მასალებსა და საფლავის ქვათა ეპიგრაფიებიდან.

Р. А. ТОПЧИШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ЭТНОИСТОРИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ НАСЕЛЕНИЯ КСАНСКОГО УЩЕЛЬЯ

Резюме

В работе изучены историко-этнографические вопросы распространения фамильных имен в одном из значительных регионов Восточной Грузии — гор и предгорья Ксанского ущелья.

Особое внимание уделено проблемам миграции осетин в Ксанское ущелье. Рассмотрены также вопросы исторической демографии и этнической истории ущелья.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს სოციალურ ურთიერთობათა ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებამ

გვის საერისთავოს ოსები ივულისხმებიან და არა არაგვის ხეობისა. მასში დასახლებულია ის რეგიონები (ზახა, თრუსო, ქვრივი) რომლებიც არაგვის ხეობაში არ შედიოდნენ და ოსებით იყო დასახლებული. არაგვის ხეობაში ოსები მხოლოდ ლუდაში მკვიდრობდნენ. 1873 წ. მონაცემებით ლუდაში ე. ი. არაგვის ხეობაში სულ 49 კომლი (374 სული) ოსი ცხოვრობდა.

³¹ В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор, М., 1919, გვ. 501.

³² В. Н. Гамрекели, Двали и Дважети в I—XV вв., II. 3. Тб., 1961 წ. გვ. 36-37, სალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბ., 1983, 164—172; მ. დუშაძის, ბ. ლომინაძის, მ. ლორთქიფანიძის დასახ. ნაშრომი.

მერი ინაძე

ძველი კოლხეთის საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი

წერილში „ძველი კოლხეთის სატაძრო ცენტრები“¹ ჩვენ განვიხილეთ ვანისა და საირხის ნაქალაქარებზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები (ძვ. წ. VIII—VII სს-ის საკულტო კერები, ძვ. წ. VI—V სს-ის ამავე დანიშნულების ნაგებობანი, ძვ. წ. V—IV სს-ის მდიდრული სამარხები), რომელთა მნიშვნელობა დიდია ადრეანტიკური ხანის კოლხეთის ისტორიის ისეთი საკვანძო პრობლემების გასარკვევად, როგორიცაა საზოგადოების მმართველი ზედაფენის ბუნება, მისი ხელისუფლების ხასიათი, საკულტო-საქალაქო ცენტრების გენეზისი და სხვა. კვლევა-ძიებამ ჩვენ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ვანის (ახლედღიანების გორის) და საირხის (საბადურის გორის) ადგილას ადრეანტიკურ ხანაში არსებული ქალაქები საკულტო ცენტრებსაც წარმოადგენენ. ეს ცენტრები ვანისა და საირხის „ქვეყნების“ მთავარი სამლოცველოების წიაღში ისახებან ჯერ კიდევ წინარეანტიკურ ხანაში, მომდევნო პერიოდში კი, ადრეკლასობრივი საზოგადოების განვითარებასთან ერთად (ძვ. წ. V ს-დან) ჩამოყალიბებული სატაძრო ორგანიზაციის სახეს იღებენ. გაიკვია ისიც, რომ ვანისა და საირხის სატაძრო ცენტრებში ამ დროს უკვე არსებობს უზენაეს ქურუმთა და მათთან ახლო მდგომ კულტმსახურთა (ღვთისმსახურებაში მყოფთა) ფენა, რომელთა მონაწილეობით აქ სრულდება ნაყოფიერების ღვთაებისადმი მიძღვნილი დიდი საკრალურ-რიტუალური ცერემონიალები მკაცრად დადგენილი რელიგიური წესებისა და ნორმების დაცვით.

ვანსა და საირხეში გამოვლენილი მომდევნო ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, სახელობრ, ძვ. წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედის და ელინისტური ხანის (ძვ. წ. IV—III სს-ის) წარჩინებულთა მდიდრული სამარხები, ამავე ხანის საკულტო და საფორტიფიკაციო დანიშნულების ნაგებობანი და სხვა მასალა, შემადგენელს ხდიან თვალსაშვადენით ვანისა და საირხის საკულტო-ურბანისტული ცენტრებისა და აქ მსხდომი მმართველი ზედაფენის შემდგომი ევოლუციის პროცესს ადრეანტიკური ხანის დასასრულსა და ელინიზმის ეპოქაში (ეს არის კოლხეთის ოდესლაც ძლიერი სამეფოს დასუსტების ხანა). თავდაპირველად განვიხილავთ ვანში, ახლედღიანების გორის ცენტრალურ ტერასზე გამოვლენილ წარჩინებული მეომრის სამარხს, რომელიც ძვ. წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედით თარიღდება. ეს სამარხი წინარე-ანტიკური ხანის საკულტო კერასთან ახლოს ყოფილა გამართული. მასში გარდა მდიდრული და მრავალფეროვანი საომარი იარაღ-აღჭურვილობისა აღმოჩნდა ოქროს და ვერცხლის ფარავებიანი საბეჭდავები, რკინის ბეჭდები, ფილიბე მაკედონელის (ძვ. წ. 359—

1 „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1986, № 4.

333 წწ.) ოქროს სტატერი, იმპორტული და ადგილობრივი ჭურჭელი, ოქროსა და ვერცხლის სამკაული, მთავარი მიცვალებულის ფერხითი ესვენა კიდევ ორი ჩონჩხი (მამაკაცის და ქალის). როგორც საფიქრებელია, ისინი მონა და მხევალი უნდა ყოფილიყვნენ³.

წარჩინებული მეომრის სოციალური ფუნქციების გასარკვევად უპირველესი მნიშვნელობა აქვს ოქროს საბეჭდავ-ბეჭედს, რომლის ფარაკზე საგანგებოდაა ამოკვეთილი მისი მფლობელის სახელი — დედატოსი (ΔΕΔΑΤΟΣ)⁴. როგორც დადგენილია, ეს საბეჭდავი წარმოადგენდა ინსიგნიას, დედატოსის ძალაუფლების ნიშანს, უფლებრივ საბეჭდავ-ბეჭედს, განკუთვნილს ოფიციალური დოკუმენტების დასაბეჭდად⁵. აქედან ჩანს, რომ დედატოსი სარგებლობდა დიდი უფლებებით და სამხედრო ფუნქციების შესრულებასთან ერთად განაგებდა სხვა საქმეებსაც: სამართალს, საგარეო ურთიერთობას. ზემოთქმულთან დაკავშირებით ფრიად საგულისხმოა შემდეგი გარემოებაც: მფლობელის სახელწოდების გარდა დედატოსის საბეჭდავის ფარაკზე გამოსახულია კვართითა და ჰიმატიონით შემოსილი ქალი. იგი ტახტზე (თრონოსზე) ზის. მარჯვენა ხელში ფილა უჭირავს, მარცხენა ხელში — გრძელი ტოტი. თავზე ბადურა თავსამკაული აქვს დამაგრებული. ქალის ზურგს უკან აღმართულია ისეთივე ჯიშის მცენარე, როგორიც მას ხელში უჭირავს. მარგ. ლორთქიფანიძის ვარაუდით, მთელი რიგი ნიშნების მიხედვით, საბეჭდავის ფარაკზე გამოსახული ქალი მცენარეულ სამყაროსთან დაკავშირებული ღვთაებაა. იგი ნაყოფიერების ქალღმერთი უნდა იყოს⁶, მაგრამ ამასთან მნიშვნელოვანი და ანგარიშვასაწევი ის გარემოება, რომ ინტალიოს მკრელი არ აღაშავებს მის მიერ ფარაკზე გამოსახული ქალღვთაების „სახეს“ (ბერძნული წარმოშობის საბეჭდავების შემქმნელ ოსტატთან განსხვავებით), არამედ, პირიქით, ხაზს უსვამს და ნატურალისტურად ასახავს ყველა მის ინდივიდუალურ თავისებურებას. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ის უზუსტობანი, რომელიც ოსტატს „დაშვებულ“ აქვს სახის ნაკვთების გადმოცემისას (მარგ. ლორთქიფანიძის დაკვირვებით) უნდა აიხსნას არა მისი ხელუმარჯვობით, არამედ მისწრაფებით — ინტალიოზე მის მიერ წარმოდგენილი სახე გააცოცხლოს. აქედან კეთდება დასკვნა, რომ ოსტატს მიზნად დაუსახავს ღვთაებისათვის მიეცა გარეგნული იერი („სახე“) რეალურად არსებული ღიღგვაროვანი ქალისა, საფიქრებელია ქურუმისა, რომე-

3. ო. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთუარიძე, ვ. თოლორაძე, ა. ჭყონია, არქეოლოგიური გათხრები ვანო 1969 წელს, ვანი, I, თბ., 1972, გვ. 202, 203.

4. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დედატოსის სამარხში აღმოჩენილი საბეჭდავი-ბეჭედი (ისევე როგორც ვანის ნაქალაქარზე მოპოვებული მთელი გლობიტური მასალა), სპეციალურად გამოიკვლია მარგარიტა ლორთქიფანიძემ, რის შედეგად მთელი ეს მასალა იქცა საიმედო წყაროდ ზემოთ წამოჭრილი საკითხების შესასწავლად (იხ. მ. მ. გ. ლორთქიფანიძე, არქაული და „არქაიზირებული“ საბეჭდავი-ბეჭედი ვანიდან, ვანი, II, თბ., 1976, გვ. 136 და შემდ.).

5. მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 143, დადგენილია ისიც, რომ ეს საბეჭდავი დამზადებული იყო მისი მფლობელის შეკვეთით, ადგილობრივ სახელსონოში ძვ. წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში (იქვე, გვ. 142, 145). რაკი დედატოსის გარდაცვალება ძვ. წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედით განისაზღვრება, გამოდის, რომ ამ ინსიგნიით იგი სიკაბუიდან (ძვ. წ. IV ს-ის პირველი ნახევარი) სარგებლობდა, ე. ი. თავისი ფუნქციების შესრულებას იგი საქმად აღრე შესდგომია. ამასვე მოწმობს ოქროს მეორე საბეჭდავი-ბეჭედიც, რომელიც ამავე ხანაში დამზადებული (ძვ. წ. IV ს-ის I ნახევარში).

6. მ. მ. გ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

ლიც ღმერთქალთან იყო გატოლებული. ამასთან საგულისხმოა ისიც, რომ დედატოსის საბეჭდავზე გამოსახული ღვთაება-ქურუმს ისეთივე თავსამკაუ-ლი ამშვენებს, როგორიც ჩვენ მიერ უზენაეს კულტმსახურად მიჩნეულ წარ-ჩინებულ ქალს აქვს ჩაყოლებული სამარხში (ძვ. წ. V ს-ის შუახანებში)⁷.

რაკი დედატოსის საბეჭდავი ოფიციალური დაკვეთით ადგილობრივ იყო დამზადებული, „ვანის ქვეყნის“ საზოგადოების მმართველი წრის წარმომად-გენლისათვის, მის ინიციაზე ქალაქის მფარველი უზენაესი ღვთაების — ნა-ყოფიერების ქალღმერთის გამოხატვა რეალურად არსებული ქურუმის ქალის სახით, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ უნდა იყოს და ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას მხოლოდ დედატოსის ხელისუფლების მჭიდრო კავშირით ნაყოფიერე-ბის ღვთაების კულტმსახურებასთან და მის უზენაეს ქურუმებთან. ეს გვაფიქ-რებინებს, რომ დედატოსი ეკუთვნოდა ვანის საზოგადოების იმავე წრეს. შე-საძლოა იმავე გვარს, რომლის წარმომადგენელიც იყო მის ინიციაზე გამო-სახული ქურუმი ქალი. ასეთ ვარაუდს მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ იმავე ცენტრალურ ტერასზე, რომელზედაც დედატოსის სამარხია გამართული (მის დარქალვამდე დაახლოებით ერთ საუკუნეზე მეტი ხნით ადრე — ძვ. წ. V ს-ის შუახანებში), როგორც ადრეც შევნიშნეთ, დაუკრძალავთ ჩვენ მიერ ქურუმად მიჩნეული წარჩინებული კოლხი ქალი მსხვერპლად შეწირულ კულტმსახურ ქალებთან ერთად. ეს ფაქტი მით უფრო ანგარიშვასაწევი, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ვანის ადრეანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები მიჩნეუ-ლია ადგილობრივ დიდგვაროვანთა საოჯახო სამარხებად, რომლებიც მათსავე სამოსახლოსთან იყო გამართული⁸. ძვ. წ. IV ს-ში ცენტრალურ ტერასაზე (დე-დატოსის სამარხის მახლობლად), როგორც ჩანს, დაუკრძალავთ ქურუმთა ამ გვარის სხვა წარმომადგენლებიც, მაგრამ ამჟამად მათი სამარხებიდან თითო-ოროლა ნივთია შემორჩენილი. ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც მიწაყრილში აღ-მოჩნდა, წარმოადგენს ბრინჯაოს უფლებრივ საბეჭდავს-ინტალიო ბეჭედს. იგი ძვ. წ. IV ს-ის ადგილობრივ ნაკეთები ნივთია. ინტალიოზე ამოჭრილია ორი არ-წივი, ხოლო მათ შორის, ცენტრში გამოხატულია სიცოცხლის ხე (ფიქვი). გა-მოსახულებათა შინაარსის მიხედვით მარგ. ლორთქიფანიძე დასაშვებად თვლის საბეჭდავი მამაკაცი კულტმსახურის კუთვნილებად მიიჩნიოს⁹.

დედატოსის ხელისუფლების ხასიათის დადგენის თვალსაზრისით ყურად-ღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: დიდი რაოდენობით საომარ იარაღ-ალ-ჭურვილობასთან ერთად ამ წარჩინებული მეომრისათვის სამარხში მუხარადის მაგიერ ჩაუტანებიათ თავისებური თავსამკაული, რომელიც არ შეიძლება საო-მარ აღჭურვილობას მივაკუთვნოთ. ეს თავსამკაული, რომელიც შედგენილია ცხენოსნისა და ფრინველის ფიგურებიანი საკედების, მძივებისა და მილაკე-ბისაგან და ერთდროულად შეიცავს როგორც ნაყოფიერების ღვთაების (დიდი დედის), ისე სოლარული კულტის ემბლემებს¹⁰, საკულტო დანიშნულების ნივ-

7 მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 138, 139, 144, 147.

8 იხ. მ. ინაძე, ძველი კოლხეთის სატაძრო ცენტრები, „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1986, № 4.

9 ო. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი (წერილი მეორე), ვანი III, თბ., 1977, გვ. 18.

10 მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 162—164, შენ. 233.

11 წარჩინებული მეომრის თავსამკაულის გამოსახულებები ძველი კოლხების რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირდება. ცხენის, მეომარი მხედრისა და ჩიტების კომბინაცია გვიან

თია და ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს მისი მფლობელის ძალაუფლების თეოკრატიულ ხასიათზე.

დედატოსის სასულიერო ფუნქციების გასარკვევად განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს აგრეთვე მისი მეორე უფლებრივი ოქროს საბეჭდავი-ბეჭედი, რომლის ფარავზე, მარცხენა პროფილით, გამოსახულია მხედარი; მას მარჯვენა ხელში შუბი მოუმარჯვებია სატყორცნად. მხედარს კონუსური მოყვანილობის თავსაბურავი ახურავს. იგი რქიან ცხენზე ზის. ცხენს კისერზე შებმული აქვს ნილაბი, რომელიც საერთო იერით მსგავსებას პოულობს სილენის (სატირის) ნილაბთან¹². ამ გამოსახულების სემანტიკის ასახსნელად, ჩვენი აზრით, ღიბი მნიშვნელობა აქვს ვერცხლის საბეჭდავი-ბეჭედს (№ 8) ქართლის, მთისძირა ზოლში, მდინარე ქსნის ხეობის სოფ. ყანჩაეთის მახლობლად აღმოჩენილი მდიდრული სამარხიდან (ძვ. წ. V—IV სს.). ამ საბეჭდავის ფარავზე, ისევე როგორც დედატოსის ბეჭედზე, მარცხენა პროფილით, გამოსახულია ფანტასტიკურ რქიან ცხენზე მჯდომარე შუბოსანი მხედარი, რომლის უკან რვასხივიანი ვარსკვლავია მოთავსებული¹³.

სპეციალურ ლიტერატურაში შეიარაღებული მხედრების გამოსახულებანი გააზრებულია როგორც მეომარი ღვთაებები, რომელთა საბოლოო ფორმირება ქართველ მიწათმოქმედ ტომებში ადრეკლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების ხანიდან ივარაუდება. როგორც შენიშნულია, ამ დროს მეომარი ღვთაების კულტის განვითარებისათვის მეტად ნოყიერი ნიადაგი არსებობს¹⁴. მაგრამ, ზემოთ განხილულ ღვთაებათა გამოსახულების სიმბოლიკის ბოლომდე ამოსაცნობად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმავე ყანჩაეთის სამარხიდან მომდინარე სხვა მასალას, სახელდობრ, ბრინჯაოს შტანდარტს (№ 10), შედგენილს ანთროპომორფული და ზოომორფული ფიგურებისაგან. ასეთი შტანდარტები მრავლადაა აღმოჩენილი ქართლის ადრეანტიკურ ძეგლებზე (ახალგორი, ყაზბეგი) და ჩვენთვის იმით არის საყურადღებო, რომ ისინი სარიტუალური დროშის ან კვერთხის ნაწილებს წარმოადგენენ¹⁵. ყანჩაეთის სამარხში აღმოჩენილ შტანდარტებზე მოთავსებულ გამოსახულებათა შორის განსაკუთრებით საინტერესოა მხედრების ფიგურები, რომლებიც ვერძის რქებზეა აღმართული¹⁶. მთელი ამ მასალის საფუძველზე მკვლევარნი დაასკვნიან, რომ შტანდარტის სიმბოლიკა შეიცავს როგორც მეომარი, ისე ნაყოფიერების

ბრინჯაოს ხანიდან ხშირად გვხვდება ქართველ ტომთა მცირე ზელოვნების ძეგლებზე (ი. გაგოშვიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 34; ა. კუკონია, ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქიდან, ვანი VI, თბ., 1981, გვ. 37—38).

12 მარგ. ლორთქიფანიძის აზრით, მხედრის გამოსახულებაში შეიძლება დაინახოთ რომელიღაც უცნობი ღვთაება, რომელსაც დიონისეს წრესთან აქვს პირდაპირი კავშირი (დასახ. ნაშრომი, გვ. 149, 151). მკვლევარი საბეჭდავს ადგილობრივ ნახელავად მიიჩნევს და მას ძვ. IV ს-ის პირველი ნახევრით ათარიღებს (იქვე, გვ. 154, 155).

13 ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 25, 26. სიუჟეტურად და სტილისტურადაც სავსებით ერთნაირი გამოსახულებაა ამოჭრილი ალგეთის წინწყაროს მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ერთ-ერთი საბეჭდავის ფარავზედაც (ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30).

14 ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976, გვ. 225, 226.

15 ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 225. ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 45—47. ეს შტანდარტები ძალიან წააგავს საქართველოს მთებში გადმონახულების სახით შემონახულ დროშებს.

16 ი. გაგოშვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 44. ყანაური შტანდარტის ზუსტი ანალოგი, მთლიანად და დეტალურად, ახალგორის განძის ბრინჯაოს შტანდარტია (იქვე, გვ. 45).

4. «მაცნე», ისტორიის სერია, 1987, № 4

ღვთაების ემბლემებს. ეს მებრძოლი ღვთაებები დაკავშირებულნი არიან ნაყოფიერების კულტთან¹⁷. ამდენად, ასეთი შტანდარტის მოთავსება წარჩინებული მეომრის სამარხში (ყანაეთი) იმის ნიშნად არის მიჩნეული, რომ აღებული ხანის ქართლის საზოგადოების ზედაფენის წარმომადგენელთა (ხევისუფალთა, ხევისათათა) მიერ უკვე უზურპირებულია საერო და სასულიერო ხელისუფლება¹⁸, ხოლო ის პუნქტები, რომლებშიც შტანდარტის შემცველი ძეგლებია დადასტურებული, ხევის საკულტო ცენტრებია, რომლებიც დიდ როლს ასრულებენ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში¹⁹. ეს მოსაზრება დადასტურებას პოულობს ქართლის სხვა არქეოლოგიურ ძეგლებშიც (სამადლო, ციხეაგორა), რომლებიც უნდა წარმოადგენდნენ ქართლის „ხეების“ წინა თუ ადრესახელმწიფოებრივი ტიპის ტერიტორიულ-ეკონომიკური წარმონაქმნების დიდ რელიგიურ და პოლიტიკურ ცენტრებს, ამავე დროს თეოკრატიული მმართველი ზედაფენების ადგილსამყოფელს²⁰.

ის გარემოება, რომ ქართლის უძველეს გაბატონებულ სოციალურ ფენას შეადგენდნენ ქურუმები, კულტმსახურნი, რომელთა არსებობა ქვეყნის პოლიტიკურ მმართველობას და სამეფო ხელისუფლებას თეოკრატიულ ელფერს აძლევს, ნათლად ჩანს სტრაბონის ცნობებიდან იბერიის საზოგადოების სტრუქტურული აღნაგობის შესახებ²¹. სახელდობრ, იბერიის სამეფოს შექმნის წინა ხანაში და მისი არსებობის ადრეულ ეტაპზე ქართლის „ხეების“ მმართველი ზედაფენის თეოკრატიული ხასიათი მკვეთრად გამოსკვივის იმ ნიშანდობლივი ფაქტიდან, რომ, სტრაბონის ცნობით²², იბერიაში ქურუმები ზრუნავენ მეზობ-

17 ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 45, 46, 47; ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 225, 226, ერთდროულად ნაყოფიერების, გამრავლებისა („გზის მომფენელი, ქუეყნისა ნაშობთა გამოზრელი“) და მეომრული ფუნქციების მატარებელია, ძველი ქართული წყაროების მიხედვით, ქართლის სამეფოს უზენაესი ღვთაება — არმაზიც, რომლის კულტი მცირეზოური ხეთურ-ბერძნული რელიგიური ტრადიციების საფუძველზე უნდა შექმნილიყო. ი. სურგულაძე, არმაზი, წიგნში: „Мифы народов мира“, I, 1980; გრ. გიორგაძე, ხეთურ-არმაზული „ტრიადები“, „მნათობი“, 1985, გვ. 154—157).

18 ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

19 ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 225, 226.

20 Ю. М. Гагошидзе, Картли (Иберия) в V—I веках до н. э. Диссерт. на соискание уч. степ. докт. ист. наук в форме научного доклада. Тб. 1983, გვ. 15. გ. ციციტიშვილი, კასპის რაიონის ექსპედიციის მუშაობის შედეგები. მოხსენება წაკითხული 1986 წლის სექტემბერ-ოქტ. კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილ არქეოლოგიურ კვლევის ცენტრის სამეცნიერო სესიაზე, თბ., 1987, 16—28 აპრილი.

21 Strabo, XI, 3, 1—6: სწორედ სტრაბონის ამ ცნობებს ეყარება ს. ჟანაშის და გ. მელიქიშვილის დებულებები ძველი ქართლის საზოგადოებრივი წყობის თეოკრატიული ხასიათის შესახებ (ს. ჟანაშია, საქართველო აღრინდ. ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 157, 170—172; გ. მელიქიშვილი, ადრეკლასობრივ სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარება ელინისტური ხანის ქართლის სამეფოში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გვ. 493—497); სტრაბონის ცნობებიდან გამომდინარე ს. ჟანაშია ანალოგიურ ვითარებას ვარაუდობდა კოლხეთშიც კლასობრივი საზოგადოების დსაწყისში (ს. ჟანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 172).

22 ვ. ვაშაყიძე, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა სტრაბონის ცნობები (XI, 3, 6) იბერიის საზოგადოების სტრუქტურის შესახებ, საყვარელი მართებულად აღნიშნავს, რომ ბერძენი გეოგრაფის ეს ცნობები უნდა ასახავდეს ძვ. წ. III—II სს-ების ქართლის ვითარებას, მაგრამ მთელი რიგი მომენტები მაინც თითქმის იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ამ ცნობაში შემონახულ ზოგიერთ დეტალში აირეკლა ქართლის სამეფოს შექმნის წინარე ხანის სურათი

ლებთან სამართალზე, ე. ი. მეზობელ ქვეყნებთან საომარ და სხვა სადავო საქმეებსაც ქურუმები აწესრიგებენ²³.

ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართლის საზოგადოების ზედაფენის წარმომადგენელთა სამარხებში აღმოჩენილ საბეჭდავ-ბეჭდებზე და შტანდარტებზე გამოსახული მებრძოლი ღვთაების ანალოგიური შინაარსი ჩაქსოვილი უნდა იყოს დედატოსის საბეჭდავის გამოსახულებაშიც. სახელდობრ, სატირის ნიღაბბიმულ, რქიან ცხენზე მჯდომარე, შუბმომარჯვებული მებრძოლი მხედრის გამოსახულება უნდა აერთიანებდეს აგრეთვე მეომარი და ნაყოფიერების ღვთაებათა ემბლემებს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ნაყოფიერების ნიშანი ამ საბეჭდავზე სატირის ნიღბის სახით არის წარმოდგენილი (სატირები — ტყის ღვთაებები — ბერძნულ სამყაროში ნაყოფიერების დემონებად იყვნენ აღიარებული²⁴). ამრიგად, დედატოსის ოქროს საბეჭდავი (რომელზედაც რქიან ცხენზე მჯდომარე მხედარია გამოსახული), ისევე როგორც ზემოთ განხილული საკულტო იერის მქონე მისი სხვა ნივთები და მისი დაკრძალვა უძველეს საკულტო კერასთან ახლოს მოწმობენ, რომ მათი მფლობელი — ვანის ზედაფენის ეს წარმომადგენელი — ისეთივე თეოკრატიული ხელისუფლების მატარებელია, როგორც ქართლის დიდ სატაძრო ცენტრებში მსხდომი წინაელისისტური ხანის წარჩინებულნი.

ვანის ძველი ქალაქის მმართველი ზედაფენის ხელში საერო და სასულიერო ფუნქციების თავმოყრის საკითხის განხილვისას საჭიროა გაივლოს პარალელი დედატოსსა და იმ წარჩინებულ მეომარს შორის, რომლის სამარხი გაითხარა ჯერ კიდევ 1947 წელს ახვლედიანების გორის ზედა ტერასაზე რკინისაგან გამოჭედილი მამაკაცის ქანდაკების გვერდით (მის დასავლეთით, დაახლოებით 1 მეტრის დაშორებით). ქანდაკების სამარხის მეორე მხარეს დაკრძალული ყოფილა წარჩინებული ქალი (მთელი ეს კომპლექსი ძვ. წ. III ს-ით თარიღდება)²⁵. მეომრის სამარხში აღმოჩნდა რკინის იარაღი (ეკესი შუბისპირი და სხვ.), ხოლო მის თავზე დიდი რაოდენობით იყო მიმოზნეული ბრინჯაოს ფორფიტები, რომლებიც „შედგენილ“ ჯავშანს („ბეგთარს“) განეკუთვნებოდა²⁶. ასეთ საომარ აღჭურვილობას, ჩვეულებრივ, წარჩინებული მეომრები — მხედრები ატარებდნენ. მამაკაცის და ქალის დაკრძალვის თავისებური ხასიათი

საზოგადოების პოლიტიკურ და სოციალურ განვითარებაში (იხ. В. В. Вашакидзе, Источниковедческие проблемы изучения социальной структуры Восточной Грузии в IV—III—I вв. до н. э., Автореферат диссерт. на соиск. ученой ст. канд. ист. наук, Тб., 1983, გვ. 16).

²³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გ. მელიქიშვილის რედაქციით, გვ. 494; იხ. აგრეთვე, В. В. Вашакидзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 18, 19. ჩვენი ვარაუდით, სტრაბონთან მოხსენიებულ საქვეყნო საქმეთა გამრიგე ქურუმთა ფენას ეკუთვნოდნენ ქართლის მთისძირა ზოლში გამოვლენილი ძვ. წ. IV ს-ის სამარხებში დაკრძალული წარჩინებულნიც, რომელთა ინვენტარში საომარი იარაღის გვერდით გვხვდება კულტმსახურის ინსიგნიები (დროშა-შტანდარტები, უფლებრივი საბეჭდავები და სხვ.).

²⁴ მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 149, 151. საგულისხმოდ გვეჩვენება შემდეგი ფაქტიც: ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლო დედატოსის საბეჭდავზე ელინიზირებული ფორმით არის წარმოდგენილი, რაც იმის მაუწყებელი უნდა იყოს, რომ კოლხეთის ადგილობრივ წარჩინებულთათვის ძვ. წ. IV ს-ის პირველ ნახევარში წმინდა ელინური რელიგიური მიოთეოლოგიური სახეები გასაგები და ახლობელი იყო.

²⁵ ნ. ხოშტარია, ვანის არქეოლოგიური შესწავლის ისტორია, ვანი, I, გვ. 83.

²⁶ იქვე.

(რკინის ითიფალური ფიგურის გვერდით), ქალისთვის სამარხში ლითონის რიტუალური დანიშნულების ჭურჭლია (ვერცხლის ფიალებისა) და სხვა ნივთების ჩაყოლება, ნ. ხოშტარიას აფიქრებინებდა დაკრძალვის საკულტო ხასიათს. მისი აზრით, ორივე მიცვალებული (ქალი და კაცი), შესაძლოა, კულტის მსახურნი იყვნენ²⁷. ამავე დროს ეჭვი არ არის, რომ ეს კულტმსახური მამაკაცი მაღალი კატეგორიის მეომარიც იყო. ამრიგად, ძნელია არ დავინახოთ მემკვიდრეობითობა ამ წარჩინებულ მეომარსა და დედატოსს შორის მათი ფუნქციების თვალსაზრისით (თუმცა თავისი სოციალური მდგომარეობით დედატოსი უთუოდ უფრო მაღლა იდგა ამ წარჩინებულ მეომარზე).

ახვლედიანების გორის ზედა ტერასის აღმოსავლეთ ფერდობზე 1980 წელს გაითხარა კიდევ ერთი სამარხი ძვ. წ. III ს-ის დასაწყისისა. იგი გამარცხულია და ძლიერ დაზიანებული ძვ. წ. II—I სს-ში ჩატარებული სამშენებლო მუშაობის დროს. სამარხში ჩასვენებული ყოფილა ორი მიცვალებული (თუ მეტი არა). ინვენტარის ხასიათი (იარაღი — ბრინჯაოს ისრის პირები, რკინის შუბის პირები, რკინის ჯავშნის ფრაგმენტები და სხვ.), ასევე ცხენის მდიდრული აკაზმულობისათვის განკუთვნილი მოსართავი მოწმობს, რომ სამარხი წარჩინებულ მეომარს (თუ მეომრებს) ეკუთვნოდა (აქვეა აღმოჩენილი ოქროს და ვერცხლის სამკაული, გრავირებული გამოსახულებიანი საბეჭდავი-ბეჭდები, 80 ცალი კოლხური მონეტა და სხვ.). შემოადწერილი სამარხი იმით იქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას, რომ მასთან ახლოს, კლდოვან გრუნტში ამოკვეთილ ორმოში დაუკრძალავთ ტილოს ქსოვილში გახვეული ოქროს სამკაულთ დამშვენებული ბრინჯაოს ორი ქანდაკება: მამაკაცის და ქალის²⁸. ისინი ჩასვენებული იყვნენ ორმოში პირდამხობილნი, მლოცველის პოზაში. ჩვენი აზრით, ეჭვი არ არის, რომ ეს ორი ფიგურა, ისევე როგორც ადრე აღმოჩენილი ზემოგანხილული რკინის ქანდაკება, ნაყოფიერების ღვთაებებს განასახიერებენ. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ჭურჭმი ქალის გვერდით დაკრძალული მამაკაცის რკინის ითიფალური ქანდაკება დიონისეს, ატის-ადონის-ოზირისის ტიპის ნაყოფიერების ღვთაებათა წრეს განეკუთვნება²⁹. აღნიშნულია ისიც, რომ ელინისტური მითოლოგიის თანახმად, ეს დაკრძალული მამაკაცი-ღვთაება ნაყოფიერების, მიწათმოქმედების ქალღვთაების მეუღლეა, ან შვილია, ხოლო ქალი-ღვთაების როლში ხშირად ღმერთების დიდი დედა გამოდის. ამდენად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაშიც აღნიშნული ქანდაკებების დამარხვისას ჩატარებულია ნაყოფიერების ღვთაებათა კედომისა და დაკრძალვის რიტუალი, რაც ცხადია ბუნების განახლება-აღორძინებას ისახავდა მიზნად. ხოლო მათ გვერდით დაკრძალული პირები — მეომრები და სხვ., ისევე როგორც რკინის ქანდაკების გვერდით დაკრძალული ზემოხსენებული მამაკაცი და ქალი, საფიქრებელია, მონაწილენი არიან ამ საღვთო რიტუალისა და მას უკავშირდებიან.

საერო და სასულიერო ხელისუფლების მატარებელნი უნდა ყოფილიყვნენ აგრეთვე ყვირილის ხეობის საგამგეო ერთეულის მმართველი ზედაფენის

²⁷ ნ. ხოშტარია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

²⁸ О. Д. Лордкипанидзе, Город-храм Колхиды, М., 1984, гв. 78—81.

²⁹ Г. А. Лордкипанидзе, К истории древней Колхиды, Тб., 1970, гв. 122, 123. დიონისე აგრეთვე ითვლებოდა მომკვდავი და აღორძინებული ბუნების ღვთაებად.

წარმომადგენელი³⁰. ამის დასტური საბადურის გორის სამხრეთ-დასავლეთ ფერდობზე ბოლო წლებში გათხრილი ძვ. წ. IV ს-ის სამარხის დასავლეთით ჩახერგილ ქვაყრილში აღმოჩენილი საომარი იარაღ-საჭურველის ნაშთებია (დიდი რაოდენობით ჯავშნის შემადგენელი რკინის ფირფიტები, ბრინჯაოს ისრის ბუნიკები და სხვ.), რომლებიც უთუოდ აქ დაკრძალულ მეომარს (თუ მეომრებს) ეკუთვნოდა³¹. მათ ახლო კავშირს საირხეში მსხდომ ქურუმთა სავგარეულოსთან უნდა მოწმობდეს მათი დაკრძალვის ფაქტი საბადურის გორაზე, იმ ადგილის მახლობლად, სადაც ჯერ კიდევ ძვ. წ. V ს-ის შუახანებში და შემდგომაც სრულდებოდა საკულტო ცერემონიალები — ღვთისმსახურ ქალთა მსხვერპლად შეწირვა და დაკრძალვა (ასევე ტრადიციულ ძველ საკულტო ადგილებზე, ან მასთან ახლოს იყო გამართული ახვლედიანების გორის ზედა და ცენტრალურ ტერასებზე ძვ. წ. IV ს-ისა და ძვ. წ. IV—III სს-ის ვანის ძველი ქალაქის წარჩინებულ მეომართა სამარხებიც)³².

ამრიგად, ვანისა და საირხის ძვ. წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედის სამარხებიდან მომდინარე მასალის განხილვა გვიჩვენებს, რომ აქ არსებულ რელიგიურ-პოლიტიკურ ცენტრებში მსხდომი მმართველი ზედაფენის ხელისუფლება ადრეანტიკური ხანის დასასრულს კვლავ ინარჩუნებდა თეოკრატიულ იერს. ასეთივე ვითარება გრძელდება აქ ადრეელინისტურ ხანაშიც (ძვ. წ. IV—III სს.). ამდენად, მთელი ეს მასალა გვაფიქრებინებს, რომ ახვლედიანებისა და საბადურის გორებზე დაკრძალულ წარჩინებულ მეომართა სახით საქმე გვაქვს ვანისა და საირხის საკულტო ცენტრების სათავეში მდგომ სავგარეულოთა წარმომადგენლებთან, რომლებიც (ისევე როგორც იბერიაში) კულტმსახურებასთან ერთად ახორციელებენ საერო ფუნქციებს.

აქვე აღსანიშნავია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება: როგორც ირაკვევა, აღებულის ხანის კოლხეთის მმართველი ზედაფენა თავისი თეოკრატიული იერით დიდ მსგავსებას ავლენს არა მხოლოდ ქართლის უძველეს გაბატონებულ წრესთან — ქურუმებთან, რომელთაც სტრაბონის თანახმად, საქვეყნო საქმეებიც ებარათ, არამედ მცირე აზიისა და მეზობელი სომხეთის სატაძრო ცენტრებისა და გაერთიანებათა სათავეში მდგომ ხელისუფალთა ფენასთან. მცირე აზიის თეოკრატიული თემების შინაგანი სოციალური სტრუქტურის კვლევა-ძიების საფუძველზე დადგენილია, რომ მთელ რიგ სატაძრო გაერთიანებებში უზენაესი ქურუმი ადრიდანვე ასრულებდა მთავარსარდლის მოვალეობას, ხოლო მძიმედ შეიარაღებული მეომარნი შეადგენდნენ სატაძრო

³⁰ მართებულად ვარაუდობენ, რომ ადრეანტიკურ ხანაში საირხე წარმოადგენდა კოლხეთის უკიდურეს აღმოსავლეთ პროვინციის — „საჩხერის ქვეყნის“ ცენტრს და მის მმართველს სხვა ფუნქციებთან ერთად ევალებოდა სახელმწიფოს აღმოსავლეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვრების დაცვა (ქ. ნაღირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 79, 150—165).

³¹ ქ. ნაღირაძე, საირხე—საქართველოს უძველესი ქალაქი, გაზ. „კომუნისტი“, 1985, 21 ნოემბერი.

³² შდრ. О. Д. Лордкипанидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63. მკვლევარი ამ მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ ფაქტს ვანში ახალი ეთნიკური ელემენტის მოსვლითა და მის მიერ ადრინდელი საღვთო ადგილების განადგურებით ხსნის, მაგრამ ძველ საკულტო ადგილებზე წარჩინებულთა დაკრძალვა როგორც წინაპართა, ისე ამ წარჩინებულ პირთა მიმართ დიდი პატივის ნიშნადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. აღნიშნული სათავედან მომდინარე ეს ტრადიცია შემდეგშიც განაგრძობს არსებობას ვანში.

თემის პრივილეგიურ ზედაფენას³³. ასეთივე ვითარებას ვარაუდობენ სომხეთის სატაძრო ცენტრებშიც³⁴.

ამრიგად, კოლხეთისა და ქართლის წარჩინებულთა წარმომადგენლების მდიდრული სამარხების შესწავლა, ასევე სტრაბონის ცნობები და ანალოგიები მცირე აზიის სატაძრო გაერთიანებებთან, თითქმის ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ადრეანტიკური ხანიდან კოლხეთის, ისევე როგორც ქართლისა და მცირე აზიის საზოგადოებებში, ქურუმებს გაბატონებული მდგომარეობა აქვთ მოპოვებული ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ვანისა და საირხის ძვ. წ. V—IV ს-ისა და IV ს-ის მესამე მეოთხედის სამარხებში აღმოჩენილი ხელისუფლების ინსიგნიები — უფლებრივი საბეჭდავი-ბეჭდები და აურაცხელი ძვირფასი ნივთი, ოქროს სამკაული და სხვ., ნათლად მეტყველებენ არა მხოლოდ კოლხეთის ამ სატაძრო-საქალაქო ცენტრებში მსხდომი მმართველი თეოკრატიული ზედაფენის არაჩვეულებრივ ქონებრივ შეძლებაზე, არამედ მის დიდ უფლებებზედაც.

ქურუმთა ფენის ეკონომიკურ და სოციალურ-უფლებრივ სიძლიერეზე ადრეანტიკური ხანის კოლხეთში უნდა მიუთითებდეს ის მნიშვნელოვანი ფაქტიც, რომ როგორც წერილობითი ცნობები (სტრაბონი) და უკანასკნელი ხანის არქეოლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ, აქ არაერთი მნიშვნელოვანი სატაძრო ცენტრი უნდა არსებულებოდა³⁵.

ზოგიერთი არქეოლოგიური მონაცემების გათვალისწინება და პარალელუბი მცირე აზიის სატაძრო გაერთიანებათა სინამდვილიდან შესაძლებელს ხდის შევიქმნათ გარკვეული შეხედულება კოლხეთის კულტმსახურთა ფენის უფლებებისა და მის შიგნით არსებული იერარქიის შესახებაც. სახელობრ, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ადრეანტიკური ხანის კოლხეთის სამლოცველობესა და ტაძრებს შორის ვანი მაინც გამოირჩეოდა თავისი განსაკუთრებული მნიშვნელობით, როგორც ქვეყნის მთავარი საკულტო ცენტრი, ხოლო მისი ხელისუფალნი სოციალური თვალსაზრისით უფრო მაღლა იდგნენ ვიდრე კოლხეთის სხვა ცენტრების მმართველნი. ამ თვალსაზრისით პირველყოვლისა აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება: სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია შემჩნეულია ვანის ნაქალაქარის სამარხებში აღმოჩენილი ინვენტარის გამორჩეული სიმდიდრე, ასევე ნივთების სინატიფე და მაღალმხატვრული გემოვნებით შესრულება, რაც მკვედვართ უფლებას აძლევს ეს სამარხები მიაკუთვნონ კოლხეთის საზოგადოების მმართველი წრის ყველაზე უფრო მდიდართა და შეძლე-

³³ А. Г. Периханиян. Храмовые объединения Малой Азии и Армении (IV в, до н. э. III в. н. э.), М., 1959, გვ. 77—81.

³⁴ იქვე, გვ. 80, 81.

³⁵ ამ ხანის კოლხეთის მმართველი თეოკრატიული წრის ერთ-ერთ წარმომადგენელს უნდა ეკუთვნოდეს ვანის მახლობლად მთისძირში აღმოჩენილი სამარხი, რომელიც ძვ. წ. V—IV სს-ით თარიღდება, მაგრამ ეს წარჩინებული, ისევე, როგორც ითხვისის დიდგვაროვანი მემარი, ვანის მმართველ ელიტასთან შედარებით სოციალური კიბის უფრო დაბალ საფეხურზე უნდა მდგარიყო. (გ. გამყრელიძე, ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, თბ., 1982, გვ. 81). ამ პირის კულტმსახურებასთან კავშირს უნდა მოწმობდეს მის სამარხში აღმოჩენილი ვაც-კაცის გამოსახულებიანი ყანწ-რითონი; ასეთ ყანწ-რითონებს პრაქტიკული დანიშნულება არ გააჩნდა. მათ, ჩვეულებრივ, საკრალურ რიტუალებში იყენებდნენ ხოლმე (იქვე, გვ. 78, 79).

ბულთა ფენას³⁶. ზემოაღნიშნული გარემოება მიუთითებს ვანის ქალაქში მსხდომი წარჩინებული თეოკრატიული ზედაფენის უფრო მაღალ სოციალურ მდგომარეობაზედაც კოლხეთის სხვა საკულტო ცენტრების მმართველებთან შედარებით³⁷. ჩვენი აზრით, ამაზევე უნდა მეტყველებდეს დედატოსის ხელისუფლების ოქროს ინსიგნიები, — ოფიციალური საბეჭდო-ბეჭდები, ვანის წარჩინებულ ქალთა ოქროს დიადემები, ახელედიანების გორაზე შემთხვევით აღმოჩენილი გველის თავის გამოსახულებით შემკული ოქროს კვერთხი — სკიპტრა, რომელიც ამჟამად დაკარგულია და სხვა³⁸.

ქვეყნის შუაგულში, ფასისის მაგისტრალურ სანაოსნო გზაზე მდებარე, ნაყოფიერი მიწებით გარს შემორტყმულ ვანის ტაძარს, რა თქმა უნდა, ყველა პირობა ქონდა ქვეყანაში გამორჩეული მდგომარეობა მოეპოვებინა და მთელი კოლხეთის მთავარი საკულტო ცენტრი გამხდარიყო. მაგრამ ფეიქრობთ, ვანის, როგორც კოლხეთის მთავარი სატაძრო ცენტრის მნიშვნელობას განაპირობებდა არა მხოლოდ მისი ხელსაყრელი ადგილმდებარეობა და ეკონომიკური გა-რემო.

ადრეანტიკური ხანის ვანის სტატუსისა და მისი ზედაფენის სოციალური პოზიციების გარკვევაში დიდი სამსახური შეიძლება გავვიწიოს სტრაბონის გადმოცემამ მცირე აზიის თეოკრატიულ გაერთიანებათა შესახებ. ბერძენი გეოგრაფი გვამცნობს, რომ კაპადოკიის ქალაქი კომანა და აქვე არსებული ღვთაება ენიოს (ანუ მას) სახელობის სამლოცველო პირველი იყო ქვეყნის სხვა სატაძრო გაერთიანებათა შორის. მის სათავეში მდგომი უზუნაესი ქურუმი სარგებლობდა განსაკუთრებული პატივით³⁹. სტრაბონის ცნობებიდან ისიც ირკვევა, რომ კომანას ქურუმთა ღირსება-უპირატესობას თავისი სოციალური საფუძველი ჰქონდა. სახელდობრ, ისინი ეკუთვნოდნენ იმავე გვარს, საიდანაც წარმოსდგებოდნენ კაპადოკიის (კატაონელთა) მეფეები⁴⁰. სამეფო გვართაბ ახლონათესაურ კავშირზე იყო დამყარებული, ჩანს, მათი გამორჩეული ეკონომიკური მდგომარეობაც: კაპადოკიის კომანას ქურუმები ფლობდნენ ყველაზე მეტ სატაძრო მონას (6 ათასს) ⁴¹ და სხვ.

სამეფო გვარისადმი კუთვნილებით უნდა აიხსნას ის საყურადღებო ფაქტიც, რომ სტრაბონის ცნობით, კაპადოკიის კომანას ქურუმი წარმოადგენდა „მეფის შემდგომ მეორე პირს“. იგი მთელი სიცოცხლის მანძილზე იღბა ტა-

³⁶ ო. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძე, ვანის ნაქალაქარი, გათხრები, ისტორია, პრობლემები (წე-რილი მეორე). ვანი III, თბ., 1977, გვ. 17, 18.

³⁷ ო. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18, 19.

³⁸ Н. В. Хоштария, Археогигические раскопки в Вани, КБ сборник, II, Тб., 1962, გვ. 75. დღესდღეობით ხელისუფლების ამგვარი ოქროს ინსიგნიები მხოლოდ ვანში, ახელედიანების გორაზე აღმოჩენილი. უკანასკნელ ხანებში საირხეში (საბადურის გორაზე) ძვ. წ. V ს-ის შეხანებისა და ძვ. წ. IV ს-ის წარჩინებულთა მდიდრულ სამარხებში გამოვლენილი ზოგიერთი სამკაული და ნივთი აგრეთვე გამოირჩევა თავისი განსაკუთრებული სინატიფითა და მაღალმხატვრული შესრულებით (იხ. ჯ. ნ. ა. დ. ი. რ. ა. ძე, საირხის საგანძური. გაზ. „კომუნისტი“. 1986 წ. 1 ოქტ. № 226), მაგრამ, სამწუხაროდ, საბადურის გორის სამარხებში აღმოჩენილი ინ-ვენტარი ნაკლები სახით არის ჩვენამდე მოღწეული. ამასთან, ეს ინვენტარი ჭერ კიდევ არ გამხდარა მხატვრული თვალსაზრისით სპეციალური კვლევა-ძიების საგანი. ამიტომ მის საფუ-ძველზე ჭერ კიდევ ძნელია კატეგორიული მსჯელობა ზემოაღნიშნულ საკითხზე.

³⁹ Strabo, XII, 2, 3.

⁴⁰ იქვე.

⁴¹ იქვე.

ძრის სათავეში, რაც შესაძლებელია იმაზე მეტყველებს, რომ კომანას უზენაესი ქურუმის ხელისუფლება მემკვიდრეობითიც იყო (სამეფო გვარის ფარგლებში თაობიდან თაობაზე გადადიოდა). სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ დაცული სხვა ცნობების მიხედვით, ასეთივე ვითარებაა სავარაუდებელი პონტოს კომანაში, სადაც უზენაესი კულტმსახური, კაპადოკიის კომანას ქურუმის მსგავსად, განსაკუთრებული პატივით სარგებლობდა⁴² და თავისი ღირსებით ასევე „მეფის შემდგომ მეორე პირს“ წარმოადგენდა, რაც შესაძლებელია იმავე ვითარებით, სახელდობრ მისი პონტოს სამეფო გვართან აზლონათესაური კავშირით იყო გაპირობებული. ამაზე უნდა მიგვაჩვენებდეს სტრაბონის სიტყვებიც — პონტოს კომანას ქურუმები ასეთი პატივით განსაკუთრებით აღრანდელი მეფეების დროს სარგებლობდნენ⁴³. (ე. ი. სარგებლობდნენ მაშინ, როდესაც პონტოში ძველი სამეფო დინასტია და ძველი სატაძრო ტრადიციები ბატონობდა. გვიანელინისტურ ხანაში კი, ჩანს, ვითარება იცვლება)⁴⁴.

სტრაბონის ზემოთ განხილულ ცნობათა შუქზე ვანის წარჩინებულთა სამარხებში ხელისუფლების ინსიგნიების — ოქროს დიადემების, ოქროს ოფიციალური საბეჭდავი-ბეჭდების, ოქროს კვერთხისა და მათთან ერთად მაღალმხატვრული გემოვნებით შესრულებული მრავალი ნივთის აღმოჩენის ფაქტი სრულიად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იღებს ამ საზოგადოების სოციალური სტატუსის გახსნის თვალსაზრისით. სახელდობრ, ჩვენ ხელთ არსებული მონაცემები უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ადრეანტიკურ ხანაში ვანი წარმოადგენდა კოლხეთის უმთავრეს სატაძრო ცენტრს, ხოლო მის სათავეში მდგომი წარჩინებულნი (იგივე უზენაესი ქურუმები), რომელნიც სამეფო სახლის წევრთა შესაფერისი უფლებებითა და პატივით სარგებლობდნენ (გარეგნულად ეს გამოიხატებოდა ოქროს ინსიგნიების ტარებაში), ეკუთვნოდნენ იმავე გვარს, საიდანაც სხამდნენ კოლხეთის მეფეებს⁴⁵. თუ ეს ასეა, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ კოლხეთში, ისევე როგორც მთელ რიგ ადრეკლასობრივ საზოგადოებებში (კაპადოკია, პონტო და სხვ.) სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისა და მისი არსებობის ადრეულ ხანაში მთავარი ტაძრის უზენაესი მმართველობა და სამეფო ხელისუფლება ერთი გვარის ხელში იყო მოქცეული⁴⁶.

გვაქვს საფუძველი ისიც ვიფიქროთ, რომ ვანის სატაძრო ცენტრის უზენაეს ქურუმთა ხელისუფლება მემკვიდრეობითიც იყო. ამაზე, გარდა მათ სახ-

⁴² Strabo, XII, 3, 32.

⁴³ იქვე.

⁴⁴ სტრაბონის გადმოცემაში პონტოს კომანას ქურუმთა შესახებ არის კიდევ ერთი საინტერესო დეტალი: ბერძენი ავტორი შენიშნავს, რომ კომანას ქურუმები, რომელთაც თავისი ღირსებით მეფის შემდგომ მეორე ადგილი ეკიათ, ქალღეთაებისადმი მიძღვნილ საღმრესა-წაული ცერემონიალების შესრულებისას წელიწადში ორჯერ დიადემას ატარებდნენ (Strabo, XII, 3, 32). აქედან ჩანს, რომ ქურუმის მიერ დიადემის (უთუოდ ოქროს დიადემის) ტარება-სა და მის მეფურ წარმოშობას (მეფის შემდგომ მეორე პირის სტატუსს) შორის რაღაც შინაგანი კავშირი არსებობდა. ამ მხრივ საგულისხმოა, რომ დღესდღეობით ოქროს დიადემები მხოლოდ ვანის სამარხებშია აღმოჩენილი.

⁴⁵ შტრ. А. И. Болтунова, К вопросу о социально-политической организации колхов. Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой греческой колонизации, Тб., 1981, გვ. 324.

⁴⁶ მეფესთან უახლოეს ნათესაურ ურთიერთობაში მყოფი პირის მიერ უზენაესი ქურუმის ფუნქციების შესრულების ფაქტი დასტურდება სომხეთშიც (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, თბ., 1984, გვ. 154, 155).

ლის წევრთა საგვარეულო საძვალის გამოვლენისა (ახვლედიანების გორაზე), მეტყველებს აქვე აღმოჩენილი ძვ. წ. IV ს-ისა და ძვ. წ. IV—III სს-ის ბავშვთა სამარხები და აქედან მომდინარე ნივთები. ერთ-ერთ მათგანში (№ 4), რომელიც დედატოსის სამარხის თანადროულია და მის მახლობლად მდებარეობს, ოქროს სამკაულთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს ბეჭედი, რომლის ფარაზე გამოხატული გარკვეული სიმბოლოების მიხედვით, მისი მფლობელი შეიძლება ძალაუფლების მქონე კულტმსახურთა წრესთან დაკავშირებულ პირად წარმოვიდგინოთ⁴⁷. ბავშვის სამარხში ამ საბეჭდავი-ბეჭდის აღმოჩენის ფაქტი იმით იწვევს განსაკუთრებულ ინტერესს, რომ მარგ. ლორთქიფანიძის ვარაუდით, იგი ასაკოვანი ადამიანის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო (საბეჭდავი დიდი ზომის ხელისათვის იყო განკუთვნილი, ხოლო შემდეგ ბავშვისთვის ჩაუყოლებიან სამარხში)⁴⁸. საერო და საეკლესიო ძალაუფლების სიმბოლოების შემცველი ასეთი ბეჭდის ჩატანება ბავშვისთვის, რომელსაც სინამდვილეში არ შეეძლო მისი ტარება, ამ ძალაუფლების მემკვიდრეობითობაზე უნდა მეტყველებდეს⁴⁹.

ვანის უზენაესი ქურუმის ფუნქციები რომ ერთი საგვარეულოს კუთვნილებად ითვლებოდა და იგი მემკვიდრეობით გადაეცემოდა, ამის პირდაპირი დასტური 3—4 წლის გოგონას მდიდრული სამარხია (№ 4), რომელიც ახვლედიანების გორის წვერზე აღმოჩნდა რკინის კაცთან ერთად დაკრძალულ კულტმსახურთა (წარჩინებული მეომრისა და ქალის) სამარხის მახლობლად (გალავნის კედლის გარეთა მხარეს). გოგონას დაკრძალვა მკვეთრად გამოხატულ საეკლესიო ხასიათს ატარებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მისი თავსამკაული, რომელიც 65 ოქროს ვარდულისაგან შედგება: ასეთი ოქროს ვარდულებით თავსამკაულის დამშვენება ჩვეულებრივ მის საეკლესიო დანიშნულებაზე მიუთითებს⁵⁰ (ვარდული მზის კულტს უკავშირდება)⁵¹.

თუ ვანი ადრეანტიკურ ხანაში, მართლაც, მთელი ქვეყნის მთავარი სატაძრო ცენტრი იყო, ხოლო მისი უზენაესი ღვთისმსახური იმ გვარს ეკუთვნოდა, საიდანაც სხამდნენ კოლხეთის მეფეებს, მაშინ სავსებით დასაშვებია, რომ, რსევე როგორც კაპადოკიისა და პონტოს კომანას სატაძრო გაერთიანებათა სათავეში მდგომი, სამეფო გვართან ახლონათესაურ ურთიერთობაში მყოფი უზენაესი ქურუმები, ვანის თეოკრატიული ხელისუფალნიც „მეფის შემდგომ მეორე პირს“ წარმოადგენდნენ. ეს დიდგვაროვანი (დედატოსი და სხვები) ამავე დროს სარდლის მოვალეობას და სხვა საქვეყნო საქმეებსაც ასრულებდნენ⁵².

47 მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155. საბეჭდავის ფარაზე გამოხატული ხის, ან პალმის ტოტი — საღმრთო ხის სიმბოლოა, დიდი „როგოლი“ — უფლების ნიშანი, დანარჩენი რგოლები — მნათობთა სიმბოლოებს უკავშირდებიან (იქვე).

48 იქვე.

49 არ არის გამორიცხული, რომ ბეჭდის ავგაროზის ძალასაც ანიჭებდნენ (მარგ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 155).

50 Из архива Н. В. Хоштария, О раскопках на вершине холма в 1947—1959. ვანი IV გვ. 129.

51 ა. ჯყონია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

52 აქვე დგება საკითხი — თუ როგორ ეგუება კოლხეთის სამეფო ხელისუფლება უზენაესი ღვთისმსახურის მიერ მთელ რიგ საერო ფუნქციათა შენარჩუნებას. ჩვენი აზრით, სამეფო ხელისუფლება იძულებულია სცნოს ეს ფაქტი, რადგან ვანისა და საირხის ძვ. წ. V—IV სს-ის მდიდრული სამარხების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, კულტმსახურთა მიერ ტაძრის

ანალოგიური ვითარება შეინიშნება ქართლშიც, სადაც „მეფის შემდგომ მეორე პირს“ — მეფის უახლოეს ნათესავს — ქვეყნის მართვის მთავარი ფუნქციები უპყრია, იგი მოსამართლეობს და სარდლობს. იგივე პირი, უნდა ვივარაუდოთ, ქართლის უმთავრესი სატაძრო ცენტრის უზენაესი ქურუმიც იყო⁵³.

ამრიგად, ზემოთგანხილულ ცნობებში ჩვენ შეგვიძლია დავინახოთ კოლხეთისა და ქართლის (ისევე როგორც კაპადოკიის და სხვ.) სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციებისათვის დამახასიათებელი თეოკრატიული ელფერი მათი არსებობის ადრეულ პერიოდში, როცა უზენაეს ქურუმთა საგვარეულოდან სამეფო სახლის ცალკე გამოთიშვის პროცესი ჯერ კიდევ საბოლოოდ დასრულებული არ არის.

მიღებული დასკვნების შუქზე შესაძლებელი ხდება აგრეთვე უფრო დავაზუსტოთ ჩვენი წარმოდგენა კოლხეთის სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციისათვის დამახასიათებელ ისეთ მნიშვნელოვან ინსტიტუტზე, როგორიცაა კოლხეთის სკეპტუხია და კოლხთა სკეპტუხი.

ადრე ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ სახელმწიფოს ფორმირებასთან ერთად კოლხეთში ყალიბდება სკეპტუხიები (ეთნო-ტერიტორიულ წარმონაქმნთა საფუძველზე მოწყობილი საგამგეო ერთეულები), რომელთა მართვა ევალებათ ადგილობრივი საგვარეულო არისტოკრატიის წარმომადგენლებს. როგორც სავარაუდოა, საგამგეო ერთეულები იქმნება ვანისა და საირხის ქვეყნების ტერიტორიაზედაც, რის შედეგად ამ „ქვეყნების“ საკულტო ცენტრების სათავეში მდგომი აღზევებული გვარების წარმომადგენელთა ხელში ამიერიდან თავს უნდა იყრიდეს აღმინისტრაციული მართვის ფუნქციებიც. ამასვე უკავშირდება ის მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ ადრეანტიკურ ხანაში (ძვ. წ. V—IV სს.-ში) ვანი კოლხეთის ერთ-ერთი მთავარი საგამგეო ერთეულის მმართველის (სკეპტუხის) ადგილსამყოფელია, მისი რეზიდენციაა.

ამავე დროს, როგორც ზემოთ გაიკვია, ვანი ადრეანტიკურ ხანაში კოლხეთის მთავარი საკულტო ცენტრია და აქ მეფესთან ახლონათესაურ ურთიერთობაში მყოფი თეოკრატიული ხელისუფალი, უზენაესი ქურუმი ზის. ყოველივე ზემოაღნიშნული თითქმის საფუძველს გვაძლევს გარკვეული კავშირი დავინახოთ აღებული ხანის ვანის ტაძრის თეოკრატიულ მმართველსა და „ვანის ქვეყნის“ სკეპტუხს შორის. ადვილად შესაძლებელია, რომ ვანის საკულტო-საქალაქო ცენტრში მდგომი სკეპტუხი ამავე დროს სამეფო გვართან ახლონათესაური ურთიერთობით დაკავშირებული ვანის მთავარი ტაძრის თეოკრატიული ხელისუფალიც იყო, ან მისი სახლის (ოჯახის) წევრს წარმოადგენდა⁵⁴. დაკვირვებ-

მმართველობის მითვისებისა და სატაძრო მამულების უზურპაციის პროცესი კოლხეთში სამეფო ხელისუფლების გაჩენის დროისათვის უკვე საკმაოდ შორს იყო წასული. ამასთან გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ კოლხეთში, ისევე როგორც ქართლში, სახელმწიფოს არსებობის ადრეულ ხანაში სამეფო ხელისუფლების უმთავრეს სოციალურ დასაყრდენად სწორედ ტაძრის უზენაესი მსახური გამოდიან.

⁵³ იხ. К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М.—Л., 1959, გვ. 157. შდრ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1, გვ. 496, იბერიის საზოგადოების სხვა დანარჩენი ქურუმებიც (მეორე გენოსიდან) ხომ ზრუნავენ მეზობელ ქვეყნებთან სამართალზე, აწესრიგებენ მათთან სადავო (საომარ) საქმეებს, იხ. ვ. ე. ა. შ. აკიძე, სტრაბონის გეოგრაფიის ერთი ადგილის გაგებისათვის, თსუ შრომები, 227. 1982, გვ. 113, 114;

⁵⁴ ამ მოსაზრების სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ის ფაქტი, რომ ვანში აღმოჩენილია ძვ. წ. IV—III სს.-ით დათარიღებული ადგილობრივი კრამიტი, რომელზედაც გამოყვანილია სამეფო სახელისნოს დამღები მეფისა და შესაძლოა აგრეთვე სახე-

ბა ბერძენი ავტორის აპიანეს (ახ. წ. II ს.) ცნობებზე ჩვენ იმასაც გვაფიქრებინებს, რომ ვანში მცდომ სკეპტუხთა სახლიდან უნდა ყოფილიყვნენ გამოსული გვიანელინისტური ხანის ე. წ. „კოლხთა სკეპტუხები“, რომლებიც, ჩანს, კოლხეთის ძველი სამეფო საგვარეულოს ჩამომავლებს წარმოადგენდნენ და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ამ ხანის პოლიტიკურ მოვლენებში. ერთ-ერთი მათგანი „კოლხთა სკეპტუხი ოლთაკე“ (აპიანეს ცნობით) წამყვანი ფიგურაა კოლხეთში პომპეუსის წინააღმდეგ გამართულ საომარ მოქმედებაში⁵⁵.

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ კოლხეთის მთავარ სატაძრო-საქალაქო ცენტრებში და მათ მმართველ ზედაფენაში არსებული ვითარება ადრეანტიკურ ხანაში. ელინიზმის ეპოქაში, საერთაშორისო ურთიერთობათა ამ მღელვარე პერიოდში, ქვეყნის როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები ხდება, რაც ბუნებრივია თავის ღრმა კვალს ტოვებს ვანის ძველი ქალაქის განვითარებაში. სიახლენი და გარდაქმნები მოიცავს როგორც მეზობელ ქვეყნებში (სომხეთი, იბერია, მესხეთი) პოლიტიკური სიტუაციის ძირეულმა შეცვლამ, ისე მეტად მკიდრო, ორგანულმა ეკონომიკურმა და კულტურულმა კონტაქტმა ელინისტურ სამყაროსთან, მის მთელ რიგ უმნიშვნელოვანეს ცენტრებთან (პონტო და მისი ქალაქები — სინოპე, ამისო და სხვ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში შემჩნეულია, რომ მოდინახის ციხის, სარხე — ლომინაურის, სოფ. ვარდციხის, ვანის, სოფ. მთისძირის ტერიტორიაზე ძვ. წ. IV ს-ის მეორე ნახევრისათვის მთელი რიგი თავდაცვითი და საკულტო დანიშნულების ნაგებობანი გადამწვარია და დანგრეული. ეს ცვლილებები, ზოგიერთი მკვლევრის ვარაუდით, შეიძლება აიხსნას, ერთი მხრივ აზოს (აზონის) და, მეორე მხრივ, ფარნავაზ-ქუჯის მიერ ძალაუფლებისათვის ბრძოლით გამოწვეული საომარი მოქმედებებით ძვ. წ. IV—III ს-ების მიჯნაზე, როდესაც მიმდინარეობს ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩამოყალიბების რთული პროცესი⁵⁶.

ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით, არიან-ქართლიდან (მტკვრისა და ჭოროხის სათავეების ახლომახლო ტერიტორია) მოსულმა, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აღზევებულმა აზომ⁵⁷ ჯერ ქართლის შუაგული, „მცხე-

ლოსნოს მესვეურთა სახელების აღნიშვნით (იხ. უნიკალური არქეოლოგიური აღმოჩენა ვანის ნაქალაქარზე, გაზ. „კომუნისტი“, 1987, 15. IX).

65 აპიანესი, მითრიდატეს ომების ისტორია, 117, თარგმანი თ. ყაუხჩიშვილისა, თბ., 1959, გვ. 224, 225. პომპეუსის მიერ დამარცხებულ კოლხთა სკეპტუხ ოლთაკეს ვხედავთ რომში, სადაც იგი სხვა ქვეყნის მძევალ-ტყვეებთან ერთად მონაწილეობს პომპეუსის ტრიუმფალურ სელაში. აპიანესი თანამიმდევრულად, ტყვეთა წოდებრივი იერარქიის დაცვით, ჩამოთვლის ტრიუმფალური სვლის მონაწილეებს, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ოლთაკე ჩვეულებრივი დიდგვაროვანი სარდალი კი არ არის, არამედ კოლხეთის სამეფო სახლის წარმომადგენელია, რადგან იმ მძევალთა შორის არის დასახელებული, ვინც მეფის შვილია ან თვითონ არის მეფე (აპიანესი, იქვე).

56 გ. გამყრელიძე, აზო-ფარნავაზის დროინდელი კოლხეთის ისტორიისათვის, „მაცნე“, 1985, № 3, გვ. 93. აზონის (აზოს) ომის კვალი ქართლის მიწა-წყალზე არქეოლოგიური გათხრებით არის დადასტურებული (გ. გამყრელიძე, კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბ., 1979, გვ. 107—108).

57 „მოქმედება ქართლისაჲს“ ცნობაზე დაყრდნობით გ. მამულია შენიშნავს, რომ აზო არიან-ქართლის მეფის ძე, ანუ ოძრხის (ვიტერუხის, მესხთა) სახელმწიფო წარმონაქმნის მეფის ძე იყო (გ. მამულია, დსაბ. ნაშრომი, გვ. 103). არიან-ქართლს სტრაბონისეულ „მოსიკესთან“ აიგივებს ნ. ხაზაძე (მოხსენება—სტრაბონისეული „მოსიკე“ და „ქართლის მოქ-

თის ქვეყანა“ იგდო ხელთ, შემდეგ ქართლოსიანთა მიწა-წყლის საზღვრებში არსებული სახელმწიფო წარმონაქმნები დაიმორჩილა და თავისი გავლენა გაავრცელა კოლხეთზე (ეგრის წყლამდე)⁵⁸. დაახლოებით ორ ათეულ წელიწადზე მეტი ხანი გაგრძელდა აზონის (აზოს) მეფობა ქართლსა და კოლხეთში, ვიდრე აჯანყებულმა ფარნავაზმა კოლხეთის მბრძანებელის ქუჯის დახმარებით იგი აქედან არ განდევნა⁵⁹. ამის შემდეგ, გარკვეული ხნის მანძილზე კოლხეთის დიდი ნაწილი იბერიის სამეფოს პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. ქართული წერილობითი წყაროებით წარმოდგენილ ამ სურათს მკვლევართა ვარაუდით, დამაჯერებლობას მატებს არქეოლოგიური მასალა. ძვ. წ. IV ს-ის მეორე ნახევარში კოლხეთის მანამდე ერთგვაროვან მატერიალურ კულტურაში შეინიშნება ცვლილებები. ძვ. წ. III ს-ში ეს ცვლილებები კიდევ უფრო ღრმავდება. მკვეთრი განსხვავება შეიმჩნევა შიდა და ზღვისპირა კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში. ამ პერიოდში შიდა კოლხეთის მატერიალური კულტურა იბერიის გავლენას განიცდის, რაც თავის გამოხატულებას პოვებს ხელოსნობის წამყვან დარგებში (კერამიკული წარმოება, ხუროთმოძღვრება და სხვ.); ვრცელდება ქვევრსამარხებში მიცვალებულთა დაკრძალვის წესიც⁶⁰.

ამრიგად, ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, აზო-ფარნავაზის მეფობის დროს, კოლხეთის დიდი ნაწილი (ზოგიერთი ზღვისპირა მონაკვეთის გარდა), იბერიის პოლიტიკური გავლენის სფეროდ იქცევა, მაგრამ თუ რას გულისხმობდა რეალურად ეს გავლენა და რას წარმოადგენდა ამ დროს აზო-ფარნავაზის მიერ დაქვემდებარებული კოლხეთი — ამ კითხვაზე კონკრეტულად პასუხის გაცემა ჭირს ცნობათა სიმცირის გამო⁶¹. ჩვენი ვარაუდით, ამ თვალსაზრისით სავსებით სწორი და სანდო უნდა იყოს სტრაბონის გადმოცემა მითრიდატეს მიერ კოლხეთის დაპყრობის წინა პერიოდში, ე. ი. ძვ. წ. II ს-ის დასაწყისამდე, სკეპტუხიგბად დანაწილებულ ქვეყანაში სამეფო ხელისუფლების შედარებითი სისუსტის შესახებ⁶².

ძნელია აგრეთვე იმის თქმა, თუ რამდენად შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს ლეონტი მროველის მიერ მოთხრობილი ფარნავაზ-აზონის ომის ან კოლხეთის მბრძანებელი ქუჯისა და ფარნავაზის ურთიერთდამოკიდებულების ცალკეული დეტალი, მაგრამ ლეონტის თანახმად, რომ ქუჯის სამფლობელო — ანუ ეგრისი ამ დროს ტერიტორიულად მნიშვნელოვნად უფრო მცირეა ოდესღაც ვრცელ კოლხეთის სამეფოსთან შედარებით, იგი შემოიფარგლება ჩრდილოეთით ეგრის წყლით, სამხრეთით რიონით, ხოლო დანარჩენი ნაწილი ეგ-

ცევის“ „არიან-ქართლი“, წაკითხულია აკად. ნ. ბერძენიშვილის დაბადების 80 წლისადმი მიძღვნილ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის XXIX სამეცნიერო სესიაზე, 1985 წ. მარტში.

⁵⁸ გ. მამულაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 107.

⁵⁹ აზონს (აზოს) ძველი მცხეთა დაახლოებით 330—323 წლებს შორის უნდა დაეპყრო. ამდენად, ფარნავაზის გამეფება ძვ. წ. IV ს-ის მიწურულზე მოდის (გ. მამულაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 107).

⁶⁰ ი. თ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი I, თბ., 1972, გვ. 40, 41.

⁶¹ Strabo, XI, 2, 18. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, კოლხეთის დიდი ნაწილი ფარნავაზის დროს იბერიის სამეფოს ფარგლებშია მოქცეული (იხ. გ. ა. მელიქიშვილი, К истории древней Грузии, Тб., 1959, გვ. 220—292; О. Д. Лордкипанидзе, Древняя Колхиды, Тб., 1979, გვ. 196, 213; გ. გამყრელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 97).

⁶² სტრაბონის XI, 2, 18-ის ამ ადგილს ჩვენ შემდეგნაირად ვთარგმნით: „ამის მომდევნო ხანის მეფეებს ჰქონდათ ზომიერი ძალაუფლება სკეპტუხიგბად დანაწილებულ ქვეყანაში“.

რისის ამ შემცირებული სამეფოს საზღვრებს გარეთ რჩება, უთუოდ ანგარიშ-გასაწევი⁶³. ლეონტისთან დაცულ საისტორიო ტრადიციას სტრაბონის ზემოთ განხილულ ცნობასთან და არქეოლოგიურ მონაცემებთან ერთად უთუოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს ვანის ქვეყნის ამდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობის გასარკვევად. აღნიშნული მონაცემებიდან კარგად ჩანს, რომ „ვანისა და საირ-ხის ქვეყნები“, რომლებიც ადრე კოლხეთის სამეფოს საგამგეო ერთეულებს — სკეპტუხიებს წარმოადგენდნენ, ამიერდან ეგრისის სამეფოში არ შე-ღწეულან. ამ ერთეულთაგან თუკი საირხის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ იგი უშუალოდ იბერიის სამეფოში ქანა შეყვანილი საერისთავოს სახით, ისევე რო-გორც არგვეთი⁶⁴, ამის თქმა ძნელია კოლხეთის შუაგულში მდებარე „ვანის ქვეყნისა“ (სკეპტუხიის) და მისი სატაძრო-პოლიტიკური ცენტრის მიმართ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ გარკვეულ პერიოდში „ვანის ქვეყანა“ ქართლის სამე-ფოს გავლენას განიცდის, მაგრამ მისი პოლიტიკური სტატუსი მაინც განსხვავ-დება კოლხეთის უკიდურესი აღმოსავლეთი რეგიონების მდგომარეობისაგან. ამასთან დაკავშირებით საჭიროა შევჩერდეთ ელინისტური ხანის ვანისა და მისი სანახევრის არქეოლოგიურ ძეგლებზე, რომელთა შესწავლა შემდეგ სუ-რათს წარმოგვიდგენს: ძვ. წ. III—I სს-ში ვანის ძველი ქალაქი (ახვლედიან-ების გორის) ყველა უბანზე თითქმის მხოლოდ არქიტექტურულად გაფორმე-ბული, ელინისტური ტექნიკით ნაშენი საკულტო-სატაძრო და საზოგადოებრი-ვი დანიშნულების ნაგებობანია გამოვლენილი, რის საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ამ დროს ვანის ქალაქი ახალ ფუნქციებს იღებს. იგი წარმოადგენს სატაძრო ცენტრს, სატაძრო ქალაქს⁶⁵.

ძვ. წ. IV სს-ს ბოლოს, თუ III სს-ის დასაწყისში „ახვლედიანების გორად“ წოდებული ბორცვ-ის ირგვლივ იგება რთული საფორტიფიკაციო ნაგებობანი, სასიმაგრო კედელი და კოშკები, რომლებიც ერთიან მძლავრ თავდასაცავ სის-ტემას ქმნიან⁶⁶. გარდა ამისა, აღებულ ხანაში ქალაქი მნიშვნელოვნად ფართოვ-დება, მდინარე რიონისა და სულორის შესართავთან (საყანჩიას ველზე), რო-

⁶³ თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ზემოთქმულს და ლეონტი მროველთან დაცულ გად-მოცემას, მაშინ სტრაბონის ზემოთ მოტანილი ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ ელინისტურ ხა-ნაში ვანისა და საირხის სკეპტუხებისაგან განცალკევებით ეგრის წყალსა და რიონს შორის, კვლავ არსებობს შედარებით დასუსტებული კოლხეთის სამეფო. მისი სისუსტე იმაში მდგომარეობს, რომ ეს სამეფო ადრინდელისაგან განსხვავებით, მთელ კოლხეთსა და აქ არ-სებულ სკეპტუხიებს კი არ მოიცავს, არამედ იფარგლება მხოლოდ ქვეყნის ერთი ნაწილით (დ. მუსხელიშვილის აზრით, ამ დროს კოლხეთის ცენტრმა ქუთაისიდან ციხე-გოჯში გადაი-ნაცვლა. იხ. მისი К вопросу о центре Эгрисского царства, КС, Тб., 1980, გვ. 136).

⁶⁴ არგვეთის საერისთავო (მდინარე რიონის მარცხენა სანაპირო) ცენტრით ქ. შორაპანში, ქართლის ცხოვრების მიხედვით შეიქმნა მეფე ფარნავაზ I-ის მიერ (ქვ. I, 24).

⁶⁵ О. Д. Лордкипанидзе. Город-храм Колхиды, გვ. 87.

⁶⁶ ით. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, ვ. თოლორაძე, გ. ლეჟა-ვა, გ. ლორთქიფანიძე, ნ. მათიაშვილი, ა. ჭყონია, ბ. მჭედლიშვი-ლი, 1970—1971 წლებში, ვანში ჩატარებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგე-ბი, ვანი II, გვ. 7; უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში ამ თავდასაცავი ნაგებო-ბების კომპლექსის აგების ხანად ძვ. წ. III ს., ან III სს-ის მეორე ნახევარია მიჩნეული (О. Д. Лордкипанидзе, указ. соч. გვ. 15, 87). ელინისტური ხანის დასაწყისში ვანის ამ თავდასაცავი მძლავრი სისტემის შექმნა საფუძველს აძლევს გ. ლორთქიფანიძეს გამოთქმას მოსაზრება, რომლის თანახმად ამ დროს ვანი ზღება დიდი სტრატეგიული პუნქტი, დასაყრდენი ცენტრი კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთი სკეპტუხიისა; იგი ბატონობს ვანისის მთელ მარ-ცხენა სანაპიროზე (Г. Лордкипанидзе. Колхиды в VI—II вв. до н. э., გვ. 61).

გორც არქეოლოგიური კვლევა-ძიებით დადასტურდა, საკმაოდ დიდ ფართობზე (20—25 ჰექტარი), ძვ. წ. III ს-დან არსებობს საქალაქო ტიპის დასახლება, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული ძველ ქალაქთან („ახველდიანების გორაზე“). აქ აღმოჩენილი ძვ. წ. III—II სს-ის ოთხკუთხედი საოჯახო საკურობის მხედვით მკვლევარნი ვარაუდობენ ამ დასახლებაში ბერძნული მოსახლეობის, ძირითადად ხელოსნებისა და ვაჭრების არსებობას⁶⁷.

ძვ. წ. IV ს-ის მიწურულიდან ვანის ქალაქში დასტურდება ელინისტური კულტურის ძლიერი გავლენა, რაც სხვადასხვა სახით მეღვანდება ზეგანობაში, კერამიკასა თუ ოქრომჭედლობაში, რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ელინისტური კულტურის იმპულსები მომდინარეობენ ერთი წყაროდან — მცირე აზიიდან და ამ გავლენის გავრცელებაში გარკვეულ როლს ასრულებს დასავლეთ საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ოლქებში აღმოსავლეთ-ქართული ტომების (სახელდობრ მესხების) კოლონიზაცია, ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთი მხარის ქართიზაცია, რაც იბერიის დიდ ექსპანსიას მოჰყვება თან. როგორც ჩანს, ამ ახალ ეთნო-პოლიტიკური სიტუაციის შექმნას კოლხეთში (ძვ. წ. III ს-დან) უკავშირებენ აგრეთვე, ვანის ძველი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრის ადგილას სატაძრო ქალაქის წარმოქმნას⁶⁸.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია შენიშნულია აღმოსავლურ-ქართული—მესხური მოსახლეობის შემოსვლა კოლხეთში, ისევე როგორც იბერიის სამხრეთ ნაწილში, ძვ. წ. IV ს-ში ცალკეული ეთნიკური ჯგუფების ინფილტრაციის სახით⁶⁹. მესხური ელემენტის გავლენა სამხრეთ კოლხეთში რამდენადმე უნდა გაძლიერებულიყო ძვ. წ. IV ს-ის ბოლოს სამხრეთიდან (მესხთა პოლიტიკური წარმონაქმნიდან) აზოს ლაშქრობებისა და მისი ქართლსა და კოლხეთში გაბატონების დროს (ეს ფაქტი თითქმის ასახავს პოეზებს ვანში აღმოჩენილ კერამიკასა და გლიპტიკურ ძეგლებში)⁷⁰. მიუხედავად ამისა ჭერჯერობით არავითარი საფუძველი არა გვაქვს ვამტკიცოთ ამ დროს მესხური მოსახლეობის მასობრივი შეჭრა კოლხეთში.

რაც შეეხება ფარნავაზის მეფობის დროს კოლხეთის აღმოსავლეთი და შიდა ნაწილის ქართიზაციას, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამის დასტურად ჩვეულებრივ მიიჩნევენ ცვლილებებს ელინისტური ხანის კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში, მასში მთელი რიგი ახალი ელემენტების გაჩენას, რაც თითქმის ქართლიდან მომდინარე შემოაღნიშნული პროცესებით უნდა აიხსნას. მაგრამ სწორედ ვანსა და მის სანახებში აღმოჩენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლების — საცხოვრებელ ნაგებობათა, კერამიკის, ოქრომჭედლობისა და სხვ.

⁶⁷ გ. ლიჩელი, III—II სს-ის შიდა კოლხეთის მატერიალური კულტურის შესწავლისათვის (საყანჩის ნამოსახლარი), „მაცნე“, 1981, № 2, გვ. 41 და შემდეგ. როგორც მკვლევარი ვარაუდობს, ბერძნული კულტურის მატარებელი ეთნიკური ჯგუფი საყანჩაში შემოსული უნდა იყოს მცირე აზიის ერთ-ერთი სანაპირო რეგიონიდან. ჩვენი აზრით, ამ ბერძნული ეთნოსის წარმომავლობის ადგილის უფრო დაზუსტება შესაძლებელია საყანჩაში აღმოჩენილი იმპორტული კერამიკული ტარის მიხედვით, რომელიც უმთავრესად სინოპედან და როდოსიდან არის შემოტანილი (იხ. მ. ინაძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1983, გვ. 219).

⁶⁸ ო. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი (წერილი მეორე), ვანი, III, გვ. 26, 27.

⁶⁹ Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 112.

⁷⁰ ო. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი III, გვ. 20, 21.

საგულდაგულო შესწავლამ აჩვენა ელინისტური ხანის ვანის მატერიალურ კულტურაში ადგილობრივი კოლხური ტრადიციების შენარჩუნება, ხოლო მათ გვერდით აღმოსავლურ-ქართული და ასევე ელინისტური კულტურის საკმაოდ ძლიერი გავლენა, რაც ამ დროს შიდა კოლხეთის ნივთიერი კულტურის ძეგლებს თავისებურ, თვისობრივად ახალ იერს აძლევს. ასეთი ვითარება დასტურდება, სახელდობრ, საყანჩიას ველზე გამოვლენილ საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა ხუროთმოძღვრებაში, სადაც აღმოსავლურ ქართულ ელემენტებთან ერთად შეინიშნება ხის კონსტრუქციების, ადრეანტიკური ხანის კოლხეთისათვის ტიპური საცხოვრებელი შენობის დაგეგმარების გამოყენება და სხვა⁷³. იგივე ითქმის ვანის ნაქალაქარის საიუველირო ხელოვნებაზე. აქ, ერთი მხრივ, მყარად არის დაცული კოლხური სამკაულის ტრადიციული ფორმები, მეორე მხრივ, ჩნდება შემკობის ახალი სისტემა, ახალი ტიპები ოქრომჭედლობაში, რაც გაპირობებულია საერთო ელინისტური ხასიათის ინოვაციებით⁷⁴. ამდენად, ძვ. წ. IV—II სს. კოლხეთის (ვანის) საოქრომჭედლო ხელოვნება, რომელშიც ასახულია ახალი გავლენა, მაინც წარმოადგენს ადგილობრივი საიუველირო სკოლის კანონზომიერი განვითარების შედეგს. ელინისტურ ხანაში ვანის ნაქალაქარზე განაგრძობენ არსებობას ადგილობრივი, ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენები, ადგილობრივი ღვთაებებიც, რომლებიც უკავშირდებიან ნაყოფიერებისა და მიწათმოქმედების კულტს. ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასზე აღმოჩენილია საინტერესო ფიგურები (ძვ. წ. II ს.). ერთ-ერთ მათგანზე წარმოდგენილია ქალის სახის რელიეფური გამოსახულება, „ვარდულები“ (სოლარული ნიშნები) და ხარის თავები. როგორც ვარაუდობენ, შესაძლოა აქ იგივე ბუნების ღიდი დედის — ნაყოფიერების ქალღმერთის სახე იყოს აღბეჭდილი⁷⁵, რომელიც ოფიციალურ კულტად იყო აღიარებული ადრეანტიკური ხანის ვანში. ელინისტურ ხანაში ვანის ადგილობრივი კულტები, კერძოდ, ბუნების ნაყოფიერების ქალღმერთი უახლოვდება და ერწყმის ელინურ აგრარულ ღვთაებებს დემეტრას, აფროდიტეს, ასევე მცირეაზიულ კიბელეს⁷⁶.

მთელი ზემოთ მოტანილი მასალა იმის მაჩვენებელია, რომ სიახლე ვანის ძველი ქალაქის ცხოვრებაში, შეიძლება გამოწვეული ყოფილიყო არა მაინც-დამაინც მისი მოსახლეობის შეცვლით, ამ მიწა-წყალზე კოლხური მოსახლეობის ადგილას სხვა, აღმოსავლურ-ქართული ეთნიკური ნაკადის დამკვიდრებით, არამედ აქ ადრე არსებული ადგილობრივი კოლხური საზოგადოების შემდგომი განვითარებით ახალ ეკონომიკურ, კულტურულ გარემოსთან (ელინისტურ სამყაროსთან) მჭიდრო კონტაქტისა და იბერიის პოლიტიკური გაძლიერების პირობებში⁷⁷.

⁷³ В. Т. Личели, Торгово-ремесленное поселение III—II до н. э. во внутренней Колхиде, Причерноморье в эпоху эллинизма, 1982, Тб., 1985, გვ. 468—473.

⁷⁴ А. М. Чкония, Ювелирное искусство Колхиды в IV—II вв. до н. э. (Вопросы инновации), Причерноморье в эпоху эллинизма, გვ. 519—524.

⁷⁵ ა. ჭყონია, ოქროს სამკაულები..., ვანი VI, გვ. 84.

⁷⁶ Н. Н. Матиашвили, Эллинизм и религиозные верования древних колхов Причерноморья..., გვ. 489—494.

⁷⁷ ეს თავისთავად არ გამორიცხავს ქართლიდან ცალკეული ეთნიკური ჯგუფების ინფილტრაციას შიდა კოლხეთშიც.

თუ გავითვალისწინებთ ზემოთ ჩატარებულ კვლევა-ძიებით მღვდელ დასკვნებს ვანის (ახვლედიანების გორის) ადგილზე ადრეანტიკურ ხანაში საკულტო ცენტრისა და სატაძრო ორგანიზაციისათვის დამახასიათებელი ფორმების არსებობის შესახებ, მაშინ ელინისტური ხანისათვის აქ დადასტურებული „სატაძრო ქალაქი“, როგორც უნდა ვიფიქრობო, სხვა არა არის რა, თუ არა ოდითგან კოლხურ წიაღში წარმოქმნილი სატაძრო ცენტრის განვითარების შემდგომი ეტაპი, გაპირობებული ახალი პოლიტიკური და საკულტურული გარემოს ზემოქმედებით. ამრიგად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ელინისტურ ხანაში ვანის ქალაქის გარეგნული იერისა და ხასიათის „ცვლილება“ კანონზომიერი შედეგია მისი ადრინდელი საკულტო ფუნქციების განვითარებისა ახალ გარემოში.

ყოველივე ზემოაღნიშნული მოითხოვს უფრო დაზუსტდეს „ვანის ქვეყანაში“ ამ დროს შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია, (კერძოდ, მისი ურთიერთობა ქართლის სამეფოსთან ძვ. წ. III ს-ში). ამ მხრივ თუ კი საკმაოდ დამაჯერებლად გამოიყურება ვარაუდი არიან-ქართლიდან (ანუ მესხეთიდან) შემოსული პოლიტიკური ძალის (აზოს, აზონის) იბერიისა და კოლხეთში გაბატონებისა და შემდეგ მისი განდევნის დროს სხვა საკულტო ცენტრებთან ერთად, ვანის ადრეანტიკური ხანის სატაძრო ნაგებობათა დანგრევის, თუ მოსაპობის შესახებ, უფრო ძნელია პასუხი გავცეს კითხვას — ვის უნდა მიეწეროს ის დიდი სამშენებლო საქმიანობა, რის შედეგად „ახვლედიანების გორად“ წოდებულ ბორცვზე ჩნდება რთული თავდასაცავი და საკულტო ნაგებობანი⁷⁸. ევკვი არ არის, რომ ამ შრომატევადი და ხანგრძლივი მშენებლობის ჩატარება ხდება მას შემდეგ, რაც განიდევნება აზო და „ვანის ქვეყანა“, ისევე როგორც ტერიტორიულად დამცრობილი კოლხეთის ანუ ეგრისის სამეფო, (თავის მბრძანებელ ქუჩიითურთ), სხვა მხარეებთან ერთად ქართლის მეფის — ფარნავაზის გავლენას დაექვემდებარება (ძვ. წ. III ს-ის დასაწყისის მომდევნო ხანაში). მაგრამ, მეორე მხრივ, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქართული წყაროების მიხედვით, ეგრისის მფლობელი ქუჩი პოლიტიკურად საკმაოდ ძლიერია. ქუჩი დიდ მონაწილეობას იღებს აზოს განდევნასა და ფარნავაზის გამეფებაში და აზოსთან ბრძოლაში ფარნავაზის ერთგულ პარტნიორად, მის პოლიტიკურ მოკავშირედ გვევლინება. ასეთად რჩება იგი ფარნავაზის გამეფების შემდეგაც⁷⁹. თავის სამფლობელოში ქუჩი აშენებს ციხე-გოჯს. ანალოგიური ურთიერთობაა სავარაუდებელი შიდა კოლხეთის (ვანის სკეპტუხიასა) და იბერიის

აღმოსავლურ-ქართული გავლენის გავრცელებაში კოლხეთის ხელისნურ წარმოებაზე, ხუროთმოძღვრებასა და რწმენა-წარმოდგენებზე უფოლდ დიდი როლი უნდა შეესრულებინა ქართლისა და კოლხეთის მოსახლეობის შორის აქამდე არსებულ სამეურნეო-ეკონომიკურ და კულტურულ კონტაქტებს, რომლებიც ელინისტურ ხანაში უფრო ინტენსიური ხდება. ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივი ჩანს არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დადასტურებული ფაქტი — სამადლოში სამშენებლო მასალად ისეთი ჯიშის ქვის (ეკლარის) გამოყენება (ძვ. წ. IV—III სს.), რომელიც მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისის მახლობლად მოიპოვება (იო. გაგოშიძე, *Самადло*, Тб., 1979, გვ. 54).

78 საკითხის გარკვევას ისიც ათხოვს, რომ მეტად ძნელია ამ დიდი მშენებლობის დასაწყისის თარიღის დადგენა (იხ. ლ. ლორთქიფანიძე, ვანი III, გვ. 22, შენ. 65). ეს თარიღი მერყეობს ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულსა და ძვ. წ. III ს-ის შუა ხანებს, ან მეორე ნახევარს შორის.

79 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 24. ეგრისის სამეფოს მბრძანებელ ქუჩის ფარნავაზის ჯერ მოკავშირედ, შემდეგ ვასლად მიიჩნევს დ. მუსხელიშვილი იხ. *Некоторые проблемы источниковедческой критики грузинских средневековых источников*, „მაცნე“, ისტორიის სერია, თბ., 1986, № 3, გვ. 61.

სამეფოს შორისაც, რადგან ქუჩის პოლიტიკური პოზიციებიდან ჩანს, რომ იბერიის მეფე ფარნავაზის მიერ კოლხეთის მიმხრობა ადგილობრივი ძალების მხარდაჭერისა და შემწეობის გარეშე არ მომხდარა. ერთ-ერთი მთავარი ძალა (მოკავშირე), რომელსაც შეიძლებოდა დაყრდნობოდა იბერია ცენტრალურ კოლხეთში, როგორც ჩანს, ვანის მთავარი სკეპტუხია იყო, სადაც, ჩვენი ვარაუდით, კოლხეთის ძველი სამეფო გვარის ჩამომავალი იჯდა. საგულისხმოა ამ მხრივ ის გარემოება რომ სწორედ იმ დროს, როდესაც ქუჩის თაოსნობით ეგრისში იგება ციხე-გოჯი, პარალელურად ვანში იწყება საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მძლავრი სისტემის მშენებლობა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ ანალოგიურ ფაქტებთან გვაქვს საქმე. ორივე შემთხვევაში ციხე-სიმაგრის მშენებლობა ხდება ადგილობრივ ხელისუფალთა მიერ, მაგრამ ფარნავაზის სანქციით. ნიშანდობლივია ისიც, რომ თუ კი ფარნავაზის შესახებ ლეონტი მროველი შენიშნავს, რომ მან დასავლეთ საქართველოში „აღაშენნა ორნი ციხენი, შორაპანი და დიმნა“⁸⁰, ვანის ადგილზე სასიმაგრო ნაგებობათა მშენებლობის შესახებ არაფერს ამბობს, რაც ერთხელ კიდევ მოწმობს მათ აგებას ადგილობრივ ხელისუფალთა და არა ფარნავაზის მიერ. თავისთავად ძალზე მნიშვნელოვანია ფარნავაზის მიერ ციხე დიმნის აგება (დიმნა უშუალოდ ვანის ქვეყანას ემეზობლებოდა⁸¹), რაც გვაძლევს საფუძველს ეს ფაქტი (დიმნის ციხის მშენებლობა) განვიხილოთ, როგორც ვანის სკეპტუხის საპასუხოდ, შიდა კოლხეთში ქართლის პოზიციების გასამტკიცებლად ფარნავაზის მიერ განხორციელებული პოლიტიკური აქცია⁸².

ამდენად, საფიქრებელია, რომ როგორც საფორტიფიკაციო, ისე საკულტო ნაგებობათა შენება ვანში ხორციელდება ადგილობრივ ხელისუფალთა მიერ, რომელთა საგამგეო სკეპტუხია ამ დროს წარმოადგენს ძლიერი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე⁸³, მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ერთეულს. აღნიშნული ფაქტი კი იმის მომასწავებელია, რომ ვანის სკეპტუხიას და მის სატაძრო ცენტრს აღებულ ხანაში ჰყავს არა მხოლოდ თავისი პრივილეგირებული თეოკრატიული ზედადგენა, შესაბამისი მმართველობის აპარატი, არამედ აქვს საკუთარი სამხედრო ორგანიზაცია. ამაზევე მეტყველებს ახვლედიანების გორის ზედა ტერასაზე გამოვლენილი ძვ. წ. III ს-ის წარჩინებულ მეომართა სამარხები, რომლებიც ქალაქის ყველაზე საპატიო საღვთო ნაკვეთზე, ძველთაგანვე არსებულ საკულტო ნაგებობათა ადგილზე გაუმართავთ, მტრის (აზოს) ლაშქრობის დროს მათი დანგრევის შემდეგ⁸⁴.

საინტერესო პარალელები შეიძლება ამ თვალსაზრისით გაივლოს მცირე აზიის სატაძრო გაერთიანებებთან, რომლებიც გამოირჩეოდნენ თავისი დიდი სამხედრო პოტენციალით. საერთაშორისო მნიშვნელობის მძაფრი ომებით და-

⁸⁰ ქართლის ცხოვრება, I, 24.

⁸¹ დიმნა დღ. მაიაკოვსკის რაიონში დიმის ციხესთანაა იდენტიფიცირებული (გ. ცქიტიშვილი).

⁸² შდრ: ოთ: ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ვანის ნაქალქარი, ვანი III, გვ. 27.

⁸³ სამეცნიერო ლიტერატურაში მართებულად არის შენიშნული, რომ ასეთი მნიშვნელოვანი საღმრთელო საქმიანობა შეეძლო გვეყია მხოლოდ დიდი ეკონომიკური შესაძლებლობის საზოგადოებას (Г. А. Лордкипанидзе, Колхида... გვ. 61 და შმდ.).

⁸⁴ О. Д. Лордкипанидзе, Город-храм Колхиды..., გვ. 63. და შმდ.

ტვირთულ ელინისტურ ხანაში მათი მმართველი ქურუმები დიდად ზრუნავენ საგამგეო სატაძრო ცენტრების ძლიერი ციხეებით გამაგრებაზე.⁸⁵

მომდევნო ხანაში (ძვ. წ. II ს-ის დასაწყისი), ვანის სკეპტუხია, როგორც საფიქრებელია, სავსებით თავისუფლდება ქართლის სამეფოს პოლიტიკური გავლენისაგან, რაც დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო სომეხთა მთავარსარდლების არტაქსია და ზარიადრესის მიერ იბერთა სამეფოსაგან სამხრეთი ოლქების ჩამოცილებასა და მის დროებით დასუსტებასთან⁸⁶. ამიერიდან ვანის სკეპტუხია, სავსებით დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის სახეს იღებს, რაც უთუოდ განაპირობებს ვანის სატაძრო ცენტრის შემდგომ გამსხვილებას-გაძლიერებას და მისი, როგორც სატაძრო ორგანიზაციის, საბოლოო ჩამოყალიბებას. ახვლედიანების გორად წოდებული ბორცვი, უპირველს ყოვლისა, ხდება ცენტრი, სადაც კონცენტრირებულია საკულტო ნაგებობანი, სადაც ტარდება საკრალური საღმრთაო ცერემონიალები და სხვ. ამას ხელს უწყობს ვანის ქალაქის შემდგომი ზრდა-გაფართოება, წარმოქმნა ახალი უბნებისა ხელოსანი და მოვაჭრე საზოგადოებით, იმდროინდელი სამყაროს უდიდესი ცენტრებიდან — სინოპედან და როდოსიდან ჩამოსული ბერძნული მოსახლეობით. აღნიშნული გარემოება მნიშვნელოვნად აპირობებს ახვლედიანების გორის ადგილზე ელინისტური ტექნიკით ნაგები, არქიტექტურულად გაფორმებული მრავალი სატაძრო ნაგებობის შექმნას, რაც ამ ადგილზე ადრე არსებულ საკულტო ცენტრს ახალ, ელინისტური სატაძრო ქალაქისათვის დამახასიათებელ იერს აძლევს.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორის ერთობლიობა ქმნის საფუძველს ვიფიქროთ, რომ ძვ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევარსა და II საუკუნეში ვანის სატაძრო ცენტრის განვითარებაში დგება ხანა, როდესაც იგი თავისი ფუნქციებით, სოციალურ-პოლიტიკური ორგანიზაციით და სხვ. უახლოვდება ელინისტური ხანის მცირე აზიის სატაძრო გაერთიანებებს. მაგრამ ყველა ეს ნიშანი არ არის გარედან ნასესხები, ან სხვა საზოგადოების მიერ მოტანილი⁸⁷. ელინისტური ხანის ვანის სატაძრო ცენტრის სახით საქმე გვაქვს ძველთაგანვე ამ ადგილზე არსებულ საკულტო ცენტრთან, რომელიც ისახება შიდა კოლხეთის სატაძრო თემებისა და მათი სამლოცველოს წიაღში, ადრეკლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოებრიობის ფორმირების პროცესში გაივლის განვითარების რთულ გზას და შემდეგ მრავალი ფაქტორის ზეგავლენით იღებს ელინისტური ხანის დიდი სატაძრო გაერთიანების იერსა და ხასიათს.

М. П. ИНАДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ

Резюме

На основании археологического материала раннеантичного времени, выявленного в Вани и Саирхе, высказывается положение о том,

⁸⁵ Г. А. Периханиян, *დასახ. ნაწრომი*, გვ. 78, 79.

⁸⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გვ. 466. ამავე დროს უნდა დაბრუნდეთ კოლხეთს მოსხივეს ის ნაწილი, რომელიც სტრაბონის თანახმად, მის კუთვნილად ითვლებოდა (Strabo, XI, 2, 18):

⁸⁷ შდრ. ოთ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი, ვანი I, გვ. 38; ვანი III, გვ. 25—26.

что еще до создания Колхидского государства и на раннем этапе его существования, в ходе экономического и социального усиления отдельных родов «Ванской и Саирхской земель» в руках представителей этих родов сосредотачиваются политические и религиозные функции. Материалы из погребений знатных воинов IV и III веков до н. э. (Дедатоса и др.) в Вани позволяют проследить процесс дальнейшего развития этой верхушки общества, приведшего в период ослабления Колхидского царства к наибольшему усилению ее политической и теократической власти.

Для дальнейшего исследования социальных позиций верхушки общества древнего города Вани, помимо анализа археологического материала, в статье проводятся параллели с храмовыми объединениями Малой Азии, сведения о которых сохранились у Страбона. На основании всех этих данных делается вывод, согласно которому стоявшие во главе культово-городского центра Вани храмовые служители занимали в стране особо почетное положение, внешне выражавшееся в ношении золотых правых инсигний власти; они принадлежали к тому же роду, из которого происходили и колхидские цари. Функции верховного жреца передавались по наследству. Из этого же рода, правившего «Ванской землей» (с религиозно-городским центром Вани), по всей вероятности, происходили и главные спектухи Колхиды, т. н. «спектухи колхов» (Аппиан), игравшие в эллинистическую эпоху активную роль в политической жизни страны и в разыгравшихся здесь в I веке до н. э. военных действиях.

С конца III в. до н. э. спектухия «Ванской земли» становится независимой политической единицей, что значительно способствует формированию ее как храмово-государственной организации. Храмовый центр, существовавший на Ахвледнановской горе, в указанное время становится, первым делом, местом совершения священных обрядов. Укрупнению Вани как религиозного центра способствовал и рост его населения за счет развития торгово-ремесленных кварталов, притока из Синопы и Родоса греческих поселенцев, установление тесных культурно-экономических взаимоотношений с эллинистическим миром, в результате чего существовавший здесь культовый центр принимает характерный для эллинистических храмовых городов внешний облик. Одновременно, всеми своими чертами — функциями, социально-политической и военной организацией и др. Вани имеет много общего с храмовыми объединениями Малой Азии эллинистической эпохи.

Из всего рассмотренного нами материала явствует, что в лице храмовой организации в Вани мы имеем дело не с привнесенным извне обществом, а с возникшим в местной, колхидской среде культовым центром, который в процессе формирования раннеклассового общества проходит сложный путь развития и в результате влияния многих факторов принимает сходный с эллинистическими храмовыми объединениями облик и характер.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ფილის ინსტიტუტის შველი ქვეყნების ისტორიის განყოფილებამ.

ტარასი ახალაია

„შერაცხილის“ სოციალური ისტორია

ძველ ქართულ ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ძეგლებში არაერთგზის დასტურდება სოციალური ტერმინი „შერაცხილი“, რომლის საპირისპირო ტერმინად „შეურაცხი“ გამოდის. „შერაცხილის“ სოციალური შინაარსის გასახსნელად მოვიტანოთ სათანადო მაგალითები. ამ თვალსაზრისით საინტერესო ცნობა „ანასტასიას წამების“ ძველ ქართულ თარგმანში შემოინახა, რომლის თანახმად, მსაჯულს შემდეგი სიტყვებით მიუმართავს ანასტასიასადმი: „ხარ შენ შერაცხილთავანი ნათესავით“¹. ანასტასია კი, როგორც ცნობილია, იყო „დედათავანი წარჩინებულთაჲ ჰრომეს შინა სახლისაგან ერის-მთავართაჲსაჲ“², რაც ნიშნავს, რომ „შერაცხილთავანი ნათესავით“ წარჩინებულთა სოციალურ ფენას ეკუთვნოდა.

ჩვენი მიზნებისათვის ერთობ საყურადღებო ცნობა იაკობ ხუცესმა შემოგვინახა. შუშანიკის ქედუხბელობით განრისხებულმა ვარსკენ პიტიახშმა დედოფლის ბნელ საპყრობილეს შეეყენება ბრძანა და როდესაც ნეტარი მოწამე ვარსკენის ბრძანებისამებრ სასახლიდან ციხეში გადაჰყავდათ, იაკობ ხუცესის თქმით, „მაშინ წარმოიყვანეს და მოჰყვანდა წმიდაჲ შუშანიკ უჯამური და თმა-გარდატეხებული, ვითარცა ერთი ვინმე შეურაცხთავანი და ვერვინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად“, რადგან თავად პიტიახში „მჭედრ შეუდგა უკუანა კუალსა მისსა და აგინებდა მას მრავლითა გინებითა“³. მოტანილი ცნობიდან იმ უცოლობელი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ „შეურაცხი“ ისტორიულად „შერაცხილის“ საპირისპირო ტერმინად აღმოცენებულა, რადგან ის ხომ თვალნათლივ ჩანს, რომ ავტორს ქართლის საპიტიახშოს დედოფალი სოციალურად არა „შეურაცხად“, არამედ „შერაცხილად“ წარმოუდგენია⁴.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით მხედველობაში მისაღებია პავლეს ეპისტოლეთა ძველ ქართულ თარგმანთა შემდეგი ცნობა — „უაზნონი იგი სოფლისანი და შეურაცხნი გამოირჩინა ღმერთმა“ (I კორინთელთა, I. 28)⁵, — განუმარტავს პავლე კორინთელებს, ხოლო მოტანილი ცნობა „უაზნოსა“ და „შეურაცხის“ სოციალურ ტოლფასოვნებას გულისხმობს. ანალოგიური ვითარება დასტურდება A-92 ხელნაწერის ცნობითაც, სადაც წერია: „მას სიბრძნე-

¹ საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, წ. II, თბ., 1966, გვ. 22.

² იქვე, გვ. 20.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, თბ., 1964, გვ. 20.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 2, თბ., 1973, გვ. 140, სქ. 3.

⁵ პავლეს ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები, თბ., 1974.

სა ვაქებ... რომლისა მიერ უაზნონი იდიდნეს და შეურაცხნი პატივ-ცემულ იქმნეს“⁶.

„უაზნოს“ სოციალური მნიშვნელობის წარმოსაჩენად საყურადღებო ცნობა „შუშანიკის წამებაში“ შემოინახა. მოვიტანოთ ამჯერად იაკობ ხუცესის ცნობა ქართლის საზოგადოების „აზნაურებად“ და „უაზნოებად“ განყოფის შესახებ. როდესაც შუშანიკის მოწამეობრივი ცხოვრების ამბავი მთელ ქართლში გაისმა, იაკობ ხუცესის თქმით, „აზნაურნი დიდ-დიდნი და ზეპურნი დედანი, აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს“ ნეტარი მოწამის სანახავად⁷. ამ ცნობიდან ისე ჩანს, რომ V საუკუნის ქართლის საზოგადოება ზოგადად ორ ძირითად სოციალურ ფენად — „აზნაურებად“ და „უაზნოებად“ იყო გათიშული და რადგან „უაზნო“ „აზნაურის“ საპირისპირო ცნებად წარმოგვიდგება, სოციალური წოდებრიობისაგან დამოუკიდებლად „უაზნოში“ იყრიდა თავს ყველა ის, ვინც „აზნაურთა“ სოციალური ფენის მიღმა იდგა⁸.

„აზნაური“ სოციალური ტერმინის მნიშვნელობით ლუკას სახარების 19. 12-ში გვხვდება, სადაც წერია: „კაცი ვინმე აზნაური წარვიდოდა შორსა სოფელსა“⁹. ძველქართული „აზნაურის“ შესატყვისად დამოწმებული ბერძნ.

ἐσχυρῆς („კეთილშობილი“), ლათ. nobilis („ცნობილი“, წარჩინებული), სომხ. *ահուսական* („წარჩინებულთაგანი“) და სირ. *bar tühmā rabā* „დიდი სახლის შვილი“¹⁰ გარკვევით მიუთითებენ, რომ „აზნაური“ კეთილშობილთა სოციალური ფენის აღმნიშვნელი ტერმინი ყოფილა ქართულში. ეს ნიშნავს, რომ „შუშანიკის წამებაში“ შემონახული ცნობის წარმოდგენით ქართლის საზოგადოება „აზნაურებად“ და „უაზნოებად“ კეთილშობილება—არაკეთილშობილების თვალსაზრისით ყოფილა გამიჯნული, ხოლო „უაზნოს“ არაკეთილშობილად გააზრებას მხარს უჭერს I კორინთელთა I. 28-ში დამოწმებული „უაზნოს“ შესატყვისი უცხოური ტერმინებიც: ბერძნ. *ἀγενής* „არაკეთილშობილი“, ლათ. *ignobilis* („უცნობი“, არაკეთილშობილი), სომხ. *անուին* („უტომო“, არაკეთილშობილი), სირ. *ḫšir tñhmā* („მცირე გვარის“ კაცი, არაკეთილშობილი). ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ თუ „შერაცხი“ „უაზნოს“ ანალოგიურად არაკეთილშობილების გაგებას შეიცავდა ზოგადად, „შერაცხილი“ „აზნაურის“ ბადალი სოციალური ტერმინი ყოფილა კეთილშობილის მნიშვნელობით.

„შერაცხილი“ არისტოკრატის მნიშვნელობით გიორგი მთაწმინდელთან გვხვდება: „იყო ვინმე მთავარდიაკონი, ღირსი კაცი და შერაცხილთა შვილი“¹¹, ხოლო „ლიმონარის“ ძველქართულ თარგმანებში ეკითხულობთ: „დაღაცათუ დღეს გლახაკ არს იგი, ად არს იგი შერაცხილთაგანი“¹². ბასილ ენოსიმოდვარის გადმოცემის თანახმად, თამარი თავად ამხელდა გიორგი რუსს მის უკუთურ საქმეთა გამო, მაგრამ გამძვინვარებულმა რუსმა „არა თუ ოდენ არა შეიგონა, არამედ უძვრესთა მიმართ იწყო და შერაცხილნიცა კაცნი უბრალოდ გუემნა და ასოთა აღმოგდებითა ტანჯნა“¹². ამ შემთხვევაშიც „შერაცხილი კაცი“ სა-

6 ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, იხ. სიტყვა „შერაცხი“.

7 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, გვ. 27.

8 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 2, 1973, გვ. 151-152.

9 ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, თბ., 1945.

10 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. II, გვ. 77.

11 იოანე მოსხი, ლიმონარი, თბ., 1960, გვ. 115.

12 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 121.

ქართველოს არისტოკრატის გულისხმობს მხოლოდ, თორემ სხვა შემთხვევაში მდებარეობა და ლიტონ კაცთა ტანჯვა-გვემას აგრერიგ დიდ ცოდვად არავინ ჩაუთვლიდა „უკეთურ რუსს“. თამარის სათნოებისა და სახიერების მოწამე ბასილ ეზოსმოდღარი გვაუწყებს, რომ დარბაზობად მიწვეულ მღვდელთმთავრებს თავად თამარ „მეგვებებოდა დიდითა სიმდაბლითა“, რასაც ვახტანგის შემდეგდროინდელი ნუსხის კითხვა-სხვაობანი ურთავენ: „ვითარცა ერთი კაცი შეურაცხი და არა ვითარცა მეფე“¹³, სადაც „შეურაცხი“ არაწარჩინებულისა და ლიტონი კაცის მნიშვნელობით არის ნახმარი.

„შერაცხილის“ სოციალური შინაარსის ზედმიწევნით წარმოსაჩენად საყურადღებოა ტერმინი „პატიოსანის“ სოციალური სემანტიკაც, რადგან „პატიოსანი“ „შერაცხილის“ მონაცვლე სოციალური ტერმინი ჩანს. ამიტომაც არის, ძველი ქართული წყაროები „შერაცხილსა“ და „პატიოსანს“ სინონიმურ წყვილებში რომ ასახელებენ ხოლმე. მაგალითად, „მომივლინეს მე შედეგთა მეფისთა შერაცხილთა და პატიოსანთა“¹⁴. ან კიდევ, „ლოცვასა განკრძალულ იყავ ყოლადვე და არა იქსენებდი პატიოსნებასა და შერაცხილებასა მშობელთა შენთასა“¹⁵.

ძველი ქართული სოციალური ტერმინი „პატიოსანი“ „შერაცხილის“ ანალოგიურად არისტოკრატის გაგებას რომ გამოხატავდა, კარგად აისახა ძველ ქართულ წყაროებში. „მამათა სწავლანის“ ძველ ქართულ თარგმანში ვკითხულობთ: „ნუ ვინ პატიოსნებისათჳს თჳსისა დაეყენებინ მსახურებისაგან მამათა თჳსთაჲსა, ვითარ იგი მკსნელი ჩუენი (იგულისხმება მაცხოვარი, — ტ. ა.) სიმდაბლით ჰმსახურებდა მოწაფეთა თჳსთა“¹⁶, ხოლო გიორგი მთაწმინდელის თანახმად, „იყვენს მას ჟამსა კაცი წარჩინებულნი და პატიოსანი“¹⁷. ამიტომაც არის, „მამათა ცხოვრების“ ძველ ქართულ თარგმანთა ცნობაში, — „იყო ურპას შინა კაცი პატიოსანი და მთავარი მის ქალაქისაჲ“¹⁸, — „პატიოსანი“ და „მთავარი“ სინონიმებად რომ გვევლინებიან.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ „შეურაცხი“ „შერაცხილის“ საპირისპირო ტერმინი არის, ცხადია, „შეურაცხი“ „პატიოსანის“ საპირისპირო ცნებაცაა, რაც ძველ ქართულ წყაროთა მოწმობითაც მტკიცდება. თუ მარტვირი ქართველის თქმით, „შეურაცხი პატიოსანსა თანა განგებით იგულებს“¹⁹, მოციქულთა აპოკრიფების ძველ ქართულ თარგმანებში ვკითხულობთ: „მარჯუენე მარცხენედ და მარცხენე მარჯუენედ, და შეურაცხი ვითარცა პატიოსანი“²⁰. ის ფაქტი, რომ ძველი ქართული წყაროები „შეურაცხს“ „პატიოსანის“ საპირისპირო ტერმინად ასახელებენ, კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ „შერაცხილი“ და „პატიოსანი“ თანაბარი ღირებულების სოციალურ ტერმინებს წარმოადგენდნენ.

თუკი „შერაცხილმა“ საპირისპირო ტერმინად „შეურაცხი“ იწარმოა, „პატიოსანმაც“ თავის მხრივ „უპატიო“ შეიპირისპირა, რაც ესაიას წინასწარმეტ-

¹³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 118; კითხვა-სხვაობანი 118გ.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. VIII, თბ., 1962, გვ. 109.

¹⁵ მამათა სწავლანი, თბ., 1955, გვ. 109.

¹⁶ იქვე, გვ. 117.

¹⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. II, გვ. 51.

¹⁸ მამათა ცხოვრბანი, თბ., 1975, გვ. 270.

¹⁹ ლიტერატურული ძიებანი, III, თბ., 1947, გვ. 298.

²⁰ ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ, თბ., 1959, გვ. 9.

ყველგების ძველქართულ თარგმანთა ცნობითაც დასტურდება: „წარეკუეთოს... უპატივთა პატიოსნისა მიმართ“ S (3. 5). ამის გამოც ძველქართულ ბიბლიურ წიგნებში დამოწმებული „შეურაცხისა“ და „უპატიოს“ ურთიერთმონაცვლეობა სრულიად კანონზომიერი ჩანს: „არა არს წინასწარმეტყუელი უპატიო“ C და, არა არს წინასწარმეტყუელი შეურაცხ“ DE (მარკოზი, 6.4).

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ „პატიოსანი“, როგორც განსაზღვრება, ძველქართულში ძვირფასის, გამორჩეულის, საუკეთესოს ცნებას გამოხატავდა არისტოკრატიულის მნიშვნელობით. ამიტომ არის, რომ პავლე მოციქულის მიერ ტიმოთესადმი წარგზავნილი ეპისტოლეს ძველქართულ თარგმანთა AB რედაქციისეულ „სამოსლითა პატიოსნითა“-ს CD რედაქციაში „სამოსლითა დიდფასისადათა“ ენაცვლება (I ტიმოთე, 2. 9), ხოლო „სიბრძნე სოლომონისა“ ძველქართულ თარგმანთა სხვადასხვა რედაქციაში ვკითხულობთ: „არა ვამსგავსე იგი ანთრავთა პატიოსანთა“, C და „არცა ვამსგავსე იგი ქუასა უფასოსა“ 4. (7.9), ან კიდევ „და კაცი უფროს პატიოსან იყოს, ვიდრე ქვა სოფირული“ (ესაია, 13.12). „პატიოსანის“ ანალოგიურად „შერაცხილიც“ განსაზღვრებად რჩეულის, ძვირფასის, საუკეთესოს გაგებას რომ შეიცავდა, „ეკატერინას წამების“ ძველი ქართული თარგმანის ცნობით დასტურდება, სადაც წერია: „არა ღირს ვარ მე წარგრაგნად და არცა დამარხვად შერაცხილსა ადგილსა“²¹, სადაც „შერაცხილი ადგილი“ რჩეულ, საუკეთესო ადგილს გულისხმობს.

რადგან „პატიოსანის“ ზოგადსემანტიკური მნიშვნელობა ძვირფასი, რჩეული, საუკეთესო, ანუ არისტოკრატიული იყო, „პატიოსანიც“, როგორც სოციალური ტერმინი, არისტოკრატად განიშარტება. აქედანვე მომდინარეობს „შერაცხილ“ ტერმინის პოლისემანტიზმიც, რომელიც „პატიოსანის“ დარად, როგორც ძვირფასის, გამორჩეულის, საუკეთესოს, ისევე არისტოკრატის აღმნიშვნელი ტერმინია. სრული შინაარსობლივი თანმთხვევისა და მიუხედავად აღნიშნული ტერმინები წარმოშობით სხვადასხვა მომენტიდან ამოდიან. თუ „პატიოსანი“ ენობრივად ფალაური pativ-იდან მომდინარეობს²², „შერაცხილ“-ში ამოსავალი -რაცხ- ზმნური ძირია, რომელიც შე- -ილ- თავსართ-ბოლოსართით არის გაფორმებული და სოციალურ ტერმინად ჩამოყალიბების შედეგად სახელად ქცეულ ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობას წარმოადგენს, რომლის საწყისიც „შერაცხვა“ არის. ამავე რიგისაა „რაცხვა“, „აღრაცხვა“, „აღურაცხელი“ და ა. შ. ძველი ქართული ენის გრამატიკული ნორმების თანახმად, ტერმინ „შე-რაცხ-ილ“-ში თავკიდური შე- თუ ზმნისწინია, -ილ- ბოლოკიდური ნამყოს მიმღეობის მაწარმოებელი სუფიქსი ჩანს, რომელიც, თავის მხრივ, შედეგზე, რეზულტატზე მიუთითებს (ზდრ. მაგ., „შობილ-ი“, — ის, ვინც უკვე „იშვა“, ანუ ვინც „შობის“ შედეგი — „ნაშობი“ არის).

„შერაცხილის“ სოციალური ბუნების წარმოსაჩენად უადრესად საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულ წყაროთა მოწმობით -რაცხ- ზმნური ძირი, როგორც წესი, -რიცხ- ზმნურ ძირთან მონაცვლეობს. მაგალითად, ეზრა ზორობაბელის წიგნის 5. 37-ის ძველქართულ თარგმანთა სხვადასხვა ნუსხებში ვკითხულობთ: „სხუათა ვერვინ შეუძლო აღრაცხად“ O და „სხუასა ვერავინ შეუძლო აღრიცხუვად“ (JID). ანალოგიური ვითარება დასტურდება შესაქმის

²¹ ხელნ. A-95, 282v, 18—20a, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერთა A ფონდი.

²² ი. ლ. აბულაძე, შრომები, ტ. IV, თბ., 1985, გვ. 81.

წიგნის 13.16-ის ძველი ქართული თარგმანებითაც: „უკეთეს ვინმე უძლოს ქუშაჲ ქუეყანისაჲ აღრაცხად, ნათესავიცა შენი აღრაცხოს“ O, „უკეთეს ვისმე ძალ-უც აღრიცხუვად ქუშაჲ ქუეყანისაჲ, და თესლიცა შენი აღრიცხოს“ S. ამიტომაც არის, რომ „ბალაჰვარის ცხოვრების“ C რედაქციის „ვარსკულავთ მრაცხუველს“ ყ, რედაქციაში „ვარსკულავთ მრიცხუველი“ ენაცვლება²³. ძველი ქართულის ლინგვისტური ნორმებისათვის დამახასიათებელი -რაცხ- და -რიცხ- ძირთა კანონზომიერი მონაცვლეობის მომენტი იმდენად გვაინტერესებს, რამდენადაც ზემოდსახელებულ სახელზმნათა -რაცხ- ზმნური ძირი -რიცხ- ძირის ფორმით „რიცხუ“//„რიცხვ“ არსებით სახელშიც წარმოჩნდება. თუ შევიწყნარებთ იმ აზრს, რომ „შერაცხვა“ — „შერაცხილ“ სახელზმნათა -რაცხ- ზმნურ ძირში სემანტიკურად არსებითი სახელის — „რიცხვის“ ცნება დევს, აღნიშნულ სახელზმნათა -რაცხ- ძირიც თავდაპირვანდელი წარმომავლობით არა ზმნური, არამედ სახელადი („რიცხუ“) ძირი გამოდის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, -რიცხ- სახელადი ძირიდან მიღებულმა -რიცხ-// -რაცხ- ზმნურმა ძირებმა შესაბამისი ზმნური ფორმები შედარებით მოგვიანებით შექმნეს, რაც ნიშნავს, რომ გენეტიკური თვალსაზრისით „რიცხუ“//„რიცხვ“ არსებითი სახელი უფრო მეტ არქაულობას ამჟღავნებს, ვიდრე მისივე ძირიდან ნაწარმოები ზმნური ფორმები. ამის გამო, ძნელი მისახვედრი აღარ არის, რომ ტერმინი „შერაცხილი“ წარმოშობით „რიცხუ“ სიტყვასთან უშუალო კავშირში ჩანს აღმოცენებული. და თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ „შერაცხილის“ თავკიდური შე- მიმართულების აღმნიშვნელი ზმნისწინია, „შერაცხილიც“ ჩარიცხულის მნიშვნელობით სიტყვასიტყვით „რიცხვში შეყვანილად“ განიმარტება. რადგან „შერაცხილის“ სოციალურ შინაარსში „რიცხვში“ შეყვანის მომენტი არის ხაზგასმული, „შერაცხილის“ ინსტიტუტის გენეზისის წარმოჩენა ტერმინ „რიცხვის“ სოციალური ბუნების შეცნობაზე ჩანს დამოკიდებული. ამის გამო, თავდაპირველად დავადგინოთ, თუ რა სოციალური დატვირთვა ენიჭებოდა ძველ ქართულ ტომთა სოციალურ აზროვნებაში ტერმინ „რიცხვს“?

„რიცხვის“ სოციალური შინაარსის გასახსენლად მოვუტანოთ სათანადო მაგალითები. „მამათა სწავლანის“ ცნობით, „რომელი დივანსა მეფისასა არა დაწერილ არნ და რიცხუსა მკედართასა არა შერაცხილ არნ, არავისაგან ბრალისა თანამდებ იქმნის, გან-თუ-აშორის თავი თუსი გუნდისაგან მკედართასა“²⁴, რაც იმაზე მიგვიჩივებს, რომ „შერაცხვა“ მხედართა „რიცხვში“, ანუ „გუნდში“ მიღებას ნიშნავდა, სადაც „რიცხვი“ სოციალური ჯგუფის მნიშვნელობით „გუნდის“ სინონიმურ ტერმინად არის ნახმარი. ანალოგიური ვითარება დასტურდება პატერიკის ძველ ქართულ თარგმანთა ცნობითაც: „იგიცა იყო შერაცხილ რიცხუსა თანა დიდთა მამათასა“²⁵. მოტანილი ცნობები ერთხმად მიუთითებენ, რომ „შერაცხვა“ ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის „რიცხვში“ შეყვანას გულისხმობდა.

„რიცხვი“ სოციალური კოლექტივის მნიშვნელობით სამონასტრო გაერთიანების აღმნიშვნელ სოციალურ ტერმინოლოგიაშიც წარმოჩნდება, რომლის თანახმად, ძველ ქართულ წყაროთა მიერ „სამოსს“ პარალელურ ტერმინად

²³ ბალაჰვარიანის ქართული რედაქციები, თბ., 1957, გვ. 9.

²⁴ მამათა სწავლანი, გვ. 107.

²⁵ შუა საუკუნეების ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, წ. II, მ. დვალის გამოც., თბ., 1974, გვ. 146.

დასახელებული „რიცხუ ძმათა“ „ძმათა კრებულს“ ესწორება ხოლმე, სადაც „რიცხუ“ „კრებულს“ ფარავს სოციალური გაერთიანების მნიშვნელობით. ამის გამო, იოვანე მტბევეარის „შესხმაში“, — „ანგელოზთა კრებულსა თანა შერაცხილ იქმენ“²⁶, — „შერაცხვა“ ანგელოზთა „კრებულში“, ანუ „რიცხვში“ შესვლას გულისხმობს.

ჩვენი ძიების მიზნებისათვის ერთობ საყურადღებო ცნობა ესაიას წინასწარმეტყველების ძველ ქართულ თარგმანებში შემოინახა, სადაც წერია: „რისხვა (უფლისა, -ტ. ა.) რიცხუსა ზედა მათსა წარწყმედად მათდა“ S (34.2), სადაც ძველი ქართული „რიცხუ“ ბერძნ. ἀριθμός-ს (რიცხვი; ლაშქარი, კოპორტა)²⁷, ლათ. militia-ს (ლაშქარი), ებრ. sabā-s (ლაშქარი), და სირ. ha-yā-s (ლაშქარი) პასუხობს, რაც ნიშნავს, რომ „რიცხუ“ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ლაშქრის მნიშვნელობით არის ნახმარი. რადგან ძველ ქართულ პატრიარქალურ ტომებში ლაშქარს, როგორც წესი, „ნათესავში“ შემავალი სრულასაკოვანი მამაკაცები შეადგენდნენ, ლაშქარიც სოციალური თვალსაზრისით „ნათესავს“ განასახიერებდა, რაც განაპირობებდა იმ გარემოებასაც, რომ ძველ ქართულ წყაროთა მიერ „ნათესავის“ სინონიმურ სოციალურ ტერმინად დასახელებული „ერი“ ერთნაირად მიემართებოდა ლაშქარსა და ხალხს. ესაიას წინასწარმეტყველებაში „რიცხუს“ ლაშქრის მნიშვნელობით გამოყენება ჩვენთვის უაღრესად საყურადღებოა, რადგან მოტანილი ცნობა „რიცხუს“ სოციალურ კატეგორიად წარმოგვიდგენს და ამ ასპექტით „რიცხუ“ „ნათესავის“ ბადალ სოციალურ ტერმინად გვევლინება სოციალური ჯგუფის მნიშვნელობით.

„რიცხვის“ სოციალური შინაარსის შესაცნობად კიდევ უფრო საინტერესო ცნობა ეზრა ზორობაბელის წიგნის ძველ ქართულ თარგმანში დასტურდება, სადაც წერია: „იძიებდეს მათ და არა პოვნეს წიგნთა ნათესავთა-რიცხუსა, აღგისა განაწილებულსა; და ვითარცა არა იპოვნეს იგინი რიცხუსა ნათესავთასა, განაშორნეს იგინი და არა მიახლნეს მღდელობასა“ C (5. 39). ძველი ქართული თარგმანების „წიგნი ნათესავთა რიცხუსა“ გენეალოგიურ ნუსხებს წარმოადგენდნენ და ძველ ებრაულ ტომებში მოქმედი სოციალური ნორმების თანახმად, ვინც „ნათესავთა რიცხუს წიგნი“ აღნუსხული არ იყო, „ნათესავთა რიცხუს“ გარეთ რჩებოდა, რაც იმ სოციალურ უფლებათა დაკარგვას მოასწავებდა, ჩვეულებრივ, „ნათესავთა რიცხუს“ წევრს რომ გააჩნდა. მოტანილი ცნობაც ამ ნორმას ასახავს, ხოლო ჩვენთვის უფრო საინტერესო ის არის, რომ „რიცხვი“ სოციალური თვალსაზრისით „ნათესავსაც“ განასახიერებდა. ეს ნიშნავს, რომ „რიცხვი“ სოციალური ჯგუფის მნიშვნელობით პატრიარქალურ გვაროვნულ საზოგადოებაში უნდა იყოს აღმოცენებული.

კითხვა დაისმის, — რამ განაპირობა ის გარემოება, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის ძველ ქართულ ტომებში „რიცხვმა“ არითმეტიკული ცნებიდან სოციალური შინაარსი განავითარა „ნათესავის“ მნიშვნელობით? ისტორიკოსის თვალსაზრისით „რიცხვი“ სოციალურ ტერმინად „ურიცხვთან“ შეპირისპირებაში ჩანს გააზრებული. რადგან „ურიცხვი“ ის არის, რასაც „რიცხვი“ არ გააჩნია, „რიცხვი“ კონკრეტული რაოდენობის ცნებას გამოხატავდა, რაც „რიცხვის“ სოციალურ ტერმინად გააზრების წინაპირობა გახდა. ძველი ქართული

²⁶ ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, I, ტფ., 1913, გვ. 117.

²⁷ A Patristic Greek Lexicon, ed. by G. W. H. Lampe, vol. I, Oxford, 1961, გვ. 226.

ენის დონეზე „რიცხვი“ იმ ერთადერთ ტერმინს წარმოადგენდა, რომელსაც ყველაზე უფრო სრულად შეემლო გამოეხატა „ნათესავის“, როგორც გარკვეული რაოდენობის ინდივიდთაგან შემდგარი კოლექტივის სოციალური ხასიათი. ისტორიული ქართლის მიწა-წყალზე მოსახლე ძველქართულ ტომებში შემავალ „ურიცხვ“ ინდივიდთაგან მკვეთრად გამოიყოფოდა ნაყოფიერების ღვთაების გარშემო შემოკრებილ ინდივიდთა შემოზღუდული წრე, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ მტკიცე უფლება-მოვალეობებით შეკრულ სოციალურ ორგანიზმს — „ნათესავს“ ქმნიდნენ, ხოლო აღნიშნულ „ნათესავში“ შემავალ ინდივიდთა არა უთვალავი, არამედ შეზღუდული რაოდენობა ტერმინ „რიცხვით“ აღინიშნა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ყოველი ასეთი სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ღვთაების გარშემო ინდივიდთა გარკვეული „რიცხვი“, ანუ შეზღუდული რაოდენობა იყრიდა თავს. „ნათესავის“ „რიცხვის“, როგორც „ნათესავში“ შემავალი ინდივიდთა, შეზღუდული რაოდენობის შემდგომი ზრდა „ნათესავის“ ბიოლოგიურ გამრავლებაზე იყო დამოკიდებული. რადგან „ნათესავის“ სოციალური საზღვრები მასში შემავალ ინდივიდთა „რიცხვის“ საზღვრებს ემთხვეოდა, „რიცხვიც“, როგორც გარკვეული რაოდენობის ინდივიდთა კრებული, სოციალურად „ნათესავს“ განასახიერებდა, რის გამოც „რიცხვმა“ „ნათესავის“ შინაარსი დიმიკვიდრა. ამრიგად, „რიცხვის“ სოციალური ისტორიის შესწავლის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ „შერაცხილის“-რაცხ- ზმნურ ძირში „რიცხვს“ ცნება სოციალური კოლექტივის მნიშვნელობით დევს, რის გამოც „შერაცხვა“ „რიცხვში“, ანუ სოციალურ კოლექტივში ჩართვას გულისხმობს, რაც „საქმე მოციქულთას“ ძველ ქართულ თარგმანთა ცნობებითაც დასტურდება. როგორც ცნობილია, ქრისტეს თორმეტი მოწაფედან ერთმა — ისკარიოტელმა იუდას თვისი მოძღვარი გასცა და პილატე პონტელის ბრძანებით იესუ ჯვარს აცვეს. მას შემდეგ, რაც მკვდრეთით აღმდგარი ქრისტე გალილეელთა თვალწინ ზეცად ამაღლდა, პეტრემ მოციქულებს ქრისტეს გამცემის ნაცვლად მეთორმეტე მოციქულის არჩევა შესთავაზა. პეტრე მოციქულებს განუმარტავს, რომ აღსრულდა წერილი იმის შესახებ, რომ იუდა, რომელიც „შერაცხილ იყო ჩუენ შორის“ (საქმე მოციქ., I.17 ტ), წინამძღვარ ექმნა იესუს შემპყრობელთ. ტ რედაქციის აღნიშნულ ფრაზას ლ რედაქციაში „აღრაცხილ იყო ჩუენ თანა“ პასუხობს, ხოლო პეტრეს სიტყვები განიმარტება, როგორც იუდა ისკარიოტელი ჩვენს, ე. ი. მოციქულთა „რიცხვში“ შედიოდაო. შემდგომ „საქმე მოციქულთაში“ მოთხრობილია, რომ მოციქულებმა გამოირჩიეს ორნი — იოსებ ბარსაბა და მათათია და „მისცეს წილი მათ. და გამოუტდა წილი მათათიას ზედა, და შეერაცხა ათერთმეტთა მათ მოციქულთა მეთორმეტედ“ ტ (1.26). „შეერაცხა“ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ჩარიცხვას რომ ნიშნავს, ამავე მუხლის რედაქციული კითხვა-სხვაობანი გვიდასტურებენ. თუ ლ რედაქციის თანახმად, „გამოუტდა წილი მათათიას, და თანა-აღირაცხა ათერთმეტთა მოციქულთა“, ლ რედაქციაში კი ვკითხულობთ: „და გამოუტდა წილი მათათიას ზედა, და თანა შეერთო ათერთმეტთა მათ მოციქულთა“. ამრიგად, მათათია „შეერაცხა“, „თანა-აღირაცხა“, ანუ „თანა შეერთო“ თერთმეტ მოციქულს მეთორმეტე მოციქულად.

ანალოგიური ვითარება დასტურდება მეფეთა მეორე წიგნის ძველ ქართულ თარგმანთა ცნობითაც, რომლის თანახმად, ისრაელის მეფე საულის ვაჟს — იეზოსთეს ჰყავდა ორი ერისთავი — ბანეა და რექაბ ბეროთეანნი „ძეთა მათგანნივე ბენიამენისნი; რამეთუ ბეროთცა შერაცხილ იყო ძეთა მათ თანა ბენიამენისნი“.

მენისთა“ S (4.2). „ძენი ბენიამენისნი“, ანუ „სახლი ბენიამენისი“ ისრაელის ერთ-ერთი იმ თორმეტ ტომთაგანი იყო, რომელსაც საფუძველი იაკობის უმრ-წემესმა ვაჟმა — ბენიამენმა დაუდო. ბეროთიანნი კი „ბენიამენის ძეთა“ ტომ-ში შემავალი საგვარეულო იყო. ამის გამო, მეფეთა მეორე წიგნის ქართველი მთარგმნელის ფრაზა: „ბეროთიანთა შერაცხილ იყო ძეთა მათ თანა ბენიამენის-თა“ ნიშნავს, რომ ბეროთიანთა გვარი („ნათესავი“) სხვა საგვარეულოებთან ერთად „ბენიამენის ძეთა“ ტომში „შერაცხებოდა“, ანუ შედიოდა, როგორც ამ ტომის შეილი.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე დავასკვნით — „შერა-ცხილის“ -რაც- ძირის სემანტიკა იმაზე მიგვითითებს, რომ ტერმინი „შერა-ცხილი“ იმთავითვე ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის „რიცხვში“ მიღება-ჩარი-ცხვის მნიშვნელობით აღმოცენებულა, ხოლო არისტოკრატიზმის ის მნიშვნე-ლობა, რაც ამ ტერმინმა ფეოდალური საზოგადოების მთელ სივრცეზე შეი-ნარჩუნა, მეორეული ჩანს.

„შერაცხილის“ სოციალური ინსტიტუტი ქართლის (იბერიის) სამეფოში მიმდინარე სოციალურ პროცესებს რომ ასახავდა, სტრაბონის ცნობები მიგვი-თითებენ, რომლის თანახმად, ქართლის სამეფო სხვადასხვა ფენაში შემავალი სოციალური ჯგუფებისაგან — ძველი ქართული „ნათესავისაგან“ შედგებოდა. მოვიტანოთ სტრაბონის ჩვენთვის საინტერესო ცნობა. იბერიის აღწერილობის დასასრულს სტრაბონი წერს: „ხოლო ადამიანთა ოთხი გენოსი მოსახლეობს ამ ქვეყანაში: ერთი (გენოსია) და პირველი, რომლისგანაც მეფეებს სხამენ ანხისტეიისა და ასაკის მიხედვით უხუცესს, ხოლო მეორე (პირი) მოსამარ-თლეობს და მხედართმთავრობს. მეორე (გენოსი) არის ქურუმთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მეზობლებთან სამართალზე. მესამე (გენოსი) არის მეომარ-თა და მიწისმოქმედთა. მეოთხე (გენოსი) არის ხალხისა, რომლებიც სამეფო მონები არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. ქონება კი მათ (იბერებს) აქვთ საერთო სიუნგენიას მიხედვით, მართავს და განაგებს თითოეულს (სიუნგენიას) უხუცესი. ასეთია იბერები და მათი ქვე-ყანა“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 3.6).

სტრაბონის ცნობებში იბერთა სოციალური წყობის შესახებ იბერიის სა-ზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ის სოციალური სპეციფიკა აირეკლა, რი-თაც ანტიკური საზოგადოებანი ჩვეულებრივ ფეოდალურისაგან სხვაობდნენ ხოლმე — ქართლის საზოგადოება სოციალური თვალსაზრისით არა ინდივიდე-ბისაგან, არამედ სოციალური ჯგუფებისაგან შედგებოდა. სტრაბონის თანახმად, იბერიის მოსახლეობა ოთხ გენოსად, ანუ ოთხ ძირითად სოციალურ ფენად განიყოფოდა, ხოლო ამა თუ იმ გენოსში შემავალი იბერები, თავის მხრივ, „სი-უნგენიებში“ ერთიანდებოდნენ²⁸. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ბიბლიური წიგნების ძეგლებრძულ „სიუნგენიას“ ძველ ქართულში „ნათე-სავი“ ესიტყვება²⁹, იმ სოციალურ ჯგუფს, რომლისგანაც თითოეული გენოსი შედგებოდა, ძველ ქართულ სოციალურ ტერმინთა ენაზე „ნათესავი“ ერქვა.

28 ს. ჯანაშია, შრომები, I, თბ., 1949, გვ. 153; თ. ყაუხჩიშვილი, ოცნა — ტერ-მინის მნიშვნელობისათვის სტრაბონთან, „მიმოიხილველი“, III, გვ. 269; საქართველოს ის-ტორიის ნარკვევები, I, თბ., 1970, გვ. 486—487.

29 ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, თხზულებანი, VI, თბ., 1982, გვ. 133; ვ. მამულაია, ავანტური ჯგუფები ძველ ქართლში და მათი გენეზისი, ივ. ჯა-ვახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, 1976, გვ. 125.

იმის გამო, რომ ტერმინი „შერაცხილი“ წარჩინებულებს მოიცავდა, ამგვარად ჩვენი ყურადღების ცენტრში იბერიის პირველი გენოსი მოექცევა. სტრაბონისავე ცნობით, იბერთა პირველი — სამეფო გენოსი ერთ მთლიან კორპორაციულ სოციალურ ორგანიზმს — „სიუგენეიას“ წარმოადგენდა³⁰, რაც ნიშნავს, რომ იბერიის პირველი გენოსი მეფის „სიუგენეია“ იყო. ამის გამო სწორი ჩანს ის აზრი, რომ იბერთა პირველი — სამეფო გენოსის ძველი ქართული სახელი „მეფეთა ნათესავი“ უნდა ყოფილიყო³¹.

თავისთავად აღებული იბერიის პირველი გენოსი ფართო სოციალურ ფენას წარმოადგენდა, რადგან იბერთა მეფის „სიუგენეია“ ხელოვნური ნათესაობის ინსტიტუტის საფუძველზე არა მხოლოდ სამეფო დინასტიას, არამედ სამეფო სახლთან არამონათესავე აზნაურ-მთავართა სახლებსაც მოიცავდა³², რაც სტრაბონის ცნობების ანალიზითაც მტკიცდება. სტრაბონი გადმოგვცემს, რომ იბერიის მეოთხე გენოსი „არის ხალხისა, რომელნიც სამეფო მონები (βασιλικοι δούλοι) არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 3. 6). რადგან იბერიის მეოთხე გენოსს „ბასილიკოსთა მონები“ ქმნიან, იბერთა მეოთხე გენოსის ექსპლუატაციასაც „ბასილიკოსთაგან“ შემდგარი პირველი გენოსი ეწეოდა³³. როგორც ცნობილია, ძველი ბერძნული სოციალური ტერმინი βασιλικός იოვანეს სახარების 4. 46, 49-ში გვხვდება, რომელსაც შესაბამის ძველ ქართულ ტექსტში „სეფეწული“ პასუხობს³⁴, რის გამოც, სტრაბონისეული βασιλικοι δούλοι „სეფეწულთა მონებად“ განიმარტება³⁵. ძველ ბერძნული „ბასილიკოს“-ი ძველ ქართულ სოციალურ ტერმინთა ენაზე „სეფეწულს“ რომ უდრის, სხვა მხრივაც დასტურდება. ამ თვალსაზრისით ჩვენს ყურადღებას ძველი სომხური სოციალური ტერმინი *թագաւորազն* იპყრობს, რომელიც იოვანეს სახარების 4, 46, 49-ში ბერძნ. „ბასილიკოს“-ისა და ძველ ქართული „სეფეწულის“ შესატყვისად ზის. ძველი სომხური „თაგავორაზნ“-ი „ქართლის ცხოვრების“ სომეხ მთარგმნელსაც ძველი ქართული „სეფეწულის“ შესატყვისად აქვს ნახმარი³⁶, ხოლო თავად სომხ. „თაგავორაზნ“-ი სიტყვისიტყვით „მეფის“ (თაგავორ) „ნათესავს“ (აზნ) ნიშნავს. ჩვენი ძიების მიზნებისათვის უადრესად საყურადღებოა ძველ ქართულ წყაროთა ცნობები წმ. რიფსიმეს სოციალური კუთვნილების შესახებ, რადგან, როგორც ცნობილია, თოვმა არწრუნი რიფსიმეს „თაგავორაზნობით“ იხსენიებს³⁷. ლეონტი მროველის ცნობით, როდესაც წმ. ნინომ და ეფესელმა ქრისტიანმა ქალმა მიაღწიეს „სამეფოსა ჰრომს... პოვეს მუნ დედოფალი ვინმე მეფეთა ნათესავი, სახელით რიფსიმე“³⁸. იგივე ადგილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ ასეა განმარტებული: „მეათოთხმეტე წელსა ივლტოდა დედა-

30 გ. მამულაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 125—126.

31 იქვე, გვ. 125; მისივე, კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბ., 1979, გვ. 8—9, 75—83.

32 მისივე, კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, გვ. 42—92.

33 იქვე, გვ. 81.

34 ელ. დონანაშვილი, აღიშნის ოთხთავის კომპოზიტები, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 29, 1951, გვ. 93.

35 გ. მამულაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 81.

36 ქართლის ცხოვრების სომხური თარგმანი, თბ., 1953, გვ. 114.

37 გ. მამულაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8, 79.

38 ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 80.

კაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი, სახელით რიფსიმე“³⁹. ამავე ეპიზოდს „ნინოს ცხოვრების“ პერიფრაზის ავტორი შემდეგნაირად მოგვითხრობს: „შემთხუნეს დელდაცისა ვისმე მთავარსა, სახელით რიფსიმე“⁴⁰. როგორც მოტანილ ცნობათა ურთიერთშეჯერება გვიჩვენებს, „მეფეთა ნათესავი“, „მეფეთა ევადაგი“ და „მთავარი“ თანაბარი ღირებულების სოციალურ ტერმინებს წარმოადგენდნენ. „მეფეთა ნათესავისა“ და „მეფეთა ევადაგის“ სოციალურ სინონიმურობას ისიც ადასტურებს, რომ ძველი ქართული „ევადაგი“ „ავადაგი“) სპ. სპარს. apadaha-იდან მომდინარეობს, რაც „ნაშიერს“, „ჩამომავალს“ ნიშნავდა⁴¹, „შვილის“, „ნათესავის“ მნიშვნელობით. „მეფეთა ნათესავნი“ სოციალურად მთავარნი“ რომარიან, განსაკუთრებით რელიეფურად ჭუნაშერის ცნობიდან ჩანს, რომლის თანახმად, ვახტანგ გორგასალს შემდეგი სიტყვებით მიუმართავს ქართლის წარჩინებულთათვის: „ხოლო თქუნე, მკვლარო ქართლისანო, ნათესავნო მეფეთა ქართლისათანო, რომელნი დღეს მთავრობასა ზედა დადგინებულ ხართ ჩუენ, მეფეთაგან“⁴². „სეფეწულნიც“ „მეფეთა ნათესავის“ ანალოგიურად „მთავართა“ სოციალურ ფენას რომ ეკუთვნოდნენ, „ეესტათი მცხეთელის მარტელობის“ ავტორი მიგვანიშნებს, რომელიც ქართლის მთავრებს სეფეწულებს მიათვლის⁴³. მოტანილი მასალა იმაზე მიგვითითებს, რომ სტრაპონისეული პირველი გენოსის „სიუნგენეის“, ანუ ქართლის „მეფეთა ნათესავს“ ბასილიკოს-თავაგვორახნები, ანუ სეფეწულ-მთავარ-აზნაურნი შეადგენდნენ.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ტერმინი „შერაცხილი“ მხოლოდ კეთილშობილეს მიემართებოდა, გასაგები გახდება ის ფაქტი, რომ „შერაცხვა“ იბერთა პირველი გენოსის „სიუნგენეისაში“ — ქართლის „მეფეთა ნათესავში“ ჩარიცხვას ნიშნავდა. ამის გამო, „შეურაცხი“ „მეფეთა ნათესავის“ გარეთ მდგომ პირს გულისხმობდა. თუ როგორ მიმდინარეობდა იბერიის პირველ გენოსში „შერაცხვა“, ანუ ქართლის „მეფეთა ნათესავში“ ჩარიცხვა, საუკუროდებო ცნობები ძველმა ქართულმა წყაროებმა შემოგვინახეს. როდესაც ქრისტიანობის გავრცელების ჟამს მცხეთაში მცხოვრებ ებრაელებს ქრისტეს სჯულის მიღება მოსთხოვეს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ გადმოცემის თანახმად, ებრაული თემის ნაწილმა თავი აარიდა გაქრისტიანებას „თვნიერ ხოლო ბარაბენათასა, რომელნიცა მოინათლნეს ორმოც და ათი სული სახლისა მათისა, და მკვდრ იქმნეს მცხეთასა შინა. და მიუბოძა მირეან მეფემან დაბაჲ ერთი, რომელსა ჰრქუნა ციხჭდიდი და იყვნეს დიდ წინაშე მეფისა“⁴⁴. მოტანილი ცნობიდან ისე ჩანს, რომ ქრისტიანობა მიიღო ბარაბენათა „სახლმა“ და მირეან მეფემ მთელი „სახლი“ მცხეთის „მკვიდრებში“ ჩარიცხა, რაც ნიშნავს, რომ ბარაბენანი წარმოშობით „უცხო ნათესავი“ იყვნენ⁴⁵. „მცხეთის მკვიდრის“ სოციალური სტატუსის დადგენა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, ჭუნაშერის და „ეესტათი მცხეთელის მარტელობის“ ცნობათა ურთიერთშეჯერების შედეგად არის შესაძლებელი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, მიქაელ მთავარების-

39 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 83; 114.

40 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, გვ. 57.

41 მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, თბ., 1966, გვ. 234.

42 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 161.

43 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 34.

44 იქვე, გვ. 147.

45 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გვ. 636.

კოპოსის უკადრისი მოპყრობით განრისხებულმა ვახტანგ გორგასალმა ქართლის პირველ კათალიკოსად პეტრე ბიზანტიელი განაჩინა. პეტრეს შემდგომ კათალიკოსებად ბერძენი სხდებოდნენ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობით, ქართლში ფარსმანი მიიწვალა და გამეფდა „ფარსმან სსუაჲ, და კათალიკოზი იყო დასაბია, მკვდრი მცხეთელი. და აქაჲთჳან ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოზობაჲ მცხეთელთა მკვდრთა“⁴⁶. ამავე ეპიზოდს ჭუნაშვირი ასე გადმოგვცემს: „და მოკულა კათალიკოსი ჩერმაგ, და ამანვე ფარსმან მეფემან დასუსაბა. და აქათჳან არღარა მოიყვანებდეს კათალიკოსსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესავნი“⁴⁷. ამრიგად, თუ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, ქართლის პირველი ქართველი კათალიკოსი „მცხეთელი მკვდრია“, ჭუნაშვირის მიხედვით, საბა სოციალური წარმოშობით „წარჩინებულთა ნათესავი“ არის, რასაც მხარს უჭერს „ევესტატი მცხეთელის მარტვილობის“ ავტორის ცნობაც, რომლის თანახმად, ქართლიდან მარზპანის გამგზავრების წინ „აღდგეს მთავარნი ქართლისანი: და სამოელ ქართლისა კათალიკოსი და გრიგოლ ქართლისა მამასახლისი და არშუშა ქართლისა პტიახში და სსუანი სეფეწულნი“⁴⁸. ეს ცნობა ქართლის მთავართა შორის ქართლის კათალიკოსს, ქართლის მამასახლისს, ქართლის პტიახშსა და სხვა სეფეწულელებს ასახელებს, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ კათალიკოსი სოციალურად სეფეწულ-მთავართა ფენას ეკუთვნოდა. მოტანილი მასალა კი მიგვიჩივებს, რომ მცხეთის „მკვიდრებს“ სეფეწულ-მთავარ-წარჩინებულ-აზნაურნი შეადგენდნენ. ამის გამო, „უცხო ნათესავიდან“ მცხეთის „მკვიდრად“ გახდომა გააზნაურებას ნიშნავდა, რაც ბარაბენათა შესახებ ზემოთმოტანილი ცნობის ანალიზითაც დასტურდება. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ფრაზა: „იყვნეს დიდ წინაშე მეფისა“ ანალოგიურია „ქრისტეფორეს წამებაში“ დაცული ფრაზისა, — „იყვნეს ეინმე კაცნი პატიოსანი წინაშე მეფისა მის“⁴⁹. „დიდისა“ და „პატიოსანის“ ანალოგიურობას სხვა ცნობებიც ადასტურებენ. მაგალითად, თუ „წმიდა დომენტის ცხოვრების“ მიხედვით, „განვიდეს შემთხუევად მისა დიდ-დიდნი და პატიოსანი ქალაქისანი პატივითა და ძლუნითა“⁵⁰, „პეტრე იბერის ცხოვრების“ თანახმად, „მოვიდეს დიდ-დიდნი და შერაცხილნი მის ქალაქისანი წინაშე წმიდისა“⁵¹, რაც „დიდ-დიდნის“, „შერაცხილისა“ და „პატიოსანის“ სოციალურ ტოლფასოვნებაზე მიუთითებს. ანალოგიური ვითარება დასტურდება „მამათა ცხოვრებანის“ ცნობითაც, სადაც ვკითხულობთ: „და მრავალნი კაცნი შერაცხილთაგანნი და დიდნი, რომელნი კელმწიფებასა შინა არიედ, მოვიდოდეს მისა“⁵². მოტანილი მასალა კი იმაზე მიუთითებს, რომ „დიდ ყოფა“ უაზნოთა და უპატიოთა გააზნაურებას ნიშნავდა, რასაც მხარს უჭერს A-92 ხელნაწერის ცნობა, — „მას სიბრძნესა ვაქება... რომლისა მიერ უაზნონი იდიდნეს და შეურაცხნი პატივ-ცემულ იქმნეს“. ამრიგად, ბარაბენანი „დიდნი“, ანუ „პატიოსანი-

46 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, I, გვ. 94.

47 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 207.

48 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, გვ. 34.

49 კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VIII, თბ., 1962, გვ. 191.

50 ქართული ენის ისტორიულ ჭრესტომათია, წ. II, ივ. იმნაიშვილის გამოც., თბ., 1963, გვ. 89.

51 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. II, გვ. 246.

52 მამათა ცხოვრებანი, თბ., 1975, გვ. 189.

ნი“ გახდნენ, რაც ნიშნავს, რომ მირიან მეფემ ისინი მცხეთის „მკედრებში“ შერაცხვით მთავრებად აქცია. ბარაბეანნი „წვრილი ერის“ (თავისუფალ მიწის-მოქმედთა) სტატუსით რომ არ ჩაურიცხავს მირიანს მცხეთის „მკედრებში“, ისიც უჭერს მხარს, რომ მეფემ მათ ციხედიდი მიუბოძა და ხარკის მიმთვი-სებლებად გახადა.

ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო საყურადღებო ცნობა ჟუანშერმა შემო-გვინახა. ჟუანშერის გადმოცემის თანახმად, ოსებზე ლაშქრობის შემდგომ ვახ-ტანგ გორგასალმა „წარჩინებულ ქმნა მკედარნი, მსახურნი მკნედ და გამო-ცილილნი წყობასა მას შინა ოსთასა“⁵³. ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ვახტანგმა მხე-დრები, რომლებიც წარჩინებულნი არ არიან, გააზნაურა და მხედართა „წარ-ჩინებულ ქმნა“ სხვა არაფერია, თუ არა „მეფეთა ნათესავში“ „შერაცხვა“, რის გამოც გააზნაურებული მხედრები სოციალურად „შერაცხილნი“ და „პატიო-სანნი“ გახდნენ.

იმისდა მიუხედავად, რომ ტერმინ „შერაცხილის“ ძველქართულ წყარო-თა მიერ დაფიქსირებული სოციალური მნიშვნელობა ქართლის „მეფეთა ნა-თესავში“ შეყვანის პროცესთან ჩანს მჭიდროდ შეკავშირებული, „შერაცხვის“, როგორც „ნათესავში“ ჩარიცხვის აქტის უაღრესი არქაულობა ლინგვისტურა-დაც დასტურდება. საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულ სოციალურ ინსტიტუტთა შორის კი „შერაცხვის“, როგორც სოციალურ კო-ლეტივში შეყვანის ინსტიტუტისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს ხეცსურული „კელოსნობის“ ინსტიტუტი ამჟღავნებს. ამის გამო, „შერაცხვის“ ინსტიტუტის სოციალური მექანიზმის გენეზისის წარმოსაჩენად საგულდაგულოდ შევისწავ-ლოთ „კელოსნობის“ ინსტიტუტის სოციალური წარმომავლობა და ბუნება.

ენობრივი თვალსაზრისით ტერმინი „კელ-ოსანი-ი“ კელ- მარტივ ფუძეზე -ოსან- კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსის დართვით არის ნაწარმოები, სა-დაც „კელი“ ის უძველესი ქართული სოციალური ტერმინი არის. რომელიც „ძალის“, „უფლების“ მნიშვნელობით დღემდე შერჩა ხეცსურეთს, რის გამოც „კელოსანი“ (შდრ. „ჩოგოსანი“, „კარვოსანი“ და ა. შ.) სიტყვასიტყვით „კე-ლის“//„უფლების“ მქონედ, „კელის“//„უფლების“ მატარებლად განიმარტება სრულუფლებიანობის მნიშვნელობით⁵⁴. ამიტომაც არის, რომ „კელოსანი“ ხევ-სურული თემის სრულუფლებიან მეთემე მამაკაცს ეწოდებოდა, რაც ნიშნავს, რომ ჯვარში „კელოსნად“ მისვლა თემის სრულუფლებიან წევრად გამოცხადე-ბის აქტს წარმოადგენდა. რადგან ჯვარში „კელოსნად“ დადგომის წესი 15-16 წლის ასაკში სრულდებოდა⁵⁵, შესაბამისად, 15-16 წლის ასაკამდელი ბავშვი მცირეწლოვნად და თემის არასრულუფლებიან წევრად განიხილებოდა.

ჯვარში „კელოსნად“ მისვლის, ანუ ფიზიკურ და სულიერ ძალთა სიმწი-ფის ასაკს მიღწეული ჭაბუკის თემის სრულუფლებიან წევრად გამოცხადების აქტი საერთო-სათემო დღთაების რომელიმე დღესასწაულზე სრულდებოდა. ხატობის დღეს „მესაქელოე“ დილით ადრე დგებოდა, ცხრაწყაროს წყალზე ცხრაგზის იბანდა ტანს, ახლადშეკერილი ტანისამოსით იმოსებოდა და „უნა-ყრო“ — უკმელი მიდიოდა ჯვარში. სათანადო სამსხვერპლო რიტუალის ჩატა-რების შემდგომ, რაც მესაქელოეს „განათვლას“ ისახავდა მიზნად, ხეცსურეთის

53 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 158.

54 ე. გ. რ. ი. ა. შ. ვ. ი. ლ., უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1982, გვ. 35—56.

55 იქვე, გვ. 47—56, 115, 165—174.

ზოგ თემებში „საკელოში ჩადგომის“ წესს ასრულებდნენ, ზოგან კი „ზღუბლის დალაგვისას“. „საკელოში ჩადგომის“ წესი შემდეგნაირად სრულდებოდა — მდებარე წრეხაზის სახით „საკელოს პურებს“ აწყობდნენ, რომელშიც ხუცესი (ხევისბერი) და მესაკელო შედიოდნენ, რის გამოც ამ აქტს „საკელოში ჩადგომა“ ერქვა. ენობრივ თვალსაზრისით „საკელო“- „კელო“- მარტივ ფუძეზე სა- -ო- თავსართ-ბოლოსართის დართვით არის ნაწარმოები და „საკელოც“ ხევისურეთში „კელის“ — „უფლების“ მპყრობელთა კოლექტივს ეწოდებოდა. „საკელოს“ პარალელურ ტერმინად დადასტურებული „საკელოსნო“ „კელის“ მფლობელთა კოლექტივსა და ჯვარის იმ ნაგებობას აღნიშნავდა, სადაც ეს კოლექტივი იჯდა ხოლმე „საკელო“ პურების იმ წრესაც ერქვა, რომელშიც მესაკელო შედიოდა და ჩადგებოდა ხუცესთან და ხატიონის სხვა წარმომადგენლებთან ერთად. „საკელოს პური“ ეწოდებოდა ამ წრის შემადგენელ თითოეულ რიტუალურ პურსაც. ის გარემოება, რომ იმდენი პური უნდა ყოფილიყო „საკელოში“, რამდენი კომლიც იყო თემში, ანდა იმდენი ქადა, რამდენი მამაკაციც („კელოსანი“) იყო სოფელში, იმის მანიშნებელია, რომ „საკელოს პური“ „კელოსანთ“ განასახიერებდა სიმბოლურად. მეთემის „საკელოში ჩადგომა“ „კელოსანთა“ — „კელის“ მფლობელთა კოლექტივში მის მიღება-ჩარიცხვას რომ ნიშნავდა, განსაკუთრებით რელიგიურად „საკელოს ტაბლის“ დადგმისა და განაწილების წესიდან წარმოიხდებოდა. „საკელოს ტაბლა“ მხოლოდ „კელოსანთათვის“ დაეგებოდა და მათთან ერთად აქამდე უნაყრი ახალი „კელოსანიც“ პირველად დაღევდა თავის წილ ლუღს და შეჭამდა თავის წილ პურსა და ხორცს. საერთო პურობა კოლექტივში ახალი წევრის მიღების დადასტურებად განიხილებოდა არა მხოლოდ ხევისურეთში, არამედ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებშიც. ამიტომ გასაგებია, თუ რატომ ითვლებოდა „მესაკელოს მტკობად“ „საკელოს პურებიდან“ წილის წაღებაზე უარის თქმა, რადგან ეს იქნებოდა უარი ახალი წევრის „კელოსანთა“, ანუ თემის სრულუფლებიან წევრთა „რიცხვში“ მიღებაზე⁵⁶.

როგორც ითქვა, ზოგიერთ თემში „საკელოში ჩადგომის“ წესის ნაცვლად რიტუალურად დარბაზის „ზღუბლის დალაგვის“ აქტი სრულდებოდა. აღნიშნული აქტის სოციალური შინაარსის შესაცნობად განვიხილოთ, თუ რას წარმოადგენდა ხევისურული „დარბაზი“. ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად, „დარბაზი“ ხევისურული სატაძრო თემის მმართველობის უზენაესი ორგანო იყო, რომელიც ჯვარის ამავე სახელწოდების ნაგებობაში იჯდა. „დარბაზი“ განიხილავდა თემის საშინაო და საგარეო ურთიერთობათა საკითხებს და გამოჰქონდა სათანადო გადაწყვეტილებანი⁵⁷. ასე რომ, „დარბაზი“ იმ საორგანიზაციო ცენტრს წარმოადგენდა, საიდანაც სრულუფლებიანი მეთემენი თემის მართვა-გამგებლობას ახორციელებდნენ. ის გარემოება, რომ „დარბაზს“ კელოსნები შეადგენდნენ, იმის მანიშნებელია, რომ „კელოსანი“, როგორც სრულუფლებიანი წევრები თემისა, თემის მართვა-გამგებლობაში ლეგულობდნენ მონაწილეობას⁵⁸.

„ზღუბლის დალაგვის“ წესის შესრულებისას ჯვარის დარბაზის ახლოს სამსხვერპლო საკლავს კლავდნენ, რომელსაც ახალმომსვლელი „კელოსანი“

⁵⁶ ე. ე. რიაშვილი, უძველესი სოციალურ-რელიგიური ინსტიტუტები საქართველოს მთიანეთში, გვ. 39—46.

⁵⁷ ვ. ბარდაველიძე, ხევისურული თემის მმართველობის სისტემა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, 10, 1952, გვ. 625—627.

⁵⁸ ე. ე. რიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45, 121, 136.

ასწევდა და „ზღუბლისკენ გადაიქნევდა“, რითაც „ზღუბლის სისხლს უწევდა“ (ზღუბლზე სისხლს დაასხამდა). დარბაზის ზღუბლის განათვის საფუძველზე ახალ „კელოსანს“ დარბაზის ზღუბლზე ფეხის დადგმისა და დარბაზში შესვლის უფლება ეძლეოდა, რადგან „ზღუბლდაულაჯანი“, ანუ არაჯელოსნები ამ უფლებას მოკლებული იყვნენ საერთოდ. დარბაზში შესული „კელოსანი“ სისხლს უწევდა მის კედლებსაც და დარბაზის წევრებს — „კელოსნებს“ ტაბლას დაუდგამდა. ასე რომ, „ზღუბლის დლაჯვის“ რიტუალის შესრულებით ახალგაზრდა მეთემე „კელოსნად“ ცხადდებოდა და თემის მართველობის აპარატში — „დარბაზში“ ირიცხებოდა⁵⁹. ზემოთქმულის საფუძველზე დავასკვნით: ჯვარში „კელოსნად“ დადგომის წესი სრულწლოვანებას მიღწეული მამაკაცის „კელოსანთა“, ანუ თემის სრულუფლებიან წევრთა კოლექტივში ჩარიცხვის აქტს წარმოადგენდა, რის გამოც აღნიშნული აქტი ამ კოლექტივის წევრთა თანხმობითა და თანდასწრებით სრულდებოდა. „კელოსანს“ კი, როგორც სრულუფლებიან მეთემეს, გააჩნდა საკუთრების (მიწის ნაკვეთის ფლობის), იარაღის ტარების და აქედან გამომდინარე, სამხედრო საქმეში მონაწილეობის მიღების და თემის მართვა-გამგებლობაში მონაწილეობის უფლება, რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ „კელოსანი“ თემის მართველობის აპარატის — „დარბაზის“ წევრი იყო.

„კელოსანი“ ტერმინოლოგიურად თემის სრულუფლებიან წევრთა აღმნიშვნელი ძველი ქართული სოციალური ტერმინის არქაულ ფორმას ინახავს, ხოლო „კელოსნობის“ ინსტიტუტის უაღრეს არქაულობაზე თავად ის ფაქტი მიუთითებს, რომ ჯვარში „კელოსნად“ მისვლა სრულწლოვანებას მიღწეული მამაკაცის სრულუფლებიან მეთემედ გამოცხადების აქტს წარმოადგენდა. მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთა პატრიარქალური გვარების შესწავლის შედეგად მკვლევართა მიერ დადგენილია, რომ უფლებრივი თვალსაზრისით პატრიარქალური გვარი ორ ნაწილად განიყოფოდა — გვარის სრულუფლებიან და არასრულუფლებიან წევრებად. თუ გვარის სრულუფლებიან წევრებს (*personae sui iuris*) გვარში შემავალი სრულსაკოვანი მამაკაცები განასახიერებდნენ, არასრულუფლებიანებად (*personae alieni iuris*) ქალები და უსაკონი — ბავშვები განიხილებოდნენ. ასაკს მიღწევისა და მიუხედავად ქალი გვარის არაიურიდიულ პირად რჩებოდა, მაშინ როცა ვაჟი ზრდასრულ ასაკში იურიდიულ პირად ცხადდებოდა და თემის სრულუფლებიან წევრთა რიგში დგებოდა. ზღვარი მამაკაცის სრულუფლებიანობასა და არასრულუფლებიანობას შორის სრულწლოვანების დადგომის ხანაზე რომ მოდიოდა ძველქართულ ტომებშიც, ზემოთგანხილული „კელოსნობის“ ინსტიტუტიც გვიდასტურებს. „კელოსნობის“ ინსტიტუტის ანალიზის შედეგად უ. ერიაშვილი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ „კელოსნად გახდომა, კელოსნად მისვლა ჯვარში და თვით ცნება „კელოსანი“ სწორედ ახალგაზრდის სრულწლოვანებისა და სრულუფლებიანობის გამომხატველი იყო“⁶⁰.

ისტორიულად ხევსურეთის საზოგადოება, რომელიც სოციალური განვითარების დონით პატრიარქალურ-თემური საზოგადოების ფარგლებში ექცევა, ძვ. წ. III—II ათასწლეულის საქართველოს ბარში არსებობდა, როდესაც

59 უ. ერიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44—47, 115, 165.

60 იქვე, გვ. 115.

6. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

„ხუნანიოგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ განფენილ მიწა-წყალზე მოსახლე ძველ-ქართულ ტომებში სოციალურად პატრიარქატი სუფევდა. ამის გამო, ხევსურეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ცოცხლად შემონახული „კელოსნობის“ ინსტიტუტი, როგორც ზრდასრული მამაკაცის „ნათესავის“ სრულუფლებიან წევრთა „რიცხვში“ შეყვანის აქტი, „შერაცხვის“ იმ არქაულ ფორმას წარმოადგენს, რომელიც ძვ. წ. II ათასწლეულის ძველქართულ ტომებში ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული.

დავასკვნით: „შერაცხვის“ სოციალური მექანიზმის ზრდასრული მამაკაცის სრულწლოვნად გამოცხადების, ანუ „ნათესავში“ („რიცხვში“) ჩართვის საფუძველზე არის წარმოქმნილი, ხოლო „შერაცხვის“ აქტი სოციალურ კოლექტივში („რიცხვში“) შესვლის წინაპირობას წარმოადგენდა, რომლის სოციალური ფორმაც შესარაცხი ინდივიდის იმ სოციალური ჯგუფის წინაშე წარდგინებაში მდგომარეობდა, რომლის სრულუფლებიან წევრადაც მას ღებულობდნენ. ეს ნიშნავს, რომ ძველ ქართლში ყოველგვარ სოციალურ კოლექტივში შესვლა კოლექტივის წევრთა წინაშე წარდგინების გარეშე ვერ განხორციელდებოდა, რის გამოც, წარდგინება კოლექტივში ჩართვის საწინდარი იყო. პატრიარქალურ-გვაროვნულ საზოგადოებაში მიღებული ნორმების თანახმად, ინდივიდს „ნათესავის“ სრულუფლებიან წევრად ინდივიდი კი არ ღებულობდა, არამედ მთელი სოციალური კოლექტივი, ამის გამო, წარდგინების აქტი „ნათესავში“ შემავალ სრულუფლებიან წევრთაგან თანხმობას მოითხოვდა შესარაცხი ინდივიდის მათს „რიცხვში“ მიღებაზე, რაც ქართულ მასალაზე „კელოსნობის“ ინსტიტუტის სოციალური ანალიზითაც მტკიცდება, რომლის თანახმად, „კელოსნად“ დადგომის რიტუალის შესრულებისას თემში შემავალი ყოველი „კელოსანი“ ვალდებული იყო „საჯელოში“ მჯდარიყო და საერთო პურობაში მიეღო მონაწილეობა⁶¹. ამის გამო, ძნელი მისახედრი აღარ არის, რომ „ნათესავის“ სრულუფლებიანი წევრის — „კელოსნის“ რანგში აყვანა მთელი სოციალური კოლექტივის „ერთნებაობისა და თანადგომის“ გარეშე ვერ განხორციელდებოდა, რაც ნიშნავს, რომ ამა თუ იმ სოციალურ ჯგუფში შესვლა „შერაცხვის“ აქტის გარეშე ვერ იარსებებდა და თვით აქტი „ნათესავში“ შესვლისათვის აუცილებელი იყო. ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძველი ქართული სამართლიდან მომდინარე უძველესი წესი, რომლის თანახმად, „ნათესავში“, როგორც სრულუფლებიან წევრთა სოციალურ კოლექტივში შესვლა სრულსაკოვნებას მიღწეული მამაკაცის სრულწლოვნად გამოცხადებასთან იყო შეკავშირებული, დასტურდება ხევსურული ეთნოგრაფიული მასალებითაც, ხოლო რადგან ხევსურეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული ძველი ქართული საბაძრო თემი იგივე ნათესაური სტრუქტურის მომცველი სოციალური ორგანიზმი იყო, რაც იბერთა მესამე გენოსის „სიუნგენიო“, შესაბამისად, ხევსურეთში ეთნოგრაფიულად შემონახული ძველ ქართულ ტომებში ფართოდ გავრცელებული „შერაცხვის“ აქტი, რასაკვირველია, იბერთა მესამე გენოსშიც ფუნქციონირებდა, როგორც „სიუნგენიოში“ შეყვანის ერთადერთი საშუალება. ამის გამო, იბერიაში მოქმედი „შერაცხვის“ ინსტიტუტის სოციალური მექანიზმის სოციალური ბუნების ყოველმხრივ წარმოსაჩენად თავდაპირველად დავადგინოთ, თუ როგორ ფუნქციონირებდნენ სო-

61 ქ. ერიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44—46.

ციალურად იბერთა სამეფოს ცალკეულ გენოსთა შემადგენელი ის სოციალური ჯგუფები, რომელთაც სტრაბონი „სიუნგენიებად“ უხმობს.

როგორც უკვე არაერთგზის აღვნიშნეთ, სტრაბონის დროინდელი ქართლის საზოგადოება სხვადასხვა ფენებში (გენოსებში) შემავალი სოციალური ჯგუფებისაგან — „სიუნგენიებისაგან“ შედგებოდა და იბერებიც ნათესაურ ჯგუფებად — „სიუნგენიებად“ ცხოვრობდნენ. რადგან „სიუნგენია“ სრულუფლებიან წევრთაგან შემდგარ სოციალურ ორგანიზმს წარმოადგენდა, „სიუნგენიაში“ („ნათესავში“) ჩართვა ინდივიდს იმ სოციალურ უფლებებს აზიარებდა, რაც აღნიშნულ სოციალურ კოლექტივში მოქმედებდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სოციალურ კოლექტივში („ნათესავ“ — „სიუნგენიაში“) შესვლა ინდივიდის მიერ გარკვეულ სოციალურ უფლებათა მოპოვების საწინდარი იყო, რის საფუძველზეც ადამიანი იურიდიული პირი, ანუ კოლექტივის სრულუფლებიანი წევრი ხდებოდა. პატრიარქალურ ტომებში მოქმედი სოციალური ნორმების თანახმად, პიროვნების სოციალურ უფლებათა დაცვისა და ცხოვრებაში გატარების გარანტიას მხოლოდ ის სოციალური კოლექტივი იძლეოდა, რომელშიც იგი ცხოვრობდა. ამის გამო, ინდივიდი თავის სოციალურ უფლებებს იმ კოლექტივში ახორციელებდა, რომლის სრულუფლებიანი წევრიც იგი იყო. რადგან ინდივიდის სოციალურ უფლებათა მოქმედების საზღვრები „ნათესავ“-„სიუნგენიის“ სოციალურ საზღვრებს ვერ სცილდებოდა, კოლექტივის გარეთ სოციალური უფლებანი აღარ ვრცელდებოდნენ, რის გამოც სოციალური კოლექტივიდან გასვლა პიროვნებისათვის იმ მაღალი სოციალური სტატუსის (სრულუფლებიანობის), ანუ სოციალურ უფლებათა დაკარგვას მოასწავებდა, რასაც მას სოციალური ჯგუფის წევრობა ანიჭებდა.

ამ პროცესს განსაკუთრებით კარგად წარმოაჩენს ეთნოგრაფიული მასალები ხევსურეთიდან, რომლის თანხმადაც „კელოსანი“, როგორც სრულუფლებიანი წევრები თემისა, ქალებისა და ბავშვების გარდა უპირისპირდებოდნენ „ამანათს“. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული „ამანათი“ სოციალურად უცხო თემის მფარველობაში შესული პირი იყო, რომელიც წარმოშობით თემიდან მოკვეთილი სრულუფლებიანი მეთემე არის. ხევსურულ სატაძრო თემში მოქმედი სოციალური ნორმების ძალით, სრულუფლებიანი მეთემის — „ჯვარისყმის“ სტატუსიდან „ამანათის“ სტატუსში გადასვლა მეთემისათვის სოციალურ დამცრობას მოასწავებდა. ამიტომაც არის, „ამანათი“ სოციალური უმწეობის აღმნიშვნელი ტერმინიდან შეურაცხყოფელ სიტყვად რომ იქცა ხევსურეთში⁶². „ამანათის“ სტატუსით უცხო თემის მფარველობაში შესვლა ძირითადად მოკლულის ნათესავთა შუარისიძეებისაგან ლტოლვით იყო გამოწვეული და „ამანათიც“, როგორც წესი, ძლიერი თემის მფარველობას ეძიებდა. „ამანათის“ მოკვლა სისხლის მეძიებლებს სისხლის აღების მიზნით მხოლოდ თემის ფარგლებს გარეთ შეეძლოთ, რადგან სხვა შემთხვევაში მოკლული „ამანათის“ სისხლის მეძიებლად „ამანათის“ მფარველი თემი გამოდიოდა⁶³. მოტანილი მასალა იმაზე მიუთითებს, რომ თემს („კელოსნებს“) „ამანათის“ ხელისაპყრობა და მფარველობა ეკისრებოდა. ამისდა მიუხედავად, „ამანათი“ თემის სრულუფლებიან წევრთა—„ჯვა-

62 ე. ერიაშვილი, დსახ. ნაშრომი, გვ: 32.

63 М. Б. Канделаки, „Аманати“ у горцев Восточной Грузии, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVI—XVII, 1972, გვ. 293—298.

რისემა“-„კელოსნათა“ რიგში ვერ იდგა და თემის არასრულფულებიან წევრად რჩებოდა, რასაც მხარს უჭერს უ. ერიაშვილის დაკვირვება იმის შესახებ, რომ „ამანათს“, როგორც თემის გამაერთიანებელი ჯვარ-ხატის არაყმას და თემის გარეთ მდგომ პირს, წილი არ ედო „სოფლის წილ-ნაწილში“, მიუხედავად იმისა, რომ იგი თემის ტერიტორიაზე სახლობდა⁶⁴. მთხრობელის განმარტებით, „სოფლის წილ-ნაწილი“ თემის მფლობელობაში არსებული მიწა-წყალია⁶⁵, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ „ამანათი“ თემის საკუთრებაში არსებული მიწის ფონდიდან მიწის ნაკვეთის ფლობის უფლებას მოკლებული იყო. ამას გარდა, „ამანათს“ არც თემის მართვა-გამგებლობაში მონაწილეობის უფლება გააჩნდა და არც სათემო ლაშქრის წევრი იყო.

ფშავ-ხევსურეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული „ამანათი“, როგორც „სხუთ მოსრული“, სოციალურად „უცხო ნათესავის“ წარმომადგენელი არის და თავისი სოციალური სტატუსით ძველქართულ წყაროთა „მწირს“ ემთხვევა, როგორც ცნობილია „ამა თუ იმ სატაძრო თემში შემავალი მეთემენი „ჯვარად“ სახელდებული ნაყოფიერების ღვთაების გარშემო შემოკრებილ „მამანი“-„სამშოს“-„ახლოელად“ წოდებულ „თუსის“ ტიპის სოციალურ ჯგუფებში იყრიდნენ თავს, რადგან სოციალურად ხევსურულ სატაძრო თემს არა „ჯვარისყმებად“ სახელდებული ინდივიდები, არამედ ექვსი-მეიდი თაობის მომცველი აგნატური ჯგუფები შეადგენდნენ პატრიარქალურ გვართა სახით*. „ამანათი“, როგორც „უცხო ნათესავის“ წარმომადგენელი, თემის გამაერთიანებელი ჯვარ-ხატის „ყმად“ იმიტომ არ ითვლებოდა, რომ იგი „საყმოდ“ წოდებულ თემში შემავალი რომელიმე „სამშოს“ წევრი — „მესამშოე“ არ იყო, ამიტომ არის, რომ „ამანათი“ არ იხდიდა „მიბარებისა“ და „საწულეს“ წესებს და ზრდასრულ ასაკში „კელოსნად“ მისვლის უფლებაც გადაკვეთილი ჰქონდა. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ძველქართულ პატრიარქალურ ტომებში მიღებული სოციალური ნორმა, რომლის თანახმადაც „ნათესავიდან“ („სიუნგენიიდან“) გამოსვლა ინდივიდისათვის სრულფულებიანობის დაკარგვასა და სოციალურ დამცრობას მოასწავებდა, დასტურდება ხევსურული ეთნოგრაფიული მასალით, რადგან უცხო თემის, როგორც „უცხო ნათესავის“ მფარველობას მოკიდებული მეთემე სოციალურად არა „ჯვარისყმა“, არამედ „ამანათი“ ხდებოდა. „ამანათი“ სრულფულებიან მეთემედ მხოლოდ რომელიმე თემში შემავალ „თუსში“ ჩართვის გზით იქცეოდა, რაც საკუთარი გვარის უარყოფითადა იმ გვარსახელის მიღებით ხორციელდებოდა, რასაც აღნიშნულ „თუსში“ („სამშოში“) შემავალი „მესამშოენი“ ატარებდნენ ხოლმე⁶⁶. ეს ნიშნავს, რომ სოციალურ ჯგუფში შესვლა, ანუ „შერაცხვა“ პიროვნების სოციალურ აღზევებას მოასწავებდა, ხოლო განხილული მასალის საფუძველზე სადავო აღარ ჩანს ის აზრი, რომ ძველ ქართლში სოციალური ცხოვრების საფუძველი პიროვნების „ნათესავში“/„სიუნგენიაში“ ჩართვით იყო შეპირობებული, რის გამოც „შერაცხილი“ სრულფულებიანობის სინონიმი გახდა.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის ისტორიული ქართლის მიწა-წყალზე მოსახლე ძველქართულ ტომებში პატრიარქალური მონობის გან-

⁶⁴ უ. ერიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

⁶⁵ იქვე, გვ. 63—64.

⁶⁶ იქვე, გვ. 23; М. Б. Канделаки, დასახ. ნაშრომი, გვ. 295—298.

* „მამანის“, „სამშოს“, „ახლოელას“ და „თუსის“ ტიპის ძველქართულ აგნატურ ჯგუფთა სოციალური ისტორია იხ., გ. მაშელაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11—41.

ვითარების საფეხურზე უკვე შემოდის ადამიანის სრულუფლებიანობის აღმნიშვნელი სოციალური ტერმინი „შერაცხილი“. თუ შევიწყნარებთ იმ აზრს, რომ „შერაცხილი“, როგორც სრულუფლებიანი მეთემენი „შეურაცხებს“ — თემის არასრულუფლებიან წევრებს უპირისპირდებოდნენ, გასაგები გახდება ის ფაქტი, რომ სოციალური შეპირისპირება „შერაცხილსა“ და „შეურაცხს“ შორის პატრიარქალური თემის („ნათესავ“-„სიუნგენეის“) შიგნითვე აღმოცენებულია. რადგან თემის სოციალურ ცხოვრებას სრულუფლებიანი მეთემენი წარმართავდნენ, „შერაცხილიც“ („კელოსანი“) თავიანთი სრულუფლებიანობით სოციალურად თემს, ანუ „ნათესავს“//„სიუნგენეის“ განასახიერებდნენ, რის გამოც „შეურაცხნი“ — უსაყონი, ქალები, მწირები (ამანათი) და პატრიარქალური მონები „ნათესავ“//„სიუნგენეის“ მიღმა რჩებოდნენ. პატრიარქალურ-გვაროვნულ საზოგადოებაში მიღებული სოციალური ნორმების თანახმად, სოციალურად სუსტი ნიადაგ სოციალურად ძლიერის მფარველობას საჭიროებდა. სწორედ ეს განაპირობებდა იმ გარემოებას, რომ „შერაცხილებს“ „შეურაცხთა“ სოციალური შემწეობა-მფარველობა ეკისრებოდათ. ამიტომაც არის, რომ „შეურაცხებს“ იცავდა ის ჩვეულებითი სამართალი, რომელსაც „შერაცხილი“ ახორციელებდნენ ცხოვრებაში, იმისდა მიუხედავად, რომ „შეურაცხნი“ იმ სოციალურ უფლებებს იყვნენ მოკლებული, რაც სრულუფლებიანობის პოზიტიურ ნიშანს წარმოადგენდა.

რადგან პატრიარქალური თემის შიგნითვე უფლებრივი სოციალური განშრევა არსებობდა იურიდიული და არაიურიდიული პირების სახით, „შერაცხილიც“ თემის ფარგლებში სოციალურად პრივილეგირებულ, არისტოკრატიულ, მმართველ-გაბატონებულ ფენას ქმნიდნენ „შეურაცხებთან“ შეპირისპირებაში, რის გამოც „შერაცხილმა“ კეთილშობილების შინაარსი იმთავითვე გაისაყუტა. პირველი გენოსის ჩამოყალიბებით კი, სათანადო სოციალური ბაზის გამო, „შერაცხილმა“ სოციალური შინაარსი იმდენად გაიფართოვა, რომ რიგითი მეთემის გვერდით ქართლის არისტოკრატიაც მოიცვა და არისტოკრატისთვის ზოგადი მნიშვნელობით წარჩინებულთა სოციალური ფენის აღსანიშნავად ფეოდალურ საზოგადოებასაც შერჩა.

ტიპოლოგიური თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს „ნათესავისა“ და „კეთილშობილების“ აღმნიშვნელი ინდოევროპული ტერმინები. ირან. *azāta*-ში (ნათესავი, სრულუფლებიანი, კეთილშობილი), ლათ. *genus*-ში (ნათესავი, სრულუფლებიანი, კეთილშობილი), ძვ. ირლანდ. *aire*-ში (ნათესავი, სრულუფლებიანი, კეთილშობილი) და ა. შ. „ნათესავის“, „სრულუფლებიანისა“ და „კეთილშობილის“ ცნებების შერწყმა იმის მაუწყებელია, რომ „ნათესავის“ წევრობა პიროვნების „სრულუფლებიანობისა“ და „კეთილშობილების“ საფუძველი იყო ინდოევროპულ ტომებშიც. რადგან პატრიარქალურ ტომებში სოციალური ძლიერების საფუძველი თემის სრულუფლებიან წევრობაში მდგომარეობდა, შემერთულმა „გურუშ“-მა (კაცი; ძლიერი) და სირიულმა „გაბრა“-მ (კაცი; ძლიერი) სრულსაკოვანი მამაკაცის ცნებიდან არა მხოლოდ სრულუფლებიანი მეთემის, არამედ „ძლიერის“ შინაარსიც შეიმუშავეს სოციალურად ძლიერის მნიშვნელობით.

ქართული წყარო, რომელიც სოციალურ კოლექტივში შეყვანით ინდივიდის კაკეთილშობილებაზე მიგვითითებს, „მამათა სწავლანის“ ერთი ცნობა არის, რომლის თანახმად, ეფრემ ასური კიცხავს დიდების მოყვარულ იმ მონაზვნებს, რომელთაც ჯერ კიდევ არ უწყიან, თუ „რაა არს სქემამ მონაზო-

ნისაჲ, და ამპარტავან არიან“, რომელნიც „აქამომდე არღა შერაცხილ არიან რიცხუსა მშათა თანა და თავთა მათთა წარჩინებულ ყოფად უწყყეს“⁶⁷. მოტანილი ცნობის თანახმად, „მშათა რიცხვში“ „შერაცხვა“ სოციალური „წარჩინებულობის“ საფუძველია, სადაც „წარჩინებულ ქმნა“ გაარისტოკრატება-გაკეთილშობილების, ანუ სოციალური აღზევების ზოგადი მნიშვნელობით იხმარება.

რადგან იბერთა ოთხივე გენოსის სოციალური ცხოვრების ძირითად ფორმას „სიუნგენეია“ („ნათესავი“) წარმოადგენდა, „შერაცხვაც“, როგორც „სიუნგენეიაში“ სრულუფლებიან წევრად ჩარიცხვის აქტი, სოციალური წოდებრიობისაგან დამოუკიდებლად იბერთა სამეფოს ოთხივე გენოსში ფუნქციონირებდა. ჩვენამდე მოღწეული ძველი ქართული წყაროების ცნობით კი „შერაცხილი“ არისტოკრატის მნიშვნელობით მხოლოდ წარჩინებულთ მიემართებოდათ. ამის მიზეზი კი ის არის, რომ ქართლის არისტოკრატის — ქართლის „მეფეთა ნათესავის“ სოციალურ კოლექტივში, ანუ მეფის „სიუნგენეიაში“ შესვლა „შერაცხვის“ გზით ხდებოდა, ხოლო „შერაცხვა“ არათუ მხოლოდ ასაკს მიღწეული სეფეწულ-მთავარ-აზნაურის „სიუნგენეის“ სრულუფლებიან წევრად გამოცხადების აქტს წარმოადგენდა, არამედ იმავდროულად დაბალი სოციალური კოლექტივიდან გამოსული პიროვნების პირველ გენოსში ჩარიცხვის აქტიც იყო.

სტრაბონის სიტყვები, — „ასეთია იბერები და მათი ქვეყანა“ (XI, 3. 6), — რითაც ბერძენი გეოგრაფი იბერთა სოციალური წყობის აღწერას ასრულებს, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ეთნიკურად იბერი მხოლოდ ის იყო, ვინც „სიუნგენეის“ სრულუფლებიან წევრად ირიცხებოდა. რადგან ყოველი „სიუნგენეის“ სოციალური ერთიანობის საფუძველს მისი მფარველი ნაყოფიერების ღვთაება განასახიერებდა, იბერიული „სიუნგენეია“ სოციალურ-ეთნიკურ გაერთიანებას წარმოადგენდა და იბერებიც სოციალურ-ეთნიკურ ჯგუფებში — „სიუნგენეია“//„ნათესავებში“ ცხოვრობდნენ. იბერიული „სიუნგენეის“ ძირითადი სოციალური თავისებურება, რაც ქართლის საზოგადოებას თვისებრივად განასხვავებდა ფეოდალური საქართველოს საზოგადოებისაგან, იმაში მდგომარეობდა, რომ თუკი ფეოდალურ საზოგადოებაში პატრონის მიერ შერისხული და თუნდაც ექსორია-ქმნილი დიდებულ-აზნაური მამულ-ყმათა დაკარგვის ნიადაგზე სოციალური დამცრობისდა მიუხედავად გვარის კეთილშობილების შენარჩუნებით წოდებრივ კეთილშობილებას არ ეთიშებოდა, ქართლის (იბერიის) სამეფოში „სიუნგენეიიდან“ გამოთიშული პიროვნება იმ სოციალურ სტატუსს კარგავდა, რასაც მას „სიუნგენეის“ წევრობა ანიჭებდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „სიუნგენეიიდან“ მოკვეთილი ინდივიდი „სეფეწულის“ (პირველი გენოსის), „წვრილი ერის“ (მესამე გენოსის) თუ „მდაბურ“-„სახლეულის“ (მეოთხე გენოსის) სტატუსიდან უკლებრივ „უცხოის“, „ტყუესა“ და „მწირის“ სტატუსს ეზიარებოდა.

ის გარემოება, რომ სტრაბონით იბერიის საზოგადოება ოთხ გენოსად იყო გამიჯნული, იმის მანიშნებელია, რომ ეთნიკურად იბერთა სოციალური სტატუსი არ ყოფილა ერთფეროვანი. ამ ნიშნით სოციალური დაპირისპირება იბერიის გენოსთა შორის სრულუფლებიანობის (*sui iuris*) ხარისხში ვლინდება. თუ მესამე გენოსი რიგითი, არაკეთილშობილური სრულუფლებიანობის მატარებელია, რაც გენეტურად პატრიარქატის ხანის „ერის“ სრულუფლებიანობას

⁶⁷ მამთა სწავლანი, გვ. 265.

წარმოადგენს, პირველი გენოსი დიდი, კეთილშობილური სრულუფლებიანობის მქონეა. პირველი გენოსის გაკეთილშობილური სრულუფლებიანობა კი მეოთხე გენოსის დამცრობილმა სრულუფლებიანობამ შექმნა, რაც პირველი გენოსისადმი მეოთხე გენოსის მიერ ხარკის გადახდამ შეა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მეოთხე გენოსის ჩამომცრობილი სრულუფლებიანობა არასრულფასოვანი იყო მესამე გენოსის რიგით სრულუფლებიანობასთან შედარებით, ხოლო მესამე გენოსის არაკეთილშობილური სრულუფლებიანობა, თავის მხრივ, არასრულფასოვანი იყო პირველი გენოსის კეთილშობილურ სრულუფლებიანობასთან მიმართებაში. რადგან პირველი გენოსის სოციალური ცნობიერებით ძველ ქართლში ერთადერთი სრულუფლებიანი და კეთილშობილი პირველი გენოსის წევრი იყო, გაბატონებული კლასის იდეოლოგიის შესაბამისად გამართული წყაროებიც „შერაცხილებად“ მხოლოდ პირველი გენოსის წევრებს სახავენ. ამის გამო, ძნელი მისახვედრი აღარ არის, თუ რად არ აისახა ძველქართულ წყაროებში „წერილი ერის“ მიმართ „შერაცხილი“.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე ადვილი შესაცნობია ის სხვაობა, რაც სოციალური თვალსაზრისით ანტიკური საზოგადოების „შერაცხვასა“ და პატრონყმურ საზოგადოებაში მომქმედ „შეწყნარებას“ შორის სუფევდა. ორთავე აქტით ინდივიდი „დამოკიდებულებასა“ და „მფარველობაში“ შედიოდა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ „შეწყნარების“ — ვასალად შედგომის შედეგად ინდივიდი ინდივიდის — სენიორის „დამოკიდებულება“-„მფარველობაში“ ექცეოდა, მაშინ როცა „შერაცხვით“ ინდივიდი არა ინდივიდის, არამედ სოციალური კოლექტივის („სიუნგენეის“) „დამოკიდებულება“-„მფარველობას“ ეზიარებოდა. ამიტომაც არის, რომ „შეწყნარება“ სენიორის სახლში შემავალ ვასალთა რიგში ჩართვაზე თანხმობას ინდივიდისაგან — სენიორისაგან ითხოვდა, „შერაცხვა“ კი არა ინდივიდის, არამედ მთელი სოციალური კოლექტივის თანხმობით ხორციელდებოდა. ეს ნიშნავს, რომ თუკი ფეოდალური საზოგადოება პატრონყმური კიბურის სხვადასხვა საფეხურზე მდგარ და ინდივიდის (პატრონის) დამოკიდებულება-მფარველობას შემბმულ პიროვნებათა (ყმათა) სოციალური ორგანიზაცია იყო „პატრონყმობის“ სახით, ქართლის (იბერიის) სამეფო სოციალური კოლექტივის („სიუნგენეის“//„ნათესავის“) დამოკიდებულება-მფარველობაში მყოფ ინდივიდთა პოლიტიკურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა „შერაცხილთა“ სახით.

Т. З. АХАЛИАИ

СОЦИАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ ТЕРМИНА «ШЕРАЦХИЛИ»

На основе памятников древнегрузинского языка устанавливается социальное значение термина «шерацхили» и дается его этимология. Так как в данном термине выделяется корень — рацх — («рицхви» — «число»), следовательно, «шерацхва» означало принятие человека в «число» какого-нибудь социального коллектива.

По сведениям Страбона, иберы жили родственными группами — сунгенейми. Следовательно, надо полагать, что «шерацхилими» являлись все полноправные члены каждого сунгеней. Но по сведениям древнегрузинских источников, термин «шерацхили» означал члена первого — царского гена Картлийского (Иберийского) царства.

წარმოადგენს თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენისა-
ნმა სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრამ

Н. Г. ГЕЛАШВИЛИ, И. К. ПАВЛОВА

К ВОПРОСУ О НАЗНАЧЕНИИ РОСТОМ-ХАНА НА КАРТЛИЙСКИЙ ПРЕСТОЛ

Изучение обстоятельств, связанных с назначением на картлийский престол и правлением в Грузии царя-мусульманина Ростом-хана (1632—1658)¹ представляет особый интерес для исследователей и проливает свет на взаимоотношения Ирана и Грузии в 30-х гг. XVII века.

Данная тема в известной степени уже рассматривалась специалистами², однако нами привлечены материалы важного, но до сих пор малоизвестного и редко используемого сочинения персидского летописца XVII века Мухаммад-Ма'сума б. Ходжаги Исфакхани «Хуласат ас-сийар»³. Для нас оно ценно тем, что содержит шахский указ о назначении Ростом-хана на управление Картли, а также объясняются причины его прихода к власти.

Автор «Хуласат ас-сийар» (род. в 1586—1587) — современник Ростом-хана — был очевидцем его взаимоотношений с иранским шахом Сафи I (1629—1642). Из сочинения Мухаммад-Ма'сума следует, что он занимал важные посты при дворе: уже во время правления Аббаса I (1587—1629) в его ведении находились стада шахских верблюдов и коней. Кроме этого, шах Аббас, зная о его образованности, нередко привлекал Мухаммад-Ма'сума к разбору бумаг шахской канцелярии. При Сафи I наш автор сохранил свое положение. А в 1634 г. после смерти Искандера Мунши, составлявшего историю правления правящего шаха, Мухаммад-Ма'суму поручили продолжить работу своего предшественника, т. е. он стал официальным историографом Сафи I. Однако он не дописывал сочинение Искандера Мунши (известное под названием «Зейл-и та'рих-и аламара-йи Аббаси», которое так и осталось незаконченным)⁴, а начал свое повествование с 1629 года, с момента вступления Сафи I на престол. Поэтому Мухаммад-Ма'сум, приступив к описанию событий первых пяти лет царствования Сафи I, был вынужден обратиться к официальным документам и переписке тех лет. Последний момент особенно важен для данной статьи, в которой рассматриваются события 1631 года.

Для сравнения мы привлекли уже упомянутое произведение Искандера Мунши «Зейл-и та'рих-и аламара-йи Аббаси»⁵ и грузинские источники.

Шах Аббас I, приступив к покорению Грузии, наряду с другими задачами преследовал также цель конфессионального подчинения грузинского народа. Подобное стремление Аббаса I к исламизации Грузии объясняется прежде всего его желанием помешать развитию русско-грузинских взаимоотношений, что повлекло бы за собой тенденцию к объединению Грузии. Однако, в 1606 г. во время турецкой кампании, заняв Кахети, он все-таки был вынужден пойти на уступки грузинской знати и передать управление этого царства одному из ее

представителей царю Теймуразу (1606—1663). При этом шах Аббас обещал не обременять жителей налогами и не подвергать их религиозным гонениям⁶.

Тем не менее, Аббас I не желал довольствоваться вассальными отношениями Восточной Грузии, и спустя несколько лет (1614 г.) он предпринял новый поход, поставив перед собой задачу уничтожения богатого экономического района Кахети и заселения его кочевыми туркменскими племенами. Восстание Георгия Саакадзе (Марткопская и Марабдинская битвы — 1625 г.) заставили шаха изменить свое намерение. Он был вынужден признать Теймураза, хотя и неофициально, царем Картли и Кахети, сохранив при этом в Тбилиси своего ставленника мусульманина Симон-хана⁷.

Компромиссная политика иранских шахов в отношении Грузии выражалась в том, что страна оставалась в правлении грузинских царей при условии принятия ими ислама. Подобные правители появились в Грузии еще в 60-е годы XVI века: Давид-Багратиони-Давуд-хан (1562—1577), Симон-хан Махмуд-хан (1556—1569, 1578—1600), Баграт-хан (1616—1619) Симон-хан (1619—1631).

Продолжателем этой политики стал и Сафи I. В годы царствования последнего управление Картли было передано приверженцу шаха мусульманину, грузину по происхождению Хосров-мирзе, известному под именем Ростом-хан.

Хотя по материалам «Хуласат ас-сийар» трудно установить, когда Хосров-мирза принял имя Ростом, тем не менее, наш автор называет его Ростом-ханом еще до вступления Сафи I на престол. В этой связи следует отметить, что по грузинским и европейским источникам, а также упомянутому произведению Искандера Мунши известно о том, что Хосров-мирза получил имя Ростом-хана после воцарения Сафи I⁸.

В результате внутривосточных осложнений после 1587 г. Ростом вместе с отцом Давуд-ханом Багратиони попал в Иран, где был обращен в ислам и начал службу при дворе Аббаса I. Он стал даругой (таругой)⁹ Исфахана (столицы Сефевидов) и в течение нескольких лет успешно справлялся со своими обязанностями. С воцарением шаха Сафи I авторитет и влияние Хосров-мирзы возросли еще больше.

О значительной роли даруги Исфахана в исследуемом сочинении упоминается уже с первых дней правления Сафи I. Так, мы узнаем, что именно по его настоянию возведение на престол юного наследника произошло тайно, за несколько дней до того, как в столицу вернулся шахский двор Аббаса I, находившийся в то время в Мазандеране¹⁰. Причиной столь спешной коронации Мухаммад-Ма'сум называет опасение Ростом-хана смуты, которую могли учинить различные группировки столицы. Из материалов «Хуласат ас-сийар» также явствует, что несмотря на завешание шаха Аббаса I, желавшего видеть на престоле Сам-мирзу (в будущем шаха Сафи I)¹¹, претендентом на трон мог стать и другой его внук, Наджаф-Кули-мирза¹². В свою очередь, Ростом-хан, зная о последней воле Аббаса I и используя удобную ситуацию, стремился укрепить свое положение при дворе. Поэтому он, не дождавшись возвращения приближенных Аббаса I, помог Сам-мирзе взойти на престол.

После коронации новый шах, видимо, в благодарность назначил Ростом-хана на должность куллар-агаси¹³, одарив его при этом всевозможными подарками. Существующее мнение о том, что после смерти Аббаса I Ростом-хан вывел из Исфахана отряд грузинской

гвардии, предотвратив тем самым восстание, данными нашего источника не подтверждается¹⁴. Хотя можно предположить, что награды, пожалованные Ростом-хану, свидетельствуют о более значительных услугах, оказанных Сам-мирзе, чем просто вывод отряда из столицы.

Грузинские источники сообщают о том, что юный наследник, после воцарения стал называть Ростом-хана отцом¹⁵, а также и о том, что «дела Ирана спрашивались у Ростом»¹⁶.

Проследим сведения Мухаммад-Ма'сума о пожаловании Ростому управления Картли. Из известных нам персидских сочинений только в «Хуласат ас-сийар» приводится точная дата (с указанием числа, месяца и года) назначения Ростом-хана на картлийский престол. Наш автор пишет, что «в ночь на субботу 8-го числа месяца раби ас-сани года 1041 (3-е ноября 1631 г.) управление грузинской Картли [Государь] соизволил пожаловать ему (т. е. Ростом-хану)»¹⁷. Подобная милость, как объясняет летописец, оказана последнему за его незаурядные способности, проявленные им при ведении государственных дел. В действительности же поводом для назначения Ростом послужили следующие события: восстание Давуд-хана Ундиладзе (беглербека Ганджи) и царя Теймураза, которое произошло, как сообщает наш автор, в месяце сафара 1041 г. х. (август 1631 г.) и вспыхнувшие спустя два месяца (октябрь 1631 г.) волнения в самой Грузии. Узнав о последнем 4-го раби ас-сани 1041 г. х. (30 октября 1631 г.), шах Сафи в тот же день приказал возвратить отправленное в Хорасан войско сепаксалара Ростом-хана и перебросить его в Грузию. А спустя еще четыре дня, как мы видим, вышел шахский указ о назначении даруги Исфакхана Ростом-хана (Хосров-мирзы) правителем Картли¹⁸. Новый правитель, по сведениям Мухаммад-Ма'сума, получил титул «вали» и почетное звание «защитника султаната»¹⁹. Грузинские источники также сообщают о том, что шах Сафи обратился к Ростому со следующими словами: «Мой брат, вали Картли Ростом-хан»²⁰.

На выбор шаха повлияли еще два существенных обстоятельства. С одной стороны, назначение на эту должность Ростом-хана, грузина по происхождению, не должно было вызвать открытого недовольства грузинской аристократии²¹. Кроме этого, в Грузии оставались родственники и сторонники Ростом-хана, на чью поддержку мог рассчитывать будущий правитель Картли. Имеются сведения о том, что картлийцы были недовольны действиями Теймураза и всячески старались избавиться от него. Для достижения своей цели картлийские феодалы постарались привлечь и внешние силы²². По словам Парсадана Горгиджанидзе, они тайно преподнесли шаху челобитную с просьбой посадить на трон Картли кого-нибудь из картлийской знати вместо кахетинского царя²³. Содержание челобитной отвечало намерению иранского шаха и совпадало с желанием самого Ростом-хана возвратиться на родину. С другой стороны, Ростом-хан, с детства воспитывавшийся при шахском дворе, оставался преданным защитником интересов Ирана и его союзником (что особенно важно, если вспомнить о возобновлении в 1629 г. ирано-турецкой войны).

Письменные донесения осведомителей шаха о выступлениях Теймураза и пересказ шахского указа Сафи I о назначении Ростом-хана, приведенные в «Хуласат ас-сийар», позволяют уточнить детали тех событий. Хотя Искандер Мунши и грузинские летописцы приводят дату назначения картлийского правителя 1632 г.²⁴, тем не менее нельзя не учитывать и сведения Мухаммад-Ма'сума, который был придворным историографом Сафи I и имел доступ к официальным до-

кументам. Вполне возможно, что шахский указ, изданный 8 раби ас-сани 1041 г. х. (3 ноября 1631 г.), был приведен в исполнение несколько позже.

Утверждение на престоле нового правителя вызвало открытое недовольство Теймураза²⁵. Как свидетельствует Мухаммад-Ма'сум, с 1632 г. вновь активизируется борьба Теймураза за объединение Грузии: уже в конце 1632 г. он поднял восстание, но мятежников постигла неудача. По данным нашего автора, в плен попало пять-шесть тысяч сторонников Теймураза, самому же ему удалось скрыться в Баши-Ачуке (Имерети)²⁶.

Стремясь сблизиться с грузинской знатью и упрочить собственное положение, Ростом по советам приближенных в 1634 г. женился на сестре могущественного правителя Одиши (Мингрелии) Левана Дадияни. Сведения исследуемого источника позволяют установить, что Теймураз, видимо, опасаясь союза Ростом-хана с Леваном Дадияни, предпринимал попытки помешать этому браку. Так, заручившись поддержкой наместника Баши-Ачука, он намеревался похитить сестру Дадияни. Однако это стало известно Ростому и он, осадив крепость, где находился Теймураз, разбил его войско.

Действия картлийского царевича вызвали одобрение шаха Сафи I и тот, как сообщает Мухаммад-Ма'сум, послал в подарок своему приверженцу почетные халаты и коня с золотой сбруей, сопроводив эти дары рескриптом, в котором выражалось его согласие на установление родства между Ростом-ханом и Леваном Дадияни²⁷.

Заключение этого брака отвечало интересам обеих сторон, т. к. женившись на грузинке, Ростом-хан не только добился признания местной знати, но и приобрел в лице Левана Дадияни союзника в борьбе против Теймураза. К тому же, правитель Одиши становился фактическим вассалом Ирана. Известно, что шах назначил Дадияни жалование в сумме 1000 туманов²⁸. Сведения нашего автора также свидетельствуют о том, что Дадияни неоднократно присылал своих послов ко двору шаха Сафи I, которых одаривали почетными одедами.

Аналогичные сведения об этом содержатся в сочинении Мухаммад-Иусуфа «Хулд-и барин». Согласно сведениям этого источника, Теймураз и имеретинский царь Георгий III (1605—1639) прилагали все усилия к тому, чтобы расторгнуть брак. Однако все их попытки оказались безуспешными²⁹.

В сложившейся ситуации Теймураз был вынужден помириться с картлийским правителем³⁰. Ростом с радостью принял его предложение и сообщил об этом шаху Сафи I. По сведениям Мухаммад-Иусуфа, Теймураз, искупая грехи перед шахом, послал к нему свою дочь Тинатин. Взамен он был удостоен великой милости: Сафи I вернул ему Кахети. Источники сообщают о том, что дочь Теймураза стала второй женой шаха не без помощи Ростом-хана, который снабдил ее блестящей свитой и отправил к шаху³¹. Из «Хуласат ас-сийар» становится известно о том, что Тинатин была доставлена во дворец самим Ростом-ханом³².

К сожалению, в исследуемом сочинении не приводятся подробных сведений о дальнейших взаимоотношениях Ростом-хана с шахом Сафи I, тем не менее, имеются сведения о том, что правитель Картли оставался доверенным лицом шаха.

В заключение еще раз следует подчеркнуть, что материалы «Хуласат ас-сийар» достаточно полно раскрывают взаимоотношения Ро-

стом-хана с шахом Сафи I, уточняют дату и обстоятельства его назначения на картлийский престол. Утверждение Ростома в Грузии, как мы видим, способствовало ослаблению освободительного движения грузинского народа под руководством Теймураза, которое в конечном счете потерпело поражение. Однако следует иметь в виду также и то, что иранское правительство шаха Сафи I было вынуждено признать относительную самостоятельность грузинского народа и передать картлийский престол представителю династии Багратионов Ростом-хану.

¹ То есть годы правления Ростом-хана, принятые в современной грузинской историографии. В исследуемом источнике «Хуласат ас-сийар» картлийский правитель назван Рустам-ханом, в нашей статье его имя приводится по нормам грузинского произношения — Ростом-хан.

² Данный вопрос освещен в работах исследователей как в связи с русско-грузинскими, так и ирано-грузинскими взаимоотношениями (Ш. Месхиа, Я. Цинцадзе, Н. Накашидзе, В. Габашвили, Г. Джамбурия и др.). См.: Библиография АН ГССР (1966—1970), Тбилиси, 1974. Библиография АН ГССР (1970—1978), Тбилиси, 1978.

³ В настоящий момент известно четыре полных списка сочинения (Мешхед Тегеран-2, Мюнхен) и один неполный (Ленинград, ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, который начинается с описания пятого года правления Сафи). В 1978 г. вышел немецкий перевод сочинения. См.: „Ad Orientem“ 461979 N 3267. Rettelbach Q. Hulasat as-siar. Der Iran unter Schah Safi (1629—1642) nach der Chronik des Muhammad Ma'sum Isfahani 1978 (XLIII—552) „Beiträge zur Kenntnis Südosteuropes und des Nahen Orients“, Band XXIX.

Мы пользовались микрофильмом, снятым со списка мюнхенской библиотеки и хранящимся в Рук. Отд. ЛО ИВАН СССР, № 127 (список мюнхенской библиотеки переписан Мухаммад-Салихом Хутанабади в 1663—1664 г. В дальнейшем см. Хуласат ас-сийар (М), ...), а также неполным списком ПГБ (имя переписчика и дата переписки неизвестны). В дальнейшем см. Хуласат ас-сийар, Рук., ...

⁴ Долгое время считалось, что сочинение «Хуласат ас-сийар» принадлежит перу Искандера Мунши. Однако исследования А. А. Ромаскевича, Н. Д. Миклухо-Маклая и О. Ф. Акимущкина доказали, что автором сочинения «Хуласат ас-сийар» является Мухаммад-Ма'сум. См.: Ромаскевич А. А. Материалы по истории туркмен и Туркмении, т. II, М.—Л., 1938, с. 12; Миклухо-Маклай Н. Д. Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения. Вып. 3, М., 1975, с. 192; Акимущкин О. Ф., «Продолжение Искандера Мунши» и «Краткая суть жизнеописаний» Мухаммад-Ма'сума, в сб. «Иран», М., 1975.

⁵ Искандер-бек Туркестан Мунши. Зейл-и та'рих-и аламара-йи Аббаси. Изд. Сухейли Хансари. Тегеран, 1317/1938 г. Подробней о нем см.: Искандер Мунши. Продолжение мироукрашающей истории Аббаса (сведения о Грузии). Персидский текст, исследование, перевод, указатели Н. Г. Гелашвили. Тбилиси, 1981.

⁶ Charden. Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient. Paris, 1830, v. 2, с. 65.

⁷ Габашвили В. Н. Феодалный строй Грузии XVI—XVII вв. Тбилиси, 1958, с. 361.

⁸ История Парсадана Горгиджанидзе. Издание С. Какабадзе. — «Исторический вестник», т. II, Тбилиси, 1925, с. 238; Грамота царя Ростомы 1648 года. — «Хроники», т. II, издание Т. Жордания, Тбилиси, 1897, с. 461—463; Дон Пьетро Авитабиле. Сведения о Грузии. Тбилиси, 1977, с. 26, введение, перевод и комментарий Б. Георгадзе; Искандер Мунши, Зейл-и..., с. 64. A. Chronicle of the Carmelities in Persia and the Papal Mission in the XVII and XVIII centuries, London, 1939, v. 2, с. 308.

9 Даруга — высший представитель полицейской власти, в обязанность которого входило также собирать налоги с населения. С 1618 по 1722 г. должность даруги Исфахана занимали лица грузинского происхождения. См.: Габашвили В. Н., Феодальный строй..., с. 373; Куция К. К. Грузины таруги Исфахана (1618—1722). — «Вопросы истории Ближнего Востока», т. II, Тбилиси, 1972, с. 92—95.

10 Следует напомнить, что умер шах Аббас I во время своего путешествия по Мазандерану, поэтому шахский двор находился вне столицы.

11 Как известно, после Аббаса I не осталось прямых наследников. Сам Мирза — внук его старшего сына Сафи-мирзы, убитого по повелению самого шаха Аббаса I.

12 Наджаф-Кули-мирза — внук от его среднего сына Имам-Кули-мирзы, ослепленного по распоряжению Аббаса I.

13 Куллар-агаси — военачальник гулямов (букв. — юношей рабов) шаха. С целью ослабления кызылбашских племен, шах Аббас создал корпус гулямов, набранный из кавказцев и выполнявший обязанности шахской гвардии. Первым куллар-агаси стал Аллахвирди-хан Удильадзе. См.: Куция К. К. Кавказский элемент на политическом поприще Сефевидов. — «Вопросы истории Ближнего Востока». Тбилиси, 1963, с. 67; Насролла Фалсафи. Жизнь шаха Аббаса I. Тегеран, 1342/1963, т. II, с. 402 (перс.).

14 Накашидзе Н. Т. Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века. Тбилиси, 1968, с. 233.

15 Вахушти Багратиони. История царства грузинского. Перевод, предисловие, словари и указатели Н. Т. Накашидзе. Тбилиси, 1978, с. 63.

16 История Парсадана Горгиджанидзе..., с. 236.

17 Хуласат ас-сийар (М.), л. 74 б.

18 Там же, лл. 736—746.

19 Там же.

Вали — (араб.) — заместитель, наместник. Подробнее о значении «вали» см.: Габашвили В. Н. Персидский дастур ал-маль. Труды ТГУ, XXXV, 1949, с. 218; его же, Феодальный строй..., с. 375; Куция К. К. Сведения Тазкират ал-мулук о Грузии — «Грузинское источниковедение», т. III, Тбилиси, 1971, с. 264.

20 Персидские исторические документы. Книга I, вып. II, перевод В. Путуридзе, Тбилиси, 1961, с. 48.

21 Как уже указывалось, Аббас I, идя на компромисс с грузинской аристократией, дал обещание назначать правителем страны кого-либо из ее представителей. См.: Шарден, указ., с. 65, т. 2.

22 Джавахишвили И. А. История грузинского народа. Т IV, 1947, с. 365.

23 История Парсадана Горгиджанидзе..., с. 239.

24 Тамарашвили М. История католичества среди грузин с XII до XX века. Тифлис, 1902, с. 125; Дон Пьетро Авитабиле, указ. соч., с. 26; Искандер Мунши, Зейл-и..., с. 58; Аласания Г. Некоторые вопросы истории Грузии в свете сведений Катиба Челеби — «Мацне» (серия истории), 1973, т. II, с. 126—127; Подробнее о восстании Давуд-хана и Теймураза I см.: Гелашвили Н. Г. Восстание Давуд-хана и Теймураза I по данным «Продолжения» Искандера Мунши — «Мацне» (серия истории), Тбилиси, 1977, № 3, с. 107.

25 Хуласат ас-сийар (М.), л. 80 б. Подробнее о выступлениях Теймураза в годы правления Сафи I см.: Павлова И. К. «Хуласат ас-сийар» и ирано-грузинские взаимоотношения в 30-х г. XVII века — Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Годичная сессия ЛО ИВАН СССР (XVII), часть I, М., 1983, с. 74—79.

26 Хуласат ас-сийар (М.), л. 80б.

27 Там же.

²⁸ Путешествия русских послов XVI—XVII вв. М., 1954, с. 217.

²⁹ Мухаммад-Иусуф. Хулд-и барин. Изд. Сухейли Хансари. Тегеран, 1317/1938, с. 62—63.

³⁰ Правление Ростом-хана по-разному оценивается грузинскими историографами. По словам Парсадана Горгиджанидзе, в стране стало спокойно: начались строительные работы, крестьяне вновь приступили к сельскохозяйственным работам. Вахушти Багратиони сообщает о том, что при Ростом-хане «распространились среди грузин роскошь, кызылбашские пиршества, ложь, баня (персидская), арфисты, певцы (мусульманские) и другие обычаи. Вместе с тем, источники единодушны в том, что Ростом-хан действовал энергично и разумно: помогая иранскому шаху, он в то же время соблюдал и интересы грузинских феодалов. См.: История Парсадана Горгиджанидзе..., с. 240. Вахушти Багратиони..., с. 63—64.

³¹ Мухаммад-Иусуф, указ. соч., с. 63; История Парсадана Горгиджанидзе..., с. 244.

³² Хуласат ас-сийар (М.), л. 164б; Хуласат ас-сийар. Рук., л. 114б.

³³ Закария Канакерци. Хроника. Пер. с арм. М. О. Дарбинян-Меликян. М., 1969, с. 187.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

თაო ჩხიძე

ირანული წარმომავლობის საკუთარი სახელები ქართულში

სპარსელებთან ხანგრძლივი, მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის შედეგად, ქართულ საკუთარ სახელთა ფონდში მრავალი ირანული წარმომავლობის სახელი გვხვდება. აკად. გ. წერეთლის სიტყვებით რომ ვთქვათ, საქართველოში უძველესი დროიდან არსებობდა ირანული საკუთარი სახელების ფართოდ გავრცელებული ტრადიცია¹. ქართულში დამკვიდრებული ანთროპონიმები განეკუთვნება როგორც ჩრდილო-აღმოსავლურ და ჩრდილო-დასავლურ, ისე სამხრეთ-დასავლურ ირანულ ენებს, როგორც ძველი პერიოდს, ისე ახალი სპარსულის ხანას. განსაკუთრებით მრავლად გვხვდება ირანული სახელები, შემოსული პართულ-ფალაური და ახალი სპარსული ენებიდან.

სემანტიკური თვალსაზრისით ისინი გადმოსცემენ სხვადასხვა შინაარსს. I ირანული ენების განვითარების ყველა სტადიაზე ცნობილია ანთროპონიმები, რომლებიც გამოხატავენ სამხედრო-გმირულ საწყისს. ისინი ეკუთვნიან პრესტიჟულ სახელთა რიცხვს და უხვად არიან წარმოდგენილი მაღალი წოდების სახელთა სავანტურში. მათი რაოდენობა ქართულში საკმაოდ დიდია. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

I არსოკ, არსუკ—„და მეფობდა არსოკ და მან ქლქსა ზღუდენი მოაქმნა“ (მ. ქ.). სახელი გვხვდება ბერძნული გადმოცემით Arsacios ან Arsaces, სომ. Ar-sukē, სირ. Ursaquūs. ირანულ სამყაროში ცნობილია რამდენიმე პირი, ამ სახელის მატარებელი: კონსტანტინოპოლის პატრიარქი (V საუკ.). ერთი სპარსელი, რომელმაც მიიღო ქრისტიანობა და იწამა ამისთვის² და სხვ. სახელი ეტიმოლოგიურად უკავშირდება ირ. aršan- ‘მამრი, გმირი, ვაჟკაცი’, ავ. საკ. სახ. Aršan<arš-, გავრცობილი—ōk/-ūk სუფიქსით. ალბათ ქართულში სახელი შემოსულია სომხურიდან. შდრ. ირ. Hvarša-, ბერძნ. Oarsēs და Arsēs (არტაქსერქსე II—ირ. ძველი სახელი)<hu-aršan- —‘კეთილი გმირი’.

ვარაშ, პიტიაში—„...და მისა შემდგომად მეფობდა მირდატ და ესე წარიყვანა პიტიაშმან ვარაშ ბაღდადს და მუნ მოკლდა“. (მ. ქ.).

ვარაშ წარმოგვიდგენს ირანულ Valaš-ს, პართ. Walagaš-ის მოგვიანო ფორმას (ლათ. Valogeses)—პართელი მეფე. შდრ. სომხ. Walarš, ძე ტიგრან VI-ისა, მამა ხოსროვ I-ისა; გვხვდება გავრცობილი -ak სუფიქსით: Walaršak. თ. ნელდეკეს მოცემული აქვს ამ სახელის ეტიმოლოგია. იგი მასში გამოიყოფს wal-ს ‘სიძლიერე, ძალა’, საშუალო ირანულ შესატყვისს ავესტური wareda-სი³.

¹ გ. წერეთელი. უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 35.

² Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch, Hildesheim, 1963, გვ. 29; მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1966, გვ. 432; Manfred Mayrhofer, Iranisches Personennamenbuch I, Avestisches Namen, Wien, 1979, 26, თ. ჩხიძე, ნარკვევები ირანული ონომასტიკიდან, თბ., 1984, გვ. 15.

³ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 346.

ქართულ წერილობით ძეგლებში ფართოდაა გავრცელებული სახელი **ვარდან**—ვარდან მეჭურჭლეთუხუცესი, ვარდან დადიანი, ვარდან ძველმსიქუელი, ვარდან ერისთავთერისთავი; ვარდანისძენი. ასევე ხშირია ეს სახელი ირანელებთანაც Wardān, ლათ. Vardanes, პართელი მეფის არტაბან III-ის ვაჟი; ვალახშ I ვაჟი, ბერძნული გადმოცემით Ordanēs, ყარამანიის სატრაპი და სხვ. გვხვდება თხზულის სახელის კომპონენტად: Vardan-Všnasp, Vardan-duxt და სხვ. ცნობილია სომხურ ონომასტიკონში—ვარდან მამიკონიანი, სომხეთის სატრაპი და სხვ.

ჩვენი დაკვირებით, ეს სახელი მეტად აქტუალური და პრესტიჟული საშუალო ირანულ ხანაში, აღარ გვხვდება მუსლიმურ პერიოდში. უკანასკნელად ამ სახელის მფლობელი იხსენიება VII-ს. პირველ ნახევარში არაბებთან ბრძოლის ხანს. სახელი წარმოგვიდგენს ძვ. ირ. ნამყო ღროის მიმღობას, შდრ. ავ. wareta-, ham-wareta-, ახ. სპ. gurd ‘გემირი’⁴.

ზორავარ, ექვთიმე მთაწმინდელის ძმა, სომხ. ზორავარ. ირანელთაგან ამ სახელს ატარებდა Zōrāwer ინდოეთში მოღვაწე ორი სპარსელი მწერალი. სახელში ჩანს საშ. სპ. zōr ‘ძალა, სიძლიერე’ <ავ. zāvar- ‘ძალა’; სომხ. ნასესხ. zaur < zāvar, ახ. სპ. zōr; სომხ. zaur ‘ჯარი’, zaurapet ‘მხედართმთავარი’, zauravor ‘ძლიერი, ძლევამოსილი’.

āvar- აწმყოს ფუძეა ზმნისა āvurdan ‘მოტანა’, ამ შინაარსის გამომხატველი სახელებიც ხშირია სპარსულში.

თამთან, ყვარყვარე II-ისა და ნესტან-დარეჯანის ძე

„ჩვენ დიდისა ამირსპარსლარის, კურთხეულის ყუარყუარეს მეცხედრემან ნესტან დარეჯან... და ძეთა ჩუენთა—პატრონმან თამთან... შემოგწირეთ მცირე ეს შეწაწირავი... (სომხ. საქ. ისტ. მას.).

თამთან < ირ. tahmtan, „შაჰ-ნამეს“ გემირის როსტომის ეპითეტი, გვხვდება ამ სახელის მატარებელი ისტორიული პიროვნებებიც, Tahamtan-šāh, ვაჟი იბრაჰიმ ლახნელისა (1058—1099) და Tahmtan, ძე თურან-შაჰისა, სულტანი კუნძულ ჰორ-მუზზე (XIV საუკ. 1 ნახ.)⁵. ესაა კომპოზიტი, I წვერი tam < tahm, ავ. taxma- ‘ძლიერი, მამაცი’, დამოწმებულია სხვა საკუთარ სახელებშიც: Tahm. Sezdigerd. II წვერი tan ‘სხელი, ტანი’, ე. ი. ‘გემირი’.

ლაშქარაული, მთიული (გვხვდება თ. ქორდანისა ქრონიკებში, 1, 246)

საკუთარ სახელად ჩანს ირანულ ონომასტიკონში: Laškari, ძე Mardī-სა, გილანის მმართველი; Laškari xān—მხედართმთავარი ავღანეთში ამირ თემურის დროს (XVIII საუკ. მიწურულს)⁶.

Laškarsetān (ფირდოუსისთან) ‘ჯარის მადიდებელი’. საშ. სპ. laškar ‘ჯარი, არმია’, სომხურში არ ჩანს საკუთარ სახელად, მხოლოდ საზოგადო—laškar ‘ჯარი, არმია’. ჰიუბშმანის აზრით, ეს სიტყვა უნდა იყოს ნასესხები სპარსულიდან V საუკ. I ნახევრისათვის⁷.

ფალავანხოსრო, წყაროებში ფართოდ გავრცელებული სახელია: ბარათაშვილი ფალავანხოსრო, ამილახორო ფალავანხოსრო, გოგიბასშვილი ფალავანხოსრო და სხვ.

⁴ F. Justi, დასახ. ნაშრომი გვ. 353; მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები, გვ. 465.

⁵ F. Justi, დასახ. ნაშრ., H. Hübschmann, Armenische Grammatik, Hildesheim, 1962, გვ. 152.

⁶ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 319—320.

⁷ იქვე, გვ. 183.

⁸ H. Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 157.

სახელი კომპოზიტია, I წვერი ფალავან<საშ. ირ. *pahlavān* <*pahlav* 'პართია', *pahlavik* 'პართელი', გვხვდება საკუთარ სახელად პართული წარმომავლობის სომეხ მეფეთათვის: *Suren Pahlav*, *Karen Pahlav*⁹. შემდეგში სიტყვის მნიშვნელობა შეიცვალა—'გმირი', პართელი, თავისი ვაჟკაცური, საბრძოლო თვისებების გამო, ვახდა გმირის სინონიმი—*pahlavān*—'ვაჟკაცი, მეომარი'.

სპარსულ ისტორიულ პიროვნებათა შორის ეს სახელი ხშირად ჩანს: *Pahlavān*, ძე *Ispēhbed*-ისა, მამა გულდერზ-აფრინისა; შამს-ად-დინ ფეჰლევან, ერაცის მმართველი XII საუკ. დამლევეს¹⁰ და სხვ.

ქართულში სიტყვის ბოლოს ნ-სთან ვითარდება დ: ფაჰლავანდ ფალავანდიშვილი—მწიგნობარი.

ნარიმან ვარსიძე

ნარიმან ფართოდ გავრცელებული სახელია ძველ ირანულში: ავ. *Nairimanā* (სკრ. *Nr̥mānas*), ეპითეტი ქერეშასპასი; მრავალი ისტორიული პირის სახელი ახალ სპარსულ ხანაში: ნარიმან ჰოშენგ, სწავლული, XV საუკ. დამლევეს; ნარიმან-ხან, სპარსელთა ელჩი ვენაში, XIX საუკ. და სხვ.¹¹

სახელი აღნიშნავს 'ვაჟკაცურად მოაზროვნე, ვაჟკაცური სულისკვეთებისა', (შდრ. ბერძნ. *Andromenēs*), სინონიმი *dilīr*-ის 'გულადი'.

უკვე ძველ ირანულ ენებში მრავლად გვხვდება საკუთარი სახელები, რომელთა შემადგენლობაში გამოიყოფა საბრძოლო იარაღის აღმნიშვნელი სიტყვები—'ნაჯახი, ფარი, მახვილი' და მისთ.

ამ ტიპის სახელთაგან ქართულში გვხვდება გურზი, ქსნის ერისთავი ვირშელის ძე; დაახლ. 1459 წ. საბუთში იკითხება „ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ სამთავნელ ების-კზმან გრიგოლ და თქვენ ბატონს მამქანს და თქვენთ შვილთ გურზის და რამა-ბანს“, (თ. ე. ქრ., II).

ძველ სპარსულში ხშირია *gada*-ს შემცველი სახელები (*Keule*, *палица*, *буйлаба*): *Gadākara*—'გურზის მკეთებელი'; *Gadavīra*—'გურზიანი კაცი'; კინ. სუფიქსებით: *Gadaka*-, *Gadāīča*—'პატარა გურზი'; სკვით. *Gadatas* 'რკინის გურზი, სასიკვდილო იარაღი'¹² და სხვ.

მაგრამ ყურადსაღებია, რომ ირანულ სახელთა შორის ჩვენ ვერ შევხვდით სახელს ახ. სპ. გურზ-ის ფორმით. სავარაუდებელია, რომ ენაში იყო არა მარტო აპელატივი, არამედ—ანტროპონიმიც და ქართულმა შემოგვინახა იგი,

თირქაშ ორბელიანი

სახელი კომპოზიტია, I წვერი თირ—ირ. *tīr* 'ისარი', ავ. *tiyri*-, II წვერი *kaš*-, *kašidan* ზმნის აწმყოს ფუძე 'ამოწევა, ამოთრევა', ე. ი. 'ისრის ამომღები'. სახელი გვხვდება სომხურშიც ფორმით *T'irxaš* (*tirkax*). ცნობილია ირანელიც მისი მატარებელი არაბ. *Tarkaš* სოღდის მარზანის მამა (ტაბარი)¹³.

რელიგიურ-თეოფორული სახელები მრავლად გვხვდება ირანულ ენებში. ქართულშიც დადასტურებულია ზოგიერთი მათგანი, მაგალითად, ბაგრატ <*bagadā-ta*—'ღვთის მიერ ბოძებული, შექმნილი': ანალოგიური ბერძნული *Theodotos*-ის; ძველ სპარსულში როგორც მამაკაცის, ისე ქალის სახელი, ავ. *baγōdāta*-, პართ.

⁹ H. Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63—65.

¹⁰ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 237.

¹¹ იქვე, გვ. 225.

¹² თ. ჩხეიძე დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

¹³ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 322.

baydāt, სპ. სპ. bagdād, სომხ. Bagarat (სომხურისთვის დამახასიათებელი ბგერათ-
გადასვლით d>ბ>r)¹⁴, ქართულში სახელი შემოსულია სომხურიდან. II წ. dāta
ნამყ. მიმღ. <da- 'მიცემა, ბოძება'.

ბაამან ბარათაშვილი—გვგვდება საბუთში, რომელიც დთარღებულა 1523 წ.,
ბარათაშვილის გაყრის წიგნიდან; „ერთწილად: ბაამან და ზაალ. აბამისძე და მახუ-
ილასძე ბაამანს და ზაალს დავადევით“ (თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, 349).

<ბაამან, ირ. Vohumanah., ფალ. Vohūman, პართ. Vahmanak, ახ. სპ.
Bahman—ერთ-ერთი მთავარანგელოზის ამეშასპენტას სახელი, 'კეთილი გრძნობა,
კეთილი ღოცვა'. სხვაგვარად მიერპოფერთან Vohu-nemah- 'კეთილი გრძნობით-
მოღოცველი'¹⁵.

ვახუშტი დიასამიძე (ქრონიკები, II, 396).

სახელი ვახუშტი წარმოგვიდგენს ძვ. ირ. vahišta-ს 'სამოთხე', აღმატებით ხა-
რისხში ზედსართავი veh 'კარგი', ე. ი. 'საუკეთესო', სპ. სპ. vahišt, ახ. სპ. bi-
hišt. სამოთხის შემცველი საკუთარი სახელები გვგვდება საკუთრივ ირანულ ფონდ-
ში: Wahištāzād, ბერძნული გადმოცემით Oysthadzades, საჭურისი, შაპურ II-ის
აღმზრდელი, შემდეგ მიიღო ქრისტიანობა, Wahištābahr 'სამოთხის წილის მქონე'.

ახ. სპარსულში სახელი დადასტურებულია Wahuš, Wanxuš, Waixuš. წარ-
მოების ეს სახე ზედსართავის ხარისხის ფორმათაგან გვგვდება როგორც ირანულ-
ენებში, შდრ. Vahyasparva- 'საუკეთესო — პირველი', ისე სხვა ენებშიც, მაგ.,
სლავ. Boleslav.

თრდატ. ვარაზ-ბაქარის ძე; თრდატ რევისძე. ამ სახელში გამოიყოფა ირანელი
ღმერთის სახელი Tir, რომელიც ხშირადაა დადასტურებული ანთროპონიმებში:
მიღ. Tīritauxma-, ძვ. სპ. Tirakāma- და სხვ.

<ძვ. სპ. Tiridata- —, ბერძნ. Tiridatēs 'თირის მიერ შექმნილი', პართ.
tyrydt, სპ. სპ. Trdat, სომხ. Trdat მეფე, ხოსროვის ძე¹⁷.

მაღალაშვილთა სიგელში 1512 წ. დამოწმებულია საკუთარი სახელი **ხუდა-**
და. <ახ. სპ. xudādāde 'ღვთის მიერ ბოძებული, შექმნილი'.

ირანულ ონომასტიკონში დიდი რაოდენობა სახელებისა გადმოსცემს ძვ.
ირ. daina-ს, სპ. ირან. dēn 'რელიგია, სჯული', მიღ. Dainabazu-, ბერძნ. Dēno-
badzos 'ხელი სჯულისა'; სპ. სპ. Dēnak ქალის სახელი; Dēn-mard და სხვ.

ქართულ **რაუდენში** უნდა გამოვიყოს dēn, პირველ ელემენტად შეიძლება ვი-
გულისხმობთ ირ. rōč/rōž/rōz 'დღე, სინათლე, ბედნიერება', ე. ი. უნდა გვექნოდეს
რაუდენ 'სჯულ-ბედნიერი'. rōč<ძვირ. raučah- ძალიან ხშირად გვგვდება ირანულ
საკუთარ სახელებში ყველა საფეხურზე; ავ. Raočasčāēšman 'ადამიანთა სულის-
თვის რელიგიურ-მაგიური ძალის სინათლის მიმწიჭებელი'¹⁸, სპ. სპ. Ročweh,
სომხ. Rojweh, ახ. სპ. Rozbeh, შებრუნებული წყობით—ავ. Wohuraōčan, ფალ.
Wehrōč, ახ. სპ. Behrūz. იუსტი აღნიშნავს, რომ სახელის მნიშვნელობამ განიცა-
და ცვლილება, ავესტაში—'კეთილი ბრწყინვალეების მქონე', შესაძლოა აგრეთვე
'ბედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული', ახ. სპ. 'ბედნიერი', ამ მნიშვნელობით იხმა-

¹⁴ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები, გვ. 443; თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17—19.

¹⁵ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 374—375; Mayrhofer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 387.

¹⁶ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 344; თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

¹⁷ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 326; Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89;

მ. ანდრონიკაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 472; თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 21.

¹⁸ Mayrhofer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 269.

რება ჰაფეზის „საყინამეში“¹⁹, ამრიგად, ჩვენი ვარაუდით, უნდა გვქონოდა როდენ, მნიშვნელობით „სჯულ-ბედნიერი“.

რამდენიმე სახელში ჩანს მაზდეანური რელიგიის ერთ-ერთი მთავარი სიწმინდის ცეცხლის აღმნიშვნელი სიტყვა: ადარაზან, ადრაზან, ე. ი. *aðarzan*, II კომპონენტი *zadan* ზნნის აწმყოს ფუძე *zan*- 'ცემა', სახელის მნიშვნელობა ალბათ 'ცეცხლის ჩამქრობი'.

ადარანსე < ირ. *aðarnarseh*. ძალიან ხშირად საშუალო ირანულ ხანაში ცეცხლის შემცველი სახელები კომპოზიტებია, რომელთა მეორე კომპონენტი იხმარება დამოუკიდებლად: *Adur-Šahpühr*, *Adur-Višnasp*, *Aður-Yazdigerd* და სხვ.

ნერსე წარმოგიდგენს ირანულ *Nerseh*, *Nersēs*, ძვ. სპ. *Nariyapaha-*, ავ. *Nairyōsanha-* — სახელი წმინდა ცეცხლისა და წინასწარმეტყველისა. მრავალ ისტორიულ პიროვნებას — პართელ, სომეხ და სპარსელ მეფეებს ერქვათ ეს სახელი. ფალაურ ხელნაწერებში გვაქვს *Narsaē*, შემდეგ *Nāres*, *Nōsih*, *Nersēx*, სომხ. *Nersēs*, ბერძნ. *Narsēs*. იშვიათად *Narsaios*, ლათ. *Narseus*; ახალი სპარსული ფორმა, დადასტურებული ტაბარისტან, — *Narsē*, შდრ. სკრ. *narāçaša-*, ავ. *naisyōsanha-* ერთ-ერთი ღვთაება²⁰.

რელიგიურ სახელთა რიცხვს მიეკუთვნება აგრეთვე დიდების, სიძლიერის გამოხატველი ისეთი სახელები, როგორიცაა *Nāmāta-* 'სახელოვანი', *Srūtatiðrī-* 'კლეოპატრა, სახელოვანი მამის პატრონი' და სხვ. ამ ტიპის სახელთაგან ქართულში ფართოდაა გავრცელებული **ხოსრო**, **ხუასრო**; უძველესი ფორმით იგი დაცულია მიდიურში *Husravah-*, ბერძნ. *Hosroēs* და აგრეთვე *Xostroēs*, ავ. *husravah-*, სპ. ახ. სპ. *Xosrou*, სომხ. *Xosrov*, -ik/-ik სუფიქსით *Xosrovik*²¹. სახელის მნიშვნელობაა 'სახელმოხვეჭილი' < *hu* 'კეთილი, კარგი' და *sravah-* 'დიდება, სახელი'.

მთელ რიგ ირანულ სახელ-ებში ასახულია ციური სხეულები, ნათება, სინათლე, დღე. ამათგან ქართულში გვხვდება.

როშნა — როშნა ქვეყანა (II, 333) < ირ. *rōšn*, *rōšan* 'ნათელი' უკვე ძველ ირანულში გვხვდება საკუთარ სახელად, შდრ. სკვით. *Rōksanē*, ძვ. სპ. *rauxšna-*, 'სინათლე, ნათელი, ბრწყინვალე' < *raok-*; ძვ. სპ. *Raučača-*, *Raučaka-* (-ča-, -ka-კნინ. სუფიქსებით)²². ახალ სპარსულში ფართოდ გავრცელებული სახელებია *Rōšan*, *Rōšanī*. ფირდოუსისთან გვაქვს *Rušanäk*.

მცხეთის სიგელში 1459 წლის იხსენიება ბადასშვილი **ბევროზ**. ცნობილია ამ სახელის მატარებელი სხვა პიროვნებაც — წულუკიძე ბევროზ ვირშელის ძე (XV საუკ. II ნახევრის საბუთში).

სახელი კომპოზიტია, II წევრი როზ < ახ. სპ. *rōz*, *rūz*, ძვ. სპ. *raučah-*, სპ. სპ. *rōč* 'დღე'. პირველ წევრად უნდა ვივარაუდოთ ბევრი, ირან. *baivar-* — 'ათი ათასი' > *bēvar*. ეს სიტყვა ძალიან აქტიურია სკვითურ ონომასტიკონში: *Baioraspos* — *baivaraspa-* 'მრავალი ცხენის პატრონი', ავ. *Baevarāspa-*, ფალ. *Bēwarāsp*, ტაბარისტან *Baiwarāsb* აქი დაჰაკას სახელი. *Baiormaios* — *baivar-māya* — 'დიდი სიხარულის მქონე' და სხვ.²³.

ამრიგად, დასაშვებია, რომ საკვლევ სახელშიც გამოეყოთ ირანული ფუძე ბევრ, თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, სახელის მნიშვნელობა იქნება 'დღევრძელი'.

¹⁹ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 375.

²⁰ იქვე, გვ. 221—225; მ. ანდრონიკაშვილი, დას. ნაშრომი, გვ. 286.

²¹ Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

²² თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი; გვ. 59.

²³ В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор, М.-Л., 1949, გვ. 159.

ქართულში, ჩანს, გავრცელებული სახელი ყოფილა **ნავროზ**: ხერხეულიძე ნავროზ, მწიგნობარი; ნავროზ აბაზას ძე; ნავროზ მთიელი; გვარი—ნავროზაშვილი. ახ. სპ. nav-rōz 'ახალი დღე, დიდი დღესასწაული', იხმარება ახალი წლის დღის მნიშვნელობით, საგაზაფხულო დღესასწაული. შდრ. სომხ. navasard 'ახალი წელი', (ავ. sarəza- 'წელი'), სპარსულში გვხვდება როგორც საკუთარი სახელი Nauruz—ერთ-ერთი მხედარმთავარი, სომხურიდან თარგმნილია Navasard-ად²⁴.

ირანულ ონომასტიკონში დადასტურებულია მრავალი საკუთარი სახელი, მიღებული თვისების აღმნიშვნელ სიტყვათაგან. ამათგან ქართულში გამოვყოფთ შემდეგს:

ამატაკ „იახლნეს თანა... ამატიკშვილას როსტომის შვილი ამატაკ“ (ქრ. შარ. 43), ქართული სახელი გავრცელებულია -ak სუფიქსით, რაც ჩვეულებრივ მოვლენაა ირანულ სამყაროში. Amat/Amad გვხვდება ირანულ საკუთარ სახელთა შორის, მაგ., მოზდი, მოლვაწე აბულ ფარაჯის ხანაში (Fihrist). ავ. āmāta-, ახ. სპ. āmādeh 'ნიჭიერი, მცოდნე, გარკვეული, გათვითცნობიერებული'²⁵.

არჯევან „და არჯევან ჰოპოლას ძემან განსცა ბერძენთავე ციხე წერეთისა“ (1027 წ.). ამ სახელის ირანული შესატყვისი გვხვდება უკვე ავესტაში: Arəjan'-han- ძე თურასი, ერთ-ერთი წმინდანი, Arəjavan- (ავ. arejah- 'ღირსება ფასი', -van სუფიქსი. საშ. სპ. arž, aržānik 'ღირსეული'. შესაძლოა სკვით. Argoyana-gos²⁶).

ირან. barəz 'მაღალი' ქართულში გვხვდება რამდენიმე ფორმით: **ბარზ**, ამილახორი—ზედგენიძე, **ბარძიმ** (ორივე სახელა იხსენიება XVI საუკ. I მეოთხედის საბუთებში); **ბაზინ**, **ბარძინ**.

სიმაღლის გამომხატველი სახელები მრავლად გვხვდება ძველ, საშუალო და ახალ სპარსულ ენებში: ძვ. სპ. Bṛdavant-; ბერძნ. Mordontēs, ქსერქსეს სარდალი—'ამილღებული'. მიდ. Bṛzaka-, საშ. სპ. Burz, Burzēn, ახ. სპ. Burz. jušnas (ტაბარი) და სხვ., შდრ. სომხ. Barzap'ran, რომელშიც გამოიყოფა barz²⁷. ქართ. ბარზ, ბარზან ზუსტად გადმოსცემენ ირანულ ფორმას.

1474 წლით დათარიღებულ საბუთში იხსენიებიან ვამიყ შაბურის ძე და მისი თანამეცხედრე **დუღარდუხტ**. ამ სახელს მეორე კომპონენტი ნათელია duxt 'ასული', რომელიც ძალიან ხშირად გვხვდება ქალის სახელებში: Farroxduxt, Azar-mīduxt, Mihrānduxt, ქართ. გურანდუხტ და სხვ. რაც შეეხება პირველ კომპონენტს, იგი, ჩვენი აზრით, უნდა იყოს სპ. dilar ან Dilarai, დამოწმებული ფიროლუსისთან; ე. ი. 'გულას დამამშვიდებელი, დამამშვენებელი', ასიმილაციით ქართულ ნიადაგზე i > u.

ქალის სახელები **ხუაშაქ** > **ხვაშაქ** და **ხუაშა** წარმოგვიდგენს ირან. x'āš-ს 'კარგი, ლამაზი'. ამ ზედსართავისგან წარმოებული სახელები ცნობილია ირანულ ონომასტიკონში, მაგ., Xušī (x'āšī) 'მშვენიერება', ან Xuštar—მირზა ფადლ ალლაჰ, ძე სარხუშისა—პოეტი. ხშირია იგი თხზულ სახელთა შედგენილობაში: Xuš-dil 'გულკეთილი', Xušgō 'ლამაზად მოუბარი', Xušnām 'კარგი სახელის მქონე'²⁸ და სხვ.

²⁴ Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 202.

²⁵ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

²⁶ L. Zgusta, Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste, Praha, 1955, გვ. 67—68.

²⁷ თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63—64.

²⁸ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 180.

ქართულში ფართოდ გავრცელებული სახელი **ნაზი**, დასტურდება ირანული ენების განვითარების ყველა სტადიაზე, ძველ ირანულ ხანაში მას ატარებდნენ კაცებიც: მიდ. *Nazuka-*, საშ. სპ. *Nāzūk, Nāzōk*. ახალ სპარსულ ეპოქაში სახელი დაუკავშირდა ქალს: *Nāzyāb* ‘პრანჟია’; *Nāz-xātūn* XIV საუკ. დამდეგს „ნაზი ქალბატონი“; *Nāzperi* ნიშამისთან ბაპრამ გურის მეუღლე „ნაზი ფერია“²⁹ და სხვ.

ირანულ სიტყვისაგან *rām-*, ავ. *rāman-* ‘სიმშვიდე, სიწყნარე’, მრავლად გვხვდება საკუთარი სახელები: პართ. *Rāmēnak, Rāmanič*, საშ. სპ. *Rambihist, Ram-burzēn*³⁰; ქართულში გავრცელებული **რამინ** გადმოგვცემს საშ. სპ. *Rāmēn-*ს, ძვ. ირ. *Rāmaina-* ‘მშვიდი’.

ამ ტიპის სახელებს განეკუთვნება **რამაპან**, ქსნის ერისთავი, ვირშელ III-ს ძე. ამ სახელის შესატყვისი ირანული ფორმა იწება *rāmapān* ‘ვინც იცავს სიმშვიდეს’, II ელემენტი სუფ. *-pān < pā-* ‘დაცვა’.

პოპულარული ქართული სახელი **რევაზ**, დადასტურებულია აგრეთვე რევაზა ფავლენიშვილი. ინტერპრეტაცია ამ სახელისა ი. გერშევიჩის მიხედვით ასეთია *<rai-vada-*, რაც ჩვენი აზრით, საეჭვოა, უდავოდ, ამ სახელში გამოიყოფა *rēv < irān. raiva-* ‘მდიდარი’; ‘წარჩინებული’, (ქართულში გვხვდება სახელი უსუფიქსოდაც — რევ) და სუფიქსალური ელემენტი *-aza-*, *-za-*, რომელიც ხშირად გვხვდება საკუთარ სახელთა შედგენილობაში, ისევე, როგორც მისი ფონეტიკური ვარიანტი *-āza-*, *-ča-*³¹.

ამავე ფუძიდანაა წარმოებული აგრეთვე რევანდა, რევანდა დოლენჯაშვილი. იხსენიება ბარათაშვილების გაყრის საბუთში 1523 წ.

<ძვ. ირ. *raēvant-*> საშ. სპ. *revand*. გვხვდება ტოპონიმი ახ. სპ. *Rēvand* ნიშაპურის! მასლობლად ავ. *raēvant-*—‘მთა ხორასანში’.

*raiva-*ს შემცველი სახელები ხშირია ირანულ ენებში: *Raivađāta-*, *Raivamiθra-*³² და სხვ.

ფერის აღნიშვნელ სახელთაგან აღსანიშნავია შავის გამომხატველი ანთროპონიმები. ქართულში გვხვდება რამდენიმე ვარიანტი: **შიოშ**, **შიაოშ**, **სიაუშ**, **შიაოშ**.

ამ ტიპის სახელები დამოწმებულია ძველ, საშუალო და ახალ სპარსულ ენებში: ავ. *Siiawaršan-*, საშ. სპ. *Siyāvaxš*, ხორეზ. *Š'wš*, სომხ. *Šavarš*, მიდ. *Syāma-ka-*³³, დაახლ. „შავტუხა“, ახ. სპ. *Siyāmak*. მაიერჰოფერის დაკვირვებით, განსხვავებული ფორმები სიტყვისა სხვადასხვა ირანული რეგიონიდან მომდინარეობს.

მ. ანდრონიკაშვილის მართებული დაკვირვებით, ქართ. სიავეშ დაიყვანება *Syāvaxš-*მდე. ასიმილაცია თავიკიდური ს>შ ქართულ ნიადაგზე მოქდა³⁴.

ირანულ ონომასტიკონში ფართოდაა წარმოდგენილი ცხოველთა სამყარო—შინაური და გარეული ცხოველები (ლომი, სპილო, მელა; ძროხა—ხარი, ცხენი, ცხვარი, ვირი, თაგვი, ფრინველები და სხვ.) ამათგან ქართულში გვხვდება **ვარაზ** ‘ტახი’. ირანულში ეს სახელი ვერცთერაგნას, ბრძოლის გენიის, ალევორიას, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. **ვარაზ** საკუთარ სახელად გვხვდება ძველ ირანულ ენებში: ავ. *Varāza-*, მიდ. *Varāzaka-*, საშ. სპ. *Dēn-Varāznak*, სკით. *Oyadza-*

²⁹ F. Justi, გვ. 227.

³⁰ თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67.

³¹ იქვე, გვ. 70.

³² იქვე.

³³ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 229; Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61; ayrhoier, დასახ. ნაშრომი, გვ. 282.

³⁴ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები, გვ. 509.

cos, ოს. Waraz, ახ. სპ. Barāz—აპვაზიდან (ტაბარი). საკუთარ სახელში გვხვდება თავიიდური სპირანტიც: Varaz Šahani, ხოლო აპელატივში ჩანს ჩვეულებრივი ბგერათვალდასვლა $v > g$: gurāz. სწირია ეს სახელი სომხურშიც Varaz-tiroč სუმბატ ბაერიტუნის ვაჟი³⁵ და სხვ.

ქართულში ვარაზ, ვარაზა ფართოდ გავრცელებული სახელია, მსგავსად ირანულისა, გვხვდება სხვა სახელთან შეწყვილებული ვარაზ-ბაკური.

Gurg მგელი, ირანულთათვის ტოტემური ცხოველი, სწირად გვხვდება საკუთარ სახელებში: ძვ. სპარ. Vṛka-, როგორც საკ. სახელი, ახ. სპ. Gurg, გურგ ქამალ აღ-დინ სულთან მაჰამად დეჰლის ვასალი, (847 წ.)³⁶. ძვ. ირ. Vṛkaina < v ka- სუფ-aina- 'მგლისა, მგლური', საშ. სპ. Gurgen; სომხ. ნასესხ. Vṛken, წარმოგვიდგენს უფრო ადრინდელ არშაკიდულ ფორმას; სკვით. Oyargadacos, varka-adak 'მგლის მკამელი' და სხვ.³⁷

ქართულში გვხვდება ირანული gurg-ის შესატყვისი უსუფიქსო ფუძეც გორგ-, შდრ. ძვ. რუს., Луп, ლათ. Lupus 'მგელი', დამოწმებული საკ. სახელად³⁸; ან კინობითი სუფიქსით გორგაქ—შალიკაშვილი გურგაქ, ვარაზას ძმა, აგრეთვე, გურგენ, გორგინე, გურგენ, ერისთავთ-ერისთავი; გორგინე—მთავარეპისკოპოსი, ქართ. ენ., -ინ<ირან. -aina-. 'მგლისა'.

ცხენი asp ფართოდაა წარმოდგენილი ირანულ საკუთარ სახელებში. ამათგან ქართულში გვხვდება გვარი ასპანიძე<asp სუფ. -ān, რომელიც მეტად აქტიურია საკუთარ სახელთა წარმოქმნაში. გავრცელებული სახელი თამაზ დადასტურებულია ავესტაში ფორმით Tumāspa-, პატრონიმიკული Tumāspāna-, ფალ. tuxmāspān, ფაზ. tahnāspā, ახ. სპ. Tahmasp (ფირდოუსისთან), სომხ. Thahmaz³⁹. სახელი გადმოსცემს მნიშვნელობას 'მამაცი ცხენის პატრონი', 1 წ. tahma- 'გმირი, ყოჩაღი, მამაცი'. საყურადღებოა, რომ ქართულში სპარსულიდან შემოსულ asp-ის მქონე სახელებში არ ჩანს გადასვლა asp>az, შდრ. გორგასპ, ჯამასპ, გოსტასპ, ლუარსაბ, არც სომხურში აქვს ამას ადგილი: Vštasp<ფალ. Vištasp. ქართ. თამაზ, სომხ. Thahmaz ამ შემთხვევაში დიდ მსგავსებას ავლენენ, რაც უდავოდ საერთო წყაროს მიუთითებს.

ქართული ლუარსაბ ირან. Luhrāsp, Lurasp—მამა ვიშტასპასი. 1 წ. luhr, lur<rudhra-, სკრ. rudhira-⁴⁰, ბერძნ. erythros⁴⁰; dh>h ჩვეულებრივი მოვლენაა (შდრ. bahr, muhr და სხვ.).

ფალ. Lūrāsp, Rūrāsp, ფაზ. Laohrāsp, Luhrāsp, ახ. სპ. Lōhrasp.

საინტერესოა, როდესაც სპარსული წყარო იხსენიებს ქართველ მეფეს ლუარსაბს, მისი სახელი აღარ უეკავშირდება ირან. Lūrāsp, Lōhrāsp-ს და სპარსულად გადმოცემულია ფორმით ლუასან.

ჯამასპ, ჩოლოყაშვილი (XVII საუკ. საბუთში), სომხ. Ĵamasp, სირ. Zāmāsp. არაბ. ĵmāsb, Ĵāmāsf, ახ. სპ. Ĵamasb; ავ. Ĵāmāspa- სემანტიკურად, მივიჩნევთ ერის აზრით, შესაძლებელია დაუკავშირდეს ვედურ kṣāmā-ს, პალი jhāma- 'დამწვარი,

³⁵ თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 42.

³⁶ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

³⁷ თ. ჩხეიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43.

³⁸ Н. А. Петровский, Словарь русских личных имен, М., 1966, გვ. 144.

³⁹ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 319.

⁴⁰ იქვე, გვ. 183.

გამომხმარი, გამხდარი'; გათების Daḵmāspa-ს შეესატყვისება ძველი ინდური aśvaih ksāmaiḥ, ე. ი. 'ცხენი, რომელსაც დალი აქვს ამომწვარი'⁴¹.

ირანული წარმოშობის სახელთაგან, რომლებიც გარეულ ცხოველებს გამოხატავენ, ქართულში გვხვდება შემდეგი:

შერმაზან, ახ. სპ. šermāzān, ამ სახელს ატარებდა მრავალი ქართველი მოღვაწე, სახელი ჩანს სპარსულშიც šermāzān მამა ჯესტანისა, მხედართმთავარ სალარ ალ-მარზუბანისა (957 წ.), სიტყვ. 'ლომის ზურგის მქონე', ე. ი. 'ლომივით ძლიერი'⁴²;

შერგილ < შერგიორ 'ლომის დამკერი'; II წ. აწ. ფ. ზმნისა gereftān, gr 'აღება, დაჭერა, დატყვევება'. ამ სახელს ატარებდნენ როგორც ქართველები, ისე სომხები და ირანელებიც.

შერვაჟ (დამოწმებულია XVI საუკ. საბუთებში), II ელემენტი, ჩვენი აზრით, უნდა იყოს ირან. vač/važ 'ხმა', ე. ი. 'ლომის ხმის მქონე'. **ჯიმშერ** (მაგ., ჩოლოყაშვილი) II ელემენტი არის შერ 'ლომი', რაც შეეხება ჯიმ-ს იგი ჩანს ირანულ jemsid-ში, jem/jām < ძვ. ირ. Yamá, ვედური yamā-, ავესტ. yōma-: yō yimō xšaēto, yim yiməm xšaētam მეფე, ვითარცა ტყუბი, ე. ი. 'ლომის ტყუბი'⁴³.

ქართული **ჯუანშერ**, ვარდან დადიანისძე, ირან. juwānšer, ძე ხოსროვ II, სახელი გავრცელებულია სომხურშიც ჯუანშერ, ტიგრანის მამა; „ახალგაზრდა ლომი“, I წ. yuvān, juvān 'ახალგაზრდა, ნორჩი'⁴⁴.

ყვავილთა სამყარო უხვადაა წარმოდგენილი გულ (ვარდის) შემცველი სახელებით.

გულამშარ < **გულაშარ** გვხვდება სახელის სხვა ვარიანტებიც **გულშარ**, **გუშარ**. ამათთვის ამოსავალია ახ. სპ. Gulšāhr, ფირდოუსისთან ფირანის მეუღლე. II წ. šāhr 'ქალაქი', ე. ი. 'ვარდების ქალაქი', šāhr გვხვდება სხვა ანთროპონიმების შედგენილობაშიც.

გულფარ მუხრან ბატონი. სახელი გვხვდება სპარსულშიც, მაგ. Gulfar, VII საუკ. მოღვაწე, რომელიც აწარმოებდა მიმოწერას რომის პაპთან⁴⁵ 'ვარდის ბრწყინვალეობისა'.

გულქან-ს იუსტი მიიჩნევს გულშარ-ის ვარიანტად⁴⁶. ჩვენი აზრით, სახელის მეორე კომპონენტი kān არას აწმყოს ფუძე kändān-ისა 'გლეჯა, კრეფა', ე. ი. 'ვარდის მკრეფავი', სინონიმი გულჩინასი.

გულბაჰარ (XIV საუკ. საბუთში, რომელზედაც გაკეთებულია მინაწერი, დათარიღებული XVII საუკუნით), 'გაზაფხულის ვარდი', II წ. vahāra-, ახ. სპ. bahār 'გაზაფხული', საყურადღებოა, რომ ეს სახელი არ გვხვდება იუსტის მიერ განხილულ ირანულ სახელთა შორის

სომატურ ანთროპონიმთაგან გვხვდება შემდეგი:

შარუხ, 1430 წ. სიგელიდან „შარუხ გამოჩნდა და სარკინოზობა იყო და ლორე აღიღეს“.

ირან. შაპროხ სიტყვ. 'მეფის—სახისა', ე. ი. 'ბრწყინვალე, მშვენიერი'.

⁴¹ Mayrhofer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 196; Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.

⁴² F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 296—297.

⁴³ Mayrhofer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 406.

⁴⁴ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, . 123.

⁴⁵ იქვე, გვ. 119.

ხუზამ, გონგლიაშვილი, მთიული, 1439 წ. 20/II დათარიღებული საბუთიდან (თ. ქ., ქრონიკები, 11, 246), სახელი წარმოდგენილია საშ. სპარსულის ფორმით *Xūzak < Gučak* („ბუნდაპიშნიდან“, „შესაქმის: წიგნიდან“), აგრეთვე ცნობილია ამ სახელის მატარებელი ისტორიული პირებიც, მაგ., *Ghuzak*, სოლდის მეფე⁴⁶, ახ. სპ. *guzak* ‘ქუსლი’.

ვარსიძე < ვარს, ფალ. *vars* ‘თმა’, ავ. *varasa-* საკუთარ სახელად გვხვდება უკვე V საუკ. ესაა შემოკლებული ფორმა რომელიმე სრული სახელისა, შესაძლოა იყოს გავრცობილი -*ak* სუფიქსით: *Warsak*, ჯალალ-ედ-დინ შეიხულ-ისლამი ბალხში, XIII საუკ. დამდეგს⁴⁷.

ირანულ ეთნიკურ სახელთაგან შეგვიძლია დავიმოწმოთ **ერაჟ**, ბარათაშვილი (სიონის სიგელიდან, 1587 წ., თ. ქ. ქრონიკები, II). ფილ. *Ēraǰ*, ავ. *Airiyā-va-*, *arya-ava-* „ის, ვინც მბრძანებლობს არიელებს“; ავ. *avu-*, ველ. *av-* ‘მბრძანებლობა, მფარველობა, დახმარების გაწევა’⁴⁸. -*č/-j* სუფიქსალური ელემენტი.

ერაშაჰრ, დადიანი, ბედანის ძე < **ერანშაჰრ** „ირანის ქვეყანა“. საკუთარ სახელად გამოყენებულია სომხურშიც: *Eranšahik*, ჩრდილო სომხეთში სასანელთა დინასტიის წარმომადგენელი და ვარაზ-პეროზი ერანშაჰიკთა საგვარეულოდან⁴⁹.

ქოიარ, ამილახორი (თ. ქ. ქრონიკები, II). < საშ. სპ. *kōhyār < kōfđār < kōf*, ძვ. სპ. *kaufā*, ავ. *kaofā*-, საშ. სპ. *kōf > kōh/kūh* და სუფ. -*dār > -yār*, ე. ი. ‘მთიანი მხარის გამგებელი’. *kōhyār* გვხვდება ადრეული ხანის სამუალო სპარსულ ძეგლში—„ისლურული ხე (პალმა) და თხა“, სადაც ვკითხულობთ:

kē xvarend šāhriyār

kōhyār u āzād

„...რომელსაც მიირთმევენ შაჰრიარები.

მთიანი მხარის გამგებლები და კეთილშობილინი“⁵⁰

მანსურ შაჰის დაკვირვებით, სამუალო სპარსულ ტრადიციაში *kōhyār* უკავშირდება იმპერიის აღმოსავლეთით მდებარე მთიანი რეგიონის გამგებლებს⁵¹. დაახლოებით იმავე პერიოდში ქოიარ გვხვდება საკუთარ სახელად: *Kōhyār*, დიდებული ფეროდუნის კარზე; *Kōhyār*, ძმა კარენისა, ტაბარისტანის სპასპეტის; *Kōhyār* პარსი ბომბეში და სხვ.⁵²

Т. Д. ЧХЕИДЗЕ

ИРАНСКИЕ АНТРОПОНИМЫ В ГРУЗИНСКОМ

Резюме

В результате многовекового контакта с персами, в грузинский ономастикон вошло большое количество иранских собственных имен, относящихся как к северо-восточному и северо-западному, так и к юго-западному

⁴⁶ F. Justi, გვ. 120.

⁴⁷ იქვე, გვ. 123.

⁴⁸ იქვე, გვ. 357.

⁴⁹ Mayrhofer, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

⁵⁰ Hübschmann, დასახ. ნაშრომი, გვ. 39.

⁵¹ ۱۳۲۲, تهران, متن بهلوی منظمه درخت آسوریگ, از ماهیار نوایی, 75.

№ 96.

⁵² Mansour Shaki, Observations on the Draxt ī asūrīg, AO, 43, 1975, გვ. 72.

⁵³ F. Justi, დასახ. ნაშრომი, გვ. 166.

языковому ареалу. Хронологически эти имена представляют как древнюю так и новую иранскую эпоху, особенно много имен, восходящих к средне-и новоперсидским языкам.

В статье дан семантический анализ антропонимов: имена, выражающие военно-героические понятия; религиозно-теофорические; названия небесных светил, сияния; черты характера, качества, особенности, цвета; фауну и флору, названия частей тела; этнические имена.

В работе проанализированы следующие грузинские имена иранского происхождения; Arsuk, Varaš. Vardan, Zorvar, Thamthan, Laškharaul-i, Phalavanxosro, Nariman, Thirkhaš; Baaman, Vaxušt-i, Thrdat, Xudada, Ražden, Adarnase, Xosrou, Rošnia, Bevroz. Navroz, Amatak, Arjēvan, Barz, Dularduxt, Xvašakh, Nazi, Ramin, Ramapan, Revaz, Revanda; Šioš. Varaz, Gorgakh, Gorgine, Thamaz, Luarsab, Jamasp, Šermazan, Šergil. Šervaz, Jimšer, Juanšer; Gulamšar, Gulphar, Gulkhan, Gulbahar; Xuzag, Varsize; Eraj, Erašahr, Khoiar.

წარმომადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გ. შერეთლის
სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

ნოღარ ბახტაძე

ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთა შესწავლისათვის

უკანასკნელ წლებში, როგორც ჩვენში, ისე მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში საგრძნობლად გაცხოველდა კლდეში ნაკვეთი ძეგლების შესწავლისადმი ინტერესი, რაზედაც სამეცნიერო პუბლიკაციების თემატიკაც მოწმობს. დამსახურებული საერთაშორისო აღიარებით სარგებლობს საქართველოში არსებული ამ რიგის პირველხარისხოვანი ძეგლები — უფლისციხე, ვარძია, დავით გარეჯი და სხვა. გამოქვაბულთა ეს კომპლექსები დიდი ხანია ისტორიკოსთა და ხელოვნებათმცოდნეთა ყურადღების სფეროშია და მათი ინტენსიური კვლევაც მიმდინარეობს. ასეთ ფონზე საქართველოს ზოგიერთი რეგიონის, მათ შორის ქვემო ქართლის კლდის ძეგლები უკანასკნელ პერიოდამდე ფაქტობრივად შეუწავლელად გამოიყურებოდა.

ისტორიული ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე სხვადასხვა ეპოქის მატერიალური კულტურის ნაშთთა გვერდით კლდის ძეგლებიც მრავალ გვხვდება. მათ შესახებ ისტორიული ცნობები ნაკლებად გვაქვს, ხოლო ამჟამად, სამწუხაროდ, ძველი ტოპონიმის კვალიც თითქმის წაშლილია.

ვახუშტი ბაგრატიონი გაცვრიტ მოიხსენიებს ამ მხარის ზოგიერთ ხეობაში ქვაბების არსებობას. მაგალითად, იგი აღნიშნავს, რომ ნახიდურის მიდამოებში გამოკვეთილია სახიზარი ქვაბები, ხოლო თეზის ხრამსა და კეჩუთის ხევში უდაბნო-მონასტრები, სენაკები¹. მის დროს ეს ძეგლები მიტოვებულია. XVIII ს-ში ქვემო ქართლის ქვაბების თავდაცვით გამოყენებაზე ცნობებს გვაწვდის აგრეთვე პაპუნა ორბელიანი².

ფ. ბაიერნი მიმოიხილავს კავკასიის უძველეს ქვაბ-საცხოვრებლებს და ქვემო ქართლში არსებულ ხელოვნურ გამოქვაბულებს იგი წინაანტიკური ხანის ადამიანთა სადგომებად მიიჩნევს. ამ აზრის დასადასტურებლად მას შამქორის აუზში, ამავე ტიპის გამოქვაბულებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ხანის ნივთები მოჰყავს³.

მდ. ხრამის ხეობის ქვაბთა კომპლექსების შესახებ (პირღებულის, ავრანლოს მიდამოები) ცნობა დავიტოვა აგრეთვე ექვთიმე თაყაიშვილმა. ამ ძეგლების შექმნის ეპოქის შესახებ მას აზრი არ გამოუთქვამს⁴. მოგვიანებით, ლ. მელიქსეთ-ბეგმა ზოგიერთი ასეთი კომპლექსი მეგალითურ ნაგებობებთან მეზობლობის გამო მათ თანადროულად, წინაანტიკური ხანისად ჩათვალა⁵.

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 39—45.

² პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, თბ., 1981, გვ. 67—201.

³ Ф. Байерн, О древних сооружениях на Кавказе, Тиф., 1895, გვ. 18—19.

⁴ Е. Такайшвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, НКОН-МАО, I, III, Тиф., 1904, 1913.

⁵ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მეგალითური კულტურა საქართველოში, თბ., 1938, გვ. 57—59.

1949 წ. წალკის მიდამოებში, მდ. ხრამის კალაბოტში არქეოლოგიური და-
ზვერვისას გ. ლომთათიძემ და ი. გრძელიშვილმა ზოგიერთი გამოქვაბულის მა-
ხლობლად მოკრიბეს ობსიდიანთა ანატეცები და ბრინჯაოს ხანის შავი კერამი-
კა⁶.

1957 წ. მდ. ხრამისა და მაშავერას ხეობებში მუშაობდა ი. ჯავახიშვილის
სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედი-
ცია ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით. მიუხედავად იმისა, რომ ექსპედი-
ცია პალეოლითის ხანის ძეგლებს სწავლობდა და ხელოვნურ გამოქვაბულებზე
ყურადღება არ გაუმახვილებია, მაშავერას ხეობის ზოგიერთ ნახევრად ბუნებ-
რივ ქვაბში მათ მიაკვლიეს ფეოდალური ხანის ნაგებობათა ნაშთს და კერა-
მიკას⁷.

ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთა მიზანდასახული კვლევის პირველ ცდად
უნდა ჩაითვალოს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის
სპელოლოგიური კომისიის მიერ 1960—1961 წწ. ჩატარებული ექსპედიციები.
მისმა ხელმძღვანელმა, გეოლოგმა კ. ჯავრიშვილმა პირველად გამოიჭნა ერთმა-
ნეთისგან მდ. ხრამის და მის შენაკად ხეობათა მღვიმეები და ხელოვნური გა-
მოქვაბულები, შეეცადა კლდის ძეგლთა ტიპოლოგიის დადგენას. მან გამოქვა-
ბულთა კომპლექსების დიდი უმრავლესობა ფეოდალურ ხანაში გამოკვეთილ
თავდაცვით სისტემებად, ციხე-ქვაბებად მიიჩნია⁸.

აღნიშნული ძეგლების შესახებ ასეთივე აზრს გამოთქვამს აგრეთვე გ. გა-
ფრინდაშვილი⁹.

ქვემო ქართლის ზოგიერთი კლდის ძეგლს სხვადასხვა საკითხთა კვლევისას
შეეხნენ პ. ზაქარაია, გ. გრიგოლია, დ. ბერძენიშვილი და სხვ.

მიუხედავად სამეცნიერო საზოგადოების ინტერესისა, ეს ძეგლები არქი-
ტექტურული თუ არქეოლოგიური თვალსაზრისით თითქმის შეუსწავლელი
იყო, ამიტომ ხშირად მეცნიერთა შორის ეჭვს იწვევდა თვით ამ ძეგლთა ხელოვ-
ნური წარმოშობაც კი, ზოლო მათი ფუნქციისა და წარმოშობის ეპოქის შესა-
ხებ აზრთა დიამეტრალური სხვადასხვაობა იყო. გამოქვეყნებული არ იყო არც
ერთი ამ ძეგლის რამდენადმე ზუსტი აღწერა თუ არქიტექტურული ანაზომი,
მათი დიდი უმრავლესობის არსებობა კი საერთოდ უცნობი იყო მკვლევართა-
თვის.

აღნიშნულ კლდის ძეგლთა არქიტექტურულ და არქეოლოგიურ შესწავლას
ისახავდა მიზნად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დაზვერვითი არქეო-
ლოგიური ექსპედიცია, რომელიც 1979—86 წწ. მუშაობდა თეთრი წყაროს,
ბოლნისის და დმანისის რაიონებში¹⁰. ექსპედიციის მიერ მოპოვებული აღწე-

6 გ. ლომთათიძე, ი. გრძელიშვილი, თრიალეთში 1949 წ. მივლინების ანგა-
რიში, „მომომხილველი“, ტ. II, თბ., 1951.

7 ნ. ბერძენიშვილი, ხრამის ხეობის პალეოლითური ძეგლები, მასალები საქ. და
კავკ. არქეოლოგიისათვის, II, თბ., 1963, გვ. 12.

8 კ. ჯავრიშვილი, ქცის ხრამის მღვიმე-გამოქვაბულები, სპელოლოგიური კრე-
ბული, № 2, თბ., 1963, გვ. 5—16.

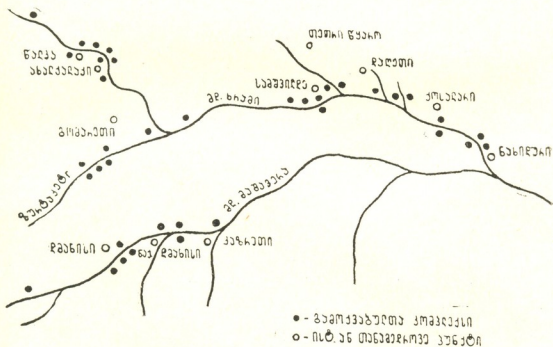
9 გ. გაფრინდაშვილი, კლდეში ნაკვეთი ძეგლები საქართველოში, სპელოლოგია
VII სამეცნ. სესია, თბ., 1969.

10 ექსპედიციაში სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: ნ. ბახტაძე, ზ. თვალპერელიძე,
ზ. ქიქოძე, მ. სინაურიძე, გ. ჯავახიშვილი, რ. რამიშვილი, კ. გოცაძე, ვ. ჯანაშვილი, გ. ბაგ-
რატიონი, დ. კანდელაკი, ვ. გუგუშაშვილი, თ. ფხაკაძე, ნ. და თ. ლუღუშაურები, ზ. კოშკელი-
შვილი, ნ. მურდულია, დ. ბერაია და სხვ.

რილობითი და ნივთიერი მასალა უკვე ახლავე გვაძლევს ამ ძეგლთა რაობის შესახებ ზოგიერთი დასკვნის საფუძველს, ამიტომ დროულად მივიჩნიეთ საზოგადოებისათვის მოკლედ გაგვეცნო კვლევის შედეგები ამ ეტაპზე.

კლდის ცალკეული ძეგლები ან მათი დაჯგუფებანი მდ. ხრამის და მის შენაკად ზეობათა თითქმის ყველა იმ მონაკვეთში გვხვდება, სადაც კლდოვანი ფერდობები კანიონისებრ დახრამებებს ქმნიან¹¹. ზოგიერთი მათგანის წარმოშობაში ადრე არსებულ ბუნებრივ მღვიმეებს გარკვეული როლი უნდა შეესრულებინა, რაზედაც ქვაბთა რამდენიმე ჯგუფის კანიონის კალთებზე ერთმანეთის პირისპირ მდებარეობა, აგრეთვე ჯგუფებში შემთხვევით შემორჩენილი მღვიმეთა ნაშთები მეტყველებს. კლდის ძეგლთა დიდი უმრავლესობის სტრუქტურაში ბუნებრივ მღვიმეებთან მსგავს კავშირზე ამჟამად არაფერი არ მიგვაჩვენებს — როგორც დავინახავთ, ეს ძეგლები ადამიანთა განვითარებული საზოგადოების მიერ გამოკვეთილ სხვადასხვა დანიშნულების სათავსთა ერთობლიობა (კიდევაც რომ ვიგულისხმოთ ამ კომპლექსების სათავსთა ნაწილის ბუნებრივი შეღრმავებების ბაზაზე აღმოცენება, ამ ფაქტს ნაგებობებისათვის ხელსაყრელი ადგილმდებარეობის შერჩევაზე დიდ მნიშვნელობას ვერ მივანიჭებთ).

ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას ქვაბთა 40-მდე მოზრდილი კომპლექსი იმსახურებს (სქემა 1).

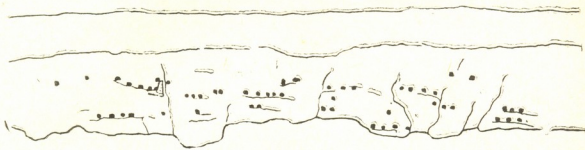

სქემა 1

ეს ძეგლები ბაზალტურ და დოლერიტულ ქანებში რამდენიმე იარუსად გამოკვეთილი ათეულობით ქვაბისგან შედგება. კომპლექსის შემადგენელი ქვაბები ჰორიზონტულად ქარაფის როგორც სწორ სიბრტყეებში, ისე გამოზნეჭილობებსა და უბეებშია განფენილი მეტ-ნაკლებად დაშორებულ ჯგუფებად. კომპლექსების ვერტიკალურ განფენილობაში შეიმჩნევა კანონზომიერება —

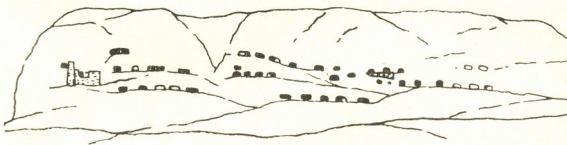
¹¹ ნ. ბახტაძე, ქცია-ხრამის ზეობის კლდის ძეგლთა ტიპოლოგიისათვის, მასალები საქართველოს მატ. კულტურისა და ეკონომიკის ისტორიისათვის, თბ., 1982, გვ. 8—13.

იარუსების უმრავლესობა ქარაფების ქვედა რეგისტრშია გამოკვეთილი. ბევრი კომპლექსის პირველი იარუსი სრულიად ადვილი მისასვლელია, ხოლო მიუვალ სიმაღლეზე გამოკვეთილი ქვაბები იშვიათია (ტაბ. I). ამჟამად ძეგლები ძლიერაა დაზიანებული — ქვაბთა უმეტესობის წინა ნაწილი ჩამონგრეულია, ამიტომ მათ ფორმებზე მსჯელობა შემორჩენილი ნაწილების მიხედვით გვიხდება.

ტაბ. I. 1. ნაიდიურის ქვაბთა III კომპლექსი. განშლა

ქვაბების დიდი უმრავლესობა ლითონის იარაღის დაუხმარებლადაა გამოკვეთილი. აქ ჩვენ მიერ დადასტურებულია როგორც მთელ მსოფლიოში, ისე ჩვენში უძველესი დროიდანვე ცნობილი კლდის დამუშავების ხერხი — კლდის გახურება და ცივი წყლის გადასხმით დახეთქვა, ბზარებში ხის სოლების ჩაჭედვა და მათი წყლით გაჟღენთვა¹² ცხადია, აღნიშნული მეთოდით ბაზალტოვან ქანში რამდენიმე ზუსტი ფორმის მიღება პრაქტიკულად შეუძლებელია, ამიტომ ქვაბებს გეომეტრიულთან ოდნავ მიახლოებული ფორმები აქვს და ისიც არა ყოველთვის.

ტაბ. I. 2. ნაიდიურის ქვაბთა II კომპლექსი. განშლა

კომპლექსებში გვხვდება როგორც სწორკუთხედისა და ოვალურის მსგავსი (ტაბ. II), ისე ნებისმიერი გეგმის (ტაბ. III) ქვაბები. მათი ზომებიც ძლიერ განსხვავებულია — 4—5 მ-დან 15—20 მ-მდე. იატაკები პრაქტიკულად ბრტყელია. კედლები და ჭერი უსწორმასწოროა, მათ შორის გადასვლის ხაზები არ შეინიშნება. ქვაბთა აბსოლუტური უმრავლესობის სიმაღლე მათ ცენტრალურ ნაწილში ემორჩილება მოდულს, რომელიც ადამიანის გამართულ ღვომას ითვალისწინებს.

ქვაბები მეტ-ნაკლები დაშორებითაა გამოკვეთილი და უფრო ხშირად ერთმანეთისაგან იზოლირებულია. ისინი, განურჩევლად ფორმისა, კლდის ზედაპირ-

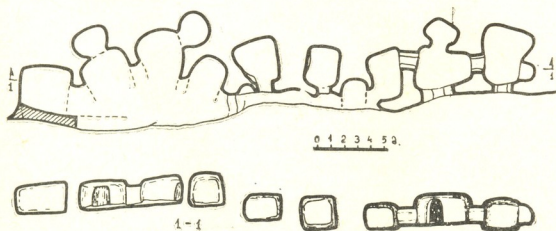
¹² გ. გობეჯიშვილი, ძველი ქართული სამამაღანო მეტალურგიული წარმოების ნაშთები სოფ. ლეშში, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1952.

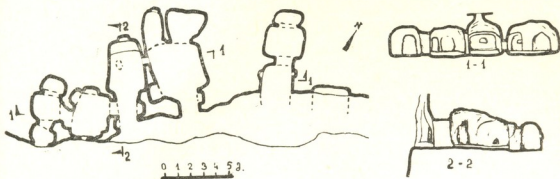
ტაბ. I, 3. მუგუთის (დაღუთის) ქვაბები. განშლა

რისკენ ვიწროვდება და ღია ტერასულ გასასვლელზე 50—1000 სმ. სიგანის ლიობებით გამოდის. მეტწილად ეს ლიობები სათავსოა სინათლისა და ვენტაციის ერთადერთი წყაროა.

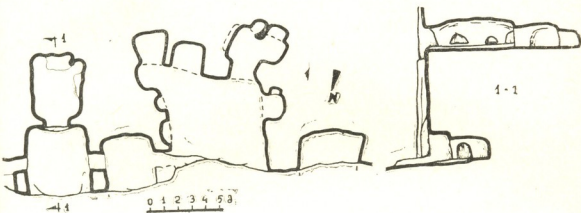
გვხვდება ერთმანეთის გვერდით გამოკვეთილი ორ ან რამდენიმე ქვაბიანი ჯგუფები, რომლებიც გასასვლელებით არის დაკავშირებული. ამ გასასვლელებს კარების ჭრილის ან ვიწრო გვირაბის ფორმა აქვს. ზოგიერთ კომპლექსში დადასტურებულია ადამიანის სილუეტის ფორმის გასასვლელები, რომლის ანალოგიები საქართველოში ცნობილ კლდის ძეგლებში არ გვხვდება. ერთმანეთთან დაკავშირებულ ქვაბთაგან ზოგიერთს დამოუკიდებელი შესასვლელი არ გააჩნია და ვიწრო, ხვრელისებრი სარკმლით ნათდება. ხშირად ქვაბებს ძირითადი სივრციდან მკვეთრად გამოყოფილი ერთი ან რამდენიმე შეღრმავება აქვთ გვერდით ან კლდის სიღრმეში, რაც დამხმარე სათავსების შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ტაბ. II, 1. ქოსალარი II. I ღარუსი. გეგმა და განივი ჭრილი

ტაბ. II, 2. ნახიდური II. II იარუსი. გეგმა და კრილი

ტაბ. II, 3. ღმანისი III. II გეგმა და გრძივი კრილი

გაცილებით იშვიათია ერთმანეთთან უფრო რთულად დაკავშირებული ქვაბები, სადაც სივრცე სხვადასხვაგვარადაა დანაწევრებული. მაგალითად, ზოგიერთი მეზობლად მდებარე ქვაბი ვიწრო, დახურულ დერეფანში ან მოზრდილ გალერეაში გამოდის (ტაბ. II) ქვაბთა ასეთი ჯგუფების გეგმარებაში თითქმის ანტიკური ან ფეოდალური ხანის კლდის ხუროთმოძღვრების ჩანასახი იჩენს თავს. აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა აღნიშნულ კომპლექსში გვხვდება ქვაბების როგორც მარტივი, ისე რთული სივრცულ-გეგმარებითი გადაწყვეტა, ამასთან მეტწილად მსგავსი ჯგუფები თავმოყრილია ხოლმე რომელიმე იარუსში ან ცენტრში.

ქვაბებში შემორჩენილია უხეშად ამოკვეთილი, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნიშები, ორმოები და ცეცხლის დასანთები შეღრმავებები. უფრო რთული კლდეში ნაკვეთი მოწყობილობანი ამ კომპლექსებში არ გვხვდება, რაც ქანების არახელსაყრელი გეოლოგიური აგებულებით შეიძლება აიხსნას — როგორც ჩანს ასეთ მოწყობილობებს სხვა მასალით, ძირითადად ხისგან ამზადებდნენ, რაზედაც კედლებში შემორჩენილი ჩასამაგრებელი ფოსოები მოწმობს. აქ არ შეინიშნება აგრეთვე კარებისა და სარკმლის ჩარჩოების ბუდეთა კვალი — ამ ღიობების დასაგმანავად ალბათ სხვა ხერხს, მაგ. ტყავის ფარდებს მიმართავდნენ.

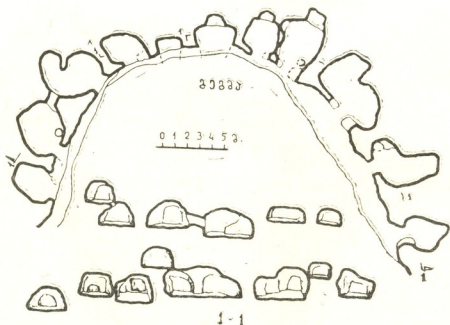
ქვაბთა ჯგუფები კლდის ბუნებრივ დატერასებათა და ხელოვნურად გამოკვეთილ გასავლელთა საშუალებით უკავშირდება ერთმანეთს. ეს ტერასული გასავლულები უფრო ხშირად 1—2 მ-მდე სიგანისაა. ასეთივე სიგანის მოხერხებული პანდუსებისა და უხეშ საფეხურთა სისტემათა დაკავშირებული სხვადა-

სხვა იარუსები. თითქმის ყველა კომპლექსში დავადასტურეთ როგორც ხეობის ძირთან, ისე პლატოსთან დამაკავშირებელი გზები. ქვაბთა ზოგიერთი კომპლექსის ფარგლებში კლდიდან წყარო გადმოედინება ან ჟონავს და რომელიმე ქვაბში გროვდება.

შესაძლოა ადრე სხვა კომპლექსებიც მსგავსად მარაგდებოდა სასმელი წყლით, თუმცა მდინარისპირა ქარაფებში გამოკვეთილი ქვაბები წყლით უზრუნველყოფა არც უამისოდ იქნებოდა პრობლემა.

ქვემო ქართლის აღნიშნული ტიპის კლდის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია დაზიანებული პირობების ქვის წყობით აღდგენა, სხვადასხვა ეპოქისა და დანიშნულების მიწაშენები. თუ კლდის ძეგლთა სპეციფიურ თვისებას — გამძლეობას გავითვალისწინებთ და სხვადასხვა დროს მათ მრავალჯერად გამოყენებას ვიგულისხმებთ განსხვავებული მიზნით, გასაგები გახდება, თუ რამდენად რთულია ამ მრავალფეროვან კომპლექსთა პირველსახის, თავდაპირველი ფუნქციისა და წარმოშობის ხანის დადგენა. ამ პრობლემათა გადასაჭრელად ძეგლების საერთო სტრუქტურის, გეგმურ-სივრცული გადაწყვეტის ანალიზი და არქეოლოგიური დაზვერვები დაგვეხმარა.

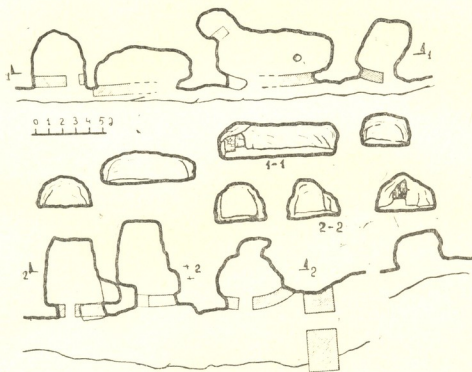
უპირველეს ყოვლისა გამოირიცხა ადრე გამოთქმული ვარაუდი ამ ძეგლთა თავდაცვითი მიზნით გამოკვეთის შესახებ. ჩვენთვის მეტ-ნაკლებად ცნობილია საქართველოში არსებული ფეოდალური ხანის თავდაცვითი ქვაბები — სახიზრები და ე. წ. ციხე-ქვაბები¹³. სახიზართა მთავარი ნიშნებია: მიუვალობა, ტევადი სივრცეები, მათში თავშეფარებულ ხალხთა ჯგუფების მინიმალური საყოფაცხოვრებო პირობების უზრუნველყოფისათვის საჭირო მოწყობილობანი, ხოლო ციხე-ქვაბებისათვის დამატებითი პირობაა მოხერხებული სტრატეგიული მდებარეობა და ბრძოლის საწარმოებლად საჭირო კომპონენტები (საბრძოლო ბაქანი, სასროლი სარკმლები და სხვ.).

ტბ. III, I. ნახიდური I. I. იარუსი. გეგმა და კრილები

¹³ გ. გაფრინდაშვილი, კლდეში ნაკვეთი ძეგლები საქართველოში, სპელეოლოგია VII საშტ. სესია, თბ., 1969, გვ. 9.

ჩვენ მიერ აღწერილი ძეგლების დიდი უმრავლესობა სრულიად საწინააღმდეგო ნიშნებით ხასიათდება; თავიდანვე ცხადი გახდა, რომ ეს ძეგლები იქმნებოდა როგორც ერთიანად კლდეში ნაკვეთი კომპლექსები, ხოლო ყოველგვარი ქვის ნაგებობანი მათში მეორადი მოვლენაა. ამ დამატებითი საფორტიფიკაციო ნაგებობების გარეშე აღნიშნულ ქვაბთა კომპლექსები ვერ აკმაყოფილებს მიუვალობის პირობას—როგორც აღვნიშნეთ მათი შემადგენელი ქვაბები ძირითადად კლდოვანი მასივის ქვედა ფენებშია განლაგებული და სრულიად ადვილი მისადგომია. განსაკუთრებულ სიძნელეს არც ზედა იარუსების შემონახულ ქვაბებში მოხვედრა წარმოადგენს — მათგან მოხერხებული გზები მიემართება. ქვაბთა ამ კომპლექსებისათვის დამახასიათებელია კარგი კომუნიკაციები, ხანგრძლივი ცხოვრებისათვის გამოიზნული, მოხერხებული ქვაბ-საცხოვრისების და დამხმარე სათავსების შერწყმა და სხვა ისეთი დეტალები, რაც შეუთავსებელია თავდაცვით მიზნებთან. ყოველივე ეს არ გამოირიცხავს კომპლექსების შემადგენელი, ამჟამად მიუვალი ზოგიერთი ქვაბის თავდაპირველადვე ან მოგვიანებით ამ მიზნით გამოკვეთას.

ტაბ. III, 2. დაღუთი I. გეგმა და ქრილები

საქართველოში, ისევე როგორც მახლობელი აღმოსავლეთის მრავალ ქვეყანაში, თითქმის მთელი ფეოდალური ხანის განმავლობაში ფართოდ იყო გავრცელებული კლდეში ნაკვეთი უდაბნო-მონასტრები¹⁴. ეს ძეგლები სხვადასხვა რაოდენობის და დანიშნულების ქვაბ-სათავსებისაგან შედგება, რომლებიც

¹⁴ ამ ბოლო დროს გამოითქვა მოსაზრება, რომ ტერმინი „უდაბნო“ საქართველოს სინამდვილეში აუცილებლად კლდეში ნაკვეთი სამონაზვნო სადგომს აღნიშნავდა. იხ. გ. გაფრინდაშვილი, ძვ. ქართული კულტურის კვლევის სპელიესტიკური პრობლემები, სპელიოლოგია XII სამეც. სესია, თბ., 1977, გვ. 3.

8. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

ხშირად რამდენიმე იარუსად, კომპაქტურად ან გაფანტულადა გამოკვეთილი კლდეთა ქარაფებში (მაგ., დავით გარეჯის გამოქვაბული უდაბნო-მონასტრები)¹⁵. მიუხედავად განსხვავებული გეგმარებისა, ასეთ ძეგლებს რამდენადმე ტიპიური ექსტერიერები აქვთ. ხრამის ხეობის კლდის ძეგლთა გარეგნული სახე აღნიშნული მონასტრთა ასოციაციით მათ სამონაზნო მიზნით გამოკვეთას თითქმის არ გამოორიხავს, მით უმეტეს, რომ ზოგიერთ მათგანში ეკლესიაა მოწყობილი. მიუხედავად ამისა, როგორც შესწავლამ დაგვარწმუნა, ქვაბთა ამ კომპლექსებში დაზიანების შემდგომ, გვიანდელ მინაშენებს თუ არ ჩავთვლით, ქრისტიანულ საკულტო ცხოვრებაზე არაფერი მიგვანიშნებს. აქ არ გვხვდება კლდეში ნაკვეთი ეკლესიები, ნიშა-სალოცავები, სატრაპეზოები და საკრებულოები, რის გარეშეც ასეთი მასშტაბის უდაბნო-მონასტრების არსებობა პრაქტიკულად შეუძლებლად გვესახება.

მიუხედავად ფუნქციაზე აშკარად მიმანიშნებელ საყოფაცხოვრებო მოწყობათა და არქიტექტურული დეტალების სიმცირისა, გამოვთქვით მოსაზრება, რომ ქვაბთა ამ კომპლექსების ძირითადი შემადგენელი ბირთვები კლდის საერო დასახლებებს, ე. წ. კლდის სოფლებს წარმოადგენს. ასეთ შემთხვევაში, ბუნებრივია კომპლექსთა შემადგენელ ქვაბთაგან ზოგიერთი საცხოვრებლად, ხოლო ზოგი სამეურნეო სათავსებად უნდა ვიგულისხმოთ. სათავსთა ასეთი დიფერენციაცია კომპლექსებში თითქმის შეინიშნება. ქვაბთა ზოგიერთი ჯგუფი მოიცავს, როგორც მოწყვსივრებული გეგმარების, უკეთეს საყოფაცხოვრებო პირობებიან, შემადგენელ ადგილზე გამოკვეთილ სათავსებს, ისე ქარაფის ძირში განლაგებულ, უხეში ფორმის, ვიწრო და ბნელ ცალკეულ ქვაბებს, რომლებიც სამეურნეო სათავსებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ასე მაგალითად, ვიწრო და სიღრმისკენ მეტად წაგრძელებული ზოგიერთი ქვაბი ალბათ ბოსლის მოვალეობას ასრულებდა.

ქვაბთა ამ კომპლექსებში ცალკეული ოჯახის საცხოვრებელ და სამეურნეო სათავსთა ერთობლიობები, ე. წ. კლდის სახლები ერთმანეთისგან მკვეთრად გამოჩენილი არ არის. ამ დასახლებათა სტრუქტურა ადამიანთა მოზრდილი ჯგუფების მჭიდრო, ერთობლივი ცხოვრებისთვის ჩანს მისადაგებული, რითაც საკმაოდ განსხვავდება საქართველოში ჩვენთვის ცნობილი ფეოდალური ხანის კლდის სოფლებისაგან¹⁶. ქვაბ-საცხოვრისები ზომებით და დამუშავების ხარისხით ერთმანეთისგან უმნიშვნელოდ განსხვავდება, რაც მათ მოზონადრეთა სუსტ ქონებრივ დიფერენციაციაზე მიგვანიშნებს. ცხოვრების ასეთი წესი განვითარებული კლასობრივი საზოგადოებისათვის ნაკლებადაა დამახასიათებელი.

მეტად ცოტა რამ აქვს საერთო გვიან ანტიკურ (უფლისციხე) და ფეოდალურ ხანის კლდის ხუროთმოძღვრების პრინციპებთან ამ ძეგლთა გეგმარებას — როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ქვაბ-საცხოვრისთა უმრავლესობა აქ საკმაოდ პრიმიტიულია. ამ ეპოქებისთვის ტიპიური არ არის აგრეთვე ქვაბთა კვეთის ზემოთ აღნიშნული წესი, ადამიანის სილუეტის ფორმის გასასვლელები და სხვა დეტალები. საყურადღებოა, აგრეთვე ძეგლთა მჭიდრო მეზობლობა აშკარად არქაულ, მეგალითურ ნაგებობებთან, რაც მრავალ კომპლექსში დადას-

¹⁵ Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Тб., 1948.

¹⁶ გ. გაფრინდაშვილი, ვარძიისა და მისი მიდამოების ქვაბები, თბ., 1957; მისივე, კლდის სახლები ნასოფლარ ფიაში, თბ., 1959; მისივე, XI—XII სს. ანანურის კლდის სოფელი ვარძიის ქვაბთა ანსამბლში, საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები, ტ. I, თბ., 1963.

ტურდა (მაგ. ნახიდური, წალკა). ამ თავისებურებებმა საფუძველი მოგვცა გამოგვეთქვა ჰიპოთეზა ქვემო ქართლის ამ ტიპის კლდის დასახლებათა წინაფეოდალურ, უფრო კი ბრინჯაოს ხანაში წარმოშობის შესახებ.

1984—86 წწ. ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა დაზვერვებმა ამ მოსაზრებას საყრდენი დაუჭირა მხარი. ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად დაზვერილ იქნა ისტორიული ნახიდურის (თანამედროვე სოფ. არუხლოსთან), სოფ. დაღეთის და ნაქალაქარ სამშვილდის მიდამოების ქვაბთა კომპლექსები. როგორც მოსალოდნელი იყო, შესწავლილ გამოქვაბულებში ძირითადად ცხოვრების უკანასკნელი პერიოდის, ფეოდალური ხანის მეტ-ნაკლებად ინტენსიური არქეოლოგიური ფენები აღმოჩნდა. ცხადი გახდა ისიც, რომ ამ ეპოქაში ძეგლთა ხანგრძლივ გამოყენებას, მრავალგზის გადაკეთებასა და კეთილმოწყობას უფრო ადრეული ცხოვრების მატერიალური კვალი მინიმუმამდე შეემცირებინა; მიუხედავად ამისა, აღნიშნული სამივე ძეგლის არქეოლოგიური მოსინჯვისას მივაკვლიეთ ადრეულ, ძირითადად შუა და გვიან ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიურ ფენათა ფრაგმენტებს. ეს ფენები ზოგიერთი ქვაბის უსწორმასწორო იატაკის ჩაღრმავებებს და გაუქმებულ სამეურნეო ორმოებს, შემოუნახავს, რომლებზედაც ძეგლის ხელმოერედ ათვისებისას თიხატყეპნილი ან მოკირწყლული იატაკები მოუწყვიათ. გარდა ამისა სამშვილდის ნაქალაქარის ციხედელის მახლობლად არსებული კომპლექსის 2 ქვაბში ბრინჯაოს ხანის უძრავი ფენაც დავადასტურეთ, რომელიც სათავსო მთელ იატაკებს მოიცავს (მოპოვებული ნივთებისა და ფრაგმენტების რაოდენობა 2 ასეულამდეა). ამ პერიოდის არქეოლოგიური მასალა სხვადასხვა სახის თიხის ნაწარმიდან წარმოდგენილი. ეს არის მაგ. სავარცხლისებრი, ნაჩხვლეტი და უჯრედოვანი ორნამენტით შემკული, შავად და ლეგად ნაპრიალები ჭურჭლის: ქოთნების, ღოჭების, ჯამების ფრაგმენტები, კერა და სხვ.

ამ ძეგლთა გავრცელების არეალიდან და მასშტაბებიდან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნულ ეპოქაში ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომებს შორის კლდის დასახლებებში ბინადრობის ჩვევა საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა. თუ მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში კლდის ხუროთმოძღვრების უძველეს ტრადიციას გავიხსენებთ, სადაც კლდეში ნაკვეთი დასახლებები ჩვეულებრივი მოვლენაა, ასეთ საცხოვრებელთა დადასტურება საქართველოში მოულოდნელი არ უნდა გვეჩვენოს — თუნდაც ისეთი სრულყოფილი ანსამბლის არსებობა ჩვენში, როგორიც უფლისციხეა, კლდის ხუროთმოძღვრების გაცილებით ადრეულ ფესვებზე მიგვანიშნებს.

წერილობით წყაროებში, უმთავრესად „ქართლის ცხოვრებაში“, უძველეს ქართულ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებათა ჩამოყალიბების ხანის მოვლენათა თხრობისას გვხვდება ეპიზოდური ცნობები მოსახლეობის გარკვეულ ჯგუფთა კლდის საცხოვრებლებში ბინადრობის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებით ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „ისტორიული ძეგლებიდან ჩანს, რომ საქართველოში გავრცელებული იყო სხვადასხვა მასალით აშენებული ნაგებობანი. არსებობდა კლდეებში გამოკვეთილი საცხოვრებელი სახლები და მთელი ქალაქებიც — კი. წარმოდგინეთ ქართველ ისტორიკოსს ისე აქვს ავთოლისწინებული საქმე, რომ უძველეს ხანაში სწორედ ამას მისდევდნენ“¹⁷.

გ. ჩუბინიშვილმა უძველეს ხანაში ქართველ ტომთა საცხოვრებლების სავარაუდო ტიპების განხილვისას კლდის საცხოვრებლებში ბინადრობა გამონა-

კლისის სახით დასაშვებად მიიჩნია, ასეთ დასახლებათა მასობრივი გავრცელება კი საეჭვოდ ჩათვალა, რაც ფაქტობრივი მასალის სიმცირის გამო ბუნებრივი იყო¹⁸.

ქვემო ქართლში კლდის დასახლებათა მიკვლევა ანგარიშგასაწევი არგუმენტია, რომლის მიხედვითაც საქართველოს ზოგიერთ რაიონში ამ ტიპის საცხოვრებელთა გავრცელება უძველეს ხანაში რეალურ ფაქტად შეიძლება მიიჩნიოთ.

არანაკლებ საინტერესოა ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთა მომდევნო ეპოქებში გამოყენების სურათი. აღნიშნულ ხეობებში ქვაბთა კომპლექსების არსებობას ფეოდალურ ხანაში მათი ინტენსიური გამოყენებისათვის მიუცია ბიძგი (მით უმეტეს, რომ ამ ეპოქაში საკმაოდ გავრცელებული იყო სხვადასხვა დანიშნულების გამოქვაბული ნაგებობანი); როგორც ჩანს, ხელმეორედ გამოყენების დროს ქვაბთა დიდი უმრავლესობა დაზიანებული იყო, ამასთან ეპოქის მოთხოვნილებანი და ახალი ფუნქციები კორექტივების შეტანას მოითხოვდა კომპლექსების გეგმარებაში, ამიტომ კლდის ძეგლებს მნიშვნელოვანი გადაკეთება განუცდიათ. ეს რეკონსტრუქცია ძირითადად ქვეითკირის ნაგებობათა მიშენებასა და არსებული ქვაბების კეთილმოწყობაში გამოიხატებოდა, მაგრამ გამორჩეული არ არის ახალი ქვაბების გამოკვეთაც.

ფეოდალურ ხანაში ქვემო ქართლის აღწერილ ქვაბთა კომპლექსების ბაზაზე კლდის ძეგლთა სამი ტიპი ჩამოყალიბდა: საერთო საცხოვრებლები (კლდის სოფლები), უდაბნო-მონასტრები და თავდაცვითი სისტემები. მრავალი ასეთი ძეგლის დანიშნულების, მათში ცხოვრების სურათის განსაზღვრისათვის ზედაპირული ნიშნებიც საკმარისად გამოდგა, ამასთან 3-ვე ტიპის ძეგლთაგან თითო კომპლექსი არქეოლოგიურადაც დავსვერეთ, რითაც მნიშვნელოვნად შეივსო ჩვენი წარმოდგენა მათ დამახასიათებელ ნიშნებსა და ქრონოლოგიაზე.

აღნიშნული ტიპის ფეოდალური ხანის კლდის სოფელთა დამახასიათებელ ნიშნებზე ყველაზე უკეთ ნახიდურისა და თანამედროვე დაბა დმანისის მიდამოების ქვაბთა ზოგიერთი კომპლექსის მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ. ასეთი ძეგლები თავდაპირველ დასახლებებთან ფუნქციური თანხვედრის გამო ყველაზე ნაკლებად ჩანს რეკონსტრუირებული. აქ მხოლოდ ზოგიერთი ქვაბის წინა, ჩამონგრეული ნაწილი აღუდგენიათ ქვის წყობით, სუსტ შემკერვლზე, იშვიათად ქვეითკირით. ამ კედლებში თითო ვიწრო კარი, მეტად იშვიათად კი სარკმელიც არის დატანებული. ქვეითკირით აღდგენილი კედლები ზოგჯერ სათავსის ფართობის გაზრდის მიზნით ქვაბის შემორჩენილი გეგმის გარეთ არის ამოყვანილი და ნახევარკალურად უერთდება კლდის ქმს.

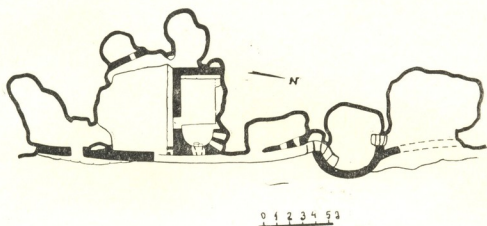
ინტერიერის კეთილმოწყობისას ახალმოსახლენი ქვაბ-საცხოვრებლების იატაკების მოტეპნა-მოკირწყვლით და ზოგან კედლების უხეშად მოლესვით დაკმაყოფილებულან. სამეურნეო მოწყობილობათაგან გვხვდება თიხის კერები, თონეები.

ამ ხანის კლდის საცხოვრებლებში მობინადრეთა შორის ქონებრივი დიფერენციაციაც შეინიშნება. გარდა განსხვავებული სივრცის კლდის სახლებისა აქ გვხვდება გამორჩეულად მოწყობილი საცხოვრებლებიც. მაგ., ნახიდურის III კომპლექსში გვხვდება ქვაბთა ჯგუფი, რომლის პირი კარგად გათლი-

¹⁸ Г. Н. Чубинашвили, Очерк развития в Грузии дофеодальной архитектуры, ქ.ბ.ი.ი. შრომები 5, თბ., 1959, გვ. 55.

ლი ქვის წყობითაა ამოყვანილი და თაღებიანი ღიობებითაა შემკული, ხოლო ერთი-ერთი ქვების ინტერიერიც კი ქვის წყობითაა გასწორებული.

ისევე როგორც ფეოდალური ხანის თითქმის ყველა დასახლებაში, ამ კლდის სოფლების მობინადრეთაც უზრუნავათ თავდაცვისათვის. ასე მაგალითად, განსხვავებით სამეურნეო ქვაბებისაგან, თითქმის ყველა საცხოვრებლად მოწყობილ ქვაბთა ჯგუფი შემალლებულ ადგილებში მდებარეობს, ხოლო მათკენ მიმავალი ტერასა მინიმუმამდეა დავიწროებული. გარდა ამისა, ზოგიერთ კლდის სოფელში დავადასტურეთ ქვაბებზე მიშენებული ტევადი, მტკიცედ ნაგები საფორტიფიკაციო ნაგებობანი, რომელთა დანიშნულება სოფლის მცხოვრებთა უშიშროების უზრუნველყოფა უნდა ყოფილიყო (ტაბ. IV₃).

ტაბ. IV, 1. დაღეთი I. II იარუსი. გეგმა

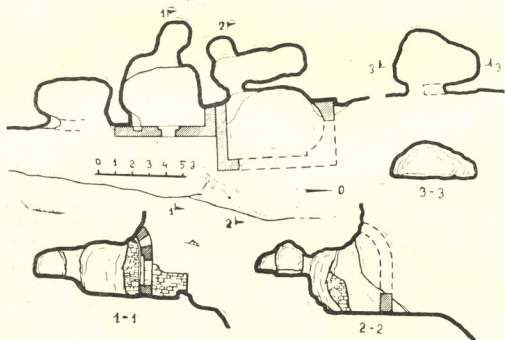
ამ რიგის ძეგლთაგან არქეოლოგიურად შევისწავლეთ ნახიდურის მიდამოების კლდის სოფლები. დაზვერვითი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ დაზუსტებულ იქნა გეგმარებითი დეტალები, გამოვლენილ იქნა საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო მოწყობილობათა ნაშთები, მრავალფეროვანი ნივთიერი მასალა — ნაირგვარი მოჭიქული და მოუჭიქავი თიხის ნაწარმი, ლითონის, მინის, და ხის ნივთები, მონეტების განძი და სხვა. მოპოვებულმა მასალამ დაადასტურა ქვაბთა კომპლექსის ფეოდალურ ხანაში ხელმეორედ გამოყენება — იატაკის მოტეხნილობათა ქვემოთ აღმოჩნდა წინაფეოდალური ხანის ფენათა ფრაგმენტები, ხოლო ფეოდალურ ფენაში მიკვლეული მოწყობილობანი და ნივთები საერო ცხოვრებაზე მიუთითებს. ამ მასალამ დასახლებასში ცხოვრების აღდგენის ქრონოლოგიური ჩარჩოებიც მოგვცა: ქვაბთა ინტენსიური ათვისება XII—XIII სს-ზე მოდის, რასაც ამ ხანაში ქვეყნის აღორძინებით გამოწვეულ დემოგრაფიულ აფეთქებას ვუკავშირებთ, ხოლო XIV ს-ში, ალბათ მონღოლობის გავლენით სოფლის ფუნქციონება შეწყვეტილა. რამდენად ტიპურია ეს პერიოდიზაცია ქვემო ქართლის ანალოგიურ კლდის ძეგლთათვის, ამას მათი შემდგომი არქეოლოგიური შესწავლა გაარკვევს.

როგორც აღვნიშნეთ, ქვემო ქართლის კლდის ძეგლთა ერთი ნაწილი საკულტო მიზნით ჩანს ათვისებული ფეოდალურ ხანაში. ზოგიერთ ქვაბთა კომპლექსში სხვადასხვა დროს უდაბნო-მონასტრები მოუწყვიათ, რისთვისაც საკმაოდ დაზიანებული ქვაბები ქვითკირის ნაგებობით აღუდგენიათ, ჩაუშენებიათ ან მიუშენებიათ ეკლესიები, სენაკები, საფორტიფიკაციო ნაგებობანი და

სხვა. რეკონსტრუქციის შედეგად გამოქვაბულებისა და ქვითკირის ნაგებობების სინთეზის სინტერესო სურათი ჩამოყალიბდა.

საქართველოში ცნობილ კლდეში ნაკვეთ ბევრ უდაბნო-მონასტერში ვხვდებით ქვაბ-სათავსთა და ქვითკირის ნაგებობების შერწყმას (მაგ., დავით გარეჯის კომპლექსები), რაც საფორტიფიკაციო ნაგებობების გარდა უმთავრესად ქვაბთა დაზიანებული ნაწილების აღდგენითაა გამოწვეული. ამიტომ განსხვავებით ქვემო ქართლის აღნიშნული ძეგლები თავიდანვე შერეული მეთოდითაა შექმნილი: კლდის ქანების გეოლოგია, აქ ტრადიციული ფორმის ეკლესია-სენაკების კვეთის საშუალებას არ იძლეოდა, ამიტომ როგორც ჩანს მშენებლები არსებულ, დაზიანებულ ქვაბთა კომპლექსების ბაზაზე აგებდნენ მონასტრებს, სადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი სივრცეები ქვითკირით გამოჰყავდათ. ამ ტიპის ნაგებობათა მაგალითად ნაქალაქარ დმანისისა და სოფ. დაღეთის მიდამოების უდაბნო-მონასტრები გამოგვადგება.

მდ. ხრამის მარცხენა მცირე შენაკად ხევიში სოფ. დაღეთის მახლობლად შივავკლით უდაბნო-მონასტერს, რომლის დაარსების დროს ქვაბთა დიდი უმრავლესობის წინა ნაწილი ჩამოშლილი ყოფილა და მათში სრულყოფილი სათავსების მოწყობას დიდი რეკონსტრუქცია მოუთხოვია. მარჯვენა ჯგუფის ცენტრალურ ნაწილში, მოზრდილ ქვაბებში ჩაუშენებიათ ეკლესია, სატრაპეზო, სამკლე, მიუშენებიათ საფორტიფიკაციო ნაგებობანი. (ტაბ. IV₁).

ტაბ. IV, 2. დმანისი I. II იარუსი. გეგმა და ჭრილები

ძეგლის ხუროთმოძღვრულ დეტალთა ანალოზი განვითარებულ შუა საუკუნეებზე მიგვანიშნებდა. დაზვერვითმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა ამ კომპლექსში სამონასტრო ცხოვრების სურათი რამდენადმე მკაფიოდ ჩამოაყალიბა და ფუნქციონირების პერიოდიც დააზუსტა. ასე მაგალითად, გათხრების შედეგად სრულყოფილად გამოვლინდა ქვაბ-სათავსთა გეგმარებითი ელემენტები, სამეურნეო მოწყობილობანი — თონე სატრაპეზოში, კერები, წყლის საცავი. ნივთიერი მასალა ძირითადად წარმოდგენილია XII—XIV სს. და ნაწილობრივ

უფრო გვიანდელი თიხის ნაირგვარი ნაწარმით: მინის, ლითონის, ხის ნივთებით, ქსოვილისა და ხალიჩის ფრაგმენტებით და სხვ. განსაკუთრებით საყურადღებოა მწიგნობრული მოღვაწეობისათვის დამახასიათებელი ნივთები: პერგამენტზე ნუსხა-ხუცურით შესრულებული რელიგიური შინაარსის ხელნაწერთა ფრაგმენტები, მხედრულით ნაწერი ბარათი და ასეთივე წარწერა წიგნის ყდაზე. მოპოვებული მასალა საფუძველს გვაძლევს მონასტერში რამდენადმე შეზღუდული მოღვაწეობა გვიან ფეოდალურ ხანაშიც ვივარაუდოთ, ხოლო ეს ძეგლი ვახუშტის რუკაზე მონიშნულ მუგუთის ქვაბებთან გავაიგივოთ¹⁹. კომპლექსში არ დადასტურებულა ადრეფეოდალურ ხანაში სამონაზვნო ან საერო ცხოვრების ნივთიერი კვალი. ზოგიერთი სათავისის იატაკის მოტეკნილობის ქვეშ გვიან ბრინჯაოს ხანის კერამიკის ფრაგმენტებს მივაკვლიეთ.

მონასტრის ამავე ტიპს განეკუთვნება მდ. მაშავერას მარცხენა კალთაზე, ისტორიულ ნაქალაქარ დმანისის პირდაპირ მდებარე კომპლექსი (ტაბ. IV₂). აქაც აღნიშნული სახის დაზიანებულ ქვაბთა ჯგუფებზე მოშენებულია ქვითიკრის კედელთა სისტემები, რომელთა საშუალებითაც გამოყვანილი ყოფილა ეკლესია, საკრებულო, სენაკები და სამეურნეო სათავსები. დაღეთის მონასლესია, საკრებულო, სენაკები და სამეურნეო სათავსები. დაღეთის მონასტრისგან განსხვავებით აქ თავდაცვითი ნაგებობანი სრულებით არ გვხვდება, რაც ძლიერ ციხე-ქალაქთან მეზობლობით უნდა იყოს გამოწვეული. კომპლექსი არქეოლოგიურად შესწავლილი არ არის, ამიტომ მასში ცხოვრების ქრონოლოგიური ჩარჩოების, განსაკუთრებით დაარსების ხანის განსაზღვრა ჭირს. ნაგებობათა დათარიღება მშენებლობის ტექნიკისა და პროპორციების საშუალებით განვითარებული შუა საუკუნეებით შეიძლება, რასაც ზედაპირული კერამიკის ფრაგმენტებიც ეთანხმება. რადგან გვიანფეოდალური ხანის მშენებლობისა და კერამიკის კვალი არ შეინიშნება, მონასტრის ფუნქციონების შეწყვეტაც ამავე ხანაზე უნდა მოდიოდეს.

მდ. ხრამის ზემო წელში, სოფ. ავრანელოს მახლობლად მდებარე მონასტერში მეგალითურ ნაგებობებისა და ქვაბებისათვის მხოლოდ ოდნავ უცვლიათ იერი და სენაკებად გამოუყენებიათ, ხოლო ეკლესიები და სხვა ნაგებობანი, მართალია ზედ კლდესთან, მაგრამ დამოუკიდებლად აუგიათ. ამ მონასტრის ტრადიციულად აბიბოს ნეკრესელის სახლთან დაკავშირება²⁰, აგრეთვე გვიანტრადიციულად აბიბოს ნეკრესელის სახლის სტელოს ჩასადგმელის დადასტურედელ ეკლესიაში ადრეფეოდალური ხანის სტელოს ჩასადგმელის დადასტურება სამონაზვნო ცხოვრების ადრეულ ეტაპზე მიგვიითივებს. ბოლო ხანებში გადაკეთებულ ნაგებობათა კედლებში ჩატანებულია განვითარებული ფეოდალური ხანის მოჩუქურთმებული ქვები, ხოლო მონასტრის მახლობლად მიკვლეულია XII—XIII სს. საფლავის ქვა წარწერით, სადაც ვინმე „დაყუდებული მწიგნობარის ძე“ მოიხსენიება²¹. ეს გარემოებანი, აგრეთვე ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს, რომ მონასტერი განვითარებულ შუა საუკუნეებშიც მოქმედებდა.

ქვაბთა კომპლექსს მხოლოდ დამხმარე ფუნქცია აკისრია განვითარებული ფეოდალური ხანის დიდ სამონასტრო ანსამბლ პირლებულში (ხრამის ხეობა). აქ მონაზვნების ნაწილი ქვითიკრის სენაკების გარდა მონასტრის ტერიტორიაზე და გალავნის გარეთ მდებარე ქვაბთა ჯგუფებშიც ბინადრობდა. მონასტრის

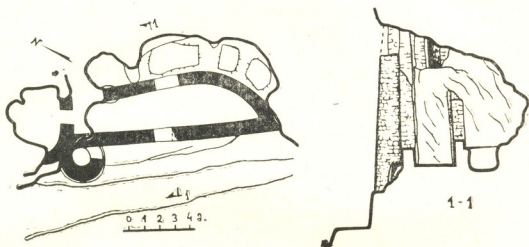
19 პაპუნა ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

20 ვახუშტი, აღწერა საქართველოს სამეფოსა, გვ. 39.

21 დ. ბერძენიშვილი, თრიალეთის უცნობი წარწერები, საქ. ისტ. გეოგრაფიის კრებული, ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 16.

ტერიტორიაზე არსებული ქვაბები საფუძვლიანადაა აღდგენილი ქვეთიკრის კედლებით, ხოლო მოშორებულ, 3-იარუსიან ქვაბთა კომპლექსს სრულიად არ ემჩნევა გადაკეთების კვალი. ზემოთ აღწერილ ქვაბთა კომპლექსებთან სრული ტიპოლოგიური მსგავსების გამო ამ ქვაბ-სენაკთა უმრავლესობაც ძველ დასახლებათა ნაშთი უნდა იყოს, რომელთა არსებობამაც ალბათ გადამწყვეტი როლი შეასრულა მონასტრის წარმოშობაში.

ქვემო ქართლის აღწერილი ტიპის კლდის დასახლებათაგან ნაწილი ფეოდალური ხანის სხვადასხვა პერიოდში თავდაცვითი მიზნით გამოუყენებიათ. მათი რეკონსტრუქციის შედეგად საფორტიფიკაციო ნაგებობათა საინტერესო სახეობანი ჩამოყალიბდა — აქ გვხვდება როგორც უმარტივესი სახიზრები, ისე ციხე-სიმაგრის ყველა ატრიბუტით აღჭურვილი ციხე-ქვაბები.

ტაბ. IV, 3. ნახიდური II. ციხე-ქვაბი. გეგმა და კრილი

თავდაცვითი მიზნით ისეთი კომპლექსები აუთვისებიათ, რომლებიც წინა ნაწილების ჩამოქცევის შედეგად თითქმის მიუვალებად იყო ქცეული. ასეთი კომპლექსების შემადგენელი ზოგიერთ ქვაბთა ჯგუფი ყოველგვარი გადაკეთების გარეშე ასრულებდა სახიზრის ფუნქციას, უფრო ხშირად კი ქვაბთა ფართო ლიობებს ქვეთიკრის ან მშრალი წყობით ამოაშენებდნენ და ავიწროვებდნენ (მაგ., წალკის, კაზრეთის მიდამოების ქვაბები). გვხვდება შემთხვევები, სადაც თავდაცვითი მიზნით კომპლექსის განსაკუთრებულად ძნელად მისადგომი ნაწილია ათვისებული, ხოლო ადვილად მისასვლელი ქვაბთა ნაშთები ხელუხლებლად არის დატოვებული. ასეთი საფორტიფიკაციო ჯგუფები კომპლექსის დანარჩენი ნაწილისაგან ტერასული მისასვლელის ჩამკეტი ქვეთიკრის ზღუდეებით არის გამოყოფილი (ტაბ. III₂). სტრატეგიულად განსაკუთრებით ხელსაყრელ ადგილებში ქვაბთა კომპლექსებს მნიშვნელოვანი გადაკეთებითი სამუშაოების შედეგად მოზრდილ ციხე-ქვაბებად გადააქცევდნენ ხოლმე. ამის კარგი მაგალითია ზურტაკეტის დიდი ციხე-ქვაბი (სოფ. დიდი გომარეთის მახლობლად). აქ ხეობის მოპირდაპირე კალთებში არსებულ დაზიანებულ ქვაბთა ჯგუფებზე მიშენებულია ზღუდეები, ბურჯები, ნახევარკოშკები და სხვა. ამ შემთხვევაში ძველ ქვაბთა ნაშთებს მხოლოდ დამხმარე როლი აქვსრიათ — მათში მეციხოვნეთა ნაწილი ბინადრობდა. ციხე-ქვაბების მინაშენებს აქვთ ვიწრო სამხერო სარკმლები, სალოდეები, ზოგან სათოფურებიც. საყოფაცხოვრებო მოწყობილობებიდან გვხვდება წყლის რეზერვუარები, სურსათის ორმოები, თონე.

აღნიშნული ტიპის თავდაცვითი კომპლექსებში მოპოვებული ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა (მაგ. ზურტაყეტის) ამ ძეგლთა ფუნქციას ეთანხმება — განსხვავებით საერო და სამონასტრო ქვაბთა კომპლექსებში მიკვლეული კერამიკული ნაწარმისაგან, აქ მოზრდილი, უხეში ჭურჭლის ფრაგმენტებს ვხვდებით, რაც მათი დანიშნულებისათვის, დროებითი ცხოვრებისთვის სრულიად ბუნებრივია. განვითარებული შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად ზოგიერთ ასეთ ძეგლში გვიანფეოდალური ხანის ინტენსიურ ფენასაც მივაკვლიეთ. სამშვილდის მიდამოების ამავე მიზნით გამოყენებულ ქვაბთა ერთ-ერთ ჯგუფში დაზვერვითი თხრილის საშუალებით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ბრინჯაოს ხანის ფენებიც დავადასტურეთ.

როგორც ვხედავთ, ქვემო ქართლის აღნიშნულ ქვაბთა კომპლექსების სახით ტიპოლოგიურად და ქრონოლოგიურად მეტად მრავალფეროვან ძეგლებთან გვაქვს საქმე. დროის ხანგრძლივი დიაპაზონის განმავლობაში ეს ძეგლები სხვადასხვა დანიშნულებით გამოიყენებოდა, ეპოქის მოთხოვნილებებისა — მებრ იცვლებოდა მათი სტრუქტურა და იერი, განიცდიდნენ შეცვლას და აღდგენას. ჩვენი აზრით, ამ ძეგლებზე შემდგომი მუშაობისას აუცილებლად გათვალისწინებულ უნდა იქნას კლდის უძველეს დასახლებათა წარმოშობის ისტორიული პირობები, გარკვეულ იქნას საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის კლდის ხუროთმოძღვრულ ტრადიციათა შორის ურთიერთკავშირის ფესვები. არანაკლებ მნიშვნელოვანი ჩანს ქვემო ქართლში დღემდე გამოვლენილ ბრინჯაოს ხანის ნასახლართა და სამაროვანთა დამოკიდებულების გარკვევა ამ ძეგლებთან²².

Н. А. БАХТАДЗЕ

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ СКАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКОВ НИЖНЕЙ КАРТЛИ

Резюме

В работе рассмотрены малоизвестные и нововьявленные скальные памятники устья р. Кция-Храми и ее притоков: Машавера, Зуртакети и др. Большинство из этих памятников представляют собой многоярусные комплексы, состоящие из нескольких десятков искусственных пещер, более или менее тесно связанных друг с другом.

Планировка и структура комплексов приводит автора к заключению, что их значительной частью являются древнейшие скальные поселения среднего и позднего бронзовых веков. Пещеры носят также следы восстановления и переделок более поздних времен.

Автор предполагает, что в средние века эти памятники использовались в культовых и оборонных целях, а также в качестве скальных селений. Эти заключения, кроме архитектурного анализа, основываются на данных раведочных археологических раскопок, проведенных в некоторых из пещерных комплексов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა ა. ჯავახიშვილმა

²² ახლავე ყურადღებას იპყრობს რიგი ძეგლების, კერძოდ წალკის, ზურტაყეტის, თეთრი წყაროს, სამშვილდის და სხვა ქვაბთა კომპლექსების მჭიდრო მეზობლობა ბრინჯაოს ხანის სხვადასხვა პერიოდის სამაროვანთან.

წინა ნიშნაჲ

გელათის წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხევლის მოხატულობის
იკონოგრაფიული პროგრამა და კომპოზიციური
გადაწყვეტა

წმინდა გიორგის გუმბათიანი ეკლესია გელათის სამონასტრო კომპლექს-ში შემავალი ძეგლია. მისი ხუროთმოძღვრება XIII ს-ის II ნახევრით თარიღდება¹. მოხატულობა კი მოგვიანო დროისაა. გუმბათქვეშ თაღების ვრცელი წარწერების მიხედვით ეკლესიის მოხატვა დაიწყო XVI ს-ის მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსის ევდემონის დაკვეთით და მისი სიკვდილის შემდეგ დაასრულა იმერეთის მეფე გიორგი II-ემ². ჯერ კიდევ ბაგრატ III-ის მეფობის დროს წმ. გიორგის ეკლესიაში აღდგენილი იყო საეპისკოპოსო კათედრა³, ამასთან, იმერეთის სამეფო კარის ძალაუფლების მნიშვნელოვანი დასაყრდენი, გელათის მონასტერი სწორედ ამ პერიოდში, XVI ს-ის II ნახევარში იქცა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსის რეზიდენციად, რამაც განსაკუთრებით გაზარდა მისი, როგორც სასულიერო ცენტრის მნიშვნელობა⁴. ალბათ, ამანაც განაპირობა მოხატულობის, ამ გვიანპალეოლოგიური ხელოვნების ყველა დამახასიათებელი ნიშნის მქონე ძეგლის, არა მარტო მაღალმხატვრული დონე, არამედ მისი საგულისხმო იკონოგრაფიული თავისებურებანიც.

შუა საუკუნეების ტაძართა მთლიანი მოხატულობის იკონოგრაფიულ პროგრამას, როგორც ცნობილია, არსებითად, მისი იდეური ღერძის — საკურთხევის მოხატულობა განსაზღვრავს. ეს განსაკუთრებით განსახილველ ძეგლზე ითქმის, სადაც, გვიანი პერიოდისათვის დამახასიათებლად, უკვე მთლიანად საკურთხეველშია მოქცეული თავისებურად გააზრებული იკონოგრაფიული „სიახლენი“.

წინამდებარე წერილის მიზანი სწორედ ამ „სიახლეების“ მონიშვნა და განმარტებაა.

გელათის წმინდა გიორგის ეკლესიის ხალვათი, აზიდული პროპორციების მქონე ინტერიერის ყოველი მონაკვეთი მოხატულია საუფლო სცენებით, ცალკეული გამოსახულებითა და ორნამენტით მთლიანად შევსებული, შეიძლება ითქვას, გადატვირთულიც კი. გამოსახულებათა მასშტაბი შემცირებულია და კედლის სიბრტყეც მეტ-ნაკლებად დაწვრილმანებული. და მაინც, გვიანი დროის დამახასიათებელი ნიშნების ესოდენ მკაფიო გამოვლენის მიუხედავად, მოხატულობის მხატვრული სისტემის საერთო გადაწყვეტა მკაცრად იცავს

¹ Р. Меписашвили, Архитектурный ансамбль Гелати. გვ. 6; 103.

² იქვე, გვ. 12.

³ იქვე, გვ. 6.

⁴ იქვე, გვ. 10.

ტრადიციულ, XI—XII საუკუნეებში შემუშავებული დეკორის თანამიმდევრულ სიმწყობრეს.

ეკლესიის ყოველი ნაწილი, როგორც ითქვამს, გარკვეული თეოლოგიური იდეის გამოხატვას ემსახურება. გუმბათი, ეკლესიის მიკროკოსმოსის ყველაზე მაღალი ზონა, ტრადიციისამებრ, ღვთაებრივი იერარქიის მხოლოდ უმაღლესი რანგის პერსონაჟებს წარმოგვიდგენს⁵. და თუმცა გუმბათის კამარის მონუმენტულობა დაღუპულია, გუმბათის ყელში გამოსახულ ფიგურათა მწკრივები ნათლად გადმოცემენ მონუმენტულობის ამ მონაკვეთის ოდითგანვე ცნობილ და ყველაზე გავრცელებული დეკორის ტიპს: გუმბათის ცენტრში გამოსახული უნდა ყოფილიყო ქრისტე-პანტოკრატორი⁶. მის გარშემო გუმბათის მონუმენტულობის XI საუკუნიდან მომდინარე ბიზანტიური ტრადიციის მიხედვით, ღვთაებრივ ძალთა ორმაგი სარტყელია მოცემული⁷. ღია ოქრისა და მუქი წითელი ფერის ერთმანეთის მონაცვლე სერაბიმთა და ქერუბინთა გამოსახულებებს წრიულად დაუყვება ბერძნული წარწერა: „წმინდა არს, წმინდა არს, წმინდა არს მოციქული (ანგელოზი) უფლისა“⁸. მათ ქვევით მთავარანგელოზთა რვა ფიგურაა გაშლილი, რომელთაგან მხოლოდ ორი, მიქაელი და გაბრიელი მდიდრული ლორწოვანი გაწყობილი საიმპერატორო სამოსით გამოჩნეული. ყველა ფიგურა ფრონტალურად დგას. ყველა ფრთაგაშლილია. ყველას ცალ ხელში სამთავარანგელოზო კვერთხი, ხოლო მეორეში — სფერო უჭირავს. ექვსს მათგანს კოკებადღე დაშვებული გრძელი ქიტონი და ზევიდან მოკლე, წელში ნაოქაყრილი კაბა მოსავს. გაშლილი მოსასხამები მკერდზე ან მხარეთან აქვთ ფიბულით დამაგრებული. ექსტრაულაციის ოდნავი ცვლილებითა (თითქმის ყოველ მათგანს განსხვავებულად უჭირავს სამთავარანგელოზო რეგალიები) და სამოსის ნაწილებზე ფერადოვან ლაქათა მონაცვლეობით დაძლეულია ფიგურათა მონოტონური ერთფეროვნების შეგრძნება.

ოდნავ ქვემოთ, სარკმელთა შორის მოცემული წინასწარმეტყველები, ანუ დროებითი ღვთის გამოცხადების ძველალექსიკონური რვა მოწმე, რეგისტრის ხაზით გამოეყო „უხილავი ზეცის“ კამარას⁹. ერთმანეთის გვერდიგვერდ მონაცვლეობენ მოხუც და ახალგაზრდა წინასწარმეტყველთა ფიგურები. ყოველ მათგანს, ჩვეულებრივსამებრ, დახვეული გრავნილი უჭირავს და მხოლოდ ის ერთია გადაშლილი წიგნით გამოსახული, რომელიც წინასწარმეტყველთა გრძელი ქიტონისა და მოსასხამის სანაცვლოდ, მეომრის მოკლე კაბითა და მაღალყელიანი წაღებით წარმოგვიდგება. წიგნზე შესრულებული წარწერაც, ისევე როგორც განმარტებითი წარწერები წინასწარმეტყველთა თავთან, ბერძნულია. წარწერის მიხედვით წიგნიანი ახალგაზრდა წინასწარმეტყველი აბ-

⁵ O. Demus, *Byzantine Mosaic Decoration*, London, 1948, გვ. 19.

⁶ Suzy Dufren'ne, *Les Programmes Iconographiques des Églises Byzantines de Mistrà*, Paris, 1970, გვ. 22.

⁷ გუმბათში პანტოკრატორის გარშემო წარმოდგენილ ღვთაებრივ ძალთა ორმაგი სარტყელისა და წინასწარმეტყველების გამოსახულებათა ადრეული მაგალითები გვხვდება ზოზიოს ლუკასში (XI ს-ის დასაწყისი), ნოვგოროდის წმ. სოფიის ტაძარში (XI ს. 40 წლები), სოფიის წმ. გიორგის ეკლესიის ბირველი ფენის მხატვრობაში (XI ს.). Suzy Dufren'ne, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 21.

⁸ თ. ყაუხჩიშვილი, *ბერძნული წარწერები საქართველოში*, 1951, გვ. 145. დასახ. ნაშრომი. გვ. 21.

⁹ Suzy Dufren'ne, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 21.

დიაა, ხოლო დანარჩენები: ამბაკომი, იერემია, სოლომონი, ელია, ოსია და იოველი (ერთი მათგანის სახელი აღარ იკითხება)¹⁰. უცნობი წინასწარმეტყველი წვეროსანი მოხუცია, სამეფო სამოსშია გამოწყობილი, გვირგვინმოსილია და ძვირფასი თვლებით მორთულ დალმატიკაზე მოსხმული მანტია მარჯვენა მხართან ფიბულით აქვს დამაგრებული. გამოსახულია იგი მეფე-წინასწარმეტყველ სოლომონის გვერდით, და ამდენად, უთუოდ, დავით მეფეა¹¹. აღსანიშნავია ისიც, რომ ახალგაზრდა ამბაკომი წინასწარმეტყველის ადრეულ, ბიზანტიური კლასიკური პერიოდის იკონოგრაფიულ ტიპს გადმოსცემს — ეს ასეა, რადგან გვიან საუკუნეებში მას ჩვეულებრივ შუახნის მამაკაცად გამოსახვენ ხოლმე¹².

ტრადიციისამებრ არქიტექტურული დეტალებით შევსებულ აფრებზე მახარებელთა ფიგურებს ვხედავთ, რომლებიც წერის პროცესში გამოისახებიან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გუმბათის არც თუ მრავალრიცხოვან ბერძნული წარწერების მართლწერაში, როგორც მკვლევარი თ. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს, ქართველი კაცის ხელი იგრძნობა, რომელიც წინასწარმეტყველთა ბერძნულ სახელებს „ი“ დაბოლოებებით იძლევა (იოელი, იორამი)¹³.

გუმბათის იკონოგრაფია, რომელიც ღვთის გამოცხადების იდეას გადმოსცემს, როგორც დავინახეთ, ბიზანტიური მხატვრული სისტემის XI საუკუნიდან მომდინარე დეკორის ტრადიციულ ტიპს იძლევა ქრისტე-პანტოკრატორით, ღვთაებრივ ძალთა ორმაგი სარტყლითა და წინასწარმეტყველებით¹⁴. ტრადიციულია წინასწარმეტყველთა დახვეული გრავნილებიც (გამონაკლისია მხოლოდ აბდიას გადაშლილი წიგნი). ყოველივე ეს მით უფრო საგულისხმოა, რომ კედლის მხატვრობაში XIV—XV საუკუნეებიდან მოყოლებული, თავს იჩენს ე. წ. იკონოგრაფიული „სიახლები“¹⁵. და მათ შორისაა პანტოკრატორის გარშემო გაშლილი, საკურთხევის პროგრამიდან მომდინარე „ღვთაებრივი ლიტურგია“, რომელსაც საკმაოდ ხშირად გამოსახავდნენ როგორც თანამედროვე ქართულ (გელათის მთავარი ტაძრის გუმბათი), ისე სერბულ და მაკედონურ ძეგლებში (კრალის ეკლესია სტუდენიციში, სტარო-ნაგორიჩინო, გრაჩანიცა, დეჩანი, ლესნოვო, ღვთისმშობლის ეკლესია პეჩში, ეკლესია რაევანიცაში და პავანოვო)¹⁶.

ამდენად, წმ. გიორგის ეკლესიის გუმბათი ძველი, დადგენილი დეკორის სისტემას გადმოსცემს, ხოლო გვიანი დროისათვის დამახასიათებელი, თავისებურად გააზრებული იკონოგრაფიული „სიახლენი“ მთლიანად საკურთხევის მოხატულობაშია მოქცეული. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან XIV საუკუნიდან დაწყებული შემოქმედებითი ძიებანი, გუმბათთან კი არ იყო დაკავშირებული, არამედ აფსიდიდან მომდინარეობდა და იკონოგრაფიის მხრივ გამუდმებულ ცვლილებასა და განახლებას განიცდიდა¹⁷.

¹⁰ თ. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144—145.

¹¹ Дионисий Фурноаграфит, Ерминия или наставление в живописном искусстве, Труды Киевской духовной академии. 1868, т. I, гл. 561.

¹² Н. Кондаков, Памятники христианского искусства на Афоне, С.-Петербург, 1902, гл. 224.

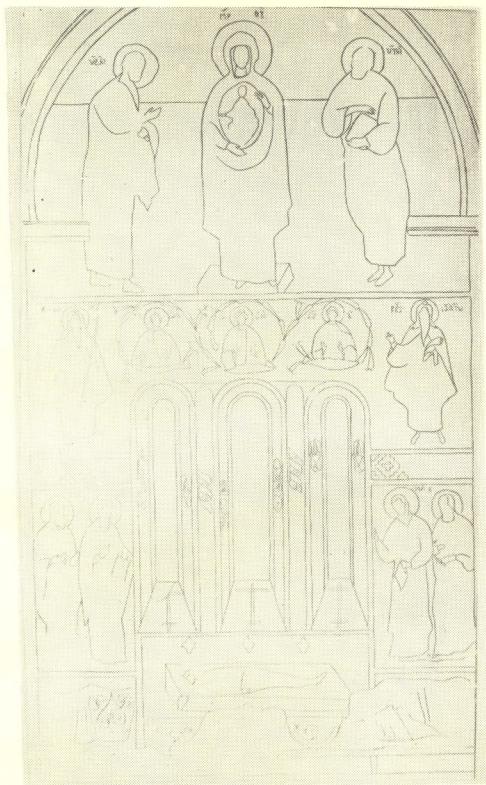
¹³ თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები, გვ. 146.

¹⁴ Suzy Dufrenpe, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

¹⁵ Н. Кондаков, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

¹⁶ Suzy Dufrenpe, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

¹⁷ იქვე, გვ. 50.

ნახ. 1. გელათის წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის მოხატულობის სქემა.

საკურთხეველი (ნახ. 1) — უწმინდესი და მთავარი ნაწილი ეკლესიისა თავს უყრის განკაცებისა და მსხვერპლის იდეით გაერთიანებულ ლიტურგიკულ თემებს, რომელთა გადმოცემაც იმ სიმბოლური სახეებით ხდება, რომლებიც ზიარების საიდუმლოს მიანიშნებს.

საკონქო კომპოზიცია — ღვთისმშობელი „ნიკოპეა“ (სურ. 1) ძირითადი ტიპის ოდნავ სახესხვაობას იძლევა: ჩვილი ქრისტე-ევმანოელი ფარის ნაცვლად ცისფერი ნათების ფონზე გამოისახება¹⁸. ღვთისმშობლის ეს ძველი წარმომო-ბის ტიპი, მართალია, ადრეული შუა საუკუნეებიდანვეა ცნობილი¹⁹, მაგრამ მაინც საკმაოდ უჩვეულოა ბიზანტიური ხელოვნებისათვის და უფრო იშვიათ შემთხვევებს განეკუთვნება, ვიდრე დამახასიათებელს²⁰. ღვთისმშობელი „ნი-

სურ. 1. წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის კონქი. „ნიკოპეის“ ტიპის ღვთის-მშობელი პეტრე და პავლე მოციქულებს შორის.

¹⁸ Н. Кондаков. Иконография Богоматери, т. II, Петроград, 1915, გვ. 127.

¹⁹ „ნიკოპეის“ ღვთისმშობელი თავდაპირველად სასწაულმოქმედი ხატის სახით შედის ბი-ზანტიაში და უკვე VII ს დასაწყისისათვის ხდება გამორჩეულად თაყვანსაცემი. Н. Конда-ков, დასახ. ნაშრომი, გვ. 126—127.

²⁰ ეს ტიპი ერთნაირად უჩვეულოა როგორც ბიზანტიური, ისე რუსული ხელოვნების-თვის. იმ ძეგლებს შორის, რომლებიც „ნიკოპეის“ ღვთისმშობლის იშვიათ მაგალითებს იძ-ლევიან, შეიძლება დავასახელოთ: ნიკეის მიძინების ტაძარი (IX ს.), ტორჩელო (XII ს.), მის-

კოპეა“ დრო და დრო „ჩნდება“, როგორც ადრეულ — XI—XII სს. ბიზანტიურ და ქართულ ძეგლებში, ისე მოგვიანო — XIV—XVI და XVII საუკუნეშიც, ამიტომ ძნელი სათქმელია, თუ რა საფუძველი აქვს მოგვიანო ხანაში მის კვლავ „გახსენებას“, თუმცა ჩვენს შემთხვევაში სავარაუდოა, რომ წმ. გიორგის საკურთხეველის იკონოგრაფიული პროგრამის შემდგენელზე გარკვეული როლი შეასრულა გელათის მთავარი ტაძრის XII ს. მაღალმხატვრულმა და ძლიერი ზემოქმედების მქონე მოზაიკურმა კონქამაც, სადაც რამდენადმე სახეცვლილი, მაგრამ მაინც „ნიკოპეის“ ტიპის ღვთისმშობელია გამოსახული.

გელათის წმ. გიორგის ღვთისმშობელი, მთავარი ტაძრის მარჯამის მსგავსად, ფრონტალურად წარმოდგენილი და მცირე ზომის მართკუთხა პოლიუმზე მდგომი ფიგურაა. ჩველი ქრისტეც, კურთხევის გამომხატველი ქესტიტით როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში, ნაჩვენებია ფრონტალურად, ოღონდ თუ მთავარ ტაძარში ქრისტეს ფიგურა ღვთისმშობლის პროპორციებთან შეფარდებით, მართლაც, ჩველია, რომელიც დედას ხელში სათუთად უჭირავს, გელათის წმ. გიორგის საკურთხეველში გამოსახული ქრისტე ღვთისმშობლის ხაზგასმულად დაგრძელებულ ფორმებთან შედარებით არაბუნებრივად მცირე ზომისაა და ჩველის სიმბოლოდ აღიქმება. აქ იგი დედას კი არ უჭირავს, არამედ ქრისტე-ეგემანოელი ჩაწერილია ღვთისმშობლის მკერდზე გამოსახული ოვალური ფორმის ცისფერ ნათებაში. ამდენად, ღვთისმშობელი, რომლის საშუალებითაც ღვთაების განკაცება მოხდა, ცისფერი ნათების ფონზე წარმოგვიდგენს განკაცებული ღმერთის სიმბოლოს, ერთსა და იმავე დროს, როგორც კაცობრიობის მხსნელსა და მსხვერპლს²¹. განკაცება, რითაც ადამიანს საშუალება მიეცა ზიარებოდა ღვთაებას, დაუბრუნა მას შესაძლებლობა განედიდებინა ქრისტეს მსხვერპლი, მონაწილეობა მიეღო ექპარისტულ ტრაპეზში²². ამ ექპარისტულ მსხვერპლზე მინიშნება ღვთისმშობლის ორსავ მხარეს პეტრე და პავლე მოციქულების გამოსახვითაც ღრმავდება. ეს ორი უმთავრესი და უპირველესი მოციქულთა შორის, რომლებიც ექპარისტის საიდუმლოს შესრულების დროს უშუალოდ მაცხოვრის ხელიდან იღებენ ზიარებას პურითა და ღვინით, აქ განზოგადოებული სახით წარმოგვიდგებიან. ორივეს დამახასიათებელი ატრიბუტები უპყრიათ ხელთ (პეტრეს — გრავნილი, პავლეს — წიგნი) და ცენტრისკენ მკვეთრ სამ მეოთხედში მიბრუნებულნი თაყვანს სცემენ მსხვერპლს. როგორც დავინახეთ, კონქის კომპოზიციამ, რომელშიც ექპარისტული თემის გადააზრება და განზოგადება მოხდა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ღრმა სიმბოლური ფორმულის სახე მიიღო. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კონქის ღვთისმშობლის ორსავ მხარეს წარმოდგენილი პეტრე და პავლე მოციქულების გამოსახვა იშვიათი იკონოგრაფიული მოტივია და გელათის წმ. გიორგის გარდა გვხვდება წალენჯიხაშიც (XIV ს.), ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ წალენჯიხაში არა მარტო კონქის კომპოზიციას გაერთობილი პეტრე და

ტრის მეტროპოლის ეკლესია (XIV ს.) Suzy Dufrenne, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24. აგრეთვე ატენის სიონი (XI ს.). გელათის მიძინების ტაძრის მოზაიკური კონქი (XII ს.). გვიანი პერიოდის ძეგლებიდან: დერჩის ნათლისმცემლის ეკლესიის XVII ს. მოხატულობა. ჟ. იოსებოძე, დარჩის ნათლისმცემლის ეკლესია (ხელნაწერი).

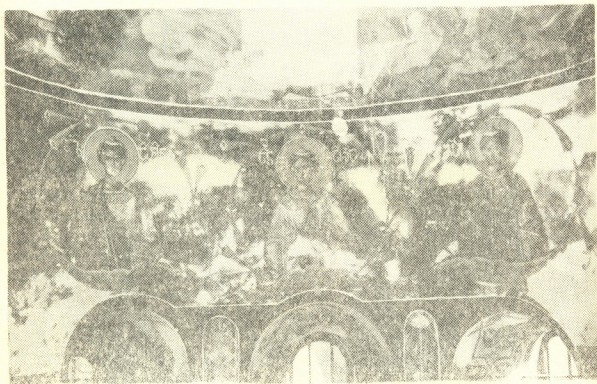
²¹ „დაუსაბამოსაჲნ მამისა ძე ღმრთისა გამოსჩნდა ქალწულისაგან, მხსნელად ჩვენდა განხორციელდა“, ლოცვები ზიარების წინ, გალობა თ. სიდილისპირი, საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1981, გვ. 340.

²² Suzy Dufrenne, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

პავლეს უკან, სამ მეოთხედში გამოსახული მთავარანგელოზებით, არამედ კონქის ღვთისმშობელიც „ნიკოპეის“ ნაცვლად „ორანტიითა“ წარმოდგენილი.

აღმოსავლეთის გუმბათქვეშა თაღზე შესრულებული ლიტურგიკული ხასიათის ტექსტი გელათის მთავარი ტაძრის საკურთხეველშიც მეორდება. მეტიც — ორივე წარწერა პალეოგრაფიულადაც ემსგავსება ერთმანეთს, რაც იმის ვარაუდის უფლებას გვაძლევს, რომ მთავარი ტაძრის წარწერაც შესაძლოა XVI საუკუნისა იყოს.

აფსიდის დანარჩენი მოხატულობის იკონოგრაფია კიდევ უფრო მჭიდროდ უკავშირდება ლიტურგიკულ პრაქტიკას. მეორე რეგისტრის მოხატულობა ნაბუქოდონოსორ მეფის მიერ ცეცხლის სახმილში ჩაყრილ სამ ებრაელ ყრმას — აზარას, ანანიასა და მისაილს წარმოგვიდგენს. (სურ. 2). გამოსახულნი არიან ისინი მცენარეული ორნამენტით შემკულ მედალიონებში: ერთ მხარეს (მარ-

სურ. 2. წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველი. ძველდოქმისეული სამი ყრმა: აზარია, ანანია, მისაილი.

ცხნივ) აარონ წინასწარმეტყველია, (სურ. 3), მეორე მხარეს კი — სამოელი. ორივე მთლიანი სხეულით, ღვთისმსახურთა ერთმანეთის მსგავსი სამოსითა და მათი სახის იკონოგრაფიისათვის დამახასიათებლად, გრძელი თეთრი წვერითა და მხრებზე დაფენილი თმებით გადმოიცემა. განსხვავებული მათი ატრიბუტებია მხოლოდ, აარონს ხელთ განედლებული კვერთხი უპყრია, სამოელს — კურთხევის რქა²³. ღვთისაგან გამორჩეულობის ეს, ძველდოქმისეული ორი ნიშა-

²³ Дионисий Сурмагист, Ермения..., გვ. 560.

სურ. 3. წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველი. აარონ წინასწარმეტყველი.

ნი²⁴, როგორც ღმერთისგან ნუგეშისცემისა და მფარველობის სიმბოლოები ხაზაგასმულია ლიტურგიული დანიშნულების ტექსტში, — ზიარების წინ წარმოსათქმელ ლოცვებს შორის ჩართულ ოცდამეორე ფსალმუნშიც: „კვერთხმან შენმან და არგანმან შენმან — ამათ ნუგეშინისმცეს მე. განჰმზადე წინაშე ჩემსა ტაბლად წინაშე მაჰირველებლთა ჩემთა; გაბოხე ზეთითა თავი ჩემი და სასუმელმან შენმან დამათრო მე, ვითარცა ურწყულმან“. ამდენად, ღვთის ნების

24 ერთ შემთხვევაში იგი დაკავშირებულია განედლებულ კვერთხში გამოხატულ ღვთის ნებასთან, რითაც ღმერთმა ისრაელის 12 მუხლის უხუცესთა შორის აარონი და მისი მოდგმა გამოარჩია (რიცხთა 1.7). С. Аверинцев, Аарон, Мифы нар. мира, т. I. გვ. 21. მეორე შემთხვევაში, ღვთის მიერ დავითის გამორჩევასთან, რომლის მეფედ კურთხევისათვის ღმერთი სამოელს ბეთლემს აგზავნის: „აღაგე რქა ეგე შენი ზეთითა და წარგავლინო შენ. ბეთლემად იესესა, რამეთუ გამოვირჩიე ჩემდალ ძეთაგანი იესესთა მეფედ!“ (I მეფეთა 16.1). 9. „მ ა ე ნ ე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

გამომხატველ ღვთისმსახურთა, აარონისა და სამოელის ფიგურებს შორის სამი ებრაელი ყრმის გამოსახვა, მათი მსხვერპლის განსაკუთრებულობაზე ამხვილებს ყურადღებას. ლიტურგიკაში ყრმათა განმადიდებელ სძლისპირებს ქრისტეს ევექრისტიულ მსხვერპლზე მიმანიშნებელი ტროპარები მოსდევს და რადგან სძლისპირი არის „კანონის საგალობლის საწყისი ტროპარი, რიტმულმელოდიური მოდელი, რომელიც განსაზღვრავს დანარჩენ ტროპართა კილოსა და ხმას“²⁵, აშკარაა ყრმათა მსხვერპლის უშუალო დავკავშირება ქრისტეს მსხვერპლთან²⁶. მეორე მხრივ, სამ ებრაელ ყრმათა ცეცხლის სახმილიდან უვნებლად გამოსვლის ღვთაებრივ ნებაში მაცხოვრის აღდგომის წინასწარუწყებაა დანახული²⁷, რაც იმიტაც დასტურდება, რომ საკურთხეველის მეორე რეგისტრის ეს კომპოზიცია ბემის კედლებზე გამოსახულ „ჯოჯოხეთის წარმოტყვენასა“ და „მენელსაცხებლუ დედანი მაცხოვრის საფლავთან“ სცენებს შორისაა გადმოცემული. ეს ორი სცენა კი მართლმადიდებლური იკონოგრაფიული ტრადიციის თანახმად, მაცხოვრის აღდგომას მიანიშნებს²⁸.

ძველი აღთქმის პერსონაჟების საკურთხეველში გამოსახვის ეს უძველესი, ადრექრისტიანული, პერიოდის ტრადიცია პალეოლოგთა ხელოვნებამ თავისებურად განაახლა და მათ შორის განსაკუთრებულად, ძველათქმისეული მსხვერპლის იდეაზე გაამახვილა ყურადღება, რომელიც უშუალოდ უკავშირდებოდა ლიტურგიკულ მსხვერპლს²⁹. „სამი ებრაელი ყრმა ცეცხლის სახმილში“ აბრაამის მსხვერპლ-შეწირვის“ კომპოზიციასთან ერთად გადმოცემულია მისტრის პერიბლეფტოსის საკურთხეველში (XIV ს.), სადაც ის სიუჟეტური სცენის სახითაა მოწვედილი. სამი ყრმის მკერდამდე ნაჩვენები ფიგურა მართკუთხა ფორმის „სახმილშია“ წარმოდგენილი. მათ თავზე ფრთავაშლილი ანგელოზი იფარავს წამებულთ. კომპოზიცია ორსავე მხრიდან კიბურა მთებიტაა ჩაკეტილი³⁰. პერიბლეფტოსისაგან განსხვავებით გელათის წმ. გიორგის ეკლესიაში

²⁵ ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 267.

²⁶ „გალობა 8, სძლისპირი: ხატისა მისთვის ოქროსა, რომელი იმსახურა, ევლსა მას ღვთისასა, სამთა ყრმათა შიში შეურაცხევეს მძლავრისა მის, და შეითხივნეს სახმილსა მას, და შეცერეთლნი ესრეთ ღლაღებდეს და იტყოდეს; კურთხეთულ ხარ შენ უფალო ღმერთო მამათა ჩვენთაო“.

გულუ წმიდა დაბადე ჩემთანა ღმერთო, და სული წრფელი განმიახლე გეამსა ჩემსა.

ტროპარი: წყარო სახიერებისა, არს ზიარება ქრისტე, ჟგვდათა შენთა საიდუმლოთა, აწ უკვე მექმენნი მე წყარო სახიერებისა, ნათელ უვნებლობისა და სათნოებისა მიმართ უწმიდესობა და წარმართებისა და აღმატებისა მინიჭება, მხოლოდ სახიერო, რათა გადიდებდე“ და სხვა.

იქვე: „გალობა (9) სძლისპირი: სახმილად გარდამოსულსა, ყრმათა ებრაელთათვის ღმერთსა, რომელმან ცეცხლი ცეკრად შესცვალა, აკურთხედით ყოველნი საქმენი უფლისანი უფალსა და ამაღლებდით მას უტუნისამდე.

გულუ წმიდა დაბადე ჩემთანა ღმერთო და სული წრფელი განმიახლე გეამსა ჩემსა.

ტროპარი: წმიდისა ზეციერისა, და შესაძრწუნებელისა საიდუმლოსა და საღმრთოსა სერობისა, საიდუმლოდ ზიარებისა, ღირს-მყავ“ და სხვა. ლოცვები ზიარების წინ, საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1981, გვ. 339—340.

²⁷ O. Demus, Byzantine Mosaic Decoration, გვ. 57.

²⁸ С. Аверинцев, Воскресение, МНМ, ტ. I, გვ. 252.

²⁹ Suzy Dufrenne, დასახ. ნაშრომი, გვ. 28.

³⁰ G. Millet. Monuments Byzantins de Mistra. Paris, 1910, Pèribleptos pl. 111,3, გვიან პერიოდში განსაკუთრებულად პოპულარული ეს სიუჟეტი, ქართულ ძეგლებში ხშირად გვხვდება (ზარზმა, წალენჯიხა), მაგრამ იქ ისინი ეკლესიის ნაკლებმნიშვნელოვან ნაწილებშია გადატანილი, ჩართულია სასწაულთა ციკლის სცენებში, და ამდენად, შესუსტებული აქვთ უშუალოდ ლიტურგიკული მსხვერპლის მნიშვნელობა.

სიაში სამი ყრმის ფრონტალურად წარმოდგენილი ნახევარფიგურა, რომელიც სამოთხის სიმბოლურ მინიშნებადაც შეიძლება მივიჩნიოთ³¹, ყვავილწნულის მედალიონებშია ჩასმული, მათ ტრადიციისამებრ, მდიდრულად მორთული სამოსი მოსავთ, ხოლო შარავანდის ორსავე მხარეს ასომთავრულით შესრულებული წმინდანთა სახელებია მოცემული; აზარია, ანანია მ[ი]ს[ა]ი[ლი]. ამდენად, სამი ყრმა წმინდა გიორგის ეკლესიაში სიმბოლომდე დაყვანილი სქემის სახითაა მოცემული და ამასთან, მკვეთრად უსვამს ხაზს მის საკურთხეველში გამოსახვის იდეას, ლიტურგიკულ მსხვერპლს.

მესამე, ქვედა რეგისტრი კლასიკური პერიოდის ბიზანტიური იკონოგრაფიული პროგრამის დადგენილი წესის მიხედვით ეკლესიის მამათა რიგს უჭი-

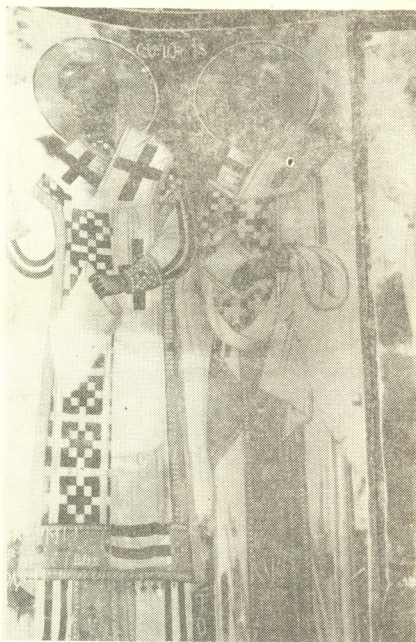

სურ. 4. წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველი. ეკლესიის მამები.

³¹ Suzy Dufrenne, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

³² C. Millet, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

რავს³². კომპოზიციის ცენტრისკენ სამ მეოთხედში მიბრუნებული წმინდა მამათა პროცესია (სურ. 4, 5), რომელსაც წინ კონსტანტინეპოლური ლიტურგიკის ორი ავტორი ბასილი დიდი და იოანე ოქროპირი მიუძღვება, თაყვანს სცემს გარდაცვლილი ნაზარეველის სახით წარმოდგენილ მსხვერპლს. XI საუკუნიდან მომდინარე, ტრადიციისამებრ. ეპისკოპოსთა ფრონტალური, იერატიული ფიგურები მოგვიანებით საუკრთხეველის ცენტრისკენ მიიქცევიან³³. ქვის ლოდზე დასვენებული გარდაცვლილი ნაზარეველის გამოსახვის ტრადიცია საკმაოდ

სურ. 5. წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველი. ეკლესიის მამები.

³³ ეკლესიის მამების სამ მეოთხედში საკურთხეველის ცენტრისკენ შებრუნებულ ფიგურებს საქართველოში უკვე XII ს. მიწურულიდან ვხვდებით. (ვარძიის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი — 1184—1186 წ.წ.), Памятник скальной архитектуры—Вардзия, Ленинград, 1975, გვ. 90, 91, 92.

ძველია. იგი გვხვდება XII ს-ის კედლის მხატვრობაშიც (სამარის ფრესკა)³⁴, ნაქარგობასა და ტიხრული მინანქრის ნიმუშებზეც³⁵. მასში გადმოცემულია, როგორც ღმერთაქცის სიკვდილის სიმბოლო (სიკვდილის სიკვდილით დათრგუნვა)³⁶. ისე ექპარისტული მსხვერპლი³⁷. ეს მოტივი ხელმეორედ უკვე გვხვან, XIV—XVI საუკუნეებში ამოტივტივდა (დამოწმებულია იგი ტრაპიზონის მხატვრობაშიც: ტესკეპასტოსის მონასტრის ეკლესიის საკურთხეველი³⁸, წმ. საბას ქვედა, დასავლეთის კაპელა),³⁹ მაგრამ ფართო გავრცელება მას არც ამ გვიანა დროისათვის მიუღია⁴⁰. XIV—XVI საუკუნეების ქართულ ძეგლებში მსხვერპლს, რომელსაც თავყვანს სცემენ ეკლესიის მამები, გამოსახავდნენ როგორც ბარძიმ — ფეშუმისა (გრემი) და ფეშუმზე გამოსახული ჩვილის (წალენჯიხა, სორი 41) სახით, ისე „ფხიზელი თვალისა“ (ზარზმა, მარტვილი, ნაბახტევი 42) და „ხატი მიძინებისა“ (უფრო ხალხურ ხელოვნებასთან წილნაყარ ძეგლებში: გიორგისეული, ილემი, ბუგეული, წითელი ხევი) კომპოზიციებით. ასე, რომ მიზეზი, საკურთხევის მოხატულობაში მსხვერპლის იმ სახით გამოსახვისა, როგორც წმ. გიორგის ეკლესიაშია, უფრო მეტად კომპოზიციურ გადაწყვეტაში უნდა იყოს საძიებელი.

აქ თავს იჩენს შემსრულებელი ოსტატის წინაშე დასმული, შემოქმედებითად გადასაწყვეტი მნიშვნელოვანი ამოცანა, — შეექმნა, როგორც იკონოგრაფიულად, ისე მხატვრულად, სრულქმნილი დეკორის სისტემა.⁴³ მხატვარი კლასიკური ხანის ქართულ ძეგლებში მონუმენტური დეკორის შემსრულებელი ოსტატების მსგავსად, მრავალფეროვანი იკონოგრაფიული მოტივებიდან, მისთვის მისაღებ კომპოზიციურ გადაწყვეტას ირჩევს⁴⁴. ამ მხრივ, საკურთხევის მოხატულობის სისტემის განხილვა იმითაცაა გამართლებული, რომ დეკორის არქიტექტურასთან შეთანხმებისა და კომპოზიციური გადაწყვეტის დამახასიათებელი თავისებურებანი განსაკუთრებით ნათლად საკურთხევის მოხატულობაში ჩნდება. ამასთან გუმბათიანი და უგუმბათო ტაძრების მხატვრობაც ყველაზე ნაკლებად სწორედ საკურთხეველში განსხვავდება ერთმანეთისაგან.⁴⁵

³⁴ G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles, Paris, 1916, ნახ. 536.

³⁵ Н. Кондаков, Памятники христианского искусства на Афоне, გვ. 261—262.

³⁶ იქვე, გვ. 262.

³⁷ G. Millet, დასახ. ნაშრომი, გვ. 499.

³⁸ G. Millet, D. Talbo Rice, Byzantine Palinting at Trebizond, London, 1936, გვ. 41.

³⁹ იქვე, გვ. 127.

⁴⁰ XIV—XV საუკუნეებში ტრადიციად იქცა საკურთხეველში მსხვერპლის სიმბოლური გამოსახვა. ერთი მხრივ, ილედონენ წმინდა სიმბოლოებს — ბარძიმსა და ფეშუმს (ადრეულ ძეგლებს შორის: ბოიანა — XII ს. კასტორიის Saint Anargyres — XII ს.). მეორე მხრივ კი, ფეშუმზე გამოსახავდნენ ჩვილს, ანუ „კრავს“ (მისტრის ძეგლები: წმ. სოფია, პერიბლე-ფტოსი, ევანგელისტრია; სოპოჩანი, არილი).

⁴¹ ი. ჭიჭინაძე, სორის მოხატულობა, თბ., 1985, ფოტო, გვ. 18, 23.

⁴² ი. ლორთქიფანიძე, ნაბახტევის მხატვრობა, 1973, გვ. 35.

⁴³ O. Demus, დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

⁴⁴ Т. Вирсаладзе, Некоторые вопросы общей композиции росписи Атенского Сиона, Средневековое искусство, Русь—Грузия, 1978, გვ. 83.

⁴⁵ Т. Вирсаладзе, Фресковая роспись Микаела Маглакели в Мацхвариши „ქართული ხელოვნება“, ტ. 4, 1956, გვ. 191—192.

საკუთხეველის დეკორი, რომელიც როგორც დავინახეთ, ლიტურგიკული მსხვერპლის ერთ მთლიანობად მოაზრებულ თეოლოგიურ იდეას გადმოსცემს, გარკვეულ „შეკრულ“ მთლიანობას კომპოზიციური გადაწყვეტის მხრივაც ინარჩუნებს. აქ ბუნებრივია, ველარ ვხედავთ კლასიკური ხანის ქართული ძეგლების ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ, სრულფასოვან ნაწილთა თანაფარდობით მიღწეულ პარმონიას⁴⁶. წმ. გიორგის ეკლესიის საკუთხეველის მხატვრული გადაწყვეტა, რომელიც, თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავის შინაგან კანონზომიერებას ემორჩილება, ცალკეულ ნაწილთა ურთიერთწონასწორობაზეა აგებული და ერთიანობაში ნათლად გადმოცემულ ერთგვარ დასრულებულობის შთაბეჭდილებას ქმნის.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეკლესიის მოხატულობის სამი რეგისტრის მკაფიო წყობა არსად არ ირღვევა. ჰიდრაკული ორნამენტის ფართო ზოლი, რომელიც ტაძრის ე. წ. მიწიერ ზონას მიჯნავს საუფლო ღვთისმშობლის ციკლისაგან, ანუ ჰყოფს მეორე და მესამე რეგისტრებს, ერთ უწყვეტ ჰორიზონტალურ სარტყლად გასდევს მთელ მოხატულობას და წყდება მხოლოდ საკუთხეველის ცენტრში თავმოყრილ სამ სარკმელთან: მიზეზი, რომლის გამოც საკუთხეველის რეგისტრის ხაზები აცდენილია საერთო მოხატულობის რეგისტრებს, საკონქო კომპოზიციის გადიდებაა. საკუთხეველში ძირითადი აქცენტები ვერტიკალებზეა დასმული. ღვთისმშობლისა და მის ორსავ მხარეს პეტრე და პავლე მოციქულების დაგრძელებული პროპორციები კიდევ უფრო ხაზგასმულია ვიწრო და ღრმა კონქის რეგისტრის ხაზის დაბლა დაწევით. ამას გამო მნახველი, რომლის ყურადღება ეკლესიის ყველაზე წმინდა და მნიშვნელოვან ადგილზეა კონცენტრირებული, მკვეთრ მახვილად აღიქვამს კონქში გამოსახულ ფიგურებს. კონქის გამომყოფი რეგისტრის ხაზის დაბლა ჩამოწევით საგრძნობლად შემცირდა მეორე რეგისტრი. გარდა ამისა, მეორე რეგისტრში იჭრება საკუთხეველის სარკმელთა ზედა ნაწილებიც. ამიტომ კონქსა და სარკმელებს შორის დარჩენილი შედარებით მცირე არე, რომელიც ჰორიზონტალურ ზოლად აღიქმევა, მედალიონებში ჩაწერილ ებრაელ ყრმათა ნახევარფიგურებითაა შევსებული. ამასთან, მხატვარმა მედალიონები ყვავილოვანი წნულის ერთმანეთში „გადამდინარე“ ორნამენტით გაამთლიანა, რითაც ერთი მხრივ „საყრდენი“ შეუქმნა კონქის ღვთისმშობლის მძაფრ ვერტიკალს, მეორე მხრივ, კი „შეკრა“ სარკმელთა სამი აგრეთვე ძლიერად აქცენტირებული ვერტიკალური მახვილი. სარკმელთა ძირში გამოსახული მსხვერპლი, ქვაზე ჰორიზონტალურად გაშლილი შეგრავნილი იესო ნაზარეტელის ფიგურა ჩასმულია მართკუთხა ჩარჩოში, რომელიც განაპირა სარკმელთა კიდეებს ემთხვევა. ამით უკვე აშკარად ხაზგასმულია სარკმელების ქვეშ ჰორიზონტალური საყრდენის გადმოცემის კომპოზიციური ხერხი. როგორც დავინახეთ, ხაზგასმულ ვერტიკალებს შორის მსუბუქ ცეზურად ჩნდება ორი მკაფიოდ გამოყოფილი ჰორიზონტალი. თუმცა ორივე ჰორიზონტალი სიდიდით არ ეფარდება, ბევრად ჩამოუვარდება კიდევ უტრირებულ ვერტიკალურ მახვილებს (კონქის ფიგურებისა და ეკლესიის მამათა ძლიერ დაგრძელებული პროპორციები; საკუთხეველის სამი მოზრდილი სარკმელი), მათ მაინც ერთგვარი სიმწყობრე შეაქვეთ საკუთხეველის დეკორის საერთო გადაწყვეტაში და ამგვარი კომპოზიციური ხერხი, თუ შეი-

⁴⁶ Т. Вирсаладзе, Некоторые вопросы общей композиции росписи Атенского Сиона, гл. 90.

ძლება ასე ითქვას, კლასიკურ ძეგლთათვის დამახასიათებელი, ურთიერთგაწონასწორებულ მასათა თანაფარდობის შორეულ გამოძახილად აღიქმევა.

ამასთან საკურთხეველის მოხატულობაში კარგად გამოჩნდა XIV საუკუნიდან მომდინარე ტენდენცია გადმოეცათ კომპოზიციური აგების ჩაკეტილი ხასიათი, სადაც მკვეთრად აქცენტირებულია ცენტრისკენ სწრაფვა. გამოყოფილია ორივე მხრიდან ჩაკეტილი და დასრულებული კომპოზიციის ცენტრი⁴⁷. ჩვენს შემთხვევაში მეორე რეგისტრის მედალიონებს ორსვე მხრიდან წინასწარმეტყველთა მთლიანი ფიგურით მოცემული ფრონტალური გამოსახულებები ესაზღვრებათ. მესამე რეგისტრში კი ცენტრისკენ შებრუნებული ეკლესიის მამები სამ მეოთხედში წარმოგვიდგებიან⁴⁸. მაგრამ აქ ცალკეულ რეგისტრში გამოყოფილი კომპოზიციური ცენტრი არ წარმოშობს პალეოლოგთა ხელოვნების ძეგლთათვის დამახასიათებელ, მკაფიოდ ხაზგასმულ საკურთხეველის ერთიან ცენტრს, როგორც ეს წალენჯიხის ეკლესიაშია. გელათის წმ. გიორგის საკურთხეველის ცენტრალური კომპოზიციური ღერძი, სწორედ პოროზონტალურად გაშლილი რეგისტრებითაა „გადაწყვეტილი“.

ამდენად, წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის კომპოზიციური აგების განხილვისას ნათლად წარმოჩნდა არა მარტო თანადროული, პოსტბიზანტიური ხელოვნების მთელი რიგი დამახასიათებელი ნიშნები, არამედ იმგვარი ტენდენციებიც, რომელთა ფესვები კლასიკური ხანის ქართული კედლის მხატვრობის ნიმუშთა მხატვრულ გადაწყვეტაშია საძიებელი. ერთი მხრივ, არათანაბარი რეგისტრები და შესაბამისად სხვადასხვა ზომის ფიგურები; აცდენილი რეგისტრის ხაზები ანუ ერთმანეთში შეჭრილი რეგისტრის კომპოზიციური ნაწილები; კომპოზიციური აგების ჩაკეტილი ხასიათი—ყოველთივე ეს, რომ აღარაფერი ვთქვათ, თავად ფიგურათა დაგრძელებულ პროპორციებსა და მათ მხატვრულ გადაწყვეტაზე, პალეოლოგთა ხელოვნებიდან მომდინარე ტრადიციებითაა ნასაზრდოები, მაგრამ ამასთან ერთად, ჩნდება მთელი რიგი თავისებურებებიც: საკურთხეველი წარმოდგენილია კლასიკურ ძეგლთათვის დამახასიათებელი სამი რეგისტრით. არქიტექტურული ფორმები ორნამენტული დეკორითაა გამოყოფილი: საკურთხეველის სარკმელთა წირთხლებს ფართო ყვავილოვანი ორნამენტი დაუყვება. ეს მით უფრო საგულისხმოა, რომ გვიანა პერიოდის ძეგლებში სარკმელთა წირთხლებზე, როგორც წესი, ფიგურებს გამოსახვენ (წალენჯიხა XIV, სორი — XIV). შემსრულებელი ოსტატი ორნამენტით გამოყოფს საკურთხეველის იმ პილასტრებსაც, რომლებიც უშუალოდ იჭრებიან კონქის კომპოზიციაში). საგულისხმოა ისიც, რომ აქ ვერ ვხვდებით XVI საუკუნიდან მომდინარე რთული არქიტექტურული და პეიზაჟური ფონებით გადატვირთულ მრავალფიგურიან სცენებს. საკურთხეველის, პალეოლოგთა პერიოდისათვის შესამჩნევად გართულებული ანსამბლის მთლიანობაში შეიკრა, ერთი მხრივ, მრავალფიგურიან სცენათა საკურთხეველის ცენტრის გარშემო თავმოყრით ხდება შესაძლებელი; ამასთან ცალკეულ კომპოზიციურ ელემენტთა სწორედ რომ საკურთხეველის ცენტრისკენ მიმართული, ხაზგასმული მოძრაობით. ამ პერიოდის ძეგლებში საკურთხეველის მეორე რეგისტრი ყველაზე ხშირად, როგორც ვიცით, მოციქულთა ზიარებას გადმოსცემს: მარტვილი (XIV ს.); საფარა (XIV ს.); ზარზმა (XIV ს.); უბისში (XIV ს.) ზიარების კომპოზიცია გამოყოფილია ცენტრში გამოსახული „საიდუმლო სერობით“. ლიპნეში (XIV ს.)

⁴⁷ Т. Вирсаладзе. Мацхвариши, გვ. 193.

⁴⁸ იქვე.

გაზრდილია არა მარტო მოციქულთა რიცხვი (მაცხოვრის ორსავე მხრიდან თორმეტ-თორმეტი მოციქული იღებს მისი ხელიდან ზიარებას), არამედ გართულებულია პეიზაჟური ფონები და არქიტექტურული დეტალები. გარდა ამისა, საკურთხეველში დამატებულია ევქარისტიული თემის ძველდღეობისეული ორი სცენა: „სამება“ და „აღთქმის კიდობანი“. ზიარება არ არის გამოსახული წალენჯიხაში, სადაც ისევე როგორც გელათის წმ. გიორგის ეკლესიაში კონქის ღვთისმშობლის ორსავე მხარეს პეტრე და პავლე მოციქულები წარმოგვიდგებიან, მაგრამ წალენჯიხის საკურთხეველის კომპოზიციური აგება სრულიად განსხვავებულია გელათის წმ. გიორგის საკურთხეველისაგან. კონქის ღვთისმშობელი, რომელიც ხაზგასმულია ვერტიკალის სახით წარმოგვიდგება, ჰორიზონტალური პაუზის გარეშე გადადის სარკმლების ვერტიკალებზე. ღვთისმშობლის გაშლილი მაფორიუმი ფართო პოდიუმის კიდეებთან ეშვება, რომელიც თავის მხრივ, თითქმის თანხედება განაპირა სარკმლების ჩარჩოებს და ამით თითქმის გამთლიანებულია ერთიანი ვერტიკალით აღნიშნული საკურთხეველის ცენტრი, რომელიც ქვედა რეგისტრში ეკლესიის მამათა მსხვერპლის თაყვანისცემის სცენაში ფეშხუმზე გამოსახული ჩვილის სახითაა წარმოდგენილი. მესამე რეგისტრის ანგელოზების მიერ მსხვერპლის თაყვანისცემის სიმბოლური სცენა შემცირებულია მასშტაბის, თხელი და ერთგვარად უსუსური აგებულების ფიგურებით გამოისახება, რის გამოც იგი კონქიდან „დაშვებული“ მძლავრი ვერტიკალის კომპოზიციურ საყრდენად აშკარად არ აღიქმევა. ეს მით უფრო თვალშისაცემია, რომ ამ სცენის თითოეული დეტალი უაღრესად გულჯასმითაა ამოხატული და ამით კიდევ მეტადაა დაწვრილმანებული. თვალნათლივ ჩნდება ის მხატვრული ხერხი, რომელსაც XIV ს. შემსრულებელი ოსტატი მისდევს: საკურთხეველის კომპოზიციური აგების დროს მისთვის მთავარია ხაზი გაესვას ცენტრს, რომლისკენაც ორსავე მხრიდან მიემართებიან სამ მეოთხედში წარმოდგენილი ფიგურები. ამდენად, ვერტიკალური მიმართულებით მძლავრად გამოყოფილი ცენტრალური ღერძის „სიმძიმე“ შემცირებული მასშტაბის მქონე ანგელოზების ფიგურებსა და ჩვილის გამოსახულებას „აწევბა“. უკუგდებულია კლასიკური პერიოდის ძეგლთაგან მომდინარე სხვადასხვა ნაწილთა ერთმანეთის მიმართ წონასწორობის პრინციპი, რომელიც სადა და პარმონიული სიმშვიდის შეგრძნებას წარმოშობდა.

XVI საუკუნიდან საკურთხეველის ევქარისტიული შინაარსის მქონე სცენებს ემატება „ღვთაებრივი ლიტურგიის“ კომპოზიცია, რომელიც როგორც წესი, კონქის ქვეშ, მთელს რეგისტრზეა გაშლილი (გელათის მთავარი ტაძარი, ალვანი, ნეკრესი, გრემი)⁴⁹. ამდენად, XVI საუკუნის ძეგლებში უმეტესად გადმოსცემენ გართულებულ, მრავალფიგურიან სცენებით გადატვირთულ იკონოგრაფიულ პროგრამას, რომელიც ოთხ და ზოგჯერ ხუთ რეგისტრად დაყოფილ საკურთხეველში გამოისახება.

XIV—XVI საუკუნის ძეგლების საკურთხეველთა მოხატულობის განხილვამ ნათელყო გელათის წმ. გიორგის ეკლესიის საკურთხეველის მხატვრობის როგორც იკონოგრაფიულად, ისე კომპოზიციური აგების მხრივ, განსხვავებული მხატვრული გადაწყვეტა. ამ პერიოდის ძეგლებთან შედარებით მაქსიმალურად „განტვირთული“, გასადავებული; ვერტიკალურ აქცენტებში ჩართული ჰორიზონტალებით გაწონასწორებული წმ. გიორგის საკურთხეველის მხატვ-

⁴⁹ გრემში „ღვთაებრივ ლიტურგიასა“ და ზიარებას დამატებულია „საიდუმლო სერობაც“.

რობაში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, კლასიკური ხანის ქართული მონუმენტური დეკორის მხატვრული პრინციპების შორეული გამოძახილი იგრძნობა. შემსრულებელ ოსტატს მისი შესაძლებლობის ფარგლებში, სადა, შეკრულ და მწყობრ სისტემამდე დაჰყავს პალეოლოგთა ხელოვნებიდან მომდინარე, ხაზგასმულად ემოციურ საწყისზე აგებული ცხოველხატული სტილის მხატვრული ტრადიცია. ამგვარი სწრაფვით, შეიძლება ითქვას, ის ქართული მონუმენტური მხატვრობის ღრმა ფესვებით უნდა საზრდოობდეს.

Н. Э. ЧИХЛАДЗЕ

ИКОНОГРАФИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА И КОМПОЗИЦИОННОЕ РЕШЕНИЕ АЛТАРНОЙ РОСПИСИ ЦЕРКВИ св. ГЕОРГИЯ В ГЕЛАТИ

Резюме

В статье рассматривается алтарная роспись церкви св. Георгия XVI века в Гелати в тесной связи с памятниками палеологовского и поствизантийского стиля XIV—XVI веков. Среди этих памятников алтарная роспись церкви св. Георгия выделяется своим иконографическим и композиционным решением. Более четкое распределение регистров, максимально лаконичные, уравновешенные композиции дают основание заключить, что в росписи проявляется связь с принципами художественного решения монументального декора классических грузинских памятников XI—XII веков.

Выявленный автором данной статьи материал в фондах Центрального государственного архива древних актов (г. Москва), которые публикуются впервые, еще раз подтверждает верность вышеуказанного мнения советских историков и, кроме того, объясняет поспешность выступления Теймураза I против Ирана и причины прекращения им военных действий.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოსმა ვახტანგ ბერიძემ

გიორგი ინაშვილი

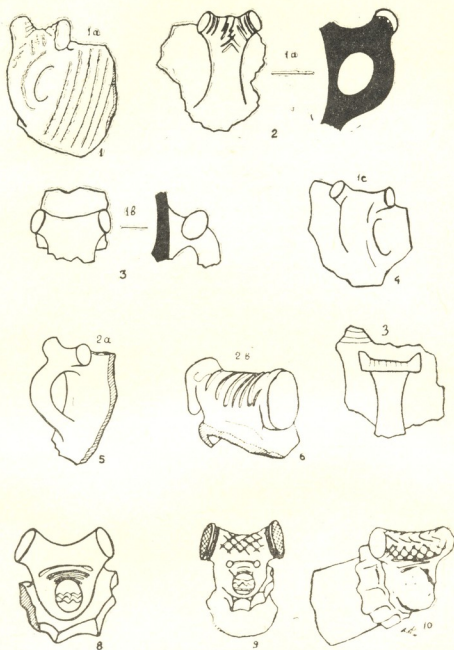
წინარე-ადრეანტიკური ხანის კოლხური თიხის ჰუმორული ფორმირებულ ყურთა ძირითადი ტიპები და ფორმის ტექნიკური განვითარების ეტაპები

წინამდებარე ნაშრომში განიხილება წინარე და ადრეანტიკური ხანის კოლხური თიხის ჭურჭლისათვის დამახასიათებელ ყურთა ერთი ჯგუფის, ზომორულ ყურთა ტიპების ჩამოყალიბების პროცესი ფორმის ტექნიკური განვითარების თვალსაზრისით. ტექნიკურ განვითარებად იგულისხმება ყოველი ტიპის ყურისათვის წინამორბედი ფორმის არსებობა და გარკვეული ტიპის ყურისათვის წინათ მომდევნო ტიპად იმ ფორმის მიჩნევა, რომელიც ძერწვის ტექნიკისა და პლასტიკის მხრივ მკიდრო გენეტიკურ კავშირს ამჟღავნებს მოცემულ ტიპთან. რადგან კოლხური თიხის ჭურჭლის ყურებში ზომორულული მომენტის არსებობის პერიოდი გაცილებით უფრო ფართო ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა, ვიდრე ამ მომენტის ასახვის განსაზოგოვლებლად გამოყენებული ტექნიკური ხერხების სახესხვაობანი, დასაშვებია ყოველი ტიპისათვის ქრონოლოგიურად წინამორბედი, მისი გავრცელებისათვის ნიადაგის შემამზადებელი და მომდევნო, აღებული ტიპიდან გამომდინარე ფორმათა არსებობის ვარაუდი.

წინარე ანტიკურსა და ადრეანტიკურ ხანაში, თითოეული ამ პერიოდისათვის, რამდენიმე დამახასიათებელი ზომორულული ტიპის ყურის ფორმა არსებობს, რომლებიც ერთმანეთისაგან სტრატეგრაფიულად ხშირად ვერ იმიჯნება, რადგან ერთი ისტორიული პერიოდის კუთვნილებას შეადგენს. მეორე მხრივ, თითოეული ამ პერიოდთაგანი რამდენიმე საუკუნეს მოიცავს, რაც პერიოდის შიგნით ადრეულ და გვიანდელ ნიმუშთა არსებობას დასაშვებს ხდის. წინამდებარე ნაშრომი ზომორულულ ყურთა განვითარების ტექნიკური სქემის აგებისა და ამ სქემის გარკვეულ მონაკვეთთა წინარეანტიკურსა და ადრეანტიკურ პერიოდებს შიგნით მოქცევის მცდელობას წარმოადგენს.

ნაშრომში განხილული ჯგუფის ყურებს სამეცნიერო ლიტერატურაში „ზომორულულშვერილიანი“, „რქისებურშვერილიანი“ ან „ე. წ. ზომორულული“ ყურების სახელით მოიხსენიებენ. სამივე ეს ტერმინი თანაბრად ზოგადია და გულისხმობს ზომორულულ ყურთა მთელს ერთობლიობას და არა ამ ჯგუფს შიგნით არსებულ სახესხვაობებს. პირველი ორი ტერმინი მოუხერხებელია იმის გამო, რომ გენეტიკურად ზომორულულ თემასთან დაკავშირებული და ამ რიგში განსაზოგოვლად ყურთა რამდენიმე ტიპს საკუთრივ შვერილები არ გააჩნია. უკანასკნელი ტერმინი კი გასაზოგოვბელია და „ბრჭყალებისა“ და „ე. წ.“-ის გარეშე მისაღები, რადგან ზომორულულ ყურთა ორი ტიპისათვის დამახასიათებელი შვერილის ფორმა, ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ ცხოველთა თიხის ქანდაკებების შვერილთა ფორმის ზუსტ ანალოგიას წარმოადგენს და აშკარად რქებს ან ყურებს გულისხმობს¹ (ტაბ. 18, 9, 10).

1 ქ. ვანის არქეოლოგიური მუზეუმის ექსპოზიცია, სიანე. №№ 1275, 1276.

I. 1a; b; c; 2a, b, 3 ტიპის ზოომორფული ყურები და ცხოველთა გამოსახულებანი ბ. კუფ-ტინის, დ. ხახუტაშვილისა და ნოსიჩისა და ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციების მონაპოვართა მიხედვით.

ზოომორფული ყურის ფორმის ჩამოყალიბება წინარე ანტიკურ ხანას უკავშირდება, ფორმის ტექნიკური განვითარების საწყისი ეტაპები კი კოლხური კერამიკის ადრეულ ფორმებშია საძიებელი. ყურთა ეს ტიპები არ წარმოადგენენ ზოომორფულ ყურებს, მაგრამ წარმოადგენენ ამ ყურების არსებული ტიპების ჩამოყალიბების ერთ-ერთ განმაპირობებელ ფაქტორს, და ამდენად, ზოომორფულ ყურთა ტექნიკური განვითარების სქემის პირველ ნიმუშებად ზოგადად განიხილებიან. მრავალრიცხოვან განმეორებათაგან თავის აცილების მიზნით, ნაშრომში გამოყენებული ფრაზა „ზოომორფულ ყურთა განვითარების სქემა“ და მისთანანი, ყოველთვის გულისხმობს როგორც საკუთრივ

ზოომორფული თემის ამსახველ ნიმუშებს, ისე მათ წარმოშობა-განვითარებასთან დაკავშირებულ ადრეულ ფორმებს.

ნაშრომით დასახული მიზნიდან გამომდინარე, საჭირო შეიქმნა წინარე-ადრეანტიკურ ხანაში გავრცელებულ ზოომორფულ ყურთა ტიპების აღწერა და თითოეული ტიპისათვის გარკვეული ტერმინის მისადაგება. ქვემოთ მოცემულია ამ ნაშრომში ნახმარი ტერმინები ტიპის აღწერითა და დასურათებით. ყურის ფორმის მთლიანობაში განხილვის შემთხვევაში, ნაშრომში გამოყენებულია ტერმინი „ყურის ტანი“, ყურის ჭურჭელთან მიერთების საწინააღმდეგო გვერდის ანუ ყურის წინხედის მიმართ კი — „ყურის ზურგი“.

1. წაკვეთილშვერილებიანი ზოომორფული ყური.

1a. ჭურჭლის კედელთან ძვიდეთი მიერთებული ყური, რომლის შვერილთა არსებობა, ყურის ზედა ნაწილში რკალისებური ჩაზნექილობით არის განპირობებული. გვერდულად და ზეახიდული შვერილები წაკვეთილია, ზეახიდვის ხარისხი და წაკვეთით მიღებული ფართობის ყურის ზურგთან მეტ-ნაკლები დამორბევა, ტიპის ვარიანტებს გვაძლევს (ტაბ. 1₁ ე).

1b. ყურის ზურგის ზედა, დამაბოლოვებელი ნაწილი 1a ტიპის ანალოგიურია, მაგრამ ყური ჭურჭლის კედელთან უშუალოდ ამ ნაწილით არის მიერთებული. ძვიდის გაქრობის პირობებში, ყურის ჭურჭელთან მიერთება ზურგის მორკალვას იწვევს (ტაბ. 1₃).

1c. მორკალული ყურის წაკვეთილი შვერილები ყურის ზურგით არიან გათიშულნი და ყურის ზურგის დამაბოლოვებელ ნაწილს კი არ წარმოადგენენ, არამედ ყურის ტანიდან ამოძერწილი, ყურის მიმართ ბლაგვი კუთხით ამოზიდული, ცილინდრული ფორმის შვერილებს (ტაბ. 1₄).

2. ლილვადამერწილი ზოომორფული ყური.

2a. მორკალული ყურის ჭურჭლის კედელთან მიერთების ადგილზე, განლაგებულია შუაში ჩაღრმავებული, ჰორიზონტალურად დაძერწილი, ცილინდრული ფორმის ლილვი. ტიპის ვარიანტებს გვაძლევს ჩაღრმავების ხარისხი ლილვის შუა ნაწილის სიმაღლის სრული გაქრობიდან და შესაბამისად მისი ყურის ზურგთან თანხვედრიდან ჩაღრმავების სრულ გაქრობამდე, ანუ ჰორიზონტალურად განლაგებულ ლილვამდე (ტაბ. 1₅).

2b. ყურის ზედა ნაწილზე მდებარეობს ჰორიზონტალურად დაძერწილი ლილვი ჩაღრმავების გარეშე. ტიპის ვარიანტებს იძლევა ლილვის დაძერწვის შემდგომი ცილინდრულობის დაკარგვა, ძირითადად ლილვის გვერდების გაბრტყელების გამო, გავრცელებულია ლილვის ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი დეკორით შემკობა (ტაბ. 1₆).

2c. დაძერწილი ლილვი ორი წაკვეთილი კონუსის მცირე დიამეტრის წრეწირით ერთმანეთთან მიერთების შედეგად წარმოქმნილ დანაძერწს წარმოადგენს. შვერილთა კიდეები ყურისაგან გამოყოფილია და კონუსის განიერ ნაწილს ფორმა შენარჩუნებული აქვს. შუა, კონუსთა შემაერთებელი ნაწილი კი გაბრტყელებით არის ყურზე დაძერწილი. (ტაბ. 2₄).

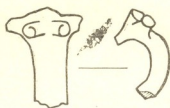
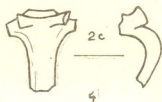
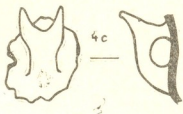
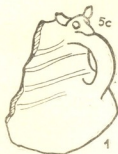
2d. ლილვი შუაში ოდნავ ჩაღრმავებულია და ყურის ტანთან მხოლოდ შუა ნაწილით არის მიერთებული. ლილვის კიდეები ყურისაგან გამოყოფილია და მომრგვალებული. ყურის ზურგის სიგანე აღემატება ლილვის სიგრძეს. (ტაბ. 2₈).

3. სარტყელდაძერწილი ზოომორფული ყური. ჭურჭლის კედელთან ყურის მიერთების ადგილზე მდებარეობს განივი, ჰორიზონტალურად დაძერწილი

სარტყელი, რომლის დამაბოლოვებელ ნაწილთა სხვადასხვაობა ტიპის ვარიანტებს იძლევა. არსებობს ყურის სათითოე ოვალის ზედა რკალის შიგნით ჩაკეცილი ბოლოებით დასრულებული ფორმები, სარტყლის კიდეთა ზეაზიდვითა და კოპისმაგვარი ან ღილისმაგვარი გამონაზარდებით შემკული ვარიანტები, სარტყლის სადა ან ორნამენტირებული ნიმუშები (ტაბ. 17).

4. მახვილშეგერილებიანი ზოომორფული ყური.

II

II. 4a, b, c, 5c, 2a, c, d, ტიპის ყურები ნოსიისა და ჭანის არქეოლოგიური ექსპედიციების მონაპოვართა მიხედვით.

4a. ჭურჭლის კედელთან ძვიდით მიერთებული ყური, რომლის ზურგის დამაბოლოვებელი ნაწილი რკალისებური ჩაღრმავებით ხასიათდება, რაც ამ

ნაწილის გვერდულად გამოზიდული, მახვილად დაბოლოებული შვერილების ზეაზიდვასაც განაპირობებს. ყურის ეს ტიპი, შვერილთა ბრტყლად წაქვეთის შემთხვევაში, 1a ტიპისაქენ მიილტვის (ტაბ. 27).

4b. ზემორკალული ძვიდით ჭურჭლის კედელთან მიერთებული, ან მორკალული ყური, რომლის შვერილები ბოლოებისაქენ დავიწროვებულ და მორგვალეებულ, მნიშვნელოვნად ამოზიდულ გამოწარადებს წარმოდგენენ. შვერილები ერთმანეთთან მიმართებაში მახვილ კუთხეს ქმნიან და ცხოველის დაცქვეტილ ყურებს უფრო ემსგავსებიან, ვიდრე რქებს (ტაბ. 23).

4c. მორკალული ყურის ზედა ნაწილზე მდებარე, მნიშვნელოვნად ამოზიდული მახვილობოლოებიანი კონუსისებური შვერილებით შემკული ყური. შვერილები ამოზიდვასთან ერთად ვიწროვდებიან, ქვედა, განიერი ნაწილი კი ხშირად მოიცავს ყურის ზედა ნაწილის ფართობს მორკალვის ადგილიდან, ყურის ჭურჭლის კედელთან მიერთების ადგილამდე (ტაბ. 22).

5. ცხოველთა სკულპტურული გამოსახულებებით შემკული ყურები.

5a. ჭურჭლის ტანთან ძვიდით მიერთებული ყური, ქიმის ადგილზე მდებარეობს პლასტიკური ზომორფული დანაქრწი.

5b. ანალოგიური დანაქრწი მდებარეობს მორკალური ყურის მორკალვის ადგილზე.

5c. ზომორფული დანაქრწი განლაგებულია ყურის ჭურჭლის ტანთან შვერთების ადგილზე. 5 ტიპის a; b; c; ვარიანტებისათვის თანაბრად დამახასიათებელია დანაქრწის ნატურალისტურად შესრულება. მცირე გამოწკლისთა გარდა ცხოველის გამოცნობა არ ჭირს (ტაბ. 21).

5d. სქემატურად გადმოცემული ცხოველის თავის გამოსახულება, ზეაზიდული მახვილი შვერილებითა და მათი შვერთების ადგილიდან ყურის ზურგზე გრძივად დაქრწილი სარტყლით, რომელიც ცხოველის (ზარის?) პირისაზეს გულისხმობს. ამ ტიპისათვის დასაშვებია გრძივი სარტყლის არარსებობა, ასეთ შემთხვევაში ცხოველის პირსაზედ ყურის ზურგი იგულისხმება.

6. კოპისებური თუ ლილისებური გამოწარადებით დაბოლოებული ყური.

ორი კოპით შემკობის შემთხვევაში ყურის ფორმა ზომორფული თემის გამოძახილად შეიძლება ჩაითვალოს და ნებისმიერი ვერტიკალშვერილებიანი ყურის ტიპის დაკნინებულ ნიმუშად იქნას მიჩნეული. დოკუმენტურად დადასტურებულია 1c ტიპიდან 6 ტიპში გარდამავალი ფორმის არსებობა (ტაბ. 26), დასაშვებია 3 ტიპის ლილისებურ დაბოლოებული ვარიანტიდან 6 ტიპის განვითარება და საერთოდ 6 ტიპის ნებისმიერი გამოწარადებით შემკული ყურის დაკნინებულ ნიმუშად განხილვა. მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ არსებობს ერთი, ორი და სამი კოპით დაბოლოებული ნიმუშები, ხოლო თუ ყურის განივი ზომა ამის საშუალებას იძლევა, არც კოპების რაოდენობის მატება არის გამორიცხული, რის გამოც კოპებით შემკულ ყურთა ყველა ნიმუშის ზომორფულ რიგში განხილვა არ უნდა იყოს მართებული.

ამით ამოიწურება ზომორფული ყურების ფართოდ გავრცელებულ ძირითად სახესხვაობათა მოკლე აღწერა. არსებობს შვერილებით დაბოლოებული ყურების ჯგუფი, რომლის ნიმუშები გამოყოფილ ტიპთა ურთიერთკავშირის საილუსტრაციოდ იქნება მოცემული. ამას გარდა, დასაშვებია სხვადასხვა ტიპის გავლენით შექმნილი შუალედური ფორმების დადსტურების ფაქტები, მაგრამ ასეთ ფორმათა ცალკეული ნიმუშებით წარმოდგენის გათვალისწინებით, მათი დამოუკიდებელ ტიპებად გამოყოფა მიზანშეწონილად არ იქნა

მიჩნეული². ყურთა ზემოთ განხილული ტიპებისათვის არსებული ტერმინებით გადატვირთვისაგან ნაშრომის დაცვის მიზნით, ზოომორფული ყურების შესაბამისი ტიპები, ზემოთ მოცემული ნუმერაციით იქნებიან განხილულნი.

კოლხური კერამიკის ძირითადი ფორმების ქრონოლოგიურად მწყობრ სისტემაში მოქცევის პირველი სერიოზული ცდა ბ. კუფტინის სახელთან არის დაკავშირებული. ნაოხვამუსა და დაბლა-გომის კულტურული ფენებისათვის დამახასიათებელი კერამიკული ფორმების გავრცელების გათვალისწინებით, კოლხური კერამიკის ცალკეულ ჯგუფთა ქრონოლოგიური ურთიერთკავშირის განხილვისას, ბ. კუფტინი არაერთხელ შეეხო ზოომორფული ყურის ჩამოყალიბება-განვითარების საკითხს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ფორმის შესახებ მოსაზრებანი განხილულ ძეგლთა კულტურული ფენების პარალელურად არის დაცული და ამ ფორმის მიმართ „მთვარისებური“ (лунноподобные), „ორყურა“ (двуушные), „ორრქა“ (двурогие) ტერმინები არის ნახმარი.

4a Ia ტიპების აღსანიშნავად ტერმინი „луннорогие“ იხმარება 1c ტიპისათვის—„плоско обрубленные цилиндрические выступы (рожки) 2a, 2 в типებისათვის კი—поперечно наложенный цилиндрический валик“³. ამავ რიგში განიხილება 3 ტიპის ყური, რომელთა წარმოშობა „ორყურა ყურების“ 1c, 2a) დანაწერძის ფორმასთან არის დაკავშირებული⁴. კოჭისებური დანაქრწის შუაში ჩაღრმავების შემთხვევაში, ბ. კუფტინი ამ ფორმას „ანტენისმაგვარს“ უწოდებს და მდ. პოს ტერმინ-მარებისათვის დამახასიათებელ „ansa-lunata“-ს ტიპის ყურებს ადარებს. ამ ფენის ქვედა ჰორიზონტებში დადასტურებული ბრტყელქიმიანი ყური „მთვარისებური“ ყურის საწყის ფორმასთან იქნა გაიგივებული, და კოლხური კერამიკისათვის განვითარების ანალოგიური მოდელის არსებობა დასაძველად იქნა ჩათვლილი⁵. გამოთქმულია მოსაზრება ყურის ჭურჭლის კედელთან მახვილკუთხა ძვიდეთი მიერთების შემთხვევაში, ქიმის ბუნებრივად წარმოშობის შესახებ⁶, 2a ტიპის გავრცელება კი ცერის მისაბჯენად მოხერხებული ზნექილის ყურზე დაქრწვით არის ახსნილი, თუმცა არც ადრეულ ნიმუშებთან გენეზისი არის უარყოფილი⁷. 5c ტიპის ყური გრძელყურა მელიის გამოსახულებად არის მიჩნეული⁸.

ამრიგად, ზოომორფული ყურების მიმართ გამოთქმული ვარაუდებისა და დასკვნების სისტემური გადმოცემის შემთხვევაში, ტერმინების იმ ნიმუშებთან გაიგივებით, რომელთა მიმართაც ცალკეულ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს ტერმინი იყო ნახმარი, ირკვევა, რომ ბ. კუფტინის მიერ ჩამოყალიბებული იყო ზოომორფული ყურის აღმოცენება-განვითარების ძირითადი პრინციპები:

ა. ყურის ზურგთან მახვილი კუთხით მიერთებული ძვიდე ქმნის ბრტყელ ქიმს.

² გარდამავალი ტიპის შემთხვევაში, ფორმა მოცემულია ორი შესაბამისი ტიპითა და მათ შორის ისრით. მაგ. ტიპი 1c—6.

³ В. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды II, Тб., 1950, გვ. 197—200.

⁴ იქვე, გვ. 100, ტაბ. 36.

⁵ იქვე, გვ. 212—218.

⁶ იქვე, გვ. 223.

⁷ იქვე, გვ. 124—125.

⁸ იქვე, გვ. 99, ტაბ. 32; სურ. 22₂₃.

ბ. ქიმის რკალული ჩაღრმავება „ანტენისმაგვარი“ შევრილების საწყის ფორმად არის მიჩნეული (იგულისხმება როგორც კოქსიებურშვერილიანი ყური, ასევე 1c ტიპი).

გ. ცილინდრული ლილვით შემკული ყური (2a, 2b) „რქისებურშვერილიანი ყურების“ რიგში განიხილება.

დ. სარტყელაძერწილი ყურის (3) საწყის ფორმად განიხილება „ორყურა ყურები“.

კოლხურ კერამიკულ ფორმათა განვითარების სურათისა და კოლხური ლითონის ინდუსტრიის განვითარების შეჯერების საფუძველზე, თ. მიქელაძის მიერ გამოყოფილია კოლხეთის არქეოლოგიური კულტურის ოთხი ძირითადი პერიოდი, რომელთაგანაც ამ ნაშრომის საზღვრებში ძველი კოლხური პერიოდის II ეტაპი და შუა კოლხური პერიოდის I ეტაპი იქცევა. ყოველი პერიოდი განმსაზღვრელი, წამყვანი კერამიკული ფორმების გამოყოფით ხასიათდება და ამ მხრივ აქ განხილული ყურის ფორმასაც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დამოძღვრის.

ძველი კოლხური პერიოდის პირველი ეტაპის კერამიკულ ნაწარმს შორის, ყურთა ორი ჯგუფია გამოყოფილი. პირველ ჯგუფში გაერთიანებულია ჭურჭლის კედელთან ჰორიზონტალური, მორკალული თუ ირიბად დაქანებული ძგიდით მიერთებული, „ფრინველის მკერდისებური“ ყურები, შემკულნი ვერტიკალური ბრტყელი ქიმიტ. ფორმის სახესხვაობად არის მიჩნეული უნაგირისებურად თუ წიბურად მახვილად ჩაზნექილქიმიანი ყურები. ამ სახესხვაობათა შორის, ჩაზნექილქიმიანი, ყურის ზედა ნაწილის გაგანიერებით გამორჩეული ვარიანტი მოკლერქიანი ხარის გამოსახულებასთან არის დაკავშირებული და გამოთქმულია ვარაუდი, ამ ფორმის ზომორფული ყურების საწყის ფორმად მიჩნევის შესახებ. ყურთა ეს ჯგუფი ძველ-სტრატოფიციკრებული ძეგლების ქვედა ჰორიზონტებისათვის არის დამახასიათებელი (ნაოხვამუ, ზურგა). მეორე ჯგუფში გაერთიანებულია ზომორფული ყურები, რომელთა შევრილების სხვადასხვაგვარი ხერხით დამუშავების გამო, თ. მიქელაძის მიერ აღნიშნულია ქვეტიპების გამოყოფის შესაძლებლობა. გამოყოფილია სამი ძირითადი ჯგუფი, რომელთაგან პირველი, კოქსიებურად სტილიზებულშვერილიანი ყურები, მხოლოდ ძველ I-ისათვის არის დამახასიათებელი და ამ ეტაპის განმსაზღვრელ ნიმუშებს წარმოადგენენ. მეორე ჯგუფის ყურები კონუსისებურად გამოზიდული შევრილებით არიან შემკულნი და ყურის ტანთან ერთად ხარის პირისასის იმიტაციას ქმნიან, მესამე ჯგუფის ყურებს კი ცხოველის დაქვევტილ ყურებს მისმაგვსებული შევრილები ახასიათებთ. უკანასკნელი ორი ჯგუფის ყურები ძველ II ეტაპზეც აგრძელებენ არსებობას⁹.

ძველ II ეტაპისათვის, აღნიშნულის გარდა, დამახასიათებელია ზომორფულ ყურთა ის ნიმუშები, „რომელთა რქისებური შევრილები ბოლოებწაკვეთილია და შუაში ჩაღრმავებული, გადაბედილი ხის ორკაპი ტოტების მსგავსად“¹⁰ (ტიპი 1b 1c, 2a, 2d). ამავე ეტაპისათვის სპეციფიკურია ლილვისებური ფორმის შუაში ჩაღრმავებული დანაძერწით შემკული ყურები, რომლებიც წინა ფორმიდან გამომდინარე სტილიზაციის ახალ ვარიანტად განიხილება¹¹.

⁹ თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974, გვ. 55.

¹⁰ თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56. ტაბ. VI, 2; 3; 6; 10; 12;

¹¹ იქვე, ტაბ. VI-7-9; 13-15;

(ტიპი 2b, 3). შუა კოლხური პერიოდის I ეტაპის კერამიკული ნაწარმის წინარე ეტაპიდან მომდინარე ფორმათა საილუსტრაციოდ მითითებულია დაბლაგომის ზედა ფენის მასალა და სიმაგრეს II ფენაში დადასტურებული ცხოველის დატყეპილ ყურებს მიმსგავსებული შვერილებით შემკული ყურისა (4b) და ცხოველის თავის სკულპტურული გამოსახულების დაძვრვით შემკული ყურის თანაარსებობა¹². (5c).

ზოომორფული და მათ წრეში შემავალი ყურების განვითარების ეტაპები, განხილულია ე. გოგაძის მიერ ნოსიორის არქეოლოგიურ მონაპოვართა მაგალითზე. ნოსიორის ბორცვის II ფენაში დამოწმებულია „ფრინველის მკერდისებური“ ფორმის ყურთა გავრცელება. ამავე ფენის დასასრულისათვის, ყურისა და ძვიდის შეერთების ადგილზე „ისახება წყვილი მორჩისებური შვერილი და იქმნება უნაგირისებური ზნეჭილი, რასაც, ალბათ ცერის მისაბჯენი დანიშნულება ჰქონდა“¹³. III ფენის ყურთათვის დამახასიათებელია წაწვეტილ ან ბრტყლად წაკვეთილ შვერილთა არსებობა, რომელთა შემდგომი განვითარების შედეგად ჩამოყალიბებული ფორმები, ნოსიორის IV ჰორიზონტის კერამიკას განეკუთვნება. (1a, 4a) ყველა ამ ყურთა დამახასიათებელ ნიშანს ჭურჭლის კედელთან ძვიდეთი მიერთება შეადგენს. ამ ტიპის ზოგაერთი ნიმუში ადრეანტიკურ ხანამდე აღწევს, სადაც გავრცელებულია მორკალული, გარედან მომრგვალებული ან ლენტური, ლილვით შემკული ყურები¹⁴.

კოლხური კერამიკის პერიოდიზაციის საკითხებზე მომუშავე ავტორთა ზემოთ განხილული ნაშრომების მიხედვით, დასახულია ზოომორფული ყურის წარმოშობა-განვითარების გზა, რომელიც მოიცავს კოლხური კერამიკის ყველა პერიოდს პროტოკოლხურიდან ვიდრე ელინისტურ ხანამდე, სადაც მისი კვალი შეწყვილებულყურიანი, უნაგირისებური დანაძვრით შემკული ჭურჭლის ბერძნულ მინაბაძებში იკარგება. ასეთი გენეტიკური მდგრადობის ფენომენი თავისთავად იმსახურებს საგანგებო კვლევას და ამ მიმართულებით გასათვალისწინებელია ამ ჯგუფის ყურთა ჭურჭლის სხვადასხვა ტიპებისადმი მიკუთვნების, მათი ორნამენტაციისა და რიგი სხვა მომენტები, რომლებიც ამ ნაშრომის ჩარჩოებს მიღმა რჩება. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ თავდაპირველად ტოლჩეზის კუთვნილი ყურის ეს ფორმა, განვითარებისა და ტიპებად განშტოების კვალდაკვალ ჭურჭლის სხვა ტიპებისათვის ხდება დამახასიათებელი¹⁵, წინარეანტიკური ხანის დასასრულისათვის კი ამ ჯგუფის ყურთა ტიპოლოგიური სახესხვაობანი, რაოდენობრივი და ზომითი მაჩვენებლები, გარკვეულ ეტაპებზე არც ერთი ყურიანი ჭურჭლისადმი მათს მიკუთვნებას დაუშვებელს არ ხდის. აღსანიშნავია ისიც, რომ წინარეანტიკური ხანის აქ გვიან ფორმებად მიჩნეული ნიმუშები, ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი დეკორით არიან შემკულნი.

12 თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64, ტაბ. XI.

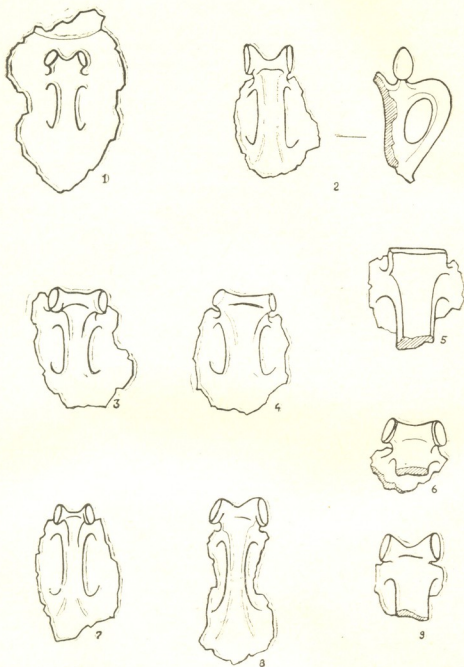
13 ე. გოგაძე, კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბ., 1982, გვ. 54. ტაბ. 38¹¹⁸⁶;

14 ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54—58; ტაბ. 39¹⁰²⁰; 1030;

15 იხ. შენიშვნა 9.

16 1a ტიპისათვის დამახასიათებელ შვერილთა მასიურობისა და დამუშავების თავისუფლებისათვის ძვიდე აუცილებელ პირობად უნდა იქნას მიჩნეული. ძვიდის გაუქმება (1b ტიპი) თან მოჰყვება შვერილთა ყურის ზურგის კიდებისაკენ გადანაცვლება, მათი ზომების შემცირება (1c), ხოლო შემდეგ ამ ფორმის 2 ტიპის დანაძვრებით შეცვლა.

10. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

III. 2a, b ტიპის სახესხვაობანი. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი.

პირველი ეტაპი მოიცავს ძვირფასი მეორეხარისხის ყურის განვითარებას „ფრინველის მკერდისებური“ სწორქიმიანი ყურიდან 1a ტიპის ჩათვლით. ამ ყურის პირველი ეტაპის დამასრულებელ ნიმუშად განილვა გამოწვეულია მისი ჭურჭლის კედლებთან ძვირფასი მეორეხარისხის, რაც ადრეული ნიმუშებისათვის არის დამახასიათებელი. ამავე დროს, ამ ტიპის ნიმუშები დასაბამს აძლევენ მეორე ეტაპის ფორმებს და ქრონოლოგიურად წინარეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელ ფორმათა შორის არიან განსახილველნი. ნაოხვამუს ზედა ფენისა და ნამჭედურის ნიმუშები 1a ტიპის დასრულებულ, პრობორ-

ციულად გამართლებულ ფორმებს წარმოადგენენ, რაც წანაკვეთი ფართობის, ყურის გრძივი და განივი ზომების მოხერხებული შეფარდებით დასტურდება. (ტაბ. 1₁₋₂). ამდენად, ეს ნიმუშები 1a ტიპის გვიანდელ, ჩამოყალიბებულ ფორმებთან არის განსახილველი. შედარებით ადრეული უნდა იყოს 1a ტიპის ის ვარიანტები, რომელთა ფორმა 4a ტიპის შვერილთა წაკვეთით არის მიღებული, შესაძლოა მხოლოდ პრაქტიკული მოსაზრებიდან გამომდინარე.

შემდგომ ნიმუშთა განვითარება განპირობებულია: ა) ძვიდის გაუქმებისა და ზოომორფული დანაძერწის კურკლის ტანისაკენ გადახაზვებისა და ბ) ზოომორფული დანაძერწის გამარტივების ზოგადი ტენდენციით. 1b; c ტიპებს შენარჩუნებული აქვთ ყურის ტანიდან შვერილთა დამოუკიდებლად ამოზიდვის მომენტი, 1b ტიპს — მექანიკურად, 1a ტიპის ფორმიდან ძვიდის ამოგდებით, 1c ტიპს კი — ყურის მორკალვის მომენტის აქცენტირების გათვალისწინებით. (ტაბ. 1₃₋₄)¹⁶.

2a ტიპი ასახავს წინამორბედი ფორმის გამარტივებული ტექნიკური ხერხით მიღწევის მცდელობას. დანაძერწი წარმოადგენს ცალკე დამზადებულ ცილინდრულ ლილვს, რომლის შუა ნაწილის მაქსიმალური ჩაზნექვის შემთხვევაში, ფორმა 1c ტიპის ანალოგიად გვევლინება. გავრცელებულია ამ ტიპის მახვილი ან რკალოვანი, განსხვავებული ხარისხის ჩაღრმავებით გამოჩეული ნიმუშები. (ტაბ. 3₁₋₂; 6-9) 2b ტიპი ჰკარავს ლილვის შუა ნაწილის ჩაზნექვასა და ცილინდრულობას. (ტაბ. 3₃₋₅). კნინდება ცხოველის რქების ასოციაციის გამოწვევით ძირითადი მიზეზი. საყურადღებოა, რომ 2a→2b ტიპის შვერილებით შემკული ცხოველის ქანდაკება, დადასტურდა ვანში¹⁷, ადრენტიკური მასალის თანხლებით, (ტაბ. 1₁₀) რაც 2b ტიპის გვიანდლობასა და ადრენტიკურ ხანასთან მჭიდრო ქრონოლოგიურ მეზობლობაზე მიუთითებს. 2d ტიპებისა და 3 ტიპის დანაძერწები ცილინდრული ლილვის შემდგომი დაკნინების შედეგად წარმოშობილ ფორმებად უნდა იქნენ განხილული.

აღსანიშნავია, რომ 3 ტიპის ყურთა ზოგ ნიმუშებზე შემორჩენილი კიდეთა ზეაზიდვა, ფორმის ზოომორფულ რიგში განხილვას საფუძველს მატებს¹⁸, მაგრამ არ არის გამორიცხული ამ ტიპის ყურთა გავრცელების პერიოდში, ზოომორფულ თემასთან მათი შინაარსობრივი დაუკავშირებლობა.

ყურის განხილული ტიპი მიჩნეული უნდა იყოს ზოომორფულ ყურთა განვითარების ტექნიკური სქემის იმ ხაზის დასასრულად, რომელიც ძვადეთი მიერთებულ პორიზონტალური ქიმის გენეზისით არის განსაზღვრული. განსხვავებით ზოომორფულ ყურთა მეორე დიდი ჯგუფისაგან, მახვილი შვერილებით გამოჩეული ტიპებისაგან, პორიზონტალურშვერილიანი ყურების განვითარების ეტაპები, წყვეტილთა გარეშე ცვლიან ერთმანეთს. აღწერილ ტიპებს შორის იმდენად მძლავრი, გენეტიკურად მჭიდრო და ადვილად შესამჩნევი კავშირი არსებობს, რომ ყოველი ტიპის ჩამოყალიბების საფუძველს, მხოლოდ წინარე ტიპის გავრცელება შეიძლება წარმოადგენდეს. ამავე დროს, არსებობს განხილული ტიპების ყურთა თანადროული გავრცელების დამადასტურებელი ფენები, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი. ასეთ პირობებში, განვითარება

17 1986 წლის მონაგვარი. ნაგ. 84, გვ. 8—10. სავ. № 07: 1—შვ. 122.

18 ტიპი 3 ყურთა სახესხვაობანი იხ. ვანი V, თბ., 1981, გვ. 49. ტაბ. 72. ვატ. №№ 214—219. მოდინახესა და თიხისის სამარხეული კომპლექსების მიხედვით, ამ ტიპის ყურები ადრენტიკური ხანის შუახანებიდან სწყვეტენ არსებობას (იხ. ჯ. ნაღი რაძე, ყვირილას ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, გვ. 36).

რების სქემის აგება შესაძლებელი იყო მხოლოდ ყოველი ტიპისათვის უშუალოდ წინარე ფორმად იმ ტიპის მიჩნევით, რომელიც მოცემულ ტიპთან სხვაზე მეტ ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებს.

ქვემოთ მოცემულია ზოომორფულ ყურთა ტიპების ტექნიკური განვითარების სქემა (ტაბ. V).

1. ეტაპი: 1. ჰორიზონტალური ქიმიტ დაბოლოებული, ჭურჭლის კედელთან ძვიდით მიერთებული ყური.

2. ამ ფორმის ვარიანტები: წიბურად მახვილი და უნაგირისებურად ჩაზნე-ქილქიმიანი ყურები.

3. უნაგირისებური ზნეკლით განპირობებული, შვერილთა ზეახიდული ფორმის გვერდულად გამოზიდვა, ყურის ზედა ნაწილის გაგანიერების გამო (4a).

4. შვერილთა მიღებული ფორმის წაკვეთა, შესაძლოა მოუხერხებელი მახვილი კუთხეების დაბლაგვების მიზნით (1a).

5. შვერილთა წაკვეთის მომენტის მხატვრულად გააზრება და ფორმის ორგანულ ნაწილად გადაქცევა (1a).

ფორმის ტექნიკური განვითარების მოცემული ზოგადი სურათი, თავისთავად გულისხმობს გარდამავალი ფორმებისა და გვერდითი შტოების არსებობას. გამოყოფილი საფეხურები კი ასახვენ განვითარების ტენდენციის ძირითად მომენტებს.

II ეტაპი: 1. წინა ეტაპიდან მომდინარე 1b ტიპის ჩამოყალიბება.

2. 1b ტიპის გავლენით, შვერილთა ყურიდან დაუნაწევრებლად ამოზიდვა — 1c ტიპი.

3. დამოუკიდებლად გამოძერწილი ლილვის შუაში გაბრტყელებით დაძერწვით 1c ტიპის მიბაძვა და 2a ტიპის ჩამოყალიბება.

4. ლილვის შუა ნაწილის ჩაზნექვის ტენდენციის გაქრობა და 2a ტიპის სახესხვაობათა ფართო გავრცელება (ტაბ. 2) 2b ტიპის ჩათვლით.

5. ლილვის ცილინდრულობის დაკარგვა, ლილვის სხვადასხვა ვარიანტთა წარმოშობა (2c, 2b), მის მაგიერ სარტყლის დაძერწვა და 3 ტიპის ჩამოყალიბება.

მახვილშვერილიანი ზოომორფული ყურებისათვის ასეთი სქემის აგება ვერ ხერხდება, ცალკეულ ტიპთა შორის არსებული ქრონოლოგიური წყვეტილის გამო. 4a ტიპი ტექნიკური განვითარების სქემის 1 ეტაპის ადრეულ და შუა პერიოდებს მოიცავს, 4b ტიპი I ეტაპის შუა (ძვიდიანი ფორმები) დასასრულსა და II ეტაპის დასაწყისს.

5 ტიპის ყურები, შედარებით ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში, იმეორებენ 1 ტიპის განვითარების გზას ძვიდებიანი ფორმებიდან მორკალული ყურამდე. სიმაგრე II ფენაში დადასტურებულია 5a; b; c; (ძვიდიანი, მორკალული — დანაძერწვით მორკალის ადგილზე და მორკალული — დანაძერწვით ყურის ჭურჭელთან მიერთების ადგილზე) ტიპები. სიმაგრე I-ის, საქორქოსა და დაბლა-გომის ზედა ფენის მასალას შორის მხოლოდ 5c ტიპი დასტურდება, ვანის ძვ. წ. VI—IV სს. ფენებში კი 5cd ტიპები არის გავრცელებული¹⁹.

19 სიმაგრე II: 05si 74:103; 05si 74:235; 05si 74:246; სიმაგრე I: 05si75:141;

საქორქო: 05S38—74—153; დაბლა-გომი; Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99;

ტაბ. 31²¹, სურ. 22²³.

ვანი: ვანი, V, კატ. №№ 171—172; იხ. თ. მიქელაძე, არქ. კვლევა-ძიება რიონის ქვემო

ზოომორფული ყურის შვერილებწაკვეთილი ფორმის განვითარების რამდენიმე ეტაპს ახასიათებს ამ ფორმიდან მახვილშვერილიანი ყურის ჩამოყალიბების ტენდენცია. უნდა ითქვას, რომ ეს მცდელობა წარუმატებლად დამთავრებულად უნდა ჩაითვალოს. ძვიდეთი მიერთებულ ყურთათვის, რკალისებურად ჩაღრმავებული ქიმით განპირობებული ფორმა (4a) შვერილთა წაკვეთით 1a ტიპში გადაიზარდა და შემდგომი განვითარება ბრტყლად წაკვეთილი შვერილებით შემკული ყურების ნიმუშთა სრულყოფის გზით წარიმართა. შედარებით სიცოცხლისუნარიანი გამოდგა, ალბათ მახვილად ჩაზნექილი ქიმიდან მომდინარე 4b ტიპი, თუმცა ეს ფორმაც გვერდით შტოს უნდა წარმოადგენდეს, 4c ტიპსა და ამ ფორმას შორის არსებული ქრონოლოგიური წყვეტის გამო.

2a, 2b ტიპის ყურთა ვარიანტები ამჟღავნებენ შვერილთა გამახვილებით ზეაზიდვის ტენდენციას, რაც წანაკვეთი ფართობის მომრგვალებით გამახვილებითა (ტაბ. 2a) ან ამ ნაწილის გვერხედში კვერცხისებური აზიდვით გამოიხატება (ტაბ. 3a). აღსანიშნავია, რომ ამ ტენდენციას ამჟღავნებენ 2 ტიპის ყურები, რომელთა გვიანი ნიმუშებიდან ზოომორფული წარმოდგენების დაკნინების ხანა არის სავარაუდო.

წინარე-ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელ ფორმათა განვითარება I ეტაპის უკანასკნელ ორ ნიმუშსა და II ეტაპს მოიცავს. გასათვალისწინებელია, რომ ყოველი ტიპი მომდევნო და წინარე ტიპებთან თანაარსებობს, რაც გარკვეულ პერიოდში ამა თუ იმ ტიპის მხოლოდ უპირატესობის ვარაუდის გამოთქმის საფუძველს იძლევა. ასეთ უპირატესობას კი გამოავლენს დიდ ფართობზე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად მოპოვებული სტატისტიკური მონაცემები განხილული ჯგუფის მიმართ და არა ფენაში ცალკეულ ნიმუშთა დადასტურება²⁰. მიუხედავად ამისა, მოცემულმა სქემამ, შესაძლოა ნაწილობრივ შეავსოს წინარეანტიკური ხანის დამათარიღებელ კერამიკულ ფორმათა ნაკლებობა. ქვემოთ განხილულია დაბლა-გომის, ნოხვამუს, ნოსირის, დაბლა-გომის ნასაყდრევის ბორცვისა და ვანის ნაქალაქარის 49 ნაკვეთის სტრატოფიციტებულ ფენათა ქრონოლოგიური ურთიერთკავშირი, ფენებში დადასტურებული ზოომორფული ყურების სახესხვაობათა გავრცელების გათვალისწინებით.

თ. მიქელაძის მიერ შემოთავაზებული კოლხური კერამიკის პერიოდიზაციის მიხედვით, ძვე II ეტაპის განმსაზღვრელ ფორმებს კანელირებული ჭურ-

წელზე, თბ., 1978, გვ. 56—57, ტაბ. XXXIII—XXXIV. აღსანიშნავია, რომ დანაქრწის მდებარეობის თვალსაზრისით 5b ტიპის ანალოგია, ცალკეული ნიმუშებით 2 ტიპის ყურებისთვისაც დასტურდება. იხ. ვანი V, ვატ. №№ 212—213. ახალი მონაცემების მიხედვით ვანში ამჟღავნო ყურები ელინისტური ხანის მასალის თანხლებით დასტურდება (07:1—87:3; 07:1—84:4).

²⁰ ვანის ნაქალაქარის 49-ე ნაკვეთის კერამიკას შორის, ზოომორფულ ყურთა რამდენიმე ასეული ნიმუშია დადასტურებული. 2a ტიპის რკალურად თუ კუთხით ჩაზნექილილივანია ვარიანტები შეადგენენ საერთო რაოდენობის თითქმის 70%. დანარჩენი ყურები კი მეზობელ 1c და 2a ტიპის ყურებს წარმოადგენენ.

ურეკ-ნიგეზონის ტოლჩათა ყურების ათეულობით ნიმუში 2a ტიპს შეესაბამება, ყურის ძვიდიანი ფორმები კი რამდენიმე ცალით არის წარმოდგენილი. (იხ. თ. მიქელაძე, კოლხეთის ადრეკინის ხანის სამაროვნები, თბ., 1985, გვ. 21, გვ. 73). სავარაუდოა, რომ 2a ტიპის პროცენტულ უპირატესობას ზრდის წვეტირებიან, ძაბრისებურტიანი სასმისთან გავრცელება, რაც 2a ტიპის ყურთა უპირატესი გავრცელების ძვ. წ. VII ს. მეორე ნახევარსა და ბოლოსთან დაკავშირებას საფუძველს მატებს.

²¹თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. გვ. 49, ტაბ. XXIV.

ქელი და ზომორფული ყურები შეადგენს²¹. გამოყოფილ პერიოდთა მიმართებაში, თ. მიქელაძე აღნიშნავდა იმასაც, რომ „ყოველი პერიოდის მთელს მანძილზე, კერამიკული მასალა და შესაბამისად სხვა ნივთიერი ძეგლები გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიან“²². აქვე არის გამოთქმული მოსაზრება ამ ცალკეულ პერიოდთა შიგნით არსებული კომპლექსების დათარიღების საჭიროებისა და შესაძლებლობის შესახებ. ზოგადად კი ძვე II ეტაპი ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი საუკუნეებიდან ადრეანტიკურ ხანამდე გრძელდება და მოიცავს ნაოხვამუ III-სა და მის შესაბამის ძეგლებს.

ე. გოგაძის მიხედვით, ნოსირის ბორცვის IV ჰორიზონტის კერამიკა ძვ. წ. X—XI ს. დამახასიათებელ ფორმებს შეიცავს და ამ ფენასა და „საძიებო მოედნის“ ძირა ფენას შორის ქრონოლოგიური წყვეტილი არსებობს²³. ამრიგად, გამოყოფილია წინარეანტიკური ანუ ძვე II კერამიკის საწყისი ორსაუკუნოვანი პერიოდი, წარმოდგენილი ნოსირი IV ჰორიზონტით და ორსაუკუნუნახევრიანი წყვეტილი, რომელსაც ნაწილად ნაწილად მუხურჩის სამაროვნის მასალა ასახავს²⁴. მეორე მხრივ, ნაოხვამუს III და ნოსირი IV ფენათა თანადროულობის შემთხვევაში²⁵, ბუნებრივია ასევე წყვეტილის არსებობა, რასაც „საძიებო მოედნის“ და ნაოხვამუ III-ის მასალათა შეპირისპირება ეწინააღმდეგება.

ამ ვითარების გამო, დასაშვებად უნდა ჩაითვალოს ნოსირი IV ჰორიზონტის, ნაოხვამუს ხედა ფენისა და მათი თანადროული ფენების შემცველ ძეგლთა ქრონოლოგიურ ჩარჩოთა ურთიერთდამოკიდებულების განხილვა ზომორფული ყურების ტიპების გავრცელების თვალსაზრისით, მით უმეტეს, რომ ძვე II კერამიკულ ფორმათა განვითარების მხრივ, კანელირების ტექნიკაში რიგ საერთო ხასიათის კანონზომიერებათა არსებობის გარდა სხვა დასაყრდენი არ არსებობს²⁶, ძვე II ეტაპის განმსაზღვრელ ნიმუშებად მიჩნეული ყურთა ჯგუფის 6 ტიპით წარმოდგენის ფონზე²⁷.

ზომორფული ყურების განვითარების სქემის მიხედვით ნოსირი IV-ის 4a, 1a ტიპს, საძიებო მოედნის 1-ის c, 2a; 2d ტიპის ყურები ენაცვლება²⁸. გასათვალისწინებელია „საძიებო მოედნის“ ძირა ფენის კერამიკის ე. გოგაძის მიერ ნაგარაუდევო ძვ. წ. 600 წლის²⁹ ადრეული ხანიდან გავრცელების შესაძლებლობა. ეს კერამიკა ხშირად ადრეანტიკური ხანის ფენების კუთვნილებასაც შეადგენს³⁰ და ზოგიერთი მონაცემით, ძვ. წ. VIII—VI სს. თარიღდება³¹.

ამრიგად, „საძიებო მოედნის“ ძირა ფენასა და ნოსირი IV ჰორიზონტს შორის წყვეტილი 250-დან 50 წლამდე ფარგლებში მერყეობს. უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ხახუტაშვილის მიერ შემოთავაზებულ სამეთუნეო ნაწარმის შედარებითი ცხრილის მიხედვით, ძვ. წ. IX—VIII საუკუნეებით დათარიღებულ ნოსირი IV-ს კერამიკას უშუალოდ მოსდევს „საძიებო მოედნის“ ძირა

22 თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

23 ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

24 იქვე, გვ. 94.

25 იქვე, გვ. 62.

26 ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

27 იხ. შენიშვნა 10; 11;

28 ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 45²⁶⁷⁴; 9230²⁹³³; 2961 და ტაბ. 41 321²

422² 449² 501²

49 იხ. შენიშვნა 24.

30 ვანი V, გვ. 9, ტაბ. 5; 6;

31 Полевые археологические исследования в 1982 г. Тб., გვ. 52.

ფენის ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებული კერამიკა³², რაც განვითარების სქემის მონაცემებს თანხვედბა.

ნაუხვამუ III-სა და ნოსირი IV ჰორიზონტს კერამიკულ ფორმათა ურთიერთშეჯერება ამ ფენათა თანადროულობას ადასტურებს³³, მაგრამ ნაოხვამუ III მოიცავს „საძიგბო მოედნის“ კერამიკულ ფორმათა ჯგუფს, ნოსირი IV-ში ასეთ ფორმათა წარმოდგენის გარეშე. ამრიგად, ნაოხვამუს ზედა ფენის კერამიკა მოიცავს როგორც ნოსირი IV ჰორიზონტის არსებობის ეტაპს, ასევე წინარეანატიკური ეპოქის გვიანდელ ეტაპებსაც, შესაძლოა მცირე ფართობზე და წყვეტილის გარეშე, რის შედეგად ზედა ჰორიზონტის კერამიკა ვერ გაიმიჯნა ქვედა, ნოსირი IV-ის შესატყვისი ჰორიზონტებისაგან. ამ მიმართებაში აღსანიშნავია ისიც, რომ შესაძლოა სწორედ ეს გვიანი ფორმები წარმოადგენენ ბ. კუფტინის მიერ ნაოხვამუ III-ის დათარიღებისას მერყეობისა და ამ ფენის „გაახალგაზრდავების ტენდენციის“ მიზეზს, როგორც ეს თ. მიქელაძეს აქვს აღნიშნული³⁴.

ქვემოთ მოცემულია კოლხეთის სტრატოგრაფიული ძეგლების ფენათა შორის ზოომორფულ ყურთა ძირითადი ტიპების გავრცელების სქემა. ფენათა გამყოფ საზღვრებს შორის მანძილი არ ასახავს ამ ფენათა არსებობის ხანგრძლივობას, არამედ წარმოადგენს პირობითად გავლებულ მონაკვეთებს, ზოომორფული ტიპების გავრცელების გათვალისწინებით, კულტურულ ფენათა ნაწილობრივი ქრონოლოგიური ურთიერთდამთხვევის საილუსტრაციოდ. ნაოხვამუს შუა ფენის საზღვრები, სურვილის მიხედვით, შეიძლება მოთავსდეს მესამე ფენაში დადასტურებულ 1c ტიპს ქვემოთ და მოიცავს I ფენის აქსახველი მანძილის ნებისმიერი ნაწილი. შუა ფენის მონაპოვართა გაუთვალისწინებლობა ბ. კუფტინის დამოკიდებულებით არის გამოწვეული. იგი მიუთითებდა ზედა და ქვედა ფენებიდან აქ მოხვედრილი მასალის მაღალ პროცენტს და ექვს ქვეშაე კი აყენებდა ფენის დამოუკიდებელ წარმოშობას³⁵.

სქემა ასახავს კულტურულ ფენათა ურთიერთდამოკიდებულებას ყურების ერთი ჯგუფის მიხედვით, თითოეულ ამ ფენათათვის დამახასიათებელ სხვა ფორმათა გავრცელების გათვალისწინების გარეშე. ამ მიმართულებით საკითხის კვლევამ შესაძლოა შეცვალოს ფენათა ურთიერთგვერდის სურათი, მაგრამ ფენებს შიგნით ანალოგიურ ფორმათა არსებობით დადასტურებული ამ ფენების ნაწილობრივი თანახვედრა, გასათვალისწინებელ გარემოებად დარჩება. სათანადო ინფორმაციის არსებობის შემთხვევაში, სტატისტიკურად წამყვანი ტიპი ჯვრით არის აღნიშნული. ფენათა შორის მოქცეული ჯვარი ე. გოგაძის ნავარაუდებ წყვეტილს შეესაბამება. დაბლა-გომის ზედა ფენაში 2d ტიპის გასწვრივ აღნიშნული ფორმა 3 ტიპს წარმოადგენს. 2d და 3 ტიპთა თანადროული გავრცელება ვანის ხის ტაძარ-სამლოცველოს დახურული კომპლექსის

³² ნ. ხახუტაშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვიბირეთი ადრერკინის ხანაში, თბ., 1986, გვ. 100.

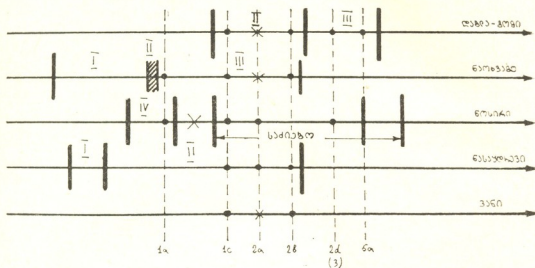
³³ ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62, და შმდ.

³⁴ თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50. გამოთქმულ მოსაზრებას მხარს უჭერს ნაოხვამუს ზედა ფენაში ქვევრის ფრაგმენტის დამოწმების ფაქტი, იხ. Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.

³⁵ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 219.

მასალით დასტურდება³⁶. სქემა მოცემულია აბსოლუტური ქრონოლოგიური სკალის გარეშე³⁷ (ტაბ. IV).

IV

IV. კოლხეთის ზოგიერთი ჰეგლის სტრატოტიფიცირებული ფენების ურთიერთთანხვედრა ზოომორფულ ყურთა ტიპების გავრცელების მიხედვით.

ადრეანტიკური ხანის კერამიკულ ფორმათა შორის ზოომორფული ყურების გავრცელება, ქრონოლოგიის თვალსაზრისით ნაკლები მნიშვნელობის ინფორმაციის მატარებელია, თუმცა ამ ფენებში კარგად დათარიღებული იმპორტული სერების გავრცელებით მიღებული სურათისა და ზოომორფული ყურების განვითარების ეტაპების შეჯერება რიგ შემთხვევაში არ არის ინტერესს მოკლებული. ზოომორფულ ყურთა ყველა ტიპის ერთი კრებითი სახელის ქვეშ გაერთიანებამ და ამ ფორმის წინარეანტიკური ხანისადმი მიკუთვნებამ, ზოომორფულ ყურთა დამატებით დამატარილებელ წყაროდ გამოყენება გამოიწვია. ამ ტიპის ყურების ადრეანტიკური ხანის მასალას შორის დადასტურება, უმეტეს შემთხვევაში, წინარე ხანის გავლენით არის ხოლმე ახსნილი. ზოომორფულ ყურთა განვითარების სქემა ცხადყოფს, რომ ეს დებულება ყველა ტიპის ყურის მიმართ არ არის გასაზიარებელი. ფენის ქვედა ქრონოლოგიურ საზღვრად ადრეანტიკური ხანის საწყისი ეტაპისა ან წინარე ხანის დასასრულის მიჩნევის საფუძველს იძლევა 2a 2b ტიპის, მათზე ადრეულად მიჩნეული ნიმუშების დადასტურება. 2c, 2d, 3, 5, cd ტიპები ასახვენ ადრეანტიკური ხანის პირველ ნახევარს. 4d ტიპის ყურის გავრცელება კი ამ ხანის დასასრულისთვისაც არის დამახასიათებელი³⁸.

³⁶ ვანი V, ტაბ. 5. ვანი IV, გვ. 37, სურ. 157⁷⁷⁹.

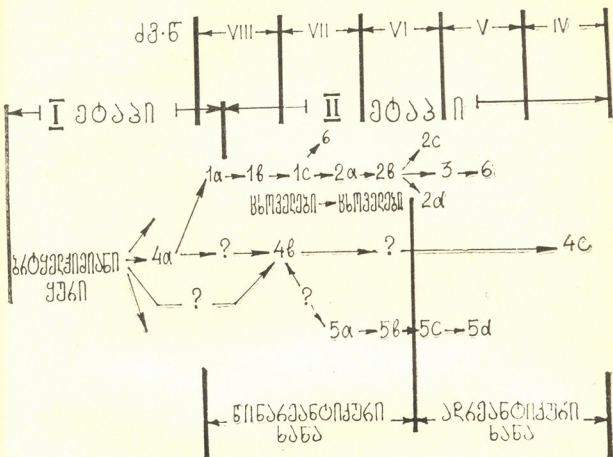
³⁷ ფენათა კერამიკულ ფორმებს შორის ზოომორფული ყურების ძირითადი ტიპების გავრცელების შესახებ, ინფორმაცია დაცულია: დაბლა-გომი: Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100; 124; ტაბ. 36₄ ტაბ. 35_ა; გვ. 99.

ნაოხვამუ: Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 197; სურ. 52; გვ. 198; გვ. 188, ტაბ. 57. ნოსიკი: ე. გოგაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 45²⁸³³; ტაბ. 41³²¹; 449; 422; ნასაყრდევნი: ვანი III, თბ. 1977, ტაბ. 51₅, გვ. 5.

ვანი 49-ე ნაკვ. კერამიკა: ვანის არქ. მუზეუმის ფონდები. დამუშავების სტადიაშია ნაქალაქარის წინარეანტიკური ხანის კერამიკის კატალოგი (გამზებელი არქეოლოგი ე. თოლორდვა).

³⁸ ვანი V, ტაბ. 78.

ამრიგად, 1a; 4a ტიპების გავრცელება წარმოადგენს ადრენატიკური ფენის „დაძველების“ საფუძველს. ასეთია დაფნარის „წყვეტილი გორის“ ცენტრ. ტერასაზე დადასტურებული ყური³⁹. 1c, 2a ტიპის ყურებიც ასეთ საფუძველს იძლევიან და ძვ. წ. V—IV საუკუნეთათვის დამახასიათებელ ნიმუშებად ვერ ჩაითვლებიან⁴⁰.

V. წინარე-ადრენატიკური ხანის ზოომორფულ ყურთა განვითარების სქემა.

ნაშრომში მოცემული სქემის განვითარების ეტაპთა დახურულ კომპლექსებთან შედარება, საშუალებას გვაძლევს როგორც სქემის გარკვეული მონაკვეთების თანმიმდევრობის შემოწმებისა, ასევე ამ მონაკვეთთა აბსოლუტურ ქრონოლოგიურ სკალაზე დაფიქსირებისა. ურეკისა და ნიგვზიანის სამაროვანთა მასალის მიხედვით, უძველეს კომპლექსად მიჩნეული ურეკის № 3 სამარხი, 1b ტიპით არის წარმოდგენილი⁴¹, გვიან ფორმებს კი 2d—3 ტიპის ფორმები შეესაბამებია. ამრიგად, ძვ. წ. VII—VI სს. დათარიღებული სამარხეული ინვენტარი მოიცავს სქემის 1b—2d; 3 პერიოდს. ნიგვზიანის სამაროვნის ზედა ქრონოლოგიური საზღვრის ურეკთან შედარებით გვიანდლობა სათანადოდ 2d 3 ტიპის ფორმათა უპირატესად გავრცელებით ხასიათდება⁴².

გორაძირის აბსოლუტური თარიღიც ძვ. წ. VII—VI სს. არის განსაზღვრული, № 4 სამარხისა და ყორღანების ინვენტარის ერთი ჯგუფი კი VIII ს. და-

³⁹ Н. Ш. Кигурадзе, Лапнарский могильник, Тб., 1976, с. II, табл. VII.

⁴⁰ შდრ. ვანი III, გვ. 203 ტაბ. 33;

⁴¹ თ. მიქელაძე, კოლხეთის ადრეკინის ხანის სამაროვნები. გვ. 88, ტაბ. X₅₀;

⁴² თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 88—93 და იქ მითითებული ტაბულები.

სასრულსა თუ მეორე ნახევარს შეესაბამება⁴³. ანალოგიურად ურეკისა და ნი-გვზიანისა, მასალა მოიცავს 1b — 3 პერიოდს, თანაც უძველესად მიჩნეული კომპლექსები აქაც 1b ტიპით არის წარმოდგენილი.

ამრიგად, ზემოთ განხილულ სამაროვანთა თარიღების მიხედვით, ძვ. წ. VIII ს. მასალა უპირატესად 1a—1b ტიპის ყურებით უნდა იყოს წარმოდგენილი, ძვ. წ. VII ს. 4b—1c, 2a ტიპებით, ძვ. წ. VI ს. — 2b; 2c; 2d; 3 5ab ტიპებით, ძვ. წ. VI ს. დასასრული და V ს. პირველი ნახევარი — 5cd — ტიპებითა და ადრეანტიკური ხანის დასასრული — 4c ტიპით.

ზოომორფულ ყურთა ძირითადი ტიპების გავრცელების შესახებ ამ ნაშრომში ასახული დაკვირვებანი შესაძლოა არ წარმოადგენდეს ძეგლის დასათარიღებლად საკმარის საფუძველს, მაგრამ წინარე და ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელ კერამიკულ ფორმათა გავრცელების მიხედვით შექმნილი სურათის ზოომორფულ ყურთა განვითარების ეტაპების გათვალისწინებით დაკონკრეტებამ, შესაძლოა ძალისებრი დახმარება გასწიოს ამ პერიოდებს შიგნით ქრონოლოგიური ჩარჩოების დავიწროების თვალსაზრისით.

Г. А. ИНАУРИ

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ ЗООМОРФНЫХ УШЕК КОЛХИДСКОЙ КЕРАМИКИ ДОАНТИЧНО-РАННЕАНТИЧНОЙ ЭПОХИ И ЭТАПЫ ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФОРМЫ

Резюме

На основании обработки керамического материала некоторых культурных слоев доантично-раннеантичного периода Колхиды в статье выделены основные типы зооморфных ушек глиняных сосудов. Допустив, что основанием для возникновения каждого типа является хронологически более древняя форма, прослеживается общая тенденция технического развития, а полученная схема предлагается в качестве скользящей хронологической таблицы для данных эпох.

На основании распространения идентичных типов зооморфных ушек рассмотрен вопрос частичного хронологического совпадения некоторых культурных слоев Колхиды.

Рассматривать выделенные типы датирующим материалом возможно лишь на основании статистических данных датируемого комплекса, с учетом преимущественного распространения того или иного типа зооморфных ушек.

В статье делается попытка связать конкретные этапы-схемы с абсолютной хронологической шкалой на основании керамики колхских могильников раннежелезной эпохи. Отдельные комплексы подтверждают данные схемы технического развития формы, так как содержат сосуществующие на схеме типы и дают основание считать 2 выделенных типа преимущественно характерными для VIII, 3 типа для VII, 6 типов для VI, 2 типа для VI—V и 1 тип для V—IV веков до н. э.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრმა

⁴³ ე. გოგაძე, ც. დავლიანიძე, გორაძირი, თბ., 1981, გვ. 21.

თამარ ბივაძე

რუსული ცნობები 1632 წელს ქართველების ანტიირანული გამოსვლის შესახებ

ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიაში ძნელად თუ მოიძებნება ისეთი პერიოდი, რომელიც განსაკუთრებული დამაბულობით არ გამოირჩეოდეს. ამ თვალსაზრისით არც XVII ს-ის პირველი მესამედი წარმოადგენს გამოწაკლის. ისტორიკოსთა ხელთ არსებული წყაროების სიმცირე უდავოდ გავლენას ახდენს ჩვენი ქვეყნის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკური ისტორიის სრულყოფილი სურათის აღდგენაზე და ამის გამოა, რომ დროთა განმავლობაში წარმოებული ძიების შედეგად ახალი მასალის გამოვლენა გვაძლავს კვლავ დავუბრუნდეთ ერთი შეხედვით უკვე შესწავლილ და დადგენილ საკითხებს, ახლებური შეფასება მივცეთ ცნობილ ფაქტებსა და მოვლენებს ან ამა თუ იმ პოლიტიკური მოღვაწის საქმიანობას.

წინამდებარე წერილი მიზნად ისახავს სამეცნიერო ბრუნვაში "შეიტანოს მოსკოვის ძველი აქტების ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ფონდებში დაცული ცნობები, რომლებიც არა მარტო ადასტურებენ დღემდე მკვლევართა ხელთ არსებულ მონაცემებს XVII ს-ის პირველ მესამედში ამიერკავკასიისა და ირანში შექმნილი რთული პოლიტიკური ვითარების შესახებ, არამედ აფართოვებენ და აკონკრეტებენ მათ.

კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების შესახებ ცნობათა სიუხვე რუსეთის არქივსაცავებში სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა. მოსკოვის ხელისუფლება, რომელიც XVI ს-ის 80-იანი წლებიდან მოყოლებული აქტიურად ადევნებდა თვალყურს თავისი სამხრეთელი მეზობლების ცხოვრებას, ცდილობდა სწორი პოლიტიკური კურსის გასატარებლად მაქსიმალურად ყოფილიყო ინფორმირებული აღნიშნულ რეგიონებში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების შესახებ. საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით, რუსულ საარქივო მასალას, ქართული წყაროების სიმცირის პირობებში, საკმაოდ მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება.

აქვე გვინდა დავსძინოთ, რომ ქვევით მოყვანილი რუსული ცნობების უკრიტიკოდ მიღება, ცხადია, არ შეიძლება. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება რომ როგორც ჩრდილოკავკასიისა და ირანში გაგზავნილი რუსი მოხელეები, ისე თერგსა და ასტრახანში ჩასული უცხოელი ინფორმატორები, უპირველეს ყოვლისა მთავრობას აწვდიდნენ იმ ცნობებს, რომლებსაც მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებში აგროვებდნენ. ამიტომ, მათი გადამოწმების გარეშე გამოყენება არ არის მართებული. დადებითი მათში ისაა, რომ მიმდინარე მოვლენების თანამედროვეთა და თვითმხილველთა მონაცემებს ეყრდნობა.

მოცემულ შემთხვევაში უკეთეს ვითარებასთანა გვაქვს საქმე. ინფორმაციის მომწოდებელნი ჩრდილოკავკასიის მთავრებთან დაახლოებული პირები იყვნენ და ამდენად, მათ ცნობებს ნდობა შეიძლება გამოუვცხადოთ მით უმე-

ტეს, რომ უმრავლესობა დასავლეთევროპული და სპარსულენოვანი წყარო-
ებით დასტურდება. იმისათვის, რომ რუსული საარქივო მასალის სიახლენი
უკეთ გამოვლინდეს, საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ მოვხაზოთ ის პოლიტიკუ-
რი ვითარება, რომელიც შექმნილი იყო საქართველოსა და ირანში XVII ს-ის
პირველი მესამედის მიწურულისათვის.

როგორც ცნობილია, თავისი ძლიერების ზენიტში მყოფმა შაჰ აბას პირ-
ველმა გადაწყვიტა ერთხელ და სამუდამოდ გადაეჭრა „გურჯისტანის საკით-
ხი“ — მოესპო და გადაეშენებინა საქართველო. ისარგებლა რა ოსმალეთში
შექმნილი გართულებული ვითარებით 1619 წ. მან დაარღვია სამშვიდობო
ხელშეკრულება და საკმაოდ უმტკივნეულოდ დაიკავა ერაყი და ქურთისტა-
ნი. ანატოლიაში აბაზა ფაშას ანტიოსმალურმა გამოსვლებმა მნიშვნელოვნად
შეუწყო ხელი ირანელთა შემოსევებს სამხრეთ საქართველოში. 1624 წ. ერე-
ვნის ხანმა ახალციხე აიღო¹. ამას წინ უსწრებდა იმავე 1619 წ. ირანის აგ-
რესიის გაძლიერება აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართაც. გარდაცვლილი
მეფე ბაგრატის ნაცვლად ქართლის „ვალად“ შაჰმა ახალგაზრდა სიმონ-ხანი
დასვა, რომელსაც ვეჭილად გიორგი სააკაძე დაუყენა². 1622 წ. მეფე ლუარ-
საბ II-ს მოკვლით შაჰმა სიმონს პრეტენდენტი ჩამოაშორა და მის მოწინააღ-
მდეგეებს რესტავრაციის იმედოვნებო.

ქართველები რომ შექმნილ მდგომარეობას ვერ ეგუებოდნენ და ირანის
საწინააღმდეგოდ ძალებს იკრებდნენ, შაჰისათვის ცნობილი იყო. ეტყობა გან-
საკუთრებით დაიძაბა ვითარება საქართველოში სწორედ ლუარსაბ მეფის
მოკვლის შემდეგ, რის შესახებაც შაჰ აბას პირველისათვის უშუალოდ სა-
ქართველოდან უტყობებიათ³. ბაღდადისა და მთელი ერაყის დაპყრობით გარ-
თულ ირანის მბრძანებელს ვერაფრად ეპიტანვა საომარი ოპერაციების შე-
წყვეტა, მაგრამ იძულებული გამხდარა ძალები დაექსაქსა და ირანს მიბრუ-
ნებულიყო, რათა საქართველოს მიმართ აშკარა შეტევაზე გადასულიყო.

ამ ჯერზე შაჰ აბას პირველი მარტო სამხედრო მომზადებით არ დაკმა-
ყოფილდა. იგი შეეცადა თეიმურაზ პირველის დიპლომატიური იზოლაციისათ-
ვის მიღწევა და ყოველი ღონე იხმარა დაემტკიცებინა მოსკოვის სამეფო კა-
რისათვის კახეთის მეფის ლალატი და მისი ოსმალეთის მხარეზე გადასვლა.
ამასთან, განიზრახა რუსეთისათვის თავისი კეთილგანწყობა და ერთგულება
ეჩვენებინა, რისთვისაც დიპლომატიური მისიით ირანში ჩასულ რუს ელჩებს,
კორობინსა და კუევინოვს, რომელთაც სხვა საკითხებთან ერთად ევალებო-
დათ გამოქომაგებოდნენ ერთმორწმუნე საქართველოს, შაჰმა განუცხადა: რუ-
სეთის მეფეს ჩემი ელჩის ხელით უჩვეულო საჩუქარი, საქართველოდან წა-
მოღებული უფლის კვართი უნდა გავუგზავნო⁴. საგულისხმოა, რომ ელჩის

1 ნ. შენგელია, XV—XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყარო-
ები, თბ., 1974, გვ. 72.

2 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 274.

3 ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარ-
გმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ე. ფუფუჩიძემ, თბ., 1969, გვ. 121.

4 ნ. ასათიანი, გზა გამოსხნა-აღდგომისაკენ, რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურ-
თიერთობა უძველესი დროიდან ტრაქტატამდე, თბ., 1983, გვ. 68—69, Т. Г. Тивадзе,
Материалы по внешнеполитической истории Грузии первой половины XVII века, содер-
жащиеся в архивном фонде „Сношения России с Персией“. კრებ. ქართული სამეფო-სამთა-
ვროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, II, თბ., 1973, გვ. 167.

პიროვნებას სპეციალურად იყო შერჩეული-გამაჰმადიანებული ქართველი დიდებულის რუსამ ბეგის მოსკოვში გაგზავნით ირანის მთავრობა ერთხელ კიდევ ხაზს უსვავდა თავის იურიდიულ უფლებებს საქართველოს მიმართ.

1625 წ. გაზაფხულზე ირანის დიდი ლაშქარი ყარჩიხა-ხანისა და გიორგი სააკაძის სარდლობით საქართველოსაკენ დაიძრა. ოფიციალურად ყარჩიხა ხანს შაჰ აბას პირველის შეილიშვილისა და სიმონ ხანის დაქორწინება ევალებოდა. რაც მოჰყვა ამ ღონისძიებას — ყველასათვის ცნობილია. როგორც მუსტაფა ნაიმა იტყობინება მარტყოფის ველიდან ირანელთა 30000-იანი ლაშქრიდან 3000-მა კაცმა ძლივს უშველა თავს გაქცევით⁵. იბრაჰიმ ფეჩევი ამის თაობაზე წერდა: „...მოურავის მეოხებით და მოურავთანვე ბრძოლაში დაიღუპა და განშორდა წუთისოფელს შვიდი სახელოვანი ხანი, რომელთა ტოლები ყიზილბაშის ქვეყნებში არ მოიძებნებოდა“—ო⁶. შეიდ ხანს ვილა ჩიოდა, ქართველებმა ისე მძლავრად შეარყიეს შაჰის ავტორიტეტი, რომ სავსებით კანონზომიერად აღუტრეს ამიერკავკასიის ხალხებს განთავისუფლების იმედი და ირანის ხელისუფლების წინააღმდეგ საბრძოლველად ამოძრავებს ისინი. როგორც წყაროები მოწმობენ სომეხი და აზერბაიჯანელი ხალხი მზურვალედ გამოეხმაურა გიორგი სააკაძის აჯანყებას და შემდგომშიც ქართველთა ანტიირანულ გამოსვლებში აქტიურად მონაწილეობდნენ⁷.

ქართველებისათვის მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლებს ორი, ერთმანეთის საპირისპირო შედეგი მოჰყვა — დასაწყისში პოლიტიკურ ძალთა გაერთიანება და საყოველთაო აღმაფრენა, შემდეგ კი ფეოდალური სამყაროსათვის სავსებით კანონზომიერი მოვლენა — შიდაკლასობრივი უთანხმოება, რაც ბაზალეთის ტრაგედიით დასრულდა, დასრულდა, მაგრამ არ დაშრეტილა „ეროვნული ენერგიის შენივთების მაცოცხლებელი ძარღვი“, მას ისტორიამ კიდევ დიდი ხნის ფუნქციონირების აუცილებლობა უკარნახა⁸.

იმ გართულებულ საერთაშორისო ვითარებაში, რომელშიც 1626 წლიდან მოექცა ირანი⁹, შაჰ აბას პირველმა საქართველოსთან დამოკიდებულების ყველაზე მართებული ფორმა-მორიგება ირჩია. როგორც წყაროები გვა-

5 მუსტაფა ნაიმა, ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 1979, გვ. 158. აგრეთვე, თ. ტივაძე. მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლების 350 წლისთავის გამო, „მაცნე“, ისტ. სერია, № 3, 1975, გვ. 173—182.

6 იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჯიქიამ, თბ., 1964, გვ. 85; ხატუნაძე აღწერს მარტყოფის ბრძოლას ქათიბ ჩელებით, იხ. ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული აღასანიამ, თბ., 1978, გვ. 227—228.

7 ვ. გაბაშვილი. ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში (შედარებითი შესწავლის ცდა), თბ., 1958, გვ. 363; გ. მაისურაძე, ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII—XVIII სს-ში, თბ., 1982, გვ. 152—153.

8 ვერ დავეთანხმებით ლ. ტუხაშვილს, რომელსაც მიიჩნია, რომ „...დასრულდა „სააკაძიადი“, დაიშრიატა ეროვნული შენივთების მაცოცხლებელი ძარღვი“ (ლ. ტუხაშვილი. ეროვნული ხსნის ზღასაყართან, „ეიკარი“, № 9, 1983, გვ. 109). ამ დებულებით თუ ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ უარი უნდა ვთქვათ ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაციის ცდებზე XVII საუკუნის 30-იანი წლების შემდგომ პერიოდში, რაც ისტორიის ფალსიფიკაცია იქნება.

9 ოსმალეთმა ერთჯერ დაიბრუნა, აბაზა ფაშამ ირანს უღალატა და ისევ სულთნის ქვეშევრდომობა აღიარა. ყიზილბაშებმა სამცხე დაკარგეს, აჯანყდა ქუთაისტანიც. სულთნის ჯარები ბაღდადისაკენ გაემართნენ (ნ. შენგელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76).

ცნობენ მან თეიმურაზთან შუამავლად დაუდ-ხან უნდილაძე გაგზავნა. არჩევანმა გამართლა, მოლაპარაკება წარმატებით დაგვირგვინდა, თეიმურაზი შაჰთან შერიგებაზე დათანხმდა, ნიჭიერმა და გამჭირვალემ უნდილაძემ კი შაჰისაგან გასამრჩელოდ განჯის ბეგლარბეგობა და თბილისის საქმეების გამგებლობის უფლება მიიღო¹⁰.

თეიმურაზ პირველი საკმაოდ დაახლოებული იყო უნდილაძეების ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებთან. დაუდ ხანთან მას პირადი მეგობრობა და ნათესაობა აკავშირებდა¹¹, ხოლო იმამყული-ხან უნდილაძესთან, როგორც ჩანს, საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა. უცხოელთა მონაცემებით 1627 წლის თებერვალში იგი შირაზის მფლობელს ჰხლებია კიდეც¹². რა ედო ვულში თეიმურაზს არავინ უწყის-შაჰისათვის უნდოდა ეამებინა, დედის საფლავის პოვნა სურდა თუ მომავალი ბრძოლისათვის მოკავშირეს ეძებდა ირანში — ახლა ძნელი სათქმელია. ერთი კია, შემდგომი წლების ისტორიული მოვლენები საფუძველს გვაძლევენ საიმისოდ, რომ ირანის უძლიერეს ფეოდალს, იმამყული-ხან უნდილაძესა და თეიმურაზ პირველს შორის მოკავშირეობრივ-მეგობრული მოლაპარაკების წარმოება ვიცარაუდოთ.

როგორც ჩანს, თეიმურაზი საჭიროდ სთვლიდა დროებით უკან დაეხია. უკანდახევა რომ დროებითი იყო — ისტორიამ დაადასტურა. ეს შეუდრეკელი პიროვნება თავისი პოლიტიკური ალღოთი გრძნობდა, რომ მხოლოდ შეუთრეგებელი ბრძოლით, ყველა არსებული ძალის დარაზმვით შეიძლებოდა ქართველობის, ქართული სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება. ჰკვლევარი გ. მაისურაძე სამართლიანად მიიჩნევს, რომ XVII საუკუნის მითითებულ წლებში ამიერკავკასიაში პოლიტიკურ ძალთა გაერთიანებისა და ერთიანი ანტიირანული გამოსვლის საცხებით რეალური ტენდენცია არსებობდა: „როგორც ვხედავთ, XVII ს. პირველი მეოთხედისათვის ამიერკავკასიაში ერთიანი ანტიირანული ფრონტი არსებობდა, რაც გიორგი სააკაძესა და მომავალში განმათავისუფლებელი მოძრაობის სხვა ხელმძღვანელებსაც უმტკიცებდა იმის რწმენას, რომ შესაძლებელი იყო ამიერკავკასიის ხალხთა დარაზმვა და მათი ძალებით თვით ირანის ყიზილბაშური იმპერიის დამხობაც კი, თუ მათ რომელიმე დიდი სახელმწიფო რეალურ დახმარებას გაუწევდა“¹³.

გარეშე დამხმარე ძალის მოწვევის აუცილებლობის საკითხი ყოველთვის მწვავედ იდგა მაჰმადიანურ გარემოცვაში მომწყვდეული ქართული სამეფო-სამთავროების მესვეურთა წინაშე. ახლაც, თეიმურაზ პირველისა და მისი მომხრეებისათვის ნომერ პირველ ამოცანას სწორედ ამ საკითხის გადაწყვე-

¹⁰ ისქანდერ მუნშის ცნობები... გვ. 144; ნ. ნაკაშიძე, წიწამურთან ბახტრიონამდე, თბ., 1977, გვ. 91. ვერ დავეთანხმებით ვ. გაბაშვილისა და გ. მაისურაძის მოსაზრებას, თითქოს დაუდ-ხან უნდილაძე დაკავშირებული იყო მეხუთბაბას აჯანყებასთან. ზემოხსენებული ავტორები ეყრდნობიან ზაქარია ქანკერცის მონაცემებს, რომელთა სანდოობაში ჩვენ ეჭვგვეპარება (ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება, გვ. 363; გ. მაისურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 153—154).

¹¹ ვ. გაბაშვილი, უნდილანთ ფეოდალური სახლი XVI—XVII სს. ირანში (ქართული წყაროების მიხედვით). მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1972, გვ. 68, 75. კ. კეკელიძის გამოკვლევით თეიმურაზს ერთი და ჰყავდა, რომელიც შაჰს ჩაუყვანა 1611 წელს (კ. კეკელიძე, ქართველი ქალები შაჰ აბას პირველის კარზე, თსუ შრომები, ტ. 34, 1948, გვ. 374). ამ ქალის შემდგომი ბედობაზე უცნობია.

¹² თ. ნატროშვილი. მაშრიყთ მადრიბამდე, თბ., 1978, გვ. 194—195.

¹³ გ. მაისურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 154.

ტა წარმოადგენდა: დაძაბული საერთაშორისო ვითარება, პოლიტიკურ ძალთა წმირი გადანაცვლება და კონკრეტულ-ისტორიული სიტუაცია გადაწყვეტ გავლენას ახდენდა თეიმურაზ პირველის საგარეო-პოლიტიკურ ორიენტაციაზე¹⁴. მითითებულ წლებში ოსმალეთის მხრიდან მხარდაჭერის იმედი თეიმურაზს ნაკლებად ჰქონდა, წინა წლებში მან კარგად გამოსცადა ეს¹⁵. აქტიური სამხედრო-ფინანსური დახმარების მიღება რუსეთიდან არ იყო მოსალოდნელი. ეს დადასტურა 1619 და 1623 წლებში მეფე მიხეილ თევდორეს ძესთან გაგზავნილმა ელჩობებმა¹⁶. სამოქალაქო ომიდან ახლად გამოსულ მოსკოვის სახელმწიფოს, რომელიც თვითონ მიისწრაფოდა ირანთან შეწყვეტილი ვაჭრობისა და პოლიტიკური ურთიერთობის აღდგენისაკენ, ძხოლოდ დიპლომატიური გზით შეეძლო გამოქომაგებოდა გაჭირვებაში ჩავარდნილ საქართველოს. ეს რა თქმა უნდა არა თუ საკმარისი იყო, არამედ ხანდისხან ზიანის მოძტანიც ხდებოდა ხოლმე¹⁷.

ასეთ კრიტიკულ ვითარებაში თეიმურაზმა ევროპასთან დაკავშირება სცადა. 1626 წ. ესპანეთსა და რომში ელჩად გაიგზავნა ნიკიფორე ირუბაქიძე — ჩოლოყაშვილი, რომელსაც ევალეობდა ადრესატებისათვის გადაეცა თეიმურაზ პირველის წერილები. ქართველთა მეფე ურჯულოთა წინააღმდეგ თანადგომასა და მოკავშირეობას სთხოვდა შორეულ ერთმორწმუნეებს¹⁸. მოგვიანებით, 1630 წ. პირველ ნახევარში თეიმურაზმა ევროპაში გაგზავნა საქართველოში სამისიონერო მოღვაწეობის მიზნით ჩამოსული პატრი პიეტრო ავიტაბილე, რომელსაც წერილები გაატანა პაპთან, ავიტაბილე კახეთში 1632 წ. ივლისში დაბრუნდა¹⁹.

ევროპიდან პასუხის მოსვლამდე ამიერკავკასიაში დიდი ამბები დატრიალდა. 1629 წ. იანვარში გარდაიცვალა შაჰ აბას პირველი. ბუნებრივია, რომ ხმლის ძალით დაპყრობილ იმპერიაში, სადაც განუწყვეტილ, ფარულად თუ აშკარად, მიმდინარეობდა ანტიფეოდალური გამოსვლები და განმათავისუფლებელი ბრძოლები, ისეთი თვითმპყრობლის სიკვდილს, როგორიც შაჰ აბას პირველი იყო, ძლიერი გამოსვლები უნდა მოჰყოლოდა.

34 თეიმურაზ პირველის საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის შესწავლას მიეძღვნა მთელი რიგი შრომებისა, რომელთა ავტორებთანაც საკამათო ბევრი გვაქვს, მაგრამ ამ სტატიის მიზანდასახულება გამორიცხავს ამ სახის პოლემიკას.

15 ვეთანხმებით გიული ალასანიას, რომელსაც დღეისათვის არსებული მასალის საფუძველზე ეჭვი შეაქვს ქათიბ ჩელების ცნობაში, თითქოს 1626—1627 წლებში (სტამბულში ირანის ელჩის ჩასვლისას) სულთან თეიმურაზისათვის ძალების მოკრეფა და დიდგვზირ ხალოდ ფაშასთან შეერთება ებრძანებინოს ირანთან შეტევის დაწყების მიზნით (ქათიბ ჩელების ცნობები, გვ. 84—85).

16 Н. Т. Накашидзе Грузино-русские политические отношения в первой половине XVII века, Тб., 1968, გვ. 85—87.

17 არსებობს მითითება იმის შესახებ, რომ რუსი ელჩის მოთხოვნას ირანში მეფე ლუარსაბის გადაცემაზე, ამ უკანასკნელის დახრჩობა მოჰყვა. ასეთივე შედეგით დამთავრდა რუსი დიპლომატების გამოქომაგებაც ქეთევან დედოფლის მიმართ.

18 ნიკიფორე ირბახის ელჩობის შესწავლისადმი მიძღვნილი შრომების ჩამოთვლას ჩვენ აქ აღარ შევუდგებით, გვინდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ საკვლევი და შესასწავლი კიდევ ბევრია.

19 მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე, ტფილისი, 1902, გვ. 107—109.

ირანის სამეფო კარის ოფიციალური ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში აღწერს რა შაჰ აბასის გარდაცვალებისთანავე ისფაჰანში და მთელ სახელმწიფოში დატრიალებულ ამბებს, გადმოგვცემს, რომ სამეფო კარის უხუცესებმა ბოროტმოქმედებათა აღკვეთის მიზნით „საქართველოს ვალის-ბაგრატი-ხანის ძმასთან, ზოსრო-გიორგასთან ერთად, სატახტო ქალაქ ისფაჰანის ჰაქიმი რომ იყო“, გლოვას ამჯობინეს ახალგაზრდა უფლისწული სასწრაფოდ ტახტზე აეყვანათ²⁰.

ქართული და უცხოენოვანი წყაროები ერთხმად ადასტურებენ ზოსრო გიორგას დიდ ღვაწლს ახალგაზრდა უფლისწულის შაჰად გამოცხადებასა და შემდგომში მისი მდგომარეობის განმტკიცებაში. ამასთან ირკვევა, რომ ირანში ჩამოყალიბებულა ორი დაჯგუფება — ერთნი უნდილაძეების ირგვლივ შემოკრებილან, მეორენი ზოსრო-გიორგას (შემდგომში როსტომ ქართლის მეფეს) ამოსდგომიან მხარში²¹. გასაყოფი მათ, მართლაც, რომ სერიოზული ჰქონდათ — არც მეტი, არც ნაკლები — ბატონობა ირანის სამეფო კარზე.

როგორც ცნობილია, შაჰ აბასმა თავისი მემკვიდრე სეფი გიორგა, რომელსაც ღალატი დაბრალდა, სიკვდილით დასაჯა. როდესაც მიხვდა, რომ აჩქარდა, ინანა, მაგრამ გვიანდა იყო. შეცდომის გამოსწორების მიზნით მან ორ დარჩენილ უფლისწულს თვალები დასთხარა და მემკვიდრედ სეფის ვაჟი — საამ შირზა გამოაცხადა, რომელიც მისი სიკვდილის შემდეგ შაჰ სეფის სახელით უნდა ასულიყო ტახტზე. თითქოს საკითხი მოგვარებული იყო, მაგრამ საქმე საქმეზე რომ მიდგა, არც ისე იოლი აღმოჩნდა ანდერძის შესრულება. მემკვიდრეს მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა მამიდაშვილის, ისა ხან ყორჩიზაშის ვაჟის სახით, რომელსაც ძლიერი მომხრეები ჰყავდა²². ამ ორთაბრძოლაში ზოსრო გიორგას დაჯგუფებამ გაიმარჯვა. ახალგაზრდა შაჰის შემწეობით ზოსრო-გიორგამ ნელ-ნელა ჩამოიმორა გზიდან თავისი მოწინააღმდეგეები, პირველ რიგში უნდილაძეების ფეოდალური სახლის ბრწყინვალე წარმომადგენლები²³.

ახალი შაჰის ტახტზე ასვლას, განმტკიცებასა და მოწინააღმდეგეების მოსპობას ორი-სამი წელი მაინც დასჭირდა. ეს პერიოდი ირანის ისტორიაში განსაკუთრებული სისასტიკითა და სისხლისღვრით აღინიშნა. ქართული, უცხოური და რუსული წყაროები ერთხმად ადასტურებენ ახალგაზრდა, ზნედაცემული და ეჭვიანი შაჰ სეფის საღიზმამდე მისულ გამოვლინებებს, რასაც არა ერთი გამოჩენილი სახელმწიფო-პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწე შეეწირა. ჩვენ, რა თქმა უნდა, შორსა ვართ იმის მტკიცებისაგან, თითქოს ახალი შაჰის პიროვნულმა ნაკლმა და თვისებებმა უბიძგეს თეიმურაზ პირ-

²⁰ ისქანდერ მუნშის ცნობები... გვ. 146; დაახლოებით ასეთივე სურათს გადმოგვცემენ ქარმელიტელი ბერები თავის ქრონიკებში (იხ. კ. კუცია, ისფაჰანის ქართველი ტარულები (1618—1722), მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1972, გვ. 96—97.

²¹ ვ. ვაბაშვილი, უნდილანთ ფეოდალური სახლი... გვ. 76.

²² თ. ნატროშვილი, მამრიყით მღრიბამდე, გვ. 237—238.

²³ უნდილაძეების ფეოდალური სახლის წარმომადგენლების პოლიტიკურ, სახელმწიფოებრივ და კულტურული მოღვაწეობის საკითხების შესწავლას მიეძღვნა ვ. ვაბაშვილის სპეციალური ნაშრომი, რომელიც ზეგით უკვე იყო დამოწმებული. 1983 წ. საინტერესო წერილი გამოაქვეყნა თ. ნატროშვილმა: „თეიმურაზ პირველის აჯანყება და იმამ-ყული-ხან უნდილაძე“, — ახლოაღმოსავლური კრებული, თბ., 1983, გვ. 165—173; უნდილაძეთა საქმიანობას შეეხო გავრით ვ. ვათიშვილი, ნიკიფორე ირახანის ნაკვალევზე, ვახ. „კომუნისტი“, 1984, № 175.

ველს ანტიირანული გამოსვლისაკენ. პაპისაგან დიდად განსხვავებულს შაჰ სეფი არაფერს აცთებდა, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ შაჰ აბას პირველის გარდაცვალების შემდეგ დაწყებულმა შიდაარეულობამ, რომელმაც თავის მხრივ ხელი შეუწყო ტახტზე ახალი პრეტენდენტის გამოჩენას (შაჰ აბას პირველის მანამდე უცნობი ვატიშვილის სახით), უდავოდ იქონია გავლენა თეიმურაზის დამოკიდებულებაზე ირანის მიმართ. „...ახალ ვითარებაში, — მართებულად აღნიშნავს ვ. გაბაშვილი, — ქართველები ირანის პოლიტიკური ბატონობისაგან მთლიანად განათავისუფლებას ცდილობდნენ. ამას ისახავდა მიზნად თეიმურაზ 1-ის აჯანყება, რომელსაც ქართველი მეფე-მთავრებიც შეუერთდნენ და რომელშიაც მონაწილეობდა განჯის ბეგლარბეგი დაუდ-ხანი, აგრეთვე აღვანეთის სომეხთა კათალიკოსი. აჯანყებასთან დაკავშირებული იყვნენ თავისუფლებისათვის მებრძოლი სომეხები და აზერბაიჯანელები“²⁴.

ფარსიდან გორგიჯანიძე გადმოგვცემს, რომ თეიმურაზმა და დაუდ-ხანმა „ასრე გაარიგეს, რომ უწინ ყაჯარის თავნი კაცნი დახოცონ და მას უკან სხვათ ზელი მიჰყონ. უწინ შვიდასს ყაჯარს თავი მოჰკვეთეს და ქართველთ, იმერელთა და კახთა განჯა, ბარდა და ყარაბაღი დაარბიეს“²⁵. ყაჯარებთან დავით უნდილაძეს თავისი ანგარიში ჰქონდა გასასწორებელი. ჯერ კიდევ 1630 წ. შემოდგომაზე, როდესაც შაჰის ლაშქარი ბაღდადისაკენ დაიძრა, ყაჯართა ტომის ბელადებმა შაჰ სეფის საჩივარი მიართვეს და უნდილაძეს უხეშობისათვის უჩივეს. ახალგაზრდა შაჰმა, რომელიც გარკვეული მოსაზრებით ჯერჯერობით თავს იკავებდა უნდილაძეების მიმართ აშკარა რეპრესიებისაგან, საყვედურის მიცემა, მეჯლისიდან დათხოვნა და, უცხოელთა გადმოცემით, გაჯოხვა აკმარა²⁶. წყაროები ერთხმად ასახელებენ ამ ფაქტს დაუდ-ხანის მიერ ირანის წინააღმდეგ აჯანყების მოწყობის მიზეზად²⁷. 1632 წ. სექტემბერში განჯის ბეგლარბეგი თეიმურაზთან წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე ყაჯართა წარმომადგენლების თანხლებით, ნადირობის მომიზეზებით, ოჯახიანად და ქონებიანად საქართველოსაკენ წამოსულა, იორთან თეიმურაზს შეხვედრია, ამოუწყვეტიათ ყაჯარები, კახეთში გადმოსულან, ჯარი შეუგროვებიათ და ორჯერ ზედიზედ მოუოხრებიათ განჯა-ყარაბაღი²⁸.

როგორც ირკვევა თეიმურაზი და დაუდ-ხან უნდილაძე მარტო ამიერკავკასიის ქრისტიანული მოსახლეობის მხარდაჭერის იმედით არ იყვნენ. რუსული საარქივო მასალა საშუალებას იძლევა გავზარდოთ მათი მოკავშირეების რიცხვი, რომელთაც პირველ რიგში მიემატებიათ ოსმალეთის სულთანი, ყირიმხანი, ჩრდილოკავკასიის მთავართა ნაწილი და ირანის უმსხვილესი ფეოდალი იმამყული-ხან უნდილაძე²⁹.

ანტიირანულ შეთქმულებაში იმამყული-ხან უნდილაძის უშუალო მონაწილეობის შესახებ პირდაპირი ცნობების უქონლობის გამო მკვლევრები იძულებული იყვნენ ვარაუდი გამოეთქვათ, რომ შაჰის წინააღმდეგ ქართველების ბრძოლაში იგი არ შეიძლებოდა პასიური მაყურებელი ყოფილიყო. უცხო-

²⁴ ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება... გვ. 364.

²⁵ ს. კაკაბაძე: ფარსიდან გორგიჯანიძის ისტორია, „საისტორიო მოამბე“, წ. II, 1925, გვ. 30.

²⁶ თ. ნატროშვილი, მაშრიყით მალრიბამდე, გვ., 196.

²⁷ იქვე, გვ. 197; აგრეთვე ვ. გაბაშვილი, უნდილაძის ფეოდალური სახლი... გვ. 77.

²⁸ იქვე, გვ. 78—79.

²⁹ ЦГАДА д. 115, 1636, №3, ფურ. 27—28.

11. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

ელთა მონაცემებზე დაყრდნობით თ. ნატროშვილმა 1983 წელს კიდევ ერთ-ხელ გაუსვა ხაზი ამ გარემოებას³⁰.

ჩვენ მიერ ქვევით მოყვანილი რუსული საარქივო მასალა არა მარტო განჯა-ყარაბაღის ლაშქრობის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებსა და ჯარების დაახლოებობით რაოდენობაზე მიუთითებს, არამედ იმამყული-ხანს ანტიირანული გამოსვლის აქტიურ წევრად მიიჩნევს და მას თეიმურაზ პირველის მოკავშირედ ასახელებს. შეთქმულების ოსმალეთის სულთანთან დაკავშირების თაობაზე ილდარ შამხალთან სპეციალური დავალებით გაგზავნილი მოხელე ანდრია აფანასიევი 1633 წლის თებერვალში³¹ თერგის ვოევოდებს ატყობინებდა: „...თარღუში მან შეიტყო, რომ ყიზილბაშთა შაჰის დავით-ხანი, რომელიც შაჰს განერიდა, თურქეთის მეფის ხალხთან და ქართველებთან ერთად საქართველოში დგას დიდძალი ხალხით შაჰის ხალხის წინააღმდეგ. დავით-ხანმა თურქეთის მეფეს მისწერა, რომ მას (სულთანს — თ. ტ.) ყირიმელი შან-გირეის მოძებნა ებრძანებინა და სადაც კი არ უნდა ყოფილიყო იგი — ნოღაიში, ყირიმსა თუ ყაბარდოში, როგორც კი იპოვნიდნენ, გაეგზავნა თავისი (სულთნის — თ. ტ.) ჯარიოვრით ოსმანური გზით შაჰის მიწა-წყლის წინააღმდეგ. ყოველივე ეს დიდი დახმარება იქნება მათთვის (ქართველებსათვის — თ. ტ.)...“³².

ეს ცნობა საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ირანსა და ამიერკავკასიაში სერიოზული ანტიირანული სამზადისი მიმდინარეობდა. იგი ეხმიანება სხვა წყაროების მონაცემებს იმის თაობაზე, რომ თეიმურაზსა და დაუდ-ხანს შორის არსებული შეთანხმება ფართო გეგმას ისახავდა მიზნად. ყირიმ-ხანის ვაჟის მოწვევა სულთნის ჯარებითურთ, ამ გეგმის მნიშვნელოვანი პუნქტი უნდა ყოფილიყო³³.

როგორც აღვნიშნავდით, თეიმურაზი ევროპასაც დაუკავშირდა³⁴. ირანული წყაროების მიხედვით ქართველებს მოსაპატეებელი წერილები დაუგზავნიათ შირვანის, ერევნისა და ახალციხის გამგებლებისათვისაც, რომელთათვისაც გაუწდვიათ იმამყული-ხან უნდილაძესთან შაჰის მემკვიდრის ცხოვრების საიდუმლო. ამირებს შეშინებიათ აჯანყებაში მონაწილეობის მიღება და გაუციათ შეთქმულები³⁵.

შაჰ სეფიმ იცოდა უნდილაძეების შესაძლებლობის ამბავი და კონტრ-ლონისძიებებს მიმართა. 1633 წ. გაზაფხულზე დაყვავებითა და მოტყუებით იმამყული ყაზვინში ჩაიტყუა და შეიღებინა ამოოცა³⁶. ასეთი რეპრესიების ძირითად მიზეზად წყაროები ასახელებენ იმამყულის მეტისმეტად განდიდებას, საბაბად კი მისი ძმის დაუდ-ხანის აჯანყებას. სინამდვილეში ძირი-

30 თ. ნატროშვილი, თეიმურაზ პირველის აჯანყება, გვ. 165—173.

31 ЦГАДА ფ. 115, 1636, №3, ფურ. 21.

32 იქვე, ფურ. 27—28.

33 შან გირეის დახმარების თანხმობა მიუცია და სულთნისაგან ნებართვა მიუღია ამის თაობაზე ЦГАДА ფ. 115, 1634, № 1, ფურ. 44).

34 დონ პეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე (XVII საუკუნე), შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბედან გიორგაძისა, თბ., 1977, გვ. 21 („... თეიმურაზმა იგი სულთანთან ელჩად გააგზავნა რვა დღით იმაზე ადრე, სანამ სპარსეთის ჯარი შემოვიდოდა, რათა დახმარება ეთხოვა ყიზილბაშების წინააღმდეგ“).

35 თ. ნატროშვილი, მაშრეფთ მალრიბამდე... გვ. 230—231.

36 იქვე, გვ 197—198.

თადი მაინც იმამყული ხანისა და თეიმურაზ პირველის ანტიირანული შეთანხმების გამომჟღავნება უნდა ყოფილიყო³⁷.

როდესაც თეიმურაზმა და დაუდ-ხანმა იმამყული ხანის სიკვდილით დასჯის ამბავი შეიტყვეს, ბრძოლა შეწყვიტეს. თეიმურაზმა არ შეასრულა შაჰის მოთხოვნა უნდილაძის გადაცემის შესახებ, ოჯახიანად გორს წაიყვანა, იქიდან ოსმალეთში გახიზნა, თვითონ კი ცოლ-შვილითა და 500 მზღლებლით სამეგრელოში წავიდა³⁸. ასე დასრულდა ანტიირანული გამოსვლის კიდევ ერთი ცდა საქართველოში.

სანამ განვიხილავდეთ თეიმურაზ პირველის მიერ განჯა-ყარაბაღში გალაშქრების მიზანს, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებებს ამ საკითხთან დაკავშირებით, ან საერთოდ შეფასებას მივცემდეთ ამ სამხედრო-პოლიტიკურ ღონისძიებას, საჭიროდ მიგვაჩნია დედნისეულ ენაზე მოვიტანოთ მოსკოვის ძველი აქტების ცენტრალური სახელმწიფო არქივის № 115 ფონდში დაცული მასალა:

Государю и великому князю Михаилу Федоровичу всеа Руси холопи твои Олешка Головин, Ермолка Мясоедов, Федька Аникеев челом бьют. По твему, государеву цареву и великому князю Михаилу Федоровича всеа Руси указу посылали мы, холопи твои для вестей в Кумыки стрельца Мишку Проскурина, а в Шемаху стрельца ж Ондрюшку Козла. А приказали им, чтоб оне проводывали про турского и про грузинского и про кизылбашского и про крымского Шангирея и иных всяких вестей накрепко тайным обычаем. И ноября государь, в 6 день стрелец Мишка Проскурин на Терек приехал, а вестей сказал нам холопом твоим: был де он, Мишка, в Кумыцкой земле и слышел у шаховых людей у тезиков, которые приехали в Тарки с торгом, и кумычан, что в нынешнем во РМА-м (141-м, т. е. в 140-м по сентябрьскому календарю, что ровняется 1632-му году — Т. Т.) году объявился в Кизылбашех прежнево шаха сын у Имангулы хана, а хто имянем шахов сын, тово он пропаметовал. А кормил де иво Имангулы хан, и берёг тайно, а в которём городе берегли иво, тово он не слышал. И собралось де государь с ним // с шаховым сыном и с Ондгулы ханом кизылбашских людей тысяч с семьдесят. А шах де Суфией ныне в Ыспогани, а прислал де шах Суфией по Амгулией хана и неодинова, чтоб он к нему ехал. И Имгулий де хан к нему не поехал для того, что збираетца с шаховым сыном. А собрався де государь Имгулей хан с шаховым сыном хочет итти на шах Суфия, и хочет де тово Имангулей хан, чтоб ему шахова сына прежнево посадить на кизылбашское государство. И ныне де государь в шахове земле чаят меж усобия вскоре.

და იგივე მიშკა სმუხალს კუმუტცკოი ზმელე, ჭო ვ პროშლომ ვ რმ-მ (140-მ, თ. ე. 1632-მ — Т. Т.) გოდა, შახ სუფეი შემახინსკოი Казак хана ველელ სკოვათ, ა ჯა ჭო, თოვო ნე ვედომა, ა ნა ივო დე მესო ნა ხანსთო ვ Шемаху посадил дербенского Фарук салтана. И послыша де Генжинский Давыд хан ჭო Казак хана шახ ველელ სკოვათ ი უბოაქსა დეოიტოვო ჯ ნად სოხო, ჯ Женчинского города збежал в Грузи и собрав де грузинские рати тысяч с пять // и пришед в город шахов Генжу, повоевал и людей многих побил. И повоевав Генжу Давыд хан отшел опять в Грузи и ныне де он в Грузях. И в Шемахе де государь, от него, Давыд хана и от грузинцов боаятца войны ж....

³⁷ თ. ნატროშვილი, მშრირიოთ მღრზბამდე, გვ: 231; ვ. გაბაშვილი, უნდილანთ ფეოდალური სახლი... გვ. 69.

³⁸ ЦГАДА, ფ. 115, 1634, № 1, ფურ. 50.

Да ноября государь в 13 день приехал на Терек Келмамет мурзы черкасского уздень Гугуш. А в роспросе сказал нам, холопом твоим: ехал де он на Ондриеву деревню и слышел в Ондриеве деревне у кумытцких людей, что в нынешнем де в РМА-м году (как и выше соответствует 1632-му году — Т. Т.) писал шах Суфия в Тарки к Илдар Шевкалу, да и к казыкумытцким мурзам, чтоб Илдар Шевкали казыкумытцкие мурзы шли к нему на помоч для того, что преждево де шаха сын поднял на него на шах Суфия войну, а тот де преждево шаха сын вскормлен тайно у Имангулы хана. Отослал де шах Бас к нему Имангулы хану жену свою беремену, а приказал — только родит сына, и он бы де иво кормил и берег тайно. И он Имангулы хан иво берег и вскормил по шах Басову веленью. И ныне де государь с тем шаховым сыном и Имангули ханом собрались // многие люди, а сколько — тово он не слышал. И которые де государь, преждево шах Басовы лутчие люди, и те де шах Суфию изменяют, а бегут к тому шахову сыну беспрестанно. Да и грузинские де государь люди, ссылаясь с шаховым сыном, с шахом Суфием воюютца ж. А кызылбашские де государь люди все тово хотят, чтоб у них быть в Кызылбашех на государстве шах Басову сыну. А по шах суфиеве де государь присылке и по письму ис Кумык пошли к нему для помочи казыкумытцкие Тючелов мурза з братом, а сколько с ними людей пошло, тово он не слышал. А Илдар шевкал к шаху не пошёл для того, что воюетца с салтаном Магмутом, а впред де Илдар шевкал к шаху пойдет ли или // нет, того не ведомо.

Да декабря, государь, в 15 день приехал ис Кызылбашские земли стрелец Ондрюшка Козел, а в роспросе сказал нам, холопом твоим: был де он Ондрюшка в Шемахе и слышал, что шах Суфия в Ордевиле к Грузинской стороне, а пришел де шах Суфия в Ордевил для того, что учинилось у него ныне з грузинцы война и он де збирает и посылает Грузинские земли воиват Казак хана, а з грузинцы де государь учинилось у него война за то, что прежнего Шах Басова сын писал к нему к шах Суфию, чтоб велел недругов ево ханов казнить, а хто имяны ханы, тово он не слышал. И шах де Суфия по ево шах Басова сына письму недругов ево ханов казнил. И убоявся де государь того, генжинской Давыд хан побежал з Генжи в Грузи, и собрався де с грузинцы, пришед кызылбашской город Генжу воевал и людей многих побил. И шах де Суфия посылал посылку на грузинцов и грузинцы де // государь тое шахову посылку побили, а многие люди шаховы в той посылке были, и с кем и много ль грузинцов было, про те он не слышал. Да к шаху ж де государь по иво письму пришли на помоч на грузинцов же казыкумытцкой Тючелов мурза з братом, а с ними де пришли полтораста человек. Да к Илдару де государь шевкалу шах писал, чтоб он шел к нему на помоч. И шевкал де по ево письму идет вскоре к шаху, а сколько государь в Грузях ныне в зборе людей, про то он Ондрюшка не слышал. А про шах Басова, государь, сына Ондрюшка Козел сказывал нам холопом твоим, что тот шах Басов сын не от прямые жены, а как ево зовут то де он Ондрюшка пропаметовал. А был де он к Индейской стороне по шах Басову велению, даны были ему города, а которые города даны были ему, того он не слышал.

Да писал к тому шах Басову сыну шах Суфия: как де он шах Суфия учинился в Кызылбашской земле на государстве, а он де шах Басов сын к нему // не бывал челом ударить, и он бы де к нему шах Суфию приехал. И тот де шах Басов сын к нему писал и приказывал: не бывал он к нему за тем, что ему недруги у шах Суфия живут ха-

ны, только де он недругов ево казнит, и он де к нему будет. И шах де Суфия по ево шах Басова сына письму тех ханов недругов ево казнил, и после тово будет ли шах Басов сын к шах Суфию, тово де он не слыхал, а збору де государь у шах Басова сына воинского, он Ондрюшка никакова не слыхал же... //

РМА декабря в 20 день с терским сотником стрелецким с Иваном Мърдвыновым (т. е. 20 декабря 1632 года — Т. Т.).

Государю, царю и великому князю Михаилу Федоровичу всеа Руси холопи твои Ермолка Мясоедов, Федька Аникеев челом бьют. В нынешнем, государь, в РМА-м году (соответствует 1633-му году — Т. Т.) геваря в 14 день в Терской город приехал ис Тарков князь Шолоха черкасского уздень Абрек Итин?, а в роспросе нам холопом твоим сказал: был в Кизылбашской земле в Генже Давыд хан и убо-яс шаха, отъехал в Грузи, и отъехав собрався з грузинцы Генжу по-воевали, и повоевав Генжу после тово грузинской царь Теймураз с тем же Давыд ханом собрався з грузинцы в шахове земле уезды во-юют, а которых городов уезды воюют, не слыхал. И шемахинской де Фарук хан выбрав в Шемахе лутчих людей добрых бойцов двесте человек, посылал под грузинскую рать, чтоб у них языков добыть и та де шемахинская посылка встретила грузинских людей станичников человек с тритцать и почали де шемахинцы тех грузинцев гонять и грузинцы бежали от них навели тех шемахинцов на грузинцов на больших людей и грузинцы де тех шемахинцов побили наголову, ушло де в Шемаху от двусот человек всего два человека. И после де того // шамахинской хан бояс приходу грузинцов на Шемаху, посылал в розъезд тритцети человек, чтоб расмотрити куда грузинская рать пойдет. И те де тритцать человек привели в языках трех человек. И тех де языков в Шемахе спрашивали про грузинскую рать: много ли грузинской рати з грузинским Теймуразом царем и Давыд ханом. И один де из них сказал, что в зборе грузинской рати тритцать тысяч, а два де человека скаали, что в зборе грузинской рати з дватцать пять тысяч и больши. А про шах Суфия де слышал он, что собрався с ратными людьми стоит в Ордевиле, а сколько с ним людей, не ве-дает.

Да он же де Обречко слышал, что прежней шах отдал Имамгу-ли хану жену свою беременную, и от него де родился сын. И шах де Суфий Имангулы велел казнить для того, чтоб де прежнего с шах Басовым сыном на него не умышлял. А прежнего де шах Басов сын живет в его Имангулыханове именьи, а рати де ныне в Имангулыханове именьи, где прежнево шаха сын, много со всю шах Басову рать есть. И живут де оне от шаха без боязни, потому что людны, а по ся места де меж ими у шах Суфия прежнего шах Басовым сыном ничего нет, а роспрашивал де он про то в Тарках у друзей тайным обычаем, которые приезжают ис Шаховы земли. //

Да февраля, государь, в 4 день в Терской город приехал ис Тарков терской окоченин Казык, а в роспросе нам холопом твоим ска-зал: приехал ис Шемахи в Тарки шевкалова двуродного брата Гире-ев сын Суркай. И слышел де он Казык от него, Суркай, и от иных людей, которые приехали ис Шемахи, что в шахове земле ныне вой-на большая от грузинцов. И перед кизылбашскими людьми гораздо сильны. И Имангулы де хан со всеми своими людьми заодно з гру-зинцы воюют Кизылбашскую землю, а людей де с Омангулы ханом с половиною шаховых людей. И с турским де грузинцы ссылаютца и по-сылают де к турскому в дарех чetyреста девок. А писал де с ним Суркаем по шахову велению шамахинской хан к шевкалу, чтобы шев-

кал со всеми своими кумытцкими людьми шол к шаху на помоч против грузинцов. И шевкал де ему отказывает, что ему к шаху с людьми своими на помоч итти нельзя потому, что с Салтан Магмутом в недружбе. И только де ему итти шаху помогать, ино де от Салтан Магмута быть разорену. Да и того де боитца — только над шахом от грузинцов что учинитца, и ему бы де тут же // людей своих не потеть и земли б своей не опустошить.

Да тово ж государь, числа приехали из Борогун Куденека барагунского уздени Иналучка да Мурзабечко, а в роспросе сказали: слышали оне, что в шахове земле война, воюют грузинские люди и сильные шаховым людем гораздо. Да февраля же, государь, в 15 день приехал ис Шемахи Келмамет мурзы черкаского узден Шаганука, а в роспросе нам, холопом твоим, сказал: шах Суфий де ныне в Казбине, пришел с ратными людьми и стоит в зборе против грузинских людей, а шемахинской де Фарук хан с ратными людьми пошел ис Шемахи вхход к шаху. А грузинской де Теймураз царь нынешней осени воевав шахову землю со всеми своими людьми, стоит в зборе в своей земле. А слышно де то, что Грузи ссылаютца с турецким и помочи себе чают от турецкого. Да того ж, государь, числа приехал из Барагун стрелец Сенка Чичерев, а в роспросе сказал нам, холопом твоим: приказывал с ним Куденек барагунской, что крымская рать, а много ль людей — не ведает, вышед, стоят в Темрюке, в Крымской земле, а итти де было им на горских людей, а на ково, не ведает. Да Куденек же приказывал: // слышел то, что грузинские послы пришли к турецкому для ратных людей помочи, чтоб турской послал против шаха людей своих с ними вместе. И крымские люди, которые в Темири стоят, ожидают от турецкого указа велит ли им итти з грузинскими людьми на шаха войною.

Да февраля ж, государь, в 20 день приехал в Терской город ис Шемахи новокрещен Никола Семенов, а в роспросе сказал нам, холопом твоим: шах стоит в Казбине, а с ним людей ево с тритцать тысяч, а грузинской Теймураз царь стоит ныне в своей земле в Кушкалях, а людей с ним в зборе с пядесят тысяч, а ссылаетца с турецким и чает себе помочи на шаха от турецкого. А ис Тарков де шевкал прислал было в Шамаху сына своего Амерхана да племянника своего Суркая Гиреева сына, а с ними прислал в поможение шаху всего шестьдесят человек. И шемахинской де хан Суркая Гиреева сына по шахову велению воротил назад с теми людьми, а писал де и приказывал с ним Суркаем к шевкалу шемахинской Фарук хан, чтоб шевкал собрався со всеми кумытцкими людьми шол своею дорою горами на грузинцов, а пойдет ли шевкал или нет, не ведает.

Да марта в 6 день // приехал в Терской город ис Шемахи ярославец торговой человек Куземка Тиханювской, а в роспросе сказал нам, холопом твоим: жил он в Шемахе полтора года, а вестей сказал: шах ныне в Казбине збираетца с ратными людьми против грузинцев, а сколко с ним людей, не ведает. А как де генжинской Давыд хан шаху изменил и Генжу повоевал, и в те де поры взял он в Генже в полон с петнатцать тысяч и отослал в Грузи. И ныне де Давыд хан з грузинцы стоят в шахове земле в Генже, а сказывают де в зборе грузинских людей со сто тысяч. И шаху де ставетца гораздо сильны. А слышно де то, что грузинцом помоч чият турецкие люди. А шемахинской де Фарук хан, а с ним с тысячу человек вышед ис шемахи стоит на Белых Водах против грузинцов. И в Шемахе де ужась большая от грузинцов. При нем де Куземке, боясь грузинских людей

приходу, шемахинцы покиня город дважды бегали в крепкие места и большая де ужась в кизылбашских городах от грузинцов...³⁹

როგორც ვნებდავთ, რუსული საარქივო მასალა საშუალებას იძლევა არა მარტო ქრონოლოგიური დეტალების დასაზუსტებლად, არამედ ახალ ცნობებსაც შეიცავს ამიერკავკასიაში ანტიირანული გამოსვლების მომზადება-გატარების შესახებაც. დგინდება აგრეთვე, რომ 1633 წ. იანვარსა და თებერვალში თერგზე უკვე იცოდნენ ქართველებისა და იმამყული-ხანის მოკავშირეობისა და სულთანთან მოლაპარაკების შესახებ. რა თქმა უნდა, ეს ცნობები რუსეთში 2—3 თვის დავვიანებით ჩადიოდა.

თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა: თეიმურაზმა „...თავისი წინდაუხედავი სამხედრო მოქმედებითა და საქციელით, ყაჯართა ტომის ამოწყვეტითა და ყარაბაღში შესვლით, ძლივს-ძლივობით მოწყობილი საქმე თვითვე ჩაშალა და მიუყრდნელი ვნებათა-ღელვის აღგზნებას ხელი შეუწყო...“⁴⁰.

გ. ჯამბურია, რომელსაც მიაჩნია, რომ „თეიმურაზმა ვერ შეძლო სამეფოს შინაური მდგომარეობის განმტკიცება“, წერს: „ასეთ მძიმე ვითარებაში საჭირო იყო დინჯი და აუჩქარებელი საგარეო და საშინაო პოლიტიკის გატარება. თეიმურაზი იმის მაგივრად, რომ თავი ირანის ერთგულ ვასალად მოეჩვენებინა და ქვეყნის საშინაო მდგომარეობის მოწესრიგებაზე ეზრუნა, საკმაოდ მოუშვადებელი ირანის წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდა“⁴¹. თ. ნატროშვილსაც მიაჩნია, რომ თეიმურაზმა „...საკუთარი ხელით გადაჭრა თავისი ბედ-იბღლის ტოტი და ამდენი ბრძოლითა და ტანჯვით მოხვეჭილი ქართლ-კახეთის ტახტი ქარს გაატანა“⁴².

ნ. ნაკაშიძე თავის ნაშრომებში განსხვავებულ შეფასებას აძლევდა თეიმურაზ მეფის პოლიტიკურ საქმიანობას. მას მიაჩნდა, რომ განჯა-ყარაბაღის დარბევა „...არ იყო ნაუტბათევი და წინდაუხედავი.“⁴³ წლის მეფემ თვითნებურად მაინც არ გადაწყვიტა ეს საკითხი⁴⁴. მკვლევარი არ ეთანხმება ვ. გაბაშვილს და სხვა ისტორიკოსებს, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ თეიმურაზის გამოსვლა ანტიირანული აჯანყების ხასიათს ატარებდა და ცდილობს სხვა ახსნა მოუძებნოს ქართველი მეფის ერთი შეხედვით უცნაურ და მოუფიქრებელ სამხედრო ღონისძიებას. კერძოდ, ნ. ნაკაშიძე წერს: „ექვს გარეშეა, რომ თეიმურაზის ლაშქრობებს ჯერ ლეკების, შემდეგ კი ყიზილბაშთა წინააღმდეგ დიდად განაპირობებდა მეფის შურისძიების ცეცხლი, წამებული დედისა და ვაჟიშვილების, დისა და ძმის დაკარგვით გამოწვეული ტანჯვა. თეიმურაზის ლაშქრობების ერთ-ერთი მიზანი იყო ნადავლის შოვნა... ქართველთა ლაშქრობის მიზანი იყო მეზობელი სახანოების დასჯა საქართველოს აზიზებაში მონაწილეობისათვის, ნადავლის შოვნა და აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობის განმტკიცება...“⁴⁴. ფეოდალურ საქართველოში ნადავლის ხელში ჩაგდებისა და მიწების მიტაცების მიზნით ურთიერთმიხედომებსა და ლოკალური ხასიათის შინაომებს ყოველთვის ჰქონდა ადგილი. თეიმურაზ მეფემ

39 ЦГАДА, ფ. 115, 1633, № 1, ფურ. 39—45, 109—114.

40 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, V, თბ., 1953, გვ. 25.

41 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, გვ. 294.

42 თ. ნატროშვილი, მარშიყით მადრიბამდე, გვ. 227.

43 ნ. ნაკაშიძე, წიწამურიდან ბახტრიონამდე... გვ. 114.

44 იქვე, გვ. 113—114, 116.

თავისი დროის შვილი იყო და არც იქნებოდა გასაკვირი, რომ შურისძიების გრძნობას მისთვის ამა თუ იმ ნაბიჯის გადადგმა ეკარნახებინა⁴⁵. მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში, რვა-ათი წლის დაგვიანებით დედისა და შვილების წამებისათვის განჯა-ყარაბაღის დარბევა და ამით შაჰ სეფისათვის, რომელმაც სულ ცოტა ხნის წინ იგი ქართველობით ქართლ-კახეთის მეფედ სცნო, სამაგიერო გადახდა, მართლაც, უაზრობად გამოიყურება.

ჩვენ ზევით უკვე დავიმოწმეთ ვ. გაბაშვილის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ შაჰ აბასის გარდაცვალების შემდეგ შექმნილი ვითარება ჰქმნიდა ირანის ბატონობისაგან განთავისუფლების გარკვეულ პირობებს, რის გამოყენებაც სცადეს ქართველებმა⁴⁶. გ. ჯამბურიაშვილმა უფრო გააღრმავა ეს აზრი: „ეს მიმზიდველი გეგმა, რომელიც ამიერკავკასიის ხალხების გაერთიანებას და რუსეთის ან ოსმალეთის დახმარებით ირანის იმპერიის დანგრევას და ამიერკავკასიის ხალხთა განთავისუფლებას გულისხმობდა, ამიერკავკასიის ხალხების ოცნება იყო“⁴⁷ და იქვე „თეიმურაზმა ამ ლაშქრობით უარი თქვა ირანის ვასალობაზე, მხარი დაუჭირა შაჰის აჯანყებულ მოხელეს, დაარბია ირანის ტერიტორია (ასე განიხილავდა მას შაჰი) და ირანთან ომი დაიწყო“⁴⁸.

ვარაუდობდა თუ არა თეიმურაზი XVII საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში რუსეთის ან ოსმალეთის დახმარებით „ირანის იმპერიის დამხობას“ — ძნელი სათქმელია. სამისოდ ფაქტობრივი მასალა არ არის საკმარისად გამოვლენილი. ერთი რამ ცხადია, შაჰ აბას პირველის გარდაცვალებამ და უნიათო ახალგაზრდა შაჰ სეფის ტახტზე ქართველთა მხარდაჭერით აყვანამ გარკვეული იმედები ჩაუსახა ირანის უფლის ქვეშ მყოფ ქრისტიანულ მოსახლეობას. ყოველივე ამას დაემატა იმამყული-ხან უნდილაძესთან ტახტის ახალი პრეტენდენტის გამოჩენა და გარკვეული წრეების მისწრაფება შაჰ სეფისთან მისი დაპირისპირებისაკენ. ჩვენი აზრით, განჯა-ყარაბაღის დალაშქვრა დასაწყისში არ შედიოდა თეიმურაზის გეგმებში. იგი მართალია, წინააღმდეგი არ უნდა ყოფილიყო ანტიირანული ძალებისაკენ მიმხრობისა, მაგრამ მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლების შემდეგ მას თავისი შიდასახელმწიფოებრივი საზრუნავი გაუჩნდა, რაც განსაკუთრებით მწვავედ გამოიკვეთა 1627—1628 წლებში და ბაზალეთის ტრაგედიით დაგვირგვინდა. როგორც ცნობილია, არც შემდეგი წლები იყო მისთვის მსუბუქი. ზურაბ ერისთავის დასიძება, სიმონ მეფის მკვლელობა, შემდეგ ზურაბის მოკლა და შაჰ-სეფის შემორიგება (1629—1631 წწ.) საკმაოდ დიდ მორალურ და ფიზიკურ ძალთა მობილიზებას მოითხოვდა, რომ აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოებაზე ეფიქრა ქართლ-კახეთის ტახტზე ქართველობით ასულ მეფეს.

მოხდა ის, რასაც ეტყობა არავინ ელოდა. შაჰ სეფიმ შეიტყო მისდამი მტრულად განწყობილი დაჯგუფებისა და ტახტის პრეტენდენტის არსებობის ამბავი. გარკვეული დამსახურება, როგორც ჩანს, მიუძღვოდა შაჰის ბრძანებით დაპატიმრებულ კახაკ ხან შემახელს, რომელიც თეიმურაზისა და დაუდხანის მიერ მიწერილი წერილის წყალობით შეთქმულების საქმის კურსში იყო⁴⁹.

45 თ. ნატროშვილი, მაშრიყით მღირბამდე... გვ. 229—230.

46 ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება, გვ. 364.

47 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, გვ. 295.

48 იქვე, გვ. 294.

49 ისქანდერ მუნშის ცნობები... გვ. 132.

კაზახ ხანის დაბატიმრება დაუდ ხანისათვის სიკვდილს უდრიდა. იგი ბუნებრივია განჯაში ვეღარ გაჩერდებოდა. ფაქტის წინაშე დამდგარი თეიმურაზი იძულებული იყო ნადრევად დაეწყო მოუშადებელი აჯანყება.

გამოსვლა მოუშადებელი იყო პოლიტიკური თვალსაზრისით. ევროპის ქვეყნებიდან დახმარებაზე უარი იყო მოსული. რუსეთთან დაკავშირება 1629 წელს ვერ მოხერხდა. როგორც ჩანს, არც იმამყული უნდილაძესა ჰქონდა დამთავრებული მოლაპარაკება პორტუგალიელებთან⁵⁰. ყველაზე მთავარი მაინც ის არის, რომ თვით საქართველოში არ იყო პოლიტიკური ძალები დარაზმული. ჯუსტო პრატოს მონაცემებით თავადებმა მხარი არ აუბეს თეიმურაზს — „ღივნის უნებართვოდ“ გაილაშქრა განჯა-ყარაბაღზე⁵¹.

ასეთ ვითარებაში თეიმურაზ I და დაუდ-ხან უნდილაძე მარტო ქართველთა ძალებით ვერ შეეჭიდნენ ყიზილბაშებს და იმამყული-ხანის სიკვდილით დასჯის შემდეგ ზურგმორღვეულებმა ბრძოლაზე ხელი აიღეს.

როგორც ვხედავთ 1632 წელს განჯა-ყარაბაღის ლაშქრობა არც შემთხვევითი, არც „წინდაუხედავი“ და არც „ნადავლის შოვნისათვის“ არ იყო გამიზნული. ეს იყო ირანის შიდაპოლიტიკური ვითარებით გამოწვეული ნაადრევი გამოვლენა. იმ ანტიირანული გამოსვლის, რომელიც მთელ ამიერკავკასიის მასშტაბით იყო დაგეგმილი და რომელიც მიზნად ისახავდა ქრისტიანული მოსახლეობის მიერ ირანის მძიმე უღლისაგან განთავისუფლებას.

Т. Г. ТИВАДЗЕ

РУССКИЕ СВЕДЕНИЯ ОБ АНТИИРАНСКОМ ВЫСТУПЛЕНИИ ГРУЗИН В 1632 г.

Осенью 1632 г. царь Картли и Кахети Теймураз I вместе с правителем Ганджи Дауд-ханом (грузином по происхождению) дважды выступил походом в Ганджу и Карабах и объявил войну иранскому шаху Сефи I, но потерпел поражение.

В дореволюционной грузинской и иранской историографии отмеченный военно-политический шаг оценивается как ошибочный, недуманный и опрометчивый. Учитывая создавшееся на Кавказе, Ближнем и Среднем Востоке международное положение изучаемого периода, советские историки пришли к выводу, что поход против иранских провинций являлся частью задуманного в широком плане антииранского выступления, ставившего целью освобождение от иранского ига христианских народов Закавказья (В. Габашвили, Г. Джамбурия, Г. Майсурадзе, Т. Натрошвили и др.).

Вывявленный автором данной статьи материал находится в фондах Центрального государственного архива древних актов (г. Москва), которые публикуются впервые, еще раз подтверждает верность вышеуказанного мнения советских историков и, кроме того, объясняет поспешность выступления Теймураза I против Ирана и причины прекращения им военных действий.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამკოთა კავშირის ხალხებთან საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის განყოფილებამ

⁵⁰ თ. ნ ა ტ რ ა შ ვ ი ლ ი, მაშრიყით მაღრიბამდე, გვ. 232.

⁵¹ იქვე, გვ. 233.

„ქართლის ცხოვრების“ პროგნოზები

ძველ ქართულ მატიანთა წიგნი „ქართლის ცხოვრება“ ყოველთვის სარგებლობდა სხვადასხვა თაობის ქართველ მკვლევართა შეუწელებელი ყურადღებით. მიუხედავად ამისა, სათანადო პირდაპირი მასალის უქონლობის გამო, ჯერაც არ არის საბოლოოდ გადაწყვეტილი ისეთი ძირითადი საკითხები, როგორიც არის „ქართლის ცხოვრების“ შედგენის დრო და პირობები, კრეულის თავდაპირველი შედგენილობა, ცალკეულ ნაწარმოებთა მოცულობა, კომპოზიცია, სტრუქტურა, სათაურები, მათი ავტორების ვინაობა და ა. შ. ამ საკითხებზე ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია საპირისპირო, ურთიერთგამომრიცხველი მოსაზრებები, რომლებიც ყოველთვის არ არის შემაგრებული ფაქტობრივი მასალის მეცნიერული ანალიზით და მხოლოდ ვარაუდებს ემყარება, ზოგჯერ ანგარიში არ ეწევა კოლეგების თვალსაზრისს და სხვ. არცთუ იშვიათად თავს იჩენს წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდულად არსებული სერიოზული ხარვეზები, ყოველთვის არ არის, მაგალითად, გათვალისწინებული ისტორიული წყაროს, როგორც ისტორიული მოვლენის, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების პროდუქტის ბუნება, მისი სოციალური ფუნქცია. ყველაფერი ეს გარკვეულ დალს ასვამს მიღებული შედეგების პროგნოზულ დონეს.

უკანასკნელ წლებში განსაკუთრებით გაიზარდა ინტერესი „ქართლის ცხოვრების“, მეტადრე მისი დასაწყისი ნაწილის მიმართ. მკვლევრები ცდილობენ ახლებურად მიუდგენ ძველ პრობლემებს, ახალი ასპექტები შეიტანონ მათ შესწავლაში, უფრო ღრმად და ყოველმხრივ გააანალიზონ არსებული მასალა, ახლებურად გაიაზრონ საკითხები.

ითვალისწინებს რა ფართო მკითხველის დაინტერესებას „ქართლის ცხოვრების“ პრობლემებით, ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიამ გადაწყვიტა დროდადრო გამოაქვეყნოს კრეულის დასაწყისი ნაწილის წყაროთმცოდნეობითი დახასიათებისადმი მიძღვნილი მასალები. „ქართლის ცხოვრების“ საჭირობო-ტო საკითხებზე აზრთა გაცვლა-გამოცვლა და გულაზდილი სჯა-ბაასი უთუოდ ხელს შეუწყობს ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების შემდგომ გააქტიურებას.

ჟურნალის ამ ნომრით ვიწყებთ დღემდე შემოსული მასალების პუბლიკაციას და ვთხოვთ სპეციალისტებს მონაწილეობა მიიღონ საკითხთა შემდგომ განხილვაში (წარმოდგენილი მასალის მოცულობა არ უნდა აღემატებოდეს მანქანაზე ორი ინტერვალით გადაბეჭდილ 4—5 გვერდს).

ქვემოთ მოთავსებულ წერილებში ყველგან გამოყენებულია „ქართლის ცხოვრების“ პირველი ტომი, რომელიც ძირითადი ხელნაწერების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ს. ყაუხჩიშვილმა (თბილისი, 1955).

გონელი არახშია

„ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის შედგენილობის
შესწავლის მეთოდისათვის

„ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის შედგენილობისა და შემადგენელი მატრიანების მოცულობის საკითხი ისტორიოგრაფიაში, არსებითად, შეისწავლება ტექსტში დაცული ბიბლიოგრაფიული შენიშვნებისა და სათაურების მიხედვით. ივ. ჯავახიშვილის მიერ შემუშავებული სქემა ემყარება მხოლოდ აღნიშნულ შენიშვნებსა და სათაურებს. ამ უკანასკნელთა საფუძველზე სწავლობენ პრობლემას სხვა მკვლევრებიც (კ. კეკელიძე, ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, შ. ბადრიძე, გ. წულაია), ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ისინი ბიბლიოგრაფიული შენიშვნების ამა თუ იმ აზრით გაგების შედეგად შემუშავებული მოსაზრების განმტკიცების მიზნით მიმართავენ ტექსტის შინაარსობრივ ანალიზს იმ ფარგლებში, რა ფარგლებშიც მათ წარმოუდგენიათ ესა თუ ის დამოუკიდებელი ნაწარმოები. ამით უწყვეტი ტექსტის შინაარსი დაექვემდებარა ბიბლიოგრაფიული შენიშვნების ამა თუ იმ გაგებას. ეს განპირობებულია იმით, რომ აღნიშნულ შენიშვნებს მკვლევრები ამოსავალი ორიენტირის მნიშვნელობას ანიჭებენ. ეს გარემოება კი, ჩვენი აზრით, საკითხის შესწავლის არსებითი მეთოდური ნაკლია. საქმე ის არის, რომ აზრით, საკითხის შესწავლის საშუალოდ ლეონტი მროველის შესახებ, ერთაზროვანი არ არის. მისი გაგების რამდენიმე შესაძლებლობა არსებობს. თუ რომელ გაგებას უნდა მიენიჭოს უპირატესობა, აპრიორულად ვერ გადაწყდება. გარდა ამისა, მეორე ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა ძირეულად ეწინააღმდეგება პირველს, როგორც არ უნდა გავიგოთ ამ უკანასკნელის აზრი. მაკონტროლებელი მასალის უქონლობის გამო არ არსებობს რაიმე ანგარიშგასაწევი საფუძველი იმისათვის, რომ წინასწარ გადაწყდეს, თუ რომელი შენიშვნა იმსახურებს ნდობას და, რომელი არა. ასეთ ვითარებაში აღნიშნული ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები იმთავითვე მოკლებულია ზემოთ დასახელებული საკითხების შესწავლის ობიექტური, ყოველმხრივ შემოწმებული ამოსავალი საფუძვლის მნიშვნელობას, ასეთ ამოსავალ საფუძველზე დამყარებული მოსაზრება კი დამაჯერებლობას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დასტურდება პრობლემებისადმი სხვაგვარი მიდგომა, რომელიც სათავეს იღებს კ. კეკელიძის ნაშრომებიდან. მართალია, კ. კეკელიძე საკითხის შესწავლის ამოსავალ საფუძველად ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებს მიიჩნევს, მაგრამ ამავე დონის მკვლევარმა „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის ზოგიერთი მონაკვეთის ფარგლებში ნათლად აჩვენა შედარებითი შინაარსობრივი ანალიზის პერსპექტიულობა. ა. ბოგვერაძე, ითვისწინება რა ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებს შორის არსებულ წინააღმდეგობას, აგრეთვე, იმას, რომ ტექსტის ყოველი ახალი სათაური წინასწარ არ შეიძლება მივიჩნიოთ ახალი ნაწარმოების დასაწყისად, კრებულის პირველი მატრიანის მოცულობის ძიებას შეუდგა უშუალოდ ტექსტის შინაარსობრივი ანალიზის გზით და მიღებული შედეგების შუქზე გაიზიარა სარედაქციო შენიშვნების შინაარსი. ვფიქრობთ, არსებულ ვითარებაში ეს ერთადერთი სწორი და მეთოდურად გამართლებული გზაა, ვინაიდან გარდა საკუთრივ ტექსტისა, სხვა ისეთი ამოსავალი საფუძველი, რომლის წინასწარი შემოწმება შესაძლებელია, არა გვაქვს. აღნიშნული მეთოდით პრობლემის კვლე-

ვა მიზნად ისახავს გამოავლინოს ისეთი ხასიათის მომენტები, რომლებიც მიგვანიშნებენ ერთი პიროვნების შემოქმედების ნაკვალევზე, რაც თავის მხრივ, საშუალებას იძლევა თვალი გავადევნოთ ერთი პიროვნების შემოქმედებასთან დაკავშირებული ტექსტის მოცულობას. საამისო მომენტებად, სხვათა შორის, კ. კეკელიძეს მიაჩნია თხრობის სტილი, მსოფლმხედველობა (პროვიდენციალიზმი), ერთი და იმავე წყაროების გამოყენება, ა. ბოგვერაძეს — ტერმინები. ამასთან დაკავშირებით გვაქვს ზოგიერთი შენიშვნა. ჩვენი აზრით, „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის ცალკეული მონაკვეთების როგორც ერთიანობის, ისე განსხვავებულობის მტკიცება სტილისტური და ტერმინოლოგიური მსგავსება-განსხვავებების მიხედვით გაუმართლებელი ჩანს. საქმე ისაა, რომ კრებულის აღნიშნულ ნაწილს საფუძვლად უდევს სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ენაზე დაწერილი წყაროები, ამიტომ ტექსტის სტილი და ტერმინოლოგია სრულებით არაა დაზღვეული აღნიშნული წყაროების სტილისა და ტერმინოლოგიური არსენალის გავლენისაგან. ადვილი შესაძლებელია, რომ საერთო წყაროს გავლენით სტილისტური და ტერმინოლოგიური მსგავსება აღმოჩნდეს ორი სხვადასხვა ავტორის ნაწარმოებებში, სხვადასხვა წყაროების გავლენით კი — განსხვავებამ იჩინოს თავი ერთი ავტორის ნაწარმოებში. ამიტომ მხოლოდ სტილი და ტერმინოლოგია არ გამოდგება ობიექტურ კრიტერიუმად ცალკე თხზულების ფარგლების დასადგენად ისეთ უწყვეტ ტექსტში, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილი. ასეთ კრიტერიუმად არ გამოდგება, აგრეთვე, მსოფლმხედველობრივი მომენტი, რაშიც კ. კეკელიძე პროვიდენციალიზმს გულისხმობს, პროვიდენციალიზმი, რომელიც შუასაუკუნეობრივი აზროვნების საყოველთაო თვისებაა, თანაბრად ახასიათებს „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის ყველა ავტორის ნაწარმოებს. ამიტომ, საკვებით ბუნებრივია, რომ გამოთლიანებულ ტექსტში ამ ნიშნით დამოუკიდებელი ნაწარმოებები ერთმანეთისაგან ვერ გაიმიჯნება. ჩვენი აზრით, მიუღებელია განსახილველი ტექსტის ცალკეული მონაკვეთების ერთიანობის მტკიცება იმ არგუმენტით, რომ ამ მონაკვეთებში ერთი და იგივე წყაროა გამოყენებული. ასეთი არგუმენტი მიუღებელია იმ უბრალო მიზეზით, რომ ერთი და იგივე წყაროთი შეეძლო ესარგებლა რამდენიმე, თანაც, სხვადასხვა ეპოქის ავტორს. დასახელებულ მკვლევართა მიერ მოხმობილ სხვა კრიტერიუმებს საკვებით ვიზიარებთ.

ამავე დროს აუცილებლად მიგვაჩნია, წინასწარ იქნეს შერჩეული და დაზუსტებული ის შინაარსობრივი მახასიათებლები ანუ კრიტერიუმები, რომელთა საფუძველზე „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის უწყვეტი ტექსტის შიგნით უნდა შემოიფარგლოს პირველი მატანე და გაიმიჯნოს ის სხვა ნაწარმოებისა თუ ნაწარმოებებისაგან. ასეთ კრიტერიუმებად მიგვაჩნია: ა) ისეთი ხასიათის მითითებები, რომლებიც პირდაპირ გვაუწყებენ კავშირს წინამავალ ან მომდევნო თხრობასთან. ბ) ისეთი ცნობები, რომელთა აზრის გაგება შესაძლებელია მხოლოდ წინამავალ ტექსტში დაცულ მონაცემებთან კავშირში; გ) ისეთი ფაქტები, რომელთა მოტანის საპირობება გაუგებარი რჩება შემდგომი თხრობის სიუჟეტური ლოგიკის გაუთვალისწინებლად; დ) გამოვლენა ერთი და იმავე ცოდნისა; ე) გავრცელების არეალი ისეთი სტერეოტიპული გამოთქმებისა, რომელიც აზრის გადმოცემის ინდივიდუალური მანერის მაჩვენებელია და ვერ ჩაითვლება სხვადასხვა ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელ ზოგად სტერეოტიპად. აღნიშნული კრიტერიუმების მიხედ-

დვით ტექსტის შესწავლა უჩვენებს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ პირველი მათიანე მოიცავს დასაწყისი ნაწილის იმ მონაკვეთს, სადაც გადმოცემულია ამბები უძველესი დროიდან აშოტ ბაგრატიონის „გამეფებამდე“ (IX ს. დასაწყისი). ეს არის ერთიანი ნაწარმოები, დაწერილი ერთი პიროვნების მიერ (იგულისხმება, რომ სხვადასხვა წყაროების საფუძველზე). ამის მიხედვით თუ გავიაზრებთ ბიბლიოგრაფიული შენიშვნების შინაარსს, მივაღწეოთ შემდეგ დასკვნამდე: პირველ შენიშვნაში მოხსენიებული ლეონტი მროველი შეიძლება მივიჩნიოთ პირველი მათიანის ავტორად, მეორე შენიშვნაში დასახელებული ჯუანშერი კი ლეონტი მროველის ერთ-ერთი წყაროს („წიგნი ქართველთა ცხოვრებისა“) შემდგენლად.

ანონიმური

ლეონტი მროველის ერთი ისტორიულ-პოლიტიკური კონცეფციის შესახებ

(ლეონტი-ჯუანშერის იდენტიფიკაციისათვის)

ლეონტი მროველის საისტორიო თხზულებაში, როგორც ცნობილია, დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ქართველების, მათი მამამთავრების და მეფეების წარმოშობის საკითხებს. ლეონტიმ საქართველოს ისტორიის მსოფლიო ისტორიისა და დასაქავებლად და ქართველების შესაყვანად ხალხთა დიდ ოჯახში, ბიბლიურ ნიადაგზე შეიმუშავა ქართველებისა და მათი მამამთავრების გენეალოგიისა და ნათესაობის საკუთარი სქემა. ამაზე ავგო მან ერთი მთლიანი ისტორიულ-პოლიტიკური კონცეფცია და მის საფუძველზე წარმოგიდგინა ქართველი ხალხის ისტორია უძველესი დროიდან XI საუკუნემდე¹.

ლეონტი მროველმა ქართველები და მათი მეზობელი ხალხები ბიბლიური ნოეს შვილის იაფეტის შვილიშვილთა თარგამოსის შთამომავლად გამოაცხადა და თავისი თხზულება სწორედ ამ ცნობით დაიწყო:

„პირველად ვაჟსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვანელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა — ამათ თჳსთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს“².

¹ ლეონტი რომ უნდა იყოს ავტორი აგრეთვე „ქართლის ცხოვრებაში“ ჯუანშერის სახელით შესული „ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებისა“ და მისი მომდევნო ტექსტისა, ვიდრე აშოტ ბაგრატიონის ხელმოწერამდე, ამის შესახებ 1968 წ. გამოქვეყნებულ წერილი — „ქართლის ცხოვრების“ პირველი მემათიანე და მისი ავტორი“. მანამდე ის უფრო ვრცელი სახით გავრცელდა ნ. ბერძენიშვილის, რომელმაც ჩვენთან საუბარში აღნიშნა, რომ ასეთი აზრი მასაც ჰქონდა თავის ხელნაწერებში გამოთქმული. როგორც ჩანს, ნ. ბერძენიშვილს მხედველობაში ჰქონდა ის ბარათები, რომლებიც შევიდა მისი „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ IX წიგნში: „ჯუანშერი იგივე ლეონტია“ (გვ. 23); „მე ვფიქრობ: ლეონტი მროველი... ავტორია როგორც „მოქცევისა“ და „მოქცევათა“, ისე ჯუანშერის თხზულებისა“ (გვ. 17). მაგრამ ჩვენგან განსხვავებით ნ. ბერძენიშვილი კ. კეკელიძის მსგავსად ამ ორი ავტორის იგივეობას ხედავდა მხოლოდ ქართლში მეფობის გაუქმებამდე.

² ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 3.

ლეონტი, უეჭველია, იცნობდა მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიას“ (მისი ტერმინოლოგიით „ცხოვრებას სომხეთისა“), რომელშიც სომეხთა მამამთავარი ჰაიკი, ანუ, ლეონტის ენაზე, ჰაოსი ასევე თარგამოსიანად არის გამოყვანილი. მაგრამ თუ ხორენაცი თაოსს ძმები არ ჰყოლია, ლეონტიმ კავკასიის ხალხების მამამთავრები (ეთნარქოსები) ჰაოსის უმცროს ძმებად გამოაცხადა და ამით ზემოაღნიშნული ხალხების ნათესაობის ორიგინალური კონცეფცია შექმნა.

უზუტესობის გამო ზემოთ ჩამოთვლილ „შუდთავე გმირთა ზედა იყო განმგებულ და უფალ ჰაოს. და ესენი ყოველნი იყვნეს მორჩილ ჰაოსისა“. თავის მხრით, „ესე რვანივე ერთობით ჰმოხედეს ნებროთ გმირსა, რომელი იყო პირველი მეფე ყოვლისა ქუეყანისა“ (ქც, I, გვ. 6. — ხაზგასმა ყველგან ჩვენია).

შემდეგ თარგამოსიანები ჰაოსის მეთაურობით „განუდგეს ნებროთს და არლარა მისცეს ხარკი“. ნებროთი (ხორენაცი მას ბელსაც უწოდებს) ამის საპასუხოდ მთელი თავისი ნათესავით წამოვიდა თარგამოსიანებზე, მაგრამ ჰაოსის მიერ ბრძოლაში მოიკლა „და განთავისუფლდეს ნათესავნი თარგამოსისნი. მაშინ ჰაოს ჰყო თავი თჳსი მეფედ ძმათა თჳსთა ზედა და სხუთაცა ნათესავთა ზედა, მახლობელთა საზღვართა მისთასა“ (ქც, I, გვ. 7).

ამის შემდეგ თარგამოსიანების, კერძოდ, ქართველებისა და სომხების ცხოვრება თავ-თავისი გზით წარიმართა. ქართლოსიანები ჯერ ხაზარების მორჩილებაში არიან, მერე სპარსელებისა.

ფარნავაზის შემდეგ, რომელმაც შექმნა ქართველთა სამეფო და „მსახურებდა ანტიოქოსს, მეფესა ასურასტანისასა“, სამხედრო-პოლიტიკური უპირატესობა ლეონტის მიხედვით ამიერკავკასიაში მთლიანად სომეხი მეფეების ხელთაა, რომლებსაც მორჩილებენ ქართველთა მეფეები და ქართველები. ასე გაგრძელდა ქართლში მირიანის გამეფებამდე. მაეჟან ქართლის სპასვეტი სპარსეთის მიერ სომხეთის მოოხრების შემდეგ ამბობს: „წაღებულ არს სომხითი, რომელსა ეკიდა სამეფო ჩუენი“.

ლეონტი აღარ ასახელებს იმის მიზეზს თუ რამ განაპირობა სომეხთა უპირატესობა ქართლოსიანებზე, მაგრამ საეჭვო არაა, რომ, მისი აზრით, ამას ჰქონდა ის ისტორიულ-გენეტიკური საფუძველი, რომლის ძალითაც ჰაოსი თავის ძმებზე ჯერ „იყო განმგებულ და უფალ“ და მერე „მეფე“. ეგრისის შთამომავალ ქუჯის სიტყვები ქართლოსიანელ ფარნავაზისადმი რომ მოვიმარჯვოთ, ჰაოსიანებს ისტორიულად „მართებდათ უფლობა“ ქართლოსიანებისა. ამიტომ იყო, რომ სომეხ-ქართველთა ომებში ცალკეული წარმატების მიუხედავად, საბოლოოდ გამარჯვება სომეხებს უნდა დარჩენოდათ და რჩებოდათ კიდევ ლეონტის თანხმად. ეს კონცეფცია ლეონტიმ სომეხების სიყვარულით კი არ შეიმუშავა, არამედ ხორენაცის თხზულებიდან გამომდინარე შექმნა, რომელსაც ამიერკავკასიის უძველესი ისტორიის მისეული ცოდნაც (გამომდინარე ალბათ ამავე რიგის წყაროებიდან) ემოწმებოდა. მაგრამ ყოველად არაისტორიული იქნებოდა ლეონტის თავის თხზულების წერა შემდეგაც რომ ამ კონცეფციით განეგრძო და მანაც მოძებნა გამოსავალი.

ასფაგურ ქართლის მეფეს გარდაცვალების შემდეგ ასული დარჩა. შექმნილ ვითარებაში ქართლის ერისთავებმა ამ ქალის ქმრად და მეფედ მოიწ-

ეიეს სპარსელი უფლისწული მირვანოზ, საქართველოს ისტორიაში მირიან მეფედ ცნობილი. შაჰმა ქართლში გამეფებულ თავის ძეს „მისცა ქართლი, სომხითი, რანი, მოვკანი და ჰერეთი“. ასე დაედვა საფუძველი ლეონტის თანახმად ქართლის მეფეების ნებროთიანობასა და ზოსროიანობას ბაგრატიონების ზელმწიფობამდე ჩვენში. ამიერიდან ქართლის მეფეებზე საბატონოდ სომეხ თარგამოსიანებს და მათ ჩამომავალ არშაკუნიანებს არავითარი ისტორიული საფუძველი აღარ ჰქონდათ (თუ საქმე მორჩილებაზე მიდგებოდა, ამიერიდან, პირიქით, სომეხები უნდა დამორჩილებოდნენ ქართლის მეფეებს, როგორც ყოველი ქვეყნის პირველი მეფის ჩამომავალი). ამ თვალსაზრისის შესაბამისად პოლიტიკური ვითარება ამიერკავკასიაში შეიცვალა. მართალია, გაქრისტიანებადღე მირიანი თრდატ სომეხთა მეფეს ცვალებადი წარმატებით ებრძოდა (ბოლოს მაინც სპარსელებთან ერთად მირიანმა მოაოხრა სომეხეთი), ეიდრე ისინი კონსტანტინე იმპერატორის მეშვეობით დაზავდებოდნენ, მაგრამ ბაქარ მირიანის ძის მიერ ჯავახეთში სომეხების დამარცხების მერე ეს უკანასკნელნი საერთოდ ქრებიან ავტორის პოლიტიკური თვალთახედვიდან.

ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ მირიან მეფის და მისი მემკვიდრეების ნებროთიანობა-ზოსროიანობას საფუძველი არ გააჩნია. ის ლეონტიმ შეთხზა სომეხთა მორჩილებიდან ქართველების გამოსაყვანად და მათი მეფე-მთავრების განსადიდებლად (თუ ჰაოსიანების ოდინდელი უპირატესობა კავკასიაში ლეონტისათვის შედარებით უწყინარი წარსული იყო, ქართლის ქრისტიანი მეფეები და ხალხი რუსულმა მღვდელმთავარმა ველარ გასწირა საამისოდ). იგივე თვალსაზრისია გატარებული ჯუანშერთანაც. იქაც ლაპარაკია ქართლის მეფეების ნებროთიანობა-ზოსროიანობაზე, რაც ბიზანტიის იმპერატორსაც სცოდნია თურმე VIII ს-ში. კონსტანტინე პორფიროგენეტს ამის შესახებ, როგორც ცნობილია, ქართველ ბაგრატიონებში შემუშავებული სულ სხვა გადმოცემა აქვს დაცული, რომელსაც ეხმაურება სუმბატ დავითის ძის თხზულებაც. შემთხვევითი არაა, რომ ლეონტი-ჯუანშერის თხზულება თავდება სწორედ ქართლის „დიდ ხუასროანთა მეფეთა“ ისტორიით, რასაც სხვა ავტორის ბაგრატიონთა ზელმწიფობის აღწერა მოსდევს „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში.

არსად ქართველ მეფეთა ნებროთიანობა-ზოსროიანობაზე ცნობა სხვა წყაროებში არ მოიპოვება. „მოქცევაჲ“, პირიქით, ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს (მირიანის მამად იქ ქართლის 26-ე მეფე ლევია დასახელებული და არა ირანის შაჰი). ასევეა XII ს. ავტორის არსენ ბერის მეტაფრასულ „ნინოს ცხოვრებაში“. ეს მწერალი, რომელიც ამავე დროს უნდა იყოს ავტორი დავით აღმაშენებლის ისტორიისა, ლეონტის არა მარტო „ნინოს ცხოვრების“ „ჰამბავსა მეფეთასა თანა“ სათანადო „შეუწყებულობის“ გამო საყვედურობს, არამედ მკვეთრად ემიჯნება მას ქართველ მეფეთა წარმომავლობის საკითხშიაც, როცა აცხადებს: მირიან მეფე და სხვა ჩუენი მეფენი „შვილის-შვილნი“ არიან აზონისა და არიან ქართლიდან გამოსულთაჲ. ამით არსენმა არაპირდაპირ გამოხატა დავით აღმაშენებლის აზრიც (ცნობილია, ამავე ისტორიკოსის თანახმად დავითის დიდი განსწავლულობა საისტორიო მწერლობაში).

ერთი სიტყვით, ქართველ მეფეთა ნებროთიანობა-ხოსროიანობის კონცეფცია, რომელიც ლეონტის ეკუთვნის, მის ნაწარმოებად წარმოგვიჩენს ჯუანშერის თხზულებასაც. ასევე აერთიანებს ამ ავტორებს თქმულება „ნებროთის წიგნზე“. ლეონტის ბერძნულიდან უთარგმნია, როგორც ენისა და სტილის მიხედვით დაასკვნა კ. კეკელიძემ, აპოკრიფი ფსევდოფერმ ასურისა — „თარგმანი დაბადებისა ცისა და ქუეყანისა“ და ის წაუძღვარებია თავისი ისტორიისათვის, რასაც „ქართლის ცხოვრების“ მარიამ დედოფლის ვარიანტი მოწმობს⁵. ეს აპოკრიფი, რომელიც წარმოადგენს ასურული თხზულების განათა ქუაბის ერთ-ერთ რედაქციას, ლეონტიმ გამოიყენა საქართველოს ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დასაკავშირებლად თანახმად მაშინდელ ქრონოგრაფთა ტრადიციებისა⁶.

ზემოხსენებული აპოკრიფის საფუძველზე ლეონტის შეუთხზავს თქმულება ნებროთის წიგნზე, რადგან მასში ლაპარაკი იყო ბიბლიურ ნებროთ გმირზე და იხსენიება აგრეთვე „წიგნი ხილვათა ნებროთისა“⁷.

აღნიშნული თქმულება ცალკე და წერილობითი სახით არ არსებულა, როგორც დამაჯერებლად დასკვნა კ. კეკელიძემ⁸. ლეონტი ამ წიგნს არ მიუთითებს, როგორც არსებულსა და მკითხველისათვის ხელმისაწვდომს. ასე რომ ყოფილიყო, იქიდან შესაბამისი ადგილების მოტანისას, იგი იტყოდა: „ვითარცა წერია განცხადებულად ნებროთის წიგნსა“-ო. ლეონტი კი, პირიქით ვახტანგს ათქმევინებს, რომ ეს წიგნი „მამათა ჩუენთა და ფარულად ებყრა“-ო. ამიტომაც, რომ ამ წიგნიდან ადგილები მოაქვთ მხოლოდ ლეონტის მეფე-პერსონაჟებს — ამ ვითომდა ნებროთ გმირის ჩამომავლებს, და არა უშუალოდ და დამოუკიდებლად ამ თქმულების შემთხვევლს.

„ქართლის ცხოვრებისათვის“ ლეონტი მროველის მიერ დამუშავებულ „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის“ ვარიანტში აღნიშნულია, რომ მირიან მეფეს „შეექმნა სურვილი ქრისტეს სჯულისა“ მას შემდეგ, რაც „მრავალგზის ჰკითხავნ ჰურობა-ყოფილსა მას აბიათარს ძუელთა და ახალთა წიგნთასა და იგი აუწყებდა ყოველსა. და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი და მასცა წიგნსა შინა პოვა წერილი ესრეთ“, და მოაქვს იქიდან მიქაელ მთავარანგელოზისა და ნებროთის საუბრის ფრაგმენტი. უფრო ვრცლად მოუთხრობს ქართლის წარჩინებულებს ამ საუბრის შესახებ ვახტანგ გორგასალი, მაგრამ მირიან მეფის ბოლო ფრაზების განმეორებით⁹, რომელსაც ასევე ლეონტის ტექსტიდან გამომდინარე შემდეგი ცნობით ამოთარებხ: „ამის მერე შეიწყნარა მამამან ჩუენმან მირიან სახარება ქრისტესი ნინოს მიერ“.

ძნელი წარმოსადგენია არარსებული, ანდა ზემოაღნიშნული მეფეთა „დაფარულად“ ნაქონებ წიგნიდან, თუ არა მის შემთხვევლს, სხვას მოეტანა დამოუკიდებლად ცნობა. ჩანს, ლეონტისათვის „ნებროთის წიგნის“ დამოწმება ერთგვარი ლიტერატურული ხერხია ქართველ მეფეთა ნებროთიანობაში მკითხველის დასარწმუნებლად.

„ნებროთის წიგნიდან“ მითითებული ადგილების მაგალითზე ცხადად ჩანს, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ დამოუკიდებელი და სხვა ავ-

5 კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 437—439.

6 იქვე, გვ. 439.

7 იქვე, გვ. 243.

8 იქვე, გვ. 441.

9 შდრ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 105 და 162—163.

ტორის თხზულება კი არაა, არამედ ლეონტის ზემოაღნიშნული ისტორიულ-პოლიტიკური კონცეფციით გამართული მისივე ნაწარმოებია, რომელიც გრძელდება აშოტ I-ის ხელმწიფობამდე ქართლში.

შოთა გაღრიძე

„ქართლის ცხოვრების“ არქაული ნაწილის ინტერპრეტაციის საკითხები

„ქართლის ცხოვრების“ არქაული ნაწილის ინტერპრეტაციას ბევრი სიძნელე ახლავს. ამის მიზეზია: XI ს-ზე უადრესი ვერსიების უქონლობა, მეოთხეულობის დაუზუსტებლობა.

თავდაპირველად დ. ბაქრაძე ცდილობდა არქაულ ნაწილში მოეძებნა რეალისტური ფაქტები, რომლებიც ეთანხმებიან სხვა წყაროებიდანაც ცნობილ ისტორიულ მოვლენებს.

მოგვიანებით თ. ჟორდანიას თვლიდა, რომ ვინაიდან არქაული ნაწილის ცალკეულ ადგილებში ამბები ვრცელდება გადმოცემული, ისინი შედგენილია ამბების თანამედროვეთა მიერ. ეს აზრი იმთავითვე დაუჭერბელი იყო, ვინაიდან ვრცელად მოთხრობა ხშირად ძველი წყაროების საფუძველზეც ხდება ხოლმე.

XX ს. დამდეგიდან ჰიპერკრიტიკულმა მიმართულებამ ლეონტი პროვლისა და ჯუანშერის სახელებიანი მინაწერებისა და სხვა რეალიების მიხედვით დაიწყო არქაული ნაწილის ცალკეული მონაკვეთების გამოყოფა და დათარიღება, მათი ინფორმაციის, ვითარცა ისტორიული წყაროს, შეფასება.

ამჟამინდელი აზრით, ლეონტი პროველი არ უნდა იყოს ავტორი. იგი უფრო რედაქტორ-ხელმძღვანელი ჩანს, ალბათ ქც-ის იმ მონტაჟისა, რომელიც ჩვენ არსებული მასალით შეიძლება წარმოვიდგინოთ. ამ აზრს ისიც ემთხვევა, რომ ლეონტი პროველი არაა ავტორი ნინოს ცხოვრებისა, თუმცა მინაწერი მას ამ ძეგლის „აღწერასაც“ აკეთებდა. ამასვე მიგვაჩვენებს ჯუანშერის სახელიანი მინაწერის ის ცნობა, რომ ვახტანგ გორგასლის წინა ეპოქებზე მომთხრობელი ნაკვეთები „აღიწერებოდა“, ანუ დგებოდა „ჟამითი ჟამად“, ე. ი. სხვადასხვა დროს და, მასმასაღამე, სხვადასხვა პირთა მიერაც.

ჰიპერკრიტიკული მიმდინარეობის სქემას აშკარად უარყოფს, აგრეთვე, „ა. ნ.-ს დასაწყისი ნაკვეთის („ამბავი ქართლისა“) ფრაზა: „ხოლო აქათგან ვიწყით და წარმოვთქუთ ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა, და ცხოვრება მათი ვიდრე დღეთა ჩუენთამდე“ და ა. შ. (ქც, I, გვ. 8). თუ ეს სიტყვები ლეონტი პროველისაა, ეს უკანასკნელი კი ნამდვილად XI ს-ის პიროვნება ჩანს, გამოვა, რომ იგი ყოფილა „წარმომთქმელი“ ქართველთა მთელი ისტორიისა უძველესი დროიდან XI ს-ის 80-იანი წწ. ჩათვლით („ვიდრე დღეთა ჩუენთამდე“). ხოლო თუ დავუშვებთ, რომ ეს ვრცელი ფრაზა რომელიმე ძველი თხზულებიდანაა გადმოსული, გვიჩნდება აზრი, რომ არქაულ ნაწილში ამ ფრაზიანად შემოსულია მთლიანი, ისეთივე ადრინდელი, ფრაგმენტი, როგორიცაა, მაგალითად, ნინოს ცხოვრება.

საფუძველი აქვს იმ აზრს, რომ ჩვენამდე მოღწეულთაგან ადრინდელი და ძირითადია ჯუანშერის სახელიანი მინაწერი. ამიტომაცაა, რომ იმთავითვე

ქც-ის სომხურ თარგმანში გადავიდა სწორედ ის მინაწერი, რომლითაც შეიძლება ქც-ის არქეტების შექმნის ისტორია წარმოვიდგინოთ. ლეონტის სახელიანი მინაწერი კი მიგვანიშნებს მის ვითარება რედაქტორ-ხელმძღვანელ-ინიციატორის ღვაწლზე, რაც ქც-ის უძველესი, ჩვენთვის ცნობილი არქეტების შეკვრა-გამართვაში გამოჩნდა. ათონური ხელნაწერების ამჟამად ცნობილი მინაწერები კიდევ უფრო გვიოცნებებენ წარმოდგენას ლეონტი მროველის ლიტერატურულ-კულტურული საქმიანობის შესახებ. იგი მეთაურობდა ფართო მწიგნობრულ სამუშაოებს მშობლიური ქვეყნის ლიტერატურული ტრადიციების გამდიდრების მიზნით.

არქაული ნაწილის მეცნიერული ინტერპრეტაციისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მის დათარიღებას. ჰიპერკრიტიკულმა მიმდინარეობამ ყურადღება გამახვილა უმთავრესად ძეგლის ფილოლოგიურ ფაქტურაზე, რომელიც რეალიების მიხედვით, XI ს-ით დათარიღდა და ამავე დროისად წარმოიდგინა იგი როგორც ისტორიოგრაფიული ფაქტი. ამასთანავე ჰიპერკრიტიკულმა ხაზმა, არქაული ნაწილის ავტორად ლეონტი მროველი რომ აღიარა, ავტორობის ცნებაში თანამედროვე შინაარსი ჩადო. ამიტომაც მან არსებითად დიად დატოვა ლეონტის ლიტერატურული საქმიანობის ხასიათის პრობლემა. ამ საფუძველზე გავრცელდა აზრი, თითქმის ლეონტი მროველი გაფანტული წყაროებიდან კრებდა ინფორმაციას, მათ ერთიანობაში, თავისი ეპოქის წარმოდგენათა წილში გადახარშავდა, რითაც ქმნიდა XI ს. ისტორიოგრაფიულ ფაქტს. ასე, თვითვითარებაში ყურადღების მიღმა რჩებოდა არქაული ნაწილის „უამითი უამად“ ფორმირების საკითხი.

საქმეს, ერთი შეხედვით, უმჯველად ის ართულებს, რომ ჩვენამდე ფიზიკურად მოუღწეველია ქც-ის XI ს-ზე უადრესი ვერსია. მაგრამ ეს იმას როდი უნდა ნიშნავდეს, რომ ხსენებული ძეგლი ამაზე უადრეს არ არსებობდა. XIX ს. დიდ სიგარძეზე ქც-ის ვახტანგ VI-ზე წინანდელი ვერსიები არა ჩანდა, მაგრამ ლოგიკური არგუმენტაციით მაინც ხერხდებოდა იმის მტკიცება, რომ იგი ვახტანგის უწინარესაც არსებობდა.

ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ძველ დროში, როგორც წესი, ახალ-ახალი საისტორიო თხზულებების ავტორები უხვად, ზოგჯერ არსებითი ცვლილებების გარეშე, იყენებდნენ ადრეულ ავტორთა ნაწარმოებებს, მთლიანად იმეორებდნენ მათ. მეცნიერული კრიტიკის ვალია სათანადოდ გამოავლინოს ეს ძველი ნაკვეთები, გაიაზროს მათი შექმნის დრო და ვითარება და ამავე ეპოქის ისტორიოგრაფიულ ფაქტად „გახსნას“ მისი ინფორმაცია. ამ გზით შესაძლებელია არქაულ ნაწილში ვეძიოთ და გამოვავლინოთ ადრინდელი, მთლიანი პლასტები, ვცადოთ მათი ზოგადი დათარიღება მაინც, რაც საშუალებას მოგვცემს შევიმუშავოთ აზრი, რომ არქაული ნაწილის „არქეტებულ ვერსიაში“ თავი აქვთ მოყრილი XI ს-ზე უადრეს მასალებს, მთლიან სიუჟეტებს და, ალბათ, ლიტერატურულ ექსცერპტებსაც კი. ცხადია, ზემოხსენებული მასალები მიგვანიშნებენ იმაზე, რომ ქართველთა „წმინდა ისტორიოგრაფიული კულტურა“ XI ს-ზე უფრო ადრინდელია, და არა იმ დროისა, როგორც ეს „ქართლის ცხოვრების“ მაგალითზე ჰიპერკრიტიკულ სქემას წარმოუდგენია.

ამ სიძველეს ემოწმება მთელი რიგი ფაქტები:

1. ჟღანშერის სახელიანი მინაწერით, ქართველთა ცხოვრების წიგნი დგებოდა „უამითი უამად“, ე. ი. ნაწილნაწილ. არავითარი საფუძველი არა

გვაქვს არ ვენდოთ მინაწერის ამ ჩვენებას. მაშ, რაღა საფუძველზე ვენდობით მას სხვა საკითხებთან დაკავშირებით?

2. „უამითი უამობის“ სასარგებლოდ მეტყველებს ლეონტის სახელიანი მინაწერის შინაარსობრივი მიმართებაც არჩილის მარტვილობისა და ნინოს ცხოვრებისადმი. არჩილის მარტვილობა, ძირითადი მინაწერის მიხედვით, ცალკე ნაწარმოებია და ჩვენთვის ცნობილ მონტაჟში იგი, ეტყობა, უცვლელად შეუტანიათ, ისე, როგორც რედაქტორებს დახვედრიათ („წიგნი ესე წამებისა მისისა იოვან ისრეთ სულ მცირედ აღწერილი, რომელ უამთა შლილობითა ჯერისებერ ვერავის აღწერა“). მინაწერის ავტორი ლეონტი პროველს არ თვლიდა არჩილის მარტვილობის შემდგენლად, თორემ, რატომ არ მიუთითებდა ამაზე, ან რატომ იტყოდა, ეს მარტვილობა სათანადოდ („ჯერისებერ“) არავის ჰქონდაო აღწერილი. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ ნინოს ცხოვრებაც ლეონტი პროველზე ადრე არსებობდა, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი ეს ძეგლი X ს. ხელნაწერიდან.

3. ნინოს ცხოვრების სიუჟეტური კონსტრუქცია, ჩანს, არსებობდა უკვე IV ს-შივე, რაც შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ გელასი კესარიელის, გელასი კეზიკელის, რუფინუსის, თეოდორიტე კვირელის, აგათანგელოსის ძველი ვერსიების, არაბულ-ოპტურ-სირიული სვინაქსარების ცნობებით. მაშასადამე, წმ. ნინოს ცხოვრების სიუჟეტური ქარგა, ვითარცა ისტორიოგრაფიული ფაქტი, XI ს. ეპოქასთან შედარებით რამდენიმე საუკუნით მაინც ხნიერია.

4. გავრცელებულია თვალსაზრისი, თითქოს, არქაული ნაწილის ე. წ. ეთნარქების სქემა მთლიანად XI ს-საა, მასში არეკლილია კავკასიის ხალხთა მეგობრობის ამ საუკუნის იდეა. კრიტიკული შესწავლა კი მოწმობს, რომ ეს სქემა მეტად ძველია. თავისი ფაქტურით იგი მისდევს და ემთხვევა იმას, რასაც ვიცნობთ „ხალხთა წარმომავლობის“ წიგნის სომხური ქალკედონური ვერსიით, რომელიც VII ს-ით თარიღდება. ამრიგად, ეთნარქების სქემა ქც-ში აგებულია ადრექრისტიანულ წარმოდგენებზე და ვითარცა ისტორიოგრაფიული ფაქტი მეტად ძველი ჩანს.

5. X ს-დან მაინც ჩვენში აღიარებული იყო ბაგრატიონთა ებრაული წარმოშობის ოფიციალური ვერსია, არქაული ნაწილი ამ დროზე გვიან რომ შეექმნათ, მაშინ, ცხადია, ეს, ოფიციალური პოლიტიკური აზრის გამოხატულება (ვერსია) ამ ძეგლში უნდა ჩაერთოთ, რაც არ მოხდა. ამიტომაც XI ს-ში სუბატ დავითის ძემ საგანგებო თხზულება შექმნა ამ საკითხზე. ეს გარემოება, თითქოს, არაპირდაპირი მოწმობაა იმისა, რომ არქაული ნაწილის სიუჟეტური კონსტრუქცია ბაგრატიონთა აღზევების წინა ეპოქაშია ჩამოყალიბებული.

6. არქაულ ნაწილში დაცულია მრავალრიცხოვანი ინფორმაცია წინა-ქრისტიანული ეპოქის მმართველობაზე. ამ ეპოქის არაერთი პერსონაჟისა, თუ ფაქტის რეალურობა ახლა კარგად მტკიცდება საკონტროლო არქეოლოგიური, თუ წერილობითი დათარიღებული მასალების შუქზე. რა გზით შემოინახა ამ ეპოქის შესახებ ინფორმაცია? ზეპირად? ცხადია, არა, ვინაიდან ლეონტი პროველისა და ფარნავაზის ეპოქები ერთმანეთს 1000—12000 წწ. მაინც არიან დაშორებული. ამგვარ დისტანციაზე კი ზეპირი ტრადიცია უძლურია მიახლოებით მაინც სწორი ინფორმაცია შეინახოს. ამიტომაც, სავარაუდოა, რომ ძველ საუკუნეებშივე, ყოველ შემთხვევაში, ადრექრისტიანული ეპოქის გარიყაჟხვევ, არსებობდა გარკვეული საისტორიო ტრადიცია, გაბმული სიუჟეტების სახით შექმნილი და ფიქსირებული, რომელთა ბაზაზეც უშუალოდ,

თუ სხვათა მეშვეობით, ამ მასალამ არსებითი ცვლილებების გარეშე შემოაღწია არქაულ ნაწილში.

7. სიძველეზე მიგვიანიშნებს თვითონ ძეგლის მთავარი სათაური „ქართლის ცხოვრება“. მისი შემდგენლების მიზანია აჩვენოს „ქართლის“ და არა „საქართველოს“ (გაერთიანებული ქვეყნის) ისტორია. ისტორიულ-გეოგრაფიული აზროვნების მიხედვით „ქართლის“ ქვეყნიდან გამორიცხულია ეგრისი (დასავლეთ საქართველო), საერთოდ არა ჩანს იმის კვალი, რომ ოდესმე არსებობდა აფხაზთა (დასავლურ-ქართული) სამეფო, რომლის მიხედვითაც იქნებოდა გააზრებული მოგვიანო ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიჯნები. ქართული ქვეყნის მიღმა ჩანან პერეტი და ტაო და სხვ... ეს ვითარებაც მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ არქაული ნაწილის სიუჟეტის თუ ტექსტის შემქმნელები ადრექრისტიანული, გაერთიანების წინა ეპოქის პირები ჩანან.

ყველაფერი ეს, ერთად თავმოყრილი, იმას უნდა მიგვიანიშნებდეს, რომ თავისი სიუჟეტური და იდეოლოგიური ფაქტორით არქაული ნაწილი მეტად ძველი ფორმირებისაა, ადრექრისტიანული ხანისა მაინც. ამ დროის რეალობითაა იგი შემოსული, თუ ჩამონტაჟებული ჩვენთვის ცნობილ არქეტიპში, რომელსაც საკვებით ბუნებრივია, მოგვიანო რედაქციული შენამატებიც შეიძლება და უნდა ახლდეს კიდევაც.

ჩვენი მეცნიერების ამოცანაა ძველი სიუჟეტური ასპექტების შემდგომი გამოვლენა, მათი რაციონალიზაცია და ინფორმაციული ნაკადის შეგროვება-შესწავლა, რომელიც უეჭველად მოწმობს არქაული ნაწილის ცნობების ორიგინალობას და სანდოობას.

ედიშარ ხოშტარია-ბროსე

„ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ციკლის კომპოზიციის შესახებ

„ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ციკლის, კერძოდ ლეონტი მროველის სახელთან დაკავშირებული თხზულების, შესწავლის თვალსაზრისით ბევრია გაკეთებული, მაგრამ ჯერჯერობით არაერთი არსებითი საკითხი გადაუჭრელი რჩება. მაგალითად, საკითხზე, თუ რა ეკუთვნის საკუთრივ ლეონტი მროველს, დიდი ხანია დავა სწარმოებს: კერძოდ, ივ. ჯავახიშვილი ლეონტისა და ჯუანშერის სხვადასხვა დამოუკიდებელ თხზულებათა ავტორებად მიიჩნევდა, ხოლო კ. კეკელიძე აიგივებდა მათ. დღეს ორივე ამ თვალსაზრისს თავისი მიმდევრები ჰყავს. ჩვენ იმ აზრს ვადგავართ, რომ ლეონტი არის ავტორი ე. წ. „მეფეთა ცხოვრებისა“ და რედაქტორ-შემდგენელი „ქართლის ცხოვრების“ მთელი დასაწყისი ციკლისა, ე. ი. იმ ნაწილისა, სადაც „მეფეთა ცხოვრების“ გარდა შედის „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“, „ვახტანგ გორგასლის ისტორია“, არჩილის ცხოვრება და წამება, ე. წ. „მატიანე ქართლისაჲს“ დასაწყისამდე. ასეთი თვალსაზრისის დასაბუთებისას შეიძლება გამოვლდეს ლეონტისთან სოციალური და ეთნო-პოლიტიკური ტერმინების (მაგ., „ერო“, „აზნაური“, „აფხაზნი“ და სხვა) ხმარება და განსაკუთრებით კი ის, რომ ლეონტი, როგორც წესი, თავის ორიგინალურ ნაწილში („მეფეთა ცხოვრება“) გაუბრბის ადრინდელი ხანის ქართული მწერლობის ძეგლების უმრავლესო-

ბისათვის დამახასიათებელი ისეთი ტიპური ცნების ხმარებას, როგორიცაა „მეფე და ყოველი ერი“ და უპირატესობას აძლევს კრებით ცნებას „ყოველნი ქართველნი“¹. ძეგლის ამ კუთხით განხილვა მომავალი ჩაღრმავებულ კვლევის საგნად უნდა იქცეს, ამჟამად კი გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ზოგიერთ სხვა, ნაკლებად შესწავლილ მხარეზე, კერძოდ, ძეგლის კომპოზიციაზე, ანუ იმაზე, თუ როგორ არის აგებული და გააზრებული თვით „მეფეთა ცხოვრება“ და მთელი დასაწყისი ციკლი „ქართლის ცხოვრებისა“.

საკუთრივ „მეფეთა ცხოვრებაში“ კომპოზიციურად სამი ძირითადი ნაკვეთი შეიძლება გამოიყოს. პირველი — ესაა, ასე ვთქვათ, ჩვენი წარსულის ლეგენდარულ-პეროიკული ანუ „გმირული“ ხანა. აქ შედის „ამბავი რვათა ძმათა“ ანუ „თარგამოსისა და ნათესავისა მისისა“ და „ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა“ (ანუ ქართლოსიანთა). ამ დროის პერსონაჟები ლეონტისთან ლეგენდარულ გმირებად არიან წარმოდგენილნი: კავკასიანელთა მამამთავრის — თარგამოსის შვილები იყვნენ „გმირნი ძლიერნი“ — „შუდნი იგი გმირნი ძმანი ჰოსისანი“; ასევე არის დახასიათებული მათი მოპირისპირე ბანაკი — ნებროთ „და გმირნი მისნი“. ქართლოსის შვილნი — „ხუთნივე იყვნენ გმირნი, არამედ მცხეთოს უგმირე იყო სხვათა მათ“.

რითი ხასიათდება ეს ეპოქა („გმირებისა“)?

ამ დროს ქართლოსიანთა შორის არ იყო „უწარჩინებულესი და უხუცესი“ — არამედ ადგილ-ადგილ „თავადნი იჩინიან“. ვინც მცხეთაში იჯდა, „რეცა თავადი“, არც მეფე იყო და არც ერისთავი, „არამედ მამასახლისი ეწოდებოდათ, და იგი იყვის მაზავებელ და ბჟე სხუთა ქართლოსიანთა“ (ქც. I, გვ. 3—11).

ამის შემდეგ ლეონტის თხრობაში გმირთა ხსენება წყდება. ლაპარაკია ჯერ ხაზართა შემოსევაზე და შემდეგ ისეთ ისტორიულ მოვლენაზე, როგორიცაა „გამოსვლა ალექსანდრესი“. მასთან არის დაკავშირებული ქართლში აზოს მოსვლისა და ფარნავაზის მთელი ისტორია. ამ დროიდან იწყება ჩვენში მეფობაც. აზოს დამარცხების შემდეგ პირველი მეფე ხდება ფარნავაზი: „მაშინ ფარნავაზ უშიშ იქმნა ყოველთა მტერთა თესთაგან და მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა და განამრავლნა ყოველნი მკედარნი ქართლისანი, განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი“ (ქც. I, გვ. 241).

როგორც ვხედავთ, ამიერიდან, ლეონტის თანახმად, ჩნდება ერისთავნი და „გმირთა“ ადგილს იჭერენ „ბუმბერაზები“ და „გოლიათები“. ხშირია ეპიზოდები მათი შერკინებისა და იხმარება ზოგადი ტერმინიც — „გოლიათობა“: „ვერცა ბარტამ მეფე ებრძოდა მას, რამეთუ არა იყო ბარტამის თანა გოლიათობა“ (გვ. 32); გვაქვს: „თავნი გოლიათობისანი“ (გვ. 46), რაც რაინდობას ნიშნავს. თვით ფარნავაზიც იყო გოლიათი: „ესე ფარნავაზ იყო კაცი გონიერი, მკედარი შემმართებელი და მონადირე კელოვანი“ (გვ. 21). „გოლიათი“, ისევე როგორც „ბუმბერაზი“, რაიმე ზებუნებრივ თვისებებს არ გულისხმობდა. ეს უბრალოდ გამორჩეული მეგრძოლის, რაინდის, ეპითეტები იყო: „ხოლო ესე ადერკი, ძე ქართამისა... იყო კაცი ასაკით შუენიერი, ტანით ღიდი და გოლიათი. მრავალგზის გამოცდილი იყო ბრძოლასა

¹ იხ. Э. В. Хоштария-Броссе, Терминологическая основа источниковедческого изучения начального цикла „Картлис цховреба“. Тезисы докладов научной сессии „Актуальные проблемы изучения и издания письменных исторических источников“, Баку, 17—19 октября 1985 г.

სომეხთა და ასურთა და მას მოეკლა მრავალი ბუმბერაზი“ (გვ. 33). ეს პერიოდი პირველი მეფე-ერისთავებისა და „ბუმბერაზ-გოლიათებისა“ პირობითად მოიცავს ფარნავაზიდან მოკიდებული მირიანამდე, ე. ი. ქრისტიანობის შემოსვლამდე — ანუ 23 წარმართი მეფის ისტორიას.

ახალი მონაკვეთი „მეფეთა ცხოვრებისა“, ჩვენი აზრით, ქრისტიანული ხანიდან იწყება. აქ თავდაპირველად მოცემულია მირიანის გამეფების ვითარება და ცხოვრება — ლეონტისეულ მოკლე ვარიანტში, სადაც იწყება სიუჟეტი — „მეფეთა თვისი“ ფეროზის შესახებაც (ქც, I, გვ. 60—71). შემდეგ ტექსტს აგრძელებს „მოქცევა მირიან მეფისა და მის თანა ყოვლისა ქართლისა... ნინო მოციქულისა მიერ“, ლეონტისეული რედაქციით, რომელიც ძირითადად ემთხვევა „მოქცევა ქართლისაჲს“ ვარიანტს, მაგრამ შიგა და შიგ, და უფრო ბოლოში, შეიცავს ქრონიკალური ხასიათის ცნობებს — „მოქცევა ქართლისაჲს“ ქრონიკიდან და სხვა პასაჟებს, იგივე ფეროზის ხსენებით (გვ. 125—128). ამას მოსდევს კიდევ ექვსი მეფის ისტორია (ბაქარის, მირდატის, ვარაზ-ბაქარის, თრდატის, ფარსმანის და მირდატის), აგრეთვე ფეროზის შესახებ თხრობით (გვ. 128—138), რომელიც ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით სხვაობს საკუთრივ ლეონტისეული თხრობისაგან (იგულისხმება ცნების „მეფე და ყოველი ერი“ გამოყენება), შემდეგ მოდის ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“ (გვ. 139—204). ამ ნაწილის დამთავრების შემდეგ კვლავ რამდენიმე მეფის და ერისმთავრის ისტორიაა მოთხრობილი დაჟიდან მირამდე (გვ. 205—233). ამ ნაწილშიც უხვადაა ქრონიკალური ხასიათის ცნობები „მოქცევა ქართლისაჲს“ ქრონიკიდან, რომელნიც ზოგჯერ ემთხვევა სუბმატ დავითის ძის ცნობებსაც. სხვათა შორის, აქვეა ცნობა შუშანიკის წამების შესახებ ვარსკენ პიტიაშვის მიერ, რაც მეფე ბაკურის დროს არის ნაგულისხმები (გვ. 216). ქვემოთ თხრობა გადადის არჩილ მეფეზე (გვ. 232) და ცალკე გამოყოფილია თავი „წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი...“ (გვ. 245—248). აქაც თხრობა ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით განსხვავდება საკუთრივ ლეონტისეულისაგან და ემსგავსება ვახტანგის შემდგომ მეფეთა ცხოვრების აღწერას. ამით თავდება ტრადიციულად ლეონტი მროველის სახელთან დაკავშირებული ნაწილი „ქართლის ცხოვრებისა“. ჩვენი აზრით, თუკი დასაწყისი ძეგლისა — „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევამდე“ ლეონტი მროველის ორიგინალურ თხზულებად უნდა მივიჩნიოთ, რომელსაც ახასიათებს კომპოზიციური შეკავშირებულობა და მთლიანობა, სპეციფიურობა ეთნო-სოციალური და პოლიტიკური ტერმინოლოგიის გამოყენებისას, მომდევნო ნაწილები ძირითადად შედგება, ჩანს, ლეონტის ხელთ არსებული კომპაქტური ხასიათის თხზულებათაგან, რომელთა სიუჟეტსაც და ტერმინოლოგიასაც რედაქტორი ძირითადად ხელუხლებლად ტოვებს („ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“, ჯუანშერის „ვახტანგის ცხოვრება“, „არჩილის წამება“). ამ კომპაქტური წყაროების გარდა რედაქტორ-შემდგენელი, ეტყობა, არსებულ ხარვეზებს, ავსებს ქრონიკალური ხასიათის მასალით (მათ შორის „მოქცევა ქართლისაჲს“ ქრონიკიდან) და სხვა წერილობითი თუ ზეპირი წყაროებით, სადაც, კერძოდ, ფეროზის ცხოვრებაც იყო წარმოდგენილი.

რაც შეეხება დასაწყის, ორიგინალურ ნაწილს, აქ ლეონტი აგრეთვე უხვად იყენებს წყაროებს, რომელთაც თვითონაც ასახელებს („მოქცევა ქართლისაჲს“, „ცხოვრება სპარსთა“, „წიგნი ბერძენთა“, „მოქცევა ბერძენთა“,

„ცხოვრება სომეხთა“ და უთუოდ ზეპირ გადმოცემებსაც, მაგრამ ყველა ესენი ორგანულადაა ჩართული თხრობაში მხატვრულ-სტილისტური თუ ტერმინოლოგიური მკაცრად განსაზღვრული წესის თანახმად. შინაარსობრივადაც მასალა მწყობრად არის გააზრებული და აგებული, ლოგიკური ისტორიული პერსპექტივების დაცვით, რომელზედაც ზემოთ იყო საუბარი. ამდენად, ჩვენ ხელოვნურად გვეჩვენება, საკუთრივ ლეონტიელ თხრობაში „მეფეთა ცხოვრებაში“) რომელიმე მონაკვეთის თუ თავის გამოყოფა „დამოუკიდებელ მხატვრულ ნაწარმოებად“ (რ. ბარამიძე). თუ ავიღებთ იგივე „ფარნავაზის ცხოვრებას“, მისი არც დასაწყისი: „მას ჟამსა იყო ჭაბუკი ერთი მცხეთას ქალაქსა შინა. ესე ფარნავაზ იყო...“ და არც შემდგომი თხრობა არ იძლევა საფუძველს ამ თავის ცალკე ნაწარმოებად გააზრებისა. პირიქით, ეს დასაწყისი სწორედ „ფარნავაზის ცხოვრების“ წინა ნაწილთან ორგანულ კავშირზე მეტყველებს, მით უმეტეს რომ ფარნავაზის თავგადასავალი უცხოელ აზოსთან ბრძოლით იწყება, რაც წინა თავში მონათხრობის გარეშე გაუგებარიც იქნებოდა. ეს, ცხადია, არ გამორიცხავს, პირიქით, გულისხმობს, რომ ლეონტის ხელთ ჰქონდა სათანადო წყარო ფარნავაზის ცხოვრების შესახებ, სავსებით შესაძლოა ცალკე ამ პიროვნებასთან დაკავშირებული ლეგენდის საფუძველზე დაწერილი თხზულების სახითაც (ზ. ალექსიძე. — მნათობი, 1984, № 12, გვ. 157).

დავით მუსხლიშვილი

„ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობისათვის

1. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება (კ. კეკელიძე), რომ ე. წ. „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ და „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ერთი მთლიანი ნაწარმოებია და ერთ ავტორს (ლეონტი მროველს) ეკუთვნის.

ამ თხზულებებში დამოწმებული პოლიტიკური ისტორიულ-გეოგრაფიული კონცეფციები, ვფიქრობთ, ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებენ. საქმე ეხება „ქართლისა“ და „ჰერეთის“ ცნებათა პოლიტიკურ შინაარსს.

პირველ თხზულებაში წარმოდგენილი თვალსაზრისის საფუძველზე, რომ ქართლოსი და ჰეროსი ძმები არიან, თავიდან ბოლომდე თანმიმდევრულად გატარებულია პოლიტიკური კონცეფცია, რომ „ქართლი“ და „ჰერეთი“ ტოლფასი პოლიტიკური ცნებებია: „და მეფობდა მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვკანს და ეგრს“ (ქც, I, გვ. 65). ასეთი მაგალითები ბევრია. განსაკუთრებით საინტერესოა ამ მხრივ ჩვენებანი, სადაც საკუთრივ „ქართლი“ და „ჰერეთი“ არის დაპირისპირებული.

ა. „მირიან მეფემან განამტკიცა ყოველი ქართლი და ჰერეთი სარწმუნოებასა ზედა სამებისა წმიდისასა“ (ქც, I, გვ. 128).

ბ. „დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი თვნიერ კლარჯეთისა, და ჰერეთი და ეგრისი“ (ქც, I, გვ. 137).

მეორე თხზულებაში პირველივე გვერდიდან სხვაგვარი ვითარებაა: „ერისთავი სპარსთა მეფისა, რომელი ერისთაობდა რანს და მოვკანს, ვიდრე არჩილის მეფობადმდე, მისივე გასაგებელი იყო ქართლი“ (ქც, I, გვ. 140).

უკვე აქედან სავარაუდოა, რომ ერისთავის განსაგებელში ჰერეთი იმიტომ არ ჩანს, რომ იგი „ქართლში“ იგულისხმება. მართლაც, ამ თხზულებაში „ჰერეთი“ უპირისპირდება არა „ქართლს“, არამედ „კახეთს“ ან „კუხეთს“.

ა. „და შეილნი ბაკურ მეფისანი... დარჩეს კახეთს. და დაიპყრეს კუხეთი (ანასეული ნუსხით: კახეთი) და ჰერეთი“ (ქც, I, გვ. 219).

ბ. „ჰერეთი და კახეთი ჭალაკთა და ტყეთაგან უკეთუ დარჩომილ იყო“ (ქც, I, გვ. 244).

მაგალითების გამრავლება კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ სურათი ისედაც ნათელი უნდა იყოს: ზემოხსენებული თვალსაზრისით პოლიტიკური ისტორიული გეოგრაფია ამ ორ თხზულებაში პრინციპულად განსხვავებულია. თავისთავად ისტორიულ სინამდვილეს არც ერთი კონცეფცია არ ღალატობს, რამდენადაც „ჰერეთი“ (=დასავლეთი ალვანეთი) სწორედ ვახტანგ გორგასლის დროს იქნა შემოერთებული. მისი თანამედროვე წყარო („წამებაჲ შუშანიკისი“) მოწმობს, რომ ჰერეთი ქართლის სამეფოში შემოდიან.

გფიქრობთ, ასეთი კონცეფციური განსხვავება ამ ორ თხზულებას შორის აღნიშნულ საკითხში იმის მოწმობად შეიძლება გამოდგეს, რომ ისინი მართლაც, ორ სხვადასხვა ავტორს ეკუთვნის. ისინი რომ ერთი ავტორის დაწერილი ყოფილიყო, მოსალოდნელი იქნებოდა თვით ტექსტში სათანადო ადგილას იმის აღნიშვნა, რომ ჰერეთი ამა და ამ დროს შემოერთებულ იქნა და არა ex abrupto „ქართლის“ ცნების გაფართოება „ჰერეთის“ ხარჯზე, ისიც ვახტანგ გორგასლის წინარე ხანაში.

2. „არჩილის წამების“ ტექსტი არ შეიძლება დედანში იმ ფრაზით დაწყებულიყო, რომლითაც იწყება: „და ვითარ გარდაჯდეს წელიწადნი ორმოცდაათნი“ (თუკი იგი, რა თქმა უნდა, ცალკე თხზულებაა). ეს უნდა იყოს რედაქტორის თუ „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის შემდგენლის ინტერპოლაცია ჭუანშერის (თუ ანონიმის — ჭუანშერის პირველწყაროს) თხზულებასთან ორგანულად გადასაბმელად, რადგან ეს უქანასკნელი ქართლის ისტორიის აღწერას ამოვარებს სიტყვებით: „უამთა მათ დაეცადნეს სარკინოზნი შემოსლვად ქართლად ყრუსა წარსლვითგან წელიწადსა ორმოცდამათესა“ („ორმოცდამათესა“ ანასეული ნუსხის ჩვენება, მარიამისეული და მაჩაბლისეული ნუსხებით: ორმოცდაათისა, დანარჩენი ნუსხებით: ორმოცდაათსა. — დ. მ.). აქა უამამდე არღარა შემოვიდოდეს, არამედ მიიღებდეს ხარკსა ერისთავთაგან“ (ქც, I, გვ. 244).

ამის აღნიშვნა იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ სწორედ წამების ეს დასაწყისი ფრაზა ბევრი მკვლევრისათვის ერთადერთი საფუძველი არჩილის მოწამებრივი სიკვდილის დასათარიღებლად (787 წ. = 737+50) და ამდენადვე, არჩილის VIII ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწედ წარმოსადგენად. აქედან ცხადი უნდა იყოს ამგვარი თვალსაზრისის მცდარობა.

ბიოგრაფიული

ჭუანშერი და მისი „ცხოვრებაჲ ვახტანგ გორგასლისა“

ყველაზე გავრცელებული შეხედულებით, რომელიც ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა ჩამოაყალიბა „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის ერთ-ერთი პირველი თხზულებათაგანი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, შეიცავს V—VIII სს. საქართველოს ისტორიის აღწერას და მისი ავტორია XI ს-ში მცხო-

ვრეებზე ჯუანშერი. მაგრამ ამ შეხედულებას ყველა მკვლევარი, არ იზიარებს. გამოთქმულია მოსაზრებები, რომ თხზულება დაწერილია VI, VIII ან IX—X სს-ში. აზრთა ერთიანობა არც ძეგლის მოცულობის შესახებ არსებობს. ამჟამად, სიმორკლისათვის, არ შეუძლებელია ამა თუ იმ ვარაუდის დამცველთა არგუმენტაციის განხილვას. ყოველივე ეს კარგად არის ცნობილი ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის სპეციფიკურობისათვის. გადავალთ პირდაპირ ჩვენი ჰიპოთეზის წარმოდგენაზე.

ჩვენ ვიზიარებთ იმ მკვლევართა შეხედულებას, რომლის მიხედვით „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ არ შეიძლება თავიდანვე იმ მოცულობისა ყოფილიყო, როგორც დღეს არის იგი წარმოდგენილი ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებაში“. თუ ყურადღებით დავაკვირდებით ტექსტს, შევნიშნავთ, რომ ვახტანგის სიკვდილის შემდგომი ამბების აღწერა ერთი, სტრიქონი, ისტორიული ფაქტების გადმოცემის მანერით, მნიშვნელოვნად განსხვავდება თვით ვახტანგის მეფობის აღწერისაგან. გარდა ამისა, VI—VIII სს. აღმწერილი პირი გაცილებით უკეთ იცნობს მსოფლიო ისტორიის მოვლენებს (ვერძხლ; სპარსეთისა და ბიზანტიის ისტორიის ფაქტებს), ვიდრე გორგასლის ეპოქის ისტორიკოსი. თვალში საცემია ის გარემოება, რომ ვახტანგ გორგასლისადმი მიძღვნილ თხზულებას (ამას „ქართლოს ცხოვრების“—უძველეს ნუსხებში დადასტურებული სახელწოდების გარდა მოწმობს, აგრეთვე, თავთ ურცელი და ღებულური აღწერა ამ მეფის საქმიანობისა) რატომღაც „მოხმული“ აქვს კიდევ არანაყვარი საუკუნის მატანე; არავითარ პირდაპირ კავშირში, რომ არ იმყოფება ვახტანგის პიროვნებასთან.

ჩვენი აზრით, გამოიციხულია აგრეთვე, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ლეონტი მროველის კალამს ეკუთვნის და „მეფეთა ცხოვრების“ გაგრძელება იყოს, როგორც ამას კ. კეკელიძე ვარაუდობდა (კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1981, გვ. 252—253). სხვა თუ არაფერი, „მეფეთა ცხოვრება“, ისევე როგორც „ქართლის ცხოვრების“ VI—VIII სს. ამბების შემცველი-მონაცვეთი, აშკარად ქვეყნის საერთო ისტორიის აღმწერილი მატანეა, განსხვავებით ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსის თხზულებისაგან, რომელიც შემდეგდროინდელი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მსგავსად, ერთი გამოჩენილი მეფის ცხოვრებას უძღვნის თავის ნაშრომს.

რაც შეეხება საკითხს, თუ ვინ არის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ავტორი, ჩვენ აბრავიფარე საბუთი არ გავაჩნია იმისათვის, რომ უნდობლობა გამოგვტყუდროს. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობილ მინაწერს, სადაც ნათქვამი: „წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრება ვიდრე ვახტანგისადმე აღიწერებოდა უამითი-უამად. ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამოდ აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან, ამისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისმან, ნათესავმან რევისმან, მირიანის ძისამან“ (ქ. ც., I, გვ. 248). ჯუანშერი ნამდვილად ისტორიული პირია. ცნობილია, რომ იგი იყო დიდი ფეოდალი, მეფე არჩილის თანამედროვე, და ამდენად, ცხოვრობდა VI—VII სს-ში. ამ მინაწერზე დაყრდნობით ქართულ ისტორიოგრაფიაში, „თხზულება“ იქნება; უნდავეთ ფაქტად არის აღიარებული ის, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ავტორს ექვია

ჯუანშერი. მაგრამ, მეორე მხრივ, მკვლევართა დიდი უმრავლესობა ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ ჯუანშერს XI ს-ის ავტორად მიიჩნევს, მის თხზულებაში შემჩნეული რამდენიმე ანაქრონიზმის გამო. მაგრამ XI ს-ში ხომ არავითარი ისტორიკოსი ჯუანშერი არ ყოფილა? ყოველ შემთხვევაში, წყაროებში მის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება, თუ არ ჩავთვლით ვინმე ილარიონ-ჯუანშერს რომელსაც საერო სახელის მეტი საეკლავო რაიმე აკავშირებდეს ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსთან. გამოდის, საქმე გვაქვს აშკარა წინააღმდეგობასთან: ვუჭერებთ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობას, რომლის მიხედვით გორგასლის ისტორია ჯუანშერმა დაწერა, და ამავე დროს ვაცხადებთ ამ ჯუანშერს XI ს-ის ავტორად, მაშინ როდესაც იგივე ცნობა დაბეჭდვით მიგვითითებს, რომ ჯუანშერი VIII ს-ის მოღვაწე იყო.

ამგვარად, ან უნდა ვირწმუნოთ, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ დაწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმა VIII ს-ში, ან, თუ ამ თხზულებას მაინც XI ს-ის ძეგლად მივიჩნევთ, უნდა ვაღიაროთ, რომ მისი ავტორის სახელი ჩვენთვის უცნობია.

ჩვენ უფრო მისაღებად პირველი მოსაზრება გვეჩვენება. თხზულების ხასიათი, სტილი, იდეა ყველაფერი უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ დაწერილია სწორედ VIII ს-ში.

VI—VIII სს-ში საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე ხანა იყო. ფეოდალური ურთიერთობების განმტკიცება-განვითარების პერიოდი ჩვენში დაემთხვა საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარების მკვეთრ გაუარესებას. გაფუძალადებული ერისთავები, რომლებმაც საგამგეო მიწები საგვარეულო სამფლობელოებად აქციეს, არ ეპუებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას. ქვეყანას გარს ეკრა ძლიერი და აგრესიული სახელმწიფოები: ბიზანტიის იმპერია, ხაზართა სამეფო და სასანური ირანის ადგილზე აღმოცენებული არაბთა სახალიფო.

მძიმე კრიზისში იმყოფებოდა თვით ქართული სახელმწიფოებრიობაც, რომელიც ამ დროისათვის თავისი ისტორიის უკვე მეორე ათასწლეულს ითვლიდა. VII ს-ის ბოლოს გაქრა სამეფო ძალაუფლება ლაზიკაში, უფრო ადრე კი ქართლში. ადგილობრივი მმართველები უცხოელი დამპყრობლების შიშით მეფის ტიტულს ვეღარ ატარებდნენ. დაქსაქსული, პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას მოკლებული, გაუთავებელი ომებით სისხლისაგან დაცლილი, დახარკული ხალხი, იოანე საბანის ძის სიტყვით, „ირყეოდა ვითარცა ლერწამი ქართავან ძლიერთა“. გახშირდა რენეგატობის შემთხვევები. დამპყრობლებთან ბრძოლა უაზრო ჩანდა (წყაროებში ამ დროს ფაქტობრივად ვეღარ ვხედავთ შემოსულ მტერთან სავსე ბრძოლების ხსენებას, რაც წინააღმდეგობის დაქსაქსულობაზე მიუთითებს). აღიარებულია, რომ იოანე საბანის ძეს შემთხვევით არ დაუწერია „აბო თბილელის წამება“. ამ ნაწარმოების მიზანი იყო გაელვიძებინა ხალხში ეროვნულ-სარწმუნოებრივი გრძნობა, განემტკიცებინა ქრისტიანული რელიგია, რათა იგი თარჯად ქმულიყო ქართველებსა და მაჰმადიან დამპყრობლებს შორის. ამაზე ბევრი თქმულა და დაწერილა. მაგრამ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ შექმნილ სიტუაციაში ზნეობრივი გმირის, ქრისტიანი მოწამის გვერდით არანაკლებ საჭირო იქნებოდა მებრძოლის, მეომარი მეფის წარმოდგენა, რაც არანაკლებ შეესაბამებოდა იმ დროის იდეალებს. ეს გააღვიძებდა ეროვნული სიამაყის გრძნობას და მისაბამი მაგალითი იქნებოდა, შეიარაღებული წინააღმდეგობისათვის. ჯუანშერმა, რიქველმაც,

საფიქრებელია იოანე საბანის ძეზე ადრე დაწერა თავისი თხზულება, ასეთი გმირი იპოვნა საქართველოს მტრებთან შეურთგებელი მებრძოლის ვახტანგ გორგასლის სახით, მის დროს, ცხადია, მოიპოვებოდა სარწმუნო წყაროები, ან იქნება საგანგებო თხზულებაც, ვახტანგის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ (ჩვენი აზრით, ამან განაპირობა „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ეპიკური ხასიათი, რაც მას ანათესავებს ლეონტი მროველის თხზულებასთან, რომელიც აგრეთვე იბერიული ხანის მწერლობის მასალებზეა აგებული, და განასხვავებს XI ს-ის სხვა ქართული მატიანეების („მატიანე ქართლისა“, „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“) რამდენადმე მშრალი სტილისაგან. ამ პირველწყაროთა საფუძველზე VIII ს-ის II ნახევარში ჯუანშერმა დაწერა თავისი თხზულება. სავარაუდოა, რომ ეს მოხდა არჩილის გარდაცვალების შემდეგ და მისი ძის ჯუანშერის ხაზართა ტყვეობაში ყოფნის დროს, როდესაც „იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხუასროანთამან“ (ქც, I, გვ. 250). ე. ი. ფაქტობრივად უმეფობის ხანაში. სხვა დროს ნაკლებად წარმოსადგენია მემატიანეს თუნდაც გორგასალზე დაწერა, რომ იგი „უმეტეს სახელგანთქმული გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“ (ქც, I, გვ. 139). მით უმეტეს გამოირიცხულია რაიმე მსგავსის დაწერა XI ს-ში, მძლავრი, გამაერთიანებელი მეფეების ხანაში. პირიქით, ჩვენ გვაქვს მაგალითი, რომ „მატიანე ქართლისა“ ავტორი ბაგრატ III-ს გორგასლის გვერდით აყენებს: „შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასლისა არავინ გამოჩენილ არს სხუა მსგავსი მისი (ბაგრატის — გ. ა.) დიდებითა და ძალითა, და ყოველითა გონებითა“ (ქც, I, გვ. 282).

ჯუანშერმა თავის თხზულებაში, ჩანს, განზრახ გააზვიადა ზოგი ცნობა. მაგ., მონაცემები ლაშქართა რაოდენობის შესახებ და სხვ. ჩვენი აზრით, ამას იგი აკეთებდა იმ მიზნით, რომ თავის თანამედროვეთა თვალში გაეზარდა ქვეყნის წარსული სიდიადე, აღეძრა ეროვნული სიამაყის გრძნობა იმ აზრებისაგან, რომ ქართლის მეფეს იშვიათი ფიზიკური ძალა გააჩნდა, „შეეძლო ბრძოლის ველზე უზარმაზარი არმიების გამოყვანა, თავისი დროის უძლიერეს სახელმწიფოებთან შერკინება და სხვ. მიუხედავად ამისა, მთლიანობაში, ჩვენ ვფიქრობთ, ჯუანშერს დიდად არ შეუძვლია პირველწყაროთა მონაცემები. გავრცელებული აზრის საწინააღმდეგოდ შეიძლება ითქვას, რომ „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისაში“ რამდენიმე აშკარად გაზვიადებული ცნობის და გაზრდილი ციფრობრივი მონაცემის გარდა, ძნელია არასარწმუნო აღვილის პოვნა. ის ცნობები, რომლებსაც ადრე მკვლევრები ეჭვის თვალით უყურებდნენ, ან ავტორის ფანტაზიის ნაყოფად თვლიდნენ, ახლა, თანდათანობით, დადასტურებას პოულობენ სხვა წყაროებში, ადრეფიქრულად საქართველოს ისტორიის შესახებ არსებული ახალი შეხედულებების შუქზე.

„ქართლის ცხოვრების“ შედგენისას ჯუანშერის თხზულება შეტანილ იქნა ეროვნული ისტორიის ამ კრებულში. ტექსტს, უმჯავლია გაუკეთდა რედაქტირება და სწორედ მაშინ უნდა მიეღო მას ის ნიშნები (მაგ., პაჭანიკთა ანატორიისტული ხსენება), რამაც გამოიწვია მთლიანად ძეგლის XI ს-ით დათარიღება.

რაც შეეხება „ქართლის ცხოვრების“ იმ მონაცემთა სადაც აღწერილია ამბები ვახტანგის გარდაცვალებიდან VIII ს-ის მეორე ნახევრამდე, ჩვენ სწორად მიგვაჩნია კ. კეკელიძის აზრი, რომ ეს უნდა იყოს „მატიანე ქართლისა“ დასაწყისი ნაწილი (კ. კეკელიძე, ტ. II, გვ. 259—260). როგორც

ჩანს, „მატიანეში“ აღწერილი იყო VI—XI სს-ის ისტორია, მაგრამ შემდეგ „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელს (შეიძლება იგივე ლეონტი მროველს) ან რომელიმე რედაქტორს საჭიროდ მიუჩნევია კრებულში სათანადო აღვლას ჩაერთო არჩილის წამების ამბავიც. ამან გამოიწვია „მატიანის“ ტექსტის ხელოვნური გაყოფა და შემდეგში ქრონიკის ის ნაწილი რომელიც „არჩილის წამების“ წინ აღმოჩნდა, ჯუანშერს მიეკუთვნეს.

ალექსანდრე აბლაძე

„ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ტანდენციის მიზეზებისათვის

რახანაც მკვლევარი მსჯელობენ, კამათობენ „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელი ერთ-ერთი თხზულების, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ტენდენციის მიზეზების შესახებ¹, მაგრამ მიღებული შედეგები, როგორც ჩანს, სამეცნიერო წრეებს არ აკმაყოფილებს. ამის დასტურად შეიძლება მოვიხმოთ ახლახან გამოქვეყნებული „ქართლის ცხოვრების“ გ. პეჩისეული გერმანული თარგმანიც, რაც თავისთავად ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს. გ. პეჩისეე მიერ თარგმანისადმი დართულ წინასიტყვაობასა და შენიშვნებში „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ტენდენციის კვალდაკვალ არაფერია ნათქვამი, კომენტარების გარეშეა გადათარგმნილი ქართული ტექსტის სათანადო, არმენოფილური ტენდენციის ამსახველი ცნობები თუ ადგილები, ამ საკითხებზე არსებული არც სამეცნიერო ლიტერატურაა მითითებული². ამით კი საქმეში ჩაუხედავ უცხოელ მკითხველს, შესაძლოა, მცდარი წარმოდგენა შეექმნას ჩვენს უძველეს ისტორიაზე.

„ცხოვრება, ქართველთა მეფეთა“ ავტორად, ტრადიციულად, XI ს-ის II ნახევრის ცნობილ ქართველ მოღვაწეს, ლეონტი მროველს მიიჩნევენ. არსებობს იმგვარი მოსაზრებებიც, რომ ლეონტი სინამდვილეში ამ თხზულების გადამწერი, ან რედაქტორ-გადამწერი უნდა ყოფილიყო და არა ავტორი. ამდენად, „ზრგვიერთი მკვლევრის აზრით, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“-სთვის დამახასიათებელი არმენოფილური ტენდენცია XI ს-ში კი არ უნდა გაჩენილიყო ამ თხზულებაში, არამედ გაცილებით ადრე, წინარე საუკუნეებში. ჩვენი ღრმა რწმენით, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ადგილები, უმეტესწილად მაინც, XI საუკუნისეულია (მაშასადამე, შეიძლება მათი დაკავშირება ლეონტი მროველის სახელთან) და არა უფრო ადრინდელი. საქმე ისაა, რომ „ცხოვრება ქართველთა მეფეთაში“ წარმოდგენილი არმენოფილურ თვალსაზრისს ქართულ მწერლობაში გარკვეული ნახევარი (აშკარად უარყოფითი) გამოხმაურება მოჰყვა XII ს-ის პირველ ნახევარში (არსენ ბერი), ე. ი. ლეონტი მროველის გარდაცვალებიდან სულ მალე და არა მანამ-

¹ ამის თაობაზე დაწერილებით გვაქვს საუბარი ჩვენს წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველო-სომხეთის ურთიერთობა, თბ., 1982.

² იხ. Das Leben Kartlis, eine Chronik aus Georgien, 300—1200. [Herausgegeben von Gertrud Pätsch. Leipzig, 1985, გვ. 52, 65.

დე. გარდა ამისა, საქართველო-სომხეთის ურთიერთობის გათვალისწინება დასაბამიდან XI საუკუნემდე არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ XI ს-ზე უფრო ადრე ვიცარაუდოთ ქართულ ენაზე იმ ზომამდე არმენოფილური ტენდენციის შემცველი მატერიალის დაწერა, როგორც „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არის.

ცნობილია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის შედგენა და შევსება საქართველოს სამეფო კარის ნებითა და დასტურით ხდებოდა. ასეთ ვითარებაში რით უნდა აიხსნას არმენოფილური თვალსაზრისის ამსახველი თხზულების შეტანა „ქართლის ცხოვრებაში“? ნათუ საქართველოს სამეფო კარს კავკასიის გაერთიანებისაკენ მიმართული თავისი პოლიტიკური მიზნების განხორციელების გზაზე ამგვარი მატერია რამდენადმე მაინც ხელს უწყობდა, გარკვეულ, იდეოლოგიურ წანამძღვრებს ამზადებდა?

X ს-ის დასასრულიდან აშკარა გახდა, რომ საქართველო, ქართველი ხელისუფალნი სომხეთში თავიანთი გავლენის გავრცელების უამს ბიზანტიის იმპერიის ინტერესებს ეჯახებოდნენ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ერთი ასეთი ფაქტი: ბიზანტიელებმა სომხეთის უმთავრესი სამეფოს, ანის-შირაკის მეფე, პოპანეს-სმბატი (დაახლ. 1017—1042) აიძულეს, რომ მისი ზიკვდილის შემდეგ ანის-შირაკის სამეფო ანდერძით ბიზანტიის კეისრისათვის გადაეცა. მაგრამ სომხებმა უბრძოლველად არ დასთმეს თავიანთი ქვეყანა. ამგვარ ვითარებაში საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-მ, როგორც ეტყობა, საგანგებო ღონისძიებების შედეგად, შეძლო თითქმის მთელი ანის-შირაკის სამეფოს დაკავება 1045 წ., მაგრამ რამდენიმე თვეში ბიზანტიელებმა და მათმა მოკავშირე ზოგიერთმა სამშობლოს მოღალატე ქართველმა დიდებულმა შეძლეს ანის-შირაკიდან გამოეძევიანთ ბაგრატ IV-ის ჯარი და მოხელეები. იმ ხანებში ანის-შირაკის სომხური სამეფოსათვის საქართველო-ბიზანტიის მეტოქეობა იმდენად გამწვავდა, რომ ამ ქვეყნების ხელისუფალნი, თითქმის, ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ანის-შირაკის სამეფოს თითოეული დიდებულის, ასევე, თითოეული სომხის „მამის“ მიმხრობა-გადაბირებაში. ესოდენ ძლევამოსილ იმპერიასთან ქართველ ხელისუფალთა, სახელდობრ, ბაგრატ IV-ის დაპირისპირება სომხეთისათვის ბრძოლაში მეტყველებს იმ დიდ მნიშვნელობაზე, რაც „სომხეთის საკითხის“ გადაჭრას ენიჭებოდა საქართველოს სასიცოცხლო ინტერესებისათვის. ბიზანტიის იმპერიის აგრესიული ზრახვები საქართველოს მიმართაც კარგად იყო ცნობილი და თუ ბიზანტია სომხეთში გაბატონდებოდა, იგი საფრთხეს შეუქმნიდა საქართველოს სახელმწიფოს არსებობასაც.

სომხეთისათვის ბრძოლაში საქართველო ესოდენ მრისხანე ძალებს, ჯერ ბიზანტიის იმპერიას, ხოლო სულ მალე ამიერკავკასიას მომდგარ თურქ-სელჩუკებს რომ გამკლავებოდა, ცხადია, აუცილებელი იყო როგორც სომხეთში, ასევე საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა მხარდაჭერის მოპოვება. იმდროინდელ პირობებში კი ეს არც ისე ადვილი საქმე იყო. როგორც ცნობილია, VII ს-ის დამდეგს ქართულ-სომხურ ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა. ისევე, როგორც საერთოდ შუა საუკუნეების სხვადასხვა ქვეყნის ეკლესიები, ქართული და სომხური ეკლესიებიც დიდ როლს ასრულებდნენ საქართველოსა და სომხეთის ცხოვრებაში. უდავო ფაქტია ისიც, რომ აღნიშნული განხეთქილების შემდეგაც ქართულ-სომხური ეკლესიების ურთიერთობა საუკუნეების მანძილზე უფრო და უფრო მეტად მწვავედებოდა. ამას ხელს უწყ-

ყოფდა ის გარემოება, რომ ქართული ეკლესია ბიზანტიის ეკლესიის მიმდევრად ითვლებოდა, ხოლო ბიზანტიელი „მართლმადიდებელი მამები“ აშკარა ანტიპათიას, დაპირისპირებას ამჟღავნებდნენ „მწვალებელი“, მონოფიზიტი (გვიანდელი ტერმინით — გრიგორიანი) სომხების მიმართ³. ბიზანტიის საერო და სასულიერო ხელისუფლება ერთთავად იმას ცდილობდა, ქალკედონიანობაზე, „ბერძნულ რჯულზე“ მოექციათ „მწვალებელი“ სომხები. რაც შეეხება ქართულ-სომხური ეკლესიების ურთიერთობის სიმწვავეს, ამ მხრივაც საქმე იქამდე მივიდა, რომ მაგალითად, ლეონტი მროველის თანამედროვე გიორგი მცირე, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების აღმწერი, სომხურიდან წიგნის თარგმანსაც კი სათაჯილოდ მიიჩნევს: „დაღაცათუ პირველთგანვე გუქონდეს წერილიცა და სარწმუნოებაჲ ჭეშმარიტი და მართალი, გარნა ქუეყანაჲ ჩუენი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა. და ვითარცა თესლნი არაწმიდანი შორის ჩუენსა დათესულ იყვნეს ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძილნი და მანქანანი, და ამის მიერ ფრიად გუევნებოდა, რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელი იყო და უმანკოჲ; ხოლო იგინი რეცა მიზეზითა წესიერებისაჲთა, რეცა ცთუნებად გუაზმნობდეს, და რომელნიმე წიგნითა გუქონდეს მათგან თარგმნილინი“⁴.

რა თქმა უნდა, სომხური ეკლესიის მესვეურები ნებით არ აპირებდნენ თავიანთი პოზიციების დათმობას. ისინი ცდილობდნენ სათანადო ღონისძიებების განხორციელებას ბიზანტიისა და ქართული ეკლესიების წინააღმდეგ, რაც კიდევ უფრო ამწვავებდა როგორც ბიზანტიურ-სომხური, ასევე ქართულ-სომხური ეკლესიების ურთიერთობებს.

ანტიმონოფიზიტური (ანტისომხური) განწყობილება სუფევდა არა მართლ ქართულ სასულიერო წრეებში, არამედ ქართველ დიდებულთა ერთ ნაწილში მაინც. ეკლესიის ზეგავლენის გარდა, ქართველი დიდებულები ისედაც განაწყენებული იქნებოდნენ იმით, რომ საქართველოს მეფეები მფარველობდნენ იმ სომხებს, რომლებიც მათ მხარში ედგნენ სომხეთისათვის წარმოებულ მძიმე ბრძოლაში. XI ს-ში, სომხეთის დაცემის ჟამს, ბიზანტიაში გადასახლებულ სომხებს კეისრები ურიგებდნენ ადგილ-მამულს, თანამდებობებს, ტიტულებს. როგორც ჩანს, ამის მსგავსი რამ მომხდარა ჩვენთვისც. XI ს-ში სომხები საქართველოშიც რომ საკმაო რაოდენობით გადმოხვეწილან, ეს დასტურდება ჩვენს ხელთ არსებული მასალებით. საქართველოს მეფეთა სამსახურში სომხების დაწინაურება, მათთვის მამულების ბოძება ქართველ დიდებულებს რომ აღაშფოთებდათ, ამას მოწმობს ის, რომ საქართველოს სამეფო კარის იდეოლოგები იძულებული იყვნენ ემტკიცებინათ, სხენებული სომხები არ არიან „მყუარი უტბო“, არამედ ისინი „ღირსნი იყვნეს კაცობისანი“, მათ „ყოველნი სათნოებანი საღმრთონი და საკაცობონი აქუნდეს“⁵.

საქართველოს გარკვეულ, გავლენიან, სასულიერო თუ საერო წრეებში არსებული ანტიმონოფიზიტური (ანტისომხური) განწყობილება საქართველოსთან სომხეთის შემოერთების ფრიად მნიშვნელოვან საქმეს (რაც XI

³ იხ. მაგ., А. П. Каждан. Армяне в составе господствующего класса византийской империи в XI—XII вв. Ереван, 1975, გვ. 141; Մառութիւն Ուռնայեցի. Ժամանակագրութիւն. Վաղարշապատ, 1898, გვ. 180; Ա. Ալպոյան Եւան, Պատմութիւն իւր գոթականութեան. Գաղիք, 1941, გვ. 312.

⁴ ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II. თბ., 1967, გვ. 123.

⁵ ქართლის ცხოვრება, II. თბ., 1959, გვ. 90, 109—110, 123.

ს-ში სერიოზულად დადგა დღის წესრიგში) ხელსაყრელ ნიადაგს ვერ უქმნიდა. პირიქით, სომხეთის შემოერთების ისედაც ურთულესი პრობლემა ამით კიდევ უფრო მეტად რთულდებოდა. სწორედ ამგვარ განწყობილებას, შეხედულებებს უნდა დაპირისპირებოდა ლეონტი მროველი საქართველოს სამეფო კარის (კერძოდ, საქართველოსთან სომხეთის შეერთების მოსურნე, ეროვნებით სომეხი, საქართველოს ცნობილი დედოფლის მარიამის?) დავალებით. ლეონტი მროველი შიზნად ისახავს დაამტკიცოს, რომ ქართულ-სომხურ ეკლესიებს შორის განხეთქილების ჩამოგდებად ქართველ-სომეხთა ერთობა სავსებით შესაძლებელი ყოფილა, ქართველები სულაც არ გაუბრუნდნენ სომხებთან ურთიერთობას. ლეონტი საკმაოდ ვრცლად საუბრობს სომხების ძლიერებაზე, მის დიდ წარსულზე, სომხური ენის განსაკუთრებულ როლზე, რითაც, ჩვენი აზრით, ჩააგონებს თავის თანამედროვე, XI ს-ის ქართველებს, რომ შესაძლებელია სომხების ნათესავებად, ძმებად მიღება, ამაში არაფერია საჩიოთირო და სათაკილო. ქართველები უნდა შეეგუონ სომეხთა გვერდით ყოფნას, ცხოვრებას, მათთან ერთად მოქმედებას. ეს აუცილებელია მრავალრიცხოვანი საერთო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლებში წარმატების მოსაპოვებლად.

„ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ტენდენცია იმიტაც უნდა აიხსნას, რომ ლეონტი მროველს, გარკვეული მიზეზების გამო, მის წინაშე დასახული მიზნის განსახორციელებლად უხვად გამოუყენებია სომხური მასალები, სომხური თქმულებები, ლეგენდები⁶.

XI ს-ის შემდეგაც, საუკუნეების მანძილზე, „სომხეთის საკითხს“ ფრიად მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკურ გეგმებში. ამიტომ „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ არმენოფილური ტენდენციის ამსახველი ცნობები თუ ადგილები XIX ს-მდე უცვლელად დარჩა, მათთვის ხელი არავის უხლია.

⁶ იხ. ა. აბღალაძე, დასახ. ნაშრომი.

დიდი ოპტომბრის 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი რესპუბლიკური წყაროთმცოდნეობითი სამეცნიერო სესია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულმა საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიამ და ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტმა 1987 წლის 19—21 მაისს ქ. მახარაძეში გამართეს სამეცნიერო სესია — „საქართველოს ისტორიის წყაროობითი წყაროების შესწავლის საკითხები“. სესია მიეძღვნა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 70 წლისთავს. მის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თანამშრომლებმა, აგრეთვე მახარაძესა და ზუგდიდში მომუშავე ისტორიკოსებმა.

სესია გახსნა საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის თავმჯდომარემ აკად. შ. ძიძიგურმა. მან დამსწრე საზოგადოებას გააცნო კომისიის საქმიანობის ძირითადი მიმართულებანი და აღნიშნა, რომ კომისია მეტად სასარგებლო მოღვაწეობას ეწევა საქართველოს ისტორიის ქართული და უცხოური წყაროების გამოცემის, სასესიო და საქსპედიციო მუშაობის ხაზით. მიმდინარე სესიაზე, რომელიც დიდი ოქტომბრის 70 წლისთავს ეძღვნება, შეემატება ისტორიული მეცნიერების ამ წამყვან დარგში მოპოვებული წარმატებები და დაისახება კვლევის ახალი, პერსპექტიული მიმართულებანი.

სესიის მონაწილეებს და დამსწრე საზოგადოებას მიესალმნენ საქართველოს კომპარტიის მახარაძის რაიონული კომიტეტის მდივანი რ. ბერაძე და ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე პროფ. მ. გაფრინდავილი.

სამეცნიერო სესიაზე წარმოდგენილ მოხსენებებში საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის სხვადასხვა მხარე იყო გაშუქებული: წყაროთმცოდნეობის ზოგადთეორიული და კონკრეტული თემატიკა, საქართველოს ისტორიის ქართული და უცხოური წყაროების

შესწავლის შედეგები, წყაროთმცოდნეობის ისტორიოგრაფია.

საქართველოში სოციალისტური რევოლუციის ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი კვლევის საკითხები განიხილა ა. სურგულაძემ. მან აღნიშნა, რომ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციისა და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების მეცნიერული კვლევა თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური პრობლემაა. მომხსენებელმა ეტაპობრივად დაახსიათა საქართველოში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების წყაროთმცოდნეობითი ძიება და დასახა შემდგომი კვლევის ამოცანები.

საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის თანამედროვე ეტაპის შესახებ ისაუბრა რ. კიკნაძემ. მან აღნიშნა, რომ საბჭოური ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი მთავარი მიმართულებაა წყაროთმცოდნეობის თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემების დამუშავება, ისტორიული წყაროების ანალიზის სრულყოფა. ქართული წყაროთმცოდნეობის განვითარების თანამედროვე ეტაპისათვის დამახასიათებელია თეორიული პრობლემებისადმი ყურადღების გაძლიერება, კონკრეტულ-წყაროთმცოდნეობითი საქმიანობის თემატიკის განახლება-გაფართოება, წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდის შემდგომი დახვეწა. ისტორიულ მეცნიერებას, ისტორიის ცოდნას თავისი მნიშვნელოვანი როლი აქვს მიუთვინებელი ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე გარდაქმნათა პროცესში. ისტორიული ცოდნა აუცილებელია იმისათვის, რათა უკეთ შევიცნოთ ჩვენი თავი, გავერკვეთ, რა შედეგებია წარსულში და რა გვაქვს გასაკეთებელი მომავალში. თანამედროვეობა ისტორიულ მოვლენათა ახლებურ, უფრო ღრმა გაზარებას მოითხოვს. ამისთვის აუცილებელია წყაროთმცნიერული ანალიზის მეთოდების სრულყოფა და მაღალი პროფესიონალიზმი, წყაროთმცოდნეობითი კვლევის უფრო ფართოდ დაწერვა ახალი და უახლესი ისტორიის დარგში. სამძოლო დიდების რესპუბლიკური მუზეუმის დირექტორი გ. ხოხლენკო თავის მოხსენებაში შეეხო საუბრეუმი მასალის შეს-

წავლის საკითხებს. მან ხაზი გაუსვა სამეზუეთ-
მო საქმიანობის დიდ მნიშვნელობას წარსუ-
ლისა და თანამედროვეობის შესწავლის, ის-
ტორიული ცოდნის პროპაგანდის დარგში. მო-
ხსენებაში შემოთავაზებული იყო სამეზუეთში
მასალის დაგროვება თემატურ-ქრონოლოგიუ-
რი პრინციპით.

ძველი ქართული ისტორიული თხზულე-
ბების პირველ რუსულ თარგმანებზე ისაუბრა
მ. აბაშიძემ. 1777 წელს ბართლომე სა-
ვარსამიძემ და პეტრე გრიგორიევმა აკად.
ი. ვიულდენშტედტის დაავლებით რუსულად
თარგმნეს XVIII ს-ის ცნობილი ქართველი
ისტორიკოსების სეხნია ჩხეიძისა და პაუნა
ორბელიანის თხზულებები. მომხსენებელმა
დაახასიათა ეს თარგმანები და აღნიშნა, რომ
მათ მნიშვნელობა აქვთ, როგორც ქართული
წყაროების რუსულად თარგმნის პირველ
ცდას.

ლ. დავლიანიძემ თავის მოხსენებაში
განიხილა XIII ს-ის სომეხი მემატიანის კი-
რაკოს განძაყეცის თხზულების ნაწყვეტების
ქართული თარგმანი, შესრულებული ილია ჭე-
ჭავაძის მიერ და გამოქვეყნებული 1863 წელს.
მართალია, კირაკოს განძაყეცის თხზულება,
როგორც ირკვევა, რუსულადანა თარგმნილი,
მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი ფაქტია, რადგან
ეს არის ძველი სომხური ისტორიული თხზუ-
ლების ცნობათა ერთ-ერთი პირველი პუბლი-
კაცია ქართულ ენაზე.

მომხსენება ქართულ ენაზე შედგენილი
წყაროთმცოდნეობის სახელმძღვანელოს შესა-
ხებ წაითხა გ. ალასანიამ. მან ისაუბრა,
კერძოდ, 1937 წელს თბილისში გამოცემულ
პირველ სამუთონა წყაროთმცოდნეობის სახელ-
მძღვანელოს კონსპექტზე, რომლის ავტორია
მ. პოლიევქოვი. დაახასიათა რა მ. პოლიევ-
ქოვის სახელმძღვანელო, მომხსენებელმა აღ-
ნიშნა, რომ კურსში გაშუქებული პრობლემები
დღესაც აქტუალურია და მკვლევრის არაერ-
თი მოსაზრება უთუოდ ვასათვალისწინებელია.

თ. ყაუხჩიშვილმა გურიის ბერძნუ-
ლი ეპიგრაფიკა შემდეგნაირად დააგუფა: 1)
ლაპიდარული წარწერები; 2) წარწერები სამ-
ღვდელომსახურო ნივთებზე; 3) ფრესკული
წარწერები. მომხსენებელმა ვრცლად განიხილა
თითოეული ჯგუფის წარწერები და წარმო-
ადგინა მათი დაწვრილებითი ფილოლოგიური
და ისტორიული ანალიზი.

ალექსანდრე მაკედონელის სამხრეთ-და-
სავლეთ საქართველოში ლაშქრობის შესახებ
ერთ ბერძნულ წყაროზე ისაუბრა ვ. ვაშაქი-
ძემ. მან აღნიშნა, რომ იბერიის (ქართლის)
და ალექსანდრე მაკედონელის ურთიერთმიმარ-
თებაზე ანტიკურმა მწერლობამ ორი, ერთმა-
ნეთისაგან სრულიად განსხვავებული თვალსა-
ზიარება გამოთქვა.

13. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1987, № 4

ზრის შემოგვიანა. უძველესი ქართული სა-
ისტორიო თხზულება „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“
ვრცლად ავიწყრს ალექსანდრე მაკედონელის
ქართლში ლაშქრობის ამბავს. მომხსენებელმა
განიხილა, შეადარა წყაროებში დაცული ცნო-
ბები და მათ საფუძველზე გადმოსცა საკუთა-
რი თვალსაზრისი.

„კათალიკოზთა სამართლის“ დათარიღებას
შეეხო ა. ტუღუშმა. მან განიხილა ძეგლის
დათარიღების ადრინდელი ცდები და გამოთქვა
მოსაზრება, რომ დასავლეთ საქართველოს სა-
ეკლესიო კრება, რომელზედაც „კათალიკოზთა
სამართალი“ იქნა შედგენილი, გაიმართა 1548
ან 1549 წელს. ეს დათარიღება საშუალებას
იძლევა გარკვეული სიცხადე იქნეს შეტანილი
დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავართა
ქრონოლოგიაში.

ი. სიხარულაძემ ისაუბრა ტომონი-
მიკაზე, როგორც ისტორიული მეცნიერების
ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროზე. მან აღ-
ნიშნა, რომ საქართველოს იმ რეგიონთა შო-
რის, რომლებიც უკვე აღწერილია ტომონიმი-
კურად, არის გურიაც. გამოქვეყნებული მასა-
ლა (10 ათასამდე ერთეული), სრული არ არის,
მაგრამ სამეცნიერო დასკვნებისათვის საიმე-
დო ბაზას შეადგენს. მომხსენებელი შეეხო გე-
ოგრაფიულ ადგილს „გურიანთს“ და განიხი-
ლა მისი მდებარეობა.

გურიის სამთავროს ისტორიის დოკუმენ-
ტური წყაროების შესახებ ისაუბრა ქ. ჩხა-
ტარაიშვილმა. მან აღნიშნა, რომ გურიის
სამთავროს დოკუმენტური მასალების დიდი
ნაწილი XIX—XX საუკუნეებში დაიღუპა.
დღემდე შემორჩენილი დოკუმენტური მასა-
ლები დაცულია თბილისის, ქუთაისის, ლენინგრად-
ისა და მოსკოვის არქივებში და მნიშვნელო-
ვან ცნობებს შეიცავს ფეოდალური ეპოქის
საქართველოს პოლიტიკური, სოციალურ-ეკო-
ნომიკური და კულტურული განვითარების შე-
საწავლად.

ზ. ალექსიძემ წარმოადგინა მომხსენ-
ება, რომელშიც დაახასიათა აკად. ნ. მარის თე-
ორიული შეხედულებანი წყაროთმცოდნეობის
საკითხებზე, აჩვენა მისი წვლილი ქართული
წერილობითი და ეპიგრაფიკული ძეგლების
შესწავლისა და გამოცემის საქმეში.

მ. ჩხატარაიშვილის მოხსენებაში გან-
ხილული იყო ექვთიმე თაყაიშვილი, როგორც
ქართული პავიოგრაფიის მკვლევარი. მან აღ-
ნიშნა, რომ პავიოგრაფიულ ნაწარმოებთა, რო-
გორც ისტორიულ წყაროთა შეფასება საქარ-
თველოში წყაროთმცოდნეობითი კვლევის
ერთ-ერთ კარდინალურ პრობლემად იქცა. ქარ-
თული პავიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი
თვალსაზრისით შესწავლაში მნიშვნელოვანი
წვლილი ექვთიმე თაყაიშვილს მიუძღვის. მომ-

ხსენებელმა ხაზი გაუსვა ე. თაყაიშვილის ღვაწლს ქართული პავიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ძეგლის „წინის ცხოვრების“ შესწავლის საქმეში.

გ. არახამიას მოხსენებაში წარმოჩენილი იყო პავლე ინგოროყვას დამსახურება ძველი „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის შედგენილობის, შემადგენელი მატრიანების დათარიღებისა და ავტორობის, აგრეთვე, თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულების და ჟამთაღმწერლის „ასწლოვანი მატრიანის“ სტრუქტურისა და ავტორობის ვინაობის საკითხებზე, შეფასებული იყო აღნიშნულ საკითხებზე პ. ინგოროყვას მოსაზრებათა სამეცნიერო ღირებულება.

მ. ბერძენიშვილმა წარმოაჩინა აკად. ნიკო ბერძენიშვილის ღვაწლი ქართული დიპლომატიკის განვითარებაში. მკვლევარმა შეისწავლა საბუთის სახელწოდებები „დაწერილი“, „წიგნი“, „სიგელი“ და დადასტურა, რომ თითოეული მათგანი აღნიშნავდა როგორც საბუთის გარკვეულ სახეობას, აგრეთვე საბუთით გათვალისწინებულ საკუთრების უფლების გადაცემასაც. დიდი შრომა გასწია მ. ბერძენიშვილმა ქართული საბუთების გამოცემაზე. მან თემატიურ-ქრონოლოგიური კრებულების სახით გამოაქვეყნა დოკუმენტები (სოციალუ-

რი, ეკონომიკური, თბილისის ისტორიის საბუთები).

ე. ხოშტიარიამ თავის მოხსენებაში დაახასიათა აკად. ისიდორე დოლიძე, როგორც სამართლის ისტორიის მკვლევარი და არქეოგრაფი. მის მიერ საკანონმდებლო ძეგლებისა და საერო და საეკლესიო ხასიათის ისტორიული საბუთების გამოცემით მყარი საფუძველი შეიქმნა ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის შემდგომი კვლევისათვის.

მოსმენელ მოხსენებათა გამო ვიმართა კამათი (ა. ბოლქვაძე, გ. ჭელიძე, ი. სიხარულიძე, მ. გაფინდაშვილი და სხვ.), სადაც საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის არაერთი საყურადღებო საკითხი იქნა წამოჭრილი.

სამეცნიერო სესიის შედეგები შეაჯამა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობის განყოფილების ხელმძღვანელმა რ. კიკნაძემ.

სესიის მონაწილეებმა დაათვალიერეს ხაბაძის რაიონის ისტორიული ძეგლები, მონაწილეობა მიიღეს აკად. ე. თაყაიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილ სახალხო ზეიმში სოფ. ლიხაურში.

მარიამ ძალაგიაძე

საერთაშორისო კონგრესი განმანათლებლობის ისტორიის პრობლემაზე

ა. წ. 26 ივლისიდან 2 აგვისტომდე უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკის დედაქალაქ ბუდაპეშტში ჩატარდა განმანათლებლობის ისტორიის პრობლემაზე VII საერთაშორისო კონგრესი, რომლის მუშაობაში პირველად მონაწილეობდა საბჭოთა კავშირის საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის მკვლევართა დელეგაცია. კონგრესი მოამზადა XVIII ს. ისტორიის მკვლევართა საერთაშორისო საზოგადოებამ, მის მიერ შექმნილმა საორგანიზაციო კომიტეტმა უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის აკად. დომოკოშ კოშარის თავმჯდომარეობით.

კონგრესში მონაწილეობდა მრავალი ქვეყნის ისტორიკოსთა დელეგაცია ყველა კონტინენტიდან. შეიღ სექციაში წაითხულ იქნა 400-მდე მოხსენება განმანათლებლობის ისტორიისა და თეორიის საკითხებზე. კონგრესის პროგრამა დაბეჭდილი იყო მოზრდილ წიგნად.

კონცეფციურად კონგრესს ტონს აძლევდნენ დასავლელი, განსაკუთრებით ამერიკელი

მეცნიერები, რომლებსაც ყველაზე მეტი მოხსენებული ჰყავდათ. ეს კონცეფცია ენობოლია: იგი თავისი მიზნით დასავლურ-ცენტრულია — განმანათლებლობა ინგლისში წარმოიშვა, საფრანგეთსა, გერმანიასა და იტალიაში განვითარდა, ამერიკის შეერთებულ შტატებში კულმინაციას მიაღწია და ამერიკულმა განმანათლებლობამ უკუგავლენა მოახდინა ჯერ თვით ფრანგულ (დასავლეთ-ევროპულ) განმანათლებლობაზე, მერე კი სხვა ქვეყნებისაზეც. რაც შეეხება ამ „სხვა ქვეყნებს“ განმანათლებლობას და იმას, რომ მსგავსი ისტორიული ვითარება ადრე თუ გვიან წარმოშობდა და ახლაც წარმოშობს განმანათლებლობის სპეციფიკურ ფორმებს თანამედროვე მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში; ეს დასავლელმა მეცნიერებმა ან არ იციან, ან არადა, არ აღიარებენ — ამასთან ზოგიერთი მათგანის მოხსენებაში ის აზრიც ნათლად გამოჰყვიოდა, რომ ყოველივე პროგრესული და რევოლუციური დასავლეთის მხოლოდ რამდენიმე ქვეყნის კუთვნი-

ლება იყო (და არისო: ამიტომ ისმოდა ხშირად კონგრესზე სათაურები — განმანათლებლობა და საფრანგეთის რევოლუცია, განმანათლებლობა და ამერიკის რევოლუცია, — და თითქმის არ ისმოდა — განმანათლებლობა და რუსეთის, ჩინეთის... და მით უფრო რომელიმე მცირე ქვეყნის რევოლუციები, ან თუნდაც განმანათლებლობა და თანამედროვეობა, თუმცა სპეციალისტს არ განმორჩებოდა, რომ დასავლელი მეცნიერებიც განმანათლებლობის წარსულს თანამედროვეობის პოზიციიდან განიხილავდნენ და აფასებდნენ (თანაც ხშირად შეფარვით, მაგრამ არაიშვითად აშკარად ტენდენციურადაც).

მით უფრო საინტერესო გამოდგა და კონგრესის წარმატებაში თავისი წვლილი შეიტანა, როგორც ეს აღნიშნა კონგრესის დახურვისას აკად. დ. კოშარმა, საბჭოთა კავშირის მეცნიერთა დელეგაციამ, რომელიც მრავალრიცხოვანი როლი იყო (სულ 30-მდე კაცი და 25-მდე მოსხენება), მაგრამ გარკვეული როლი შეასრულა განმანათლებლობისადმი დასავლურ-ციენტრისტული მიდგომის გამო წარმოშობილი ზემოხსენებული ხარვეზის შევსებაში.

უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ საბჭოთა კავშირის მეცნიერი ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები, ეკონომისტები, ლიტერატურისა და ხელოვნების მცოდნეები მეტადაც დაამშვენიერდნენ კონგრესს, ჩვენი ქვეყანა ისტორიკოსთა ზემოხსენებული XVIII საუკუნის კვლევის საზოგადოების (ასოციაციის) წევრი რომ ყოფილიყო და თვით ჩვენი ქვეყნის ან მისი რესპუბლიკების მასშტაბით მაინც განმანათლებლობის ეპოქის და საერთოდ კულტურის (ცივილიზაციის) და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის მეცნიერთა კვლევა ერთობლივი ძალეებით და ერთიანი კომპლექსური გეგმით რომ წარმოებულყო.

ეს შეაძლებინებდათ საბჭოთა კავშირის მეცნიერებს, ჯერ-ერთი, წინასწარ გასცნობოდნენ სხვათა მოსაზრებებს და ისე მდიდარი მონაწილეობა კონგრესის პროგრამის შემუშავებაში და, მეორეც, რაც მთავარია მეცნიერების თანამედროვე მსოფლიო მიღწევათა დონეზე შეესრულათ ჩვენი მრავალფეროვანი და მდიდარი კულტურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია ახალი თუ უახლესი პერიოდისა. უამისოდ კი, ცოდვა გამოტეხილი სჯობს, ჩვენი დელეგაციის საქმიანობა, თავისთავად ფრიალ წარმატებითი, ჩემი აზრით, მაინც ვერ აღმოჩნდა საქმარისი იმისათვის, რომ სრულყოფილად წარედგინა კონგრესისათვის ისიც კი, რაც უკვე გამოკვლეული გვაქვს საბჭოთა კავშირის მეცნიერებს განმანათლებლობის ეპოქის კულტურის (ცივილიზაციის) და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის დარ-

გში. ვფიქრობთ, კონგრესს დაამშვიდებდა, მაგალითად, მოხსენებები — განმანათლებლობა და ოქტომბრის რევოლუცია რუსეთში, განმანათლებლობა XIX საუკუნეში, განმანათლებლობა და თანამედროვეობა... უამისოდ, მხოლოდ XVIII საუკუნის, ესე იგი აღრინდელ ჩვენს (ე. ი. რუსულ, უკრაინულ, ქართულ, სომხურ და სხვ. მაგალითად, „დადესტურ“) განმანათლებლობაზე კლასიკური ტერმინოლოგიით მსჯელობა კონგრესზე ყოველთვის როდი იყო გასაგები ყველასათვის.

ამის მიუხედავად, კონგრესის მონაწილე ზემოხსენებულ საბჭოელ მეცნიერებთან გაცნობა და საუბარი, განსაკუთრებით კი ერთმანეთის მოხსენებების მოსმენა ფრიალ საინტერესო და ურთიერთისასარგებლო იყო. სამწუხარო, მათი თქმით, მხოლოდ ის იყო, რომ ეს ხდებოდა პირველად საზღვარგარეთ, ბუდაპეშტში, და არა ისტემატურად ჩვენს ქვეყანაში, მოსკოვში, ლენინგრადში, კიევში, თბილისში, ერევანში ან სხვა ჩვენს ქალაქში...

რაც შეეხება ჩვენი ქვეყნის საკუთრივ კავკასიის რეგიონის განმანათლებლობის ეპოქის კულტურის (ცივილიზაციის) და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიას, იგი წარმოდგენილი იყო კონგრესზე სამი მოხსენებით — „რუსული განმანათლებლობის წარამადგენლები XVIII საუკუნის სომხეთის შესახებ“ (პროფ. რ. ზაჩატრიანი, სომხეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის განყოფილების გამგე), „ქართული განმანათლებლობის ისტორიისათვის“ (პროფ. მ. გაფრინდაშვილი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი) და „განმანათლებლობა კავკასიაში“ (პროფ. ბ. კოშკაიევი, მაჰაჩკალის უნივერსიტეტის პარტიის ისტორიის კათედრის გამგე).

ინფორმაცია — „ქართული განმანათლებლობის ისტორიისათვის“ — კონგრესის მეორე სექციის სხდომაზე 28 ივლისს იქნა მომსენილი. ინფორმაციაში მოკლედ იყო დახასიათებული ქართული განმანათლებლობის წარმოშობისა და განვითარების აღრინდელი (XVIII ს-ის მეორე ნახევარი — XIX ს. პირველი ნახევარი), კლასიკური (XIX ს. შუა ხანა) და გვიანდელი (XIX ს. უკანასკნელი მეხუთედი და XX ს. დამდეგი) ეტაპები. მოხსენება ყველამ ინტერესით მოისმინა, როგორც იქ იქვე, კონფერენციური სიახლისა და სისწორისა და გადმოცემის მოკრძალებული ფორმის გამო. აღინიშნა რომ ჩვენ ახლა გვეპირდება არა მარტო ცალ-ცალკე ისტორიული, ფილოსოფიური, პოლიტიკური, ეკონომიკური, ლიტერატურული აზროვნების, არამედ ერთსა და იმავე დროს ისტორიულ-ფილოსო-

ფიური, პოლიტიკურ-ეკონომიკური, ესთეტიკურ-ლიტერატურული აზროვნების, ე. ი. საზოგადოებრივი აზროვნების კომპლექსური ისტორიაო.

ამ აზრს მთელი ჩვენი დელეგაცია იზიარებდა.

მით უფრო სამწუხაროა, რომ დღემდე არ ხერხდება საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის კვლევის კოორდინაცია არა მარტო საკავშირო, არამედ რესპუბლიკური მასშტაბითაც კი, და ამ პრობლემის კვლევის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად მიჩნევა.

კონგრესის ერთ-ერთი დიდმნიშვნელოვანი შედეგი, ჩვენი დელეგაციის აზრით, სწორედ ის იყო, რომ მან დაგვარწმუნა საერთოდ კულტურისა და საზოგადოებრივი აზროვნებისა და, კერძოდ, განმანათლებლობის ეპოქის კულტურის (ცივილიზაციის) და საზოგადოებრივი აზროვნების კომპლექსური კვლევისა და ამ კვლევის კოორდინაციის აუცილებლობაში არა მარტო ადგილობრივი, არამედ რეგიონული, საკავშირო და მსოფლიო მასშტაბითაც კი.

ეს სადღეისო, აქტუალური და ახალი აზროვნების დამკვიდრებისათვის ზრუნვის თანამედროვე პირობებში სავსებით განსაზოგადოებრივი საქმეა, თუ ხსენებული პრობლემის კვლევა აღიარებული იქნება სამეცნიერო საქმიანობის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად, რომლის პროგნოზი ჩვენში უნდა ითვალისწინებდეს უახლოეს 15 წელიწადში ქართული (თუ სხვა) საზოგადოებრივი აზროვნების, კავკასიის (თუ სხვა) რეგიონული საზოგადოებრივი აზროვნების, საბჭოთა კავშირის ხალხთა საზოგადოებრივი აზროვნების მეცნიერული ისტორიის შექმნას და გამოცემას. ასეთი იყო ჩვენი დელეგაციის ყველა წევრის აზრი.

ამ აზრის შემდგომი დაკონკრეტება და, რაც მთავარია განხორციელება, ვფიქრობ, გარკვეულ წვლილს შეიტანდა სკკპ XXVII ყრილობისა და ცენტრალური კომიტეტის მომდევნო პლენუმების მიერ დასახული თანამედროვე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების დამკვიდრებასა და ამ დარგის საბჭოური მეცნიერების შემდგომ განვითარებაში.

მიხეილ გაფრინაშვილი

679/23

ფასი 1 მან. 30 კპ.

ინდექსი 76197